This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

600086032Q

Lee
1882

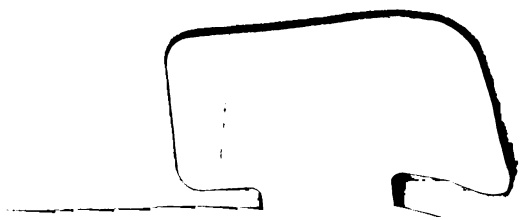

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES,

EX RECENSIONE

J. MICH. ET J. FRID. HEUSINGERORUM.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES,

EX RECENSIONE

J. MICH. ET J. FRID. HEUSINGERORUM.

PATRUI MAJORIS ET PATRIS SUI ANIMADVERSIONES
SCHOLARUM USIBUS
ACCOMMODAVIT
CONRADUS HEUSINGER.

ACCEDUNT
NOTULÆ QUÆDAM EX SCHEDIS J. TOUPII
DESCRIPTÆ;
NECNON
INDEX RERUM ET VERBORUM.

OXONII,
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.
MDCCCXVI.

294. g. 107.

L. B. S.

CRITICIS doctorum virorum, libros veteres emendantium, curis non aliena erat variarum lectionum congeries, quam Tulliano DE OFFICIIS operi, proximo anno a me edito, *Heuſingeri duo* a ſe adhibitam ſubjecerant. Iiſdem Viris, vere rem æſtimantibus ingratum fortaſſe eſſe non potuit, quod interpretum meorum in nonnullis diſſenſum non ſuppreſſeram: rationes enim ab utroque expoſitæ doctum lectorem quaſi judicem conſtituebant; quæ placerent, eligere jubebant, quæ diſplicerent, rejicere; ad caput et fontem cujuſlibet vel interpretationis vel emendationis veluti manu ducebant. Sed quæ juvare Viros poterat, de his aliiſve Tullii libris editione curanda bene merituros, eadem animadverſionum criticarum copia tironem legentem terrebit, tiro-

nes docentem impediet. Non igitur ſatisfacere nolui bibliopolæ, hortanti, ut librum in compendium miſſum, illorum uſibus accommodarem. Eo conſilio lectionis varietatem reſecui; criticam ſuper ea diſceptationem, niſi ſicubi neceſſaria videretur, non admiſi; ex controverſis duumvirorum meorum ſententiis elegi eam, quæ verum propius accedere viſa eſſet; exemplorum illuſtrantium numerum, ubi major eſſet, coërcui; digeſſi, auxi, ſicubi res poſcebat; conſules, philoſophos alioſque claros viros ætatibus additis factaque rerum geſtarum et æqualium pauciſſimis mentione diſtinxi; denique excurſuum inſtar in fine libri Scipionum, Muciorum et Craſſorum ſtemmata, Pighii Annales et Erneſti Clavem ſecutus, appoſui. Indicem, quamvis abeſſe poſſit a libro, ſcholis deſtinato prætermittere nolebam; ſed ſumma typographi alacritas non ſuffecit bibliopolæ (dum hæc ſcribo, Lipſiam prægreſſi) rationibus, quæ moram omnem prohibebant. Dabam Wolfenbuttelæ, a. d. V. idus Maias a. MDCCLXXXIV.

CONRADUS HEUSINGER.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER PRIMUS.

1 I. QUAMQUAM te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abun-

DE OFFICIIS.] Ipſe Cicero *de officiis* præſcripſit, idque Epiſt. xi. libri xvi. ad Atticum teſtatum reliquit. "Quod de inſcriptione quæris," inquit, "non dubito, quin καθῆκον officium ſit, niſi quid tu aliud: ſed inſcriptio plenior *de officiis ſ.* περιφρονῶ autem Ciceroni filio: viſum eſt non ἀνυπόπτον." Unde et Ambroſius, Ciceronem imitatus, *de officiis* opus ſuum inſcripſit, quod vulgus *officiorum* vocat, lib. i. c. 7. et 47. extr.

Officium autem nominatur neque παρ' ἀντίφρασιν, quaſi *minime officiat*, i. e. noceat; neque ab *efficiendo*, ut veteres putabant; neque ex *opificio* contrahitur: ſed ab *obficere* eſt, quod ſignificat apte, accommodate, decenter facere; ut *occaſio*, quæ opportune accidit, ut *obedio*, *obſecto*, *obſequor*, *obtempero*, aliaque, quæ ſimplicium verborum actionem commodam, et ad aliquid attemperatam, exprimunt. Hinc fit, ut *officium* ſæpe pro beneficio dicatur.

AD MARCUM F.] Qui tum annum agebat XXI. natus L. Julio Cæſare, C. Marcello Figulo coſſ. ab U. C. anno 689.

I. 1. *Annum jam.*] Scribere cœpit Cicero C. Julio Cæſare quintum, M. Antonio coſſ. U. C. 709. ineunte æſtate, Cæſare jam interfecto: perfecit vero extremis ejuſdem anni menſibus. Filium Athenas miſerat circa kalendas Aprileſ ſuperioris anni.

dare oportet præceptis inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam et doctoris auctoritatem, et urbis; quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen, ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina con-

Cratippum.] Philoſophum Peripateticum, ſuæ ætatis principem, Mitylenis oriundum, ubi Pompeium ex acie Pharſalica fugientem conſolatus eſt. Ciceroni in Ciliciam eunti primum viſus eſt Epheſi, quo ejus ſalutandi cauſa venerat. Poſtea ab eodem Cicerone adjutus civitatem Romanam a Cæſare impetravit. Athenas veniens, adnitente Cicerone, ab Areopagitis rogatus eſt, ut, quoniam civitati ornamento futurus eſſet, inſtituendæ juventutis cauſa ibi maneret: quod et fecit. Scripſit de divinatione, ſomniorumque interpretatione. Ceterum nomen hujus philoſophi analogiam non ſequitur, qua ſcribendum eſſet *Crathippus* cum adſpiratione: vel quod Æolicum eſt; (Mitylene enim Leſbi urbs, Leſbus vero ab Æolibus habitata fuit,) vel quod in compoſitis ex ἵππος ſpiritus aſperi ratio non ſemper habita eſt. Nam et *Alcippus*, *Ariſtippus*, *Leucippus*, *Lycippus* tenuem litteram retinent.

Abundare.] Non ſolum abunde audire præcepta philoſophiæ, ſed etiam frequenter et quotidie quaſi exemplum aliquod vivendi in aliis intueri. *Abundare præceptis* non eſt, eruditum eſſe, ſed copia præceptorum circumfluere.

Præceptis inſtitutiſque philoſophiæ.] *Præcepta* ſunt, quæ vera, recta et honeſta monſtrant: *inſtituta* animum moreſque ad præcepta conformant. Hæc quidem non auribus magis a magiſtro, quam oculis ingerebantur ab iis, qui tum Athenis recte vivendi exemplum præibant. Filium igitur non doctiorem modo eſſe vult; ſed multo etiam meliorem, qui ſciat non magis, quam probet ac ſequatur optima.

Auctoritatem.] Quia et præceptorem habes, et in ea urbe agis, cujus ſumma eſt auctoritas. Eſt vero *auctoritas* vis ad agendum vel ſine ratione impellens. Hanc urbi quoque tribuit, quæ viros ferebat unicuique adoleſcenti imitandos.

Augere.] Ad te doctrina et moribus ornandum plurimum conferre. Doctoris enim ſcientia, urbis exempla plurimum ad tuum profectum conferre poſſunt.

Ad meam utilitatem.] Præpoſitio *ad* h. l. eventum magis, quam ſcopum ſignificat. Nec leve pondus accedebat adhortationi Ciceronis, quum adjiceret, quod filium ſuo exemplo facere juberet, id ſe non ſine fructu atque emolumento ſuo feciſſe.

Cum Græcis Latina conjungi.] Cum Græcis Latina, cum

junxi, neque id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione feci; id tibi cenſeo faciundum, ut par ſis in utriuſque orationis fa-
2 cultate. Quam quidem ad rem nos, ut vide-

Latinis Græca conjunxi. Non ſolum enim in philoſophia Græce a magiſtris tradita Latine interpretatus ſum, ut, quæ Latine dici poſſe nemo antea putarat, noſtro ſermone explicarem: ſed et in dicendi exercitatione, quæ Latina lingua contenta eſſe poterat, Græcos magiſtros adhibui, apud eos Græce declamavi, Græcos oratores imitatus, eorumque virtutes exprimere conatus ſum. Vide Sueton. de Clar. Rhetor. c. 1. et 2. Cicero. Brut. c. 90. lib. i. de Orat. c. 34.

In dicendi exercitatione feci.] Verbum *feci* ſic etiam abundare videtur, lib. v. Tuſc. c. 32. "An Scythes Anacharſis potuit pro nihilo pecuniam ducere: noſtrates philoſophi facere non poterunt?" Infra lib. ii. c. i. 7. "Primum enim, ut ſtante republ. facere ſolebamus, in agendo plus, quam in ſcribendo, operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus." Cornel. Nep. Chabr. iii. 3. "Neque vero ſolus ille aberat Athenis libenter: ſed omnes fere principes fecerunt idem."

Id tibi cenſeo faciundum.] Et elegans eſt, et magniloquentiæ invidia Ciceronem levat *id*, non *idem*. *Idem* reſpiceret ad priora *ut ipſe ad meam*; *id* pertinet ad ſequentia *ut par ſis*. Sæpe veteres poſt *ut* particulam *ita* vel *ſic* ſubintelligendam omittunt. Cicero de Legib. ii. 6. "Sed, ut vir doctiſſimus fecit Plato, atque idem graviſſimus philoſophorum omnium, qui princeps de re publica conſcripſit, idemque ſeparatim de legibus ejus, *id* mihi credo eſſe faciendum, ut prius quam ipſam legem recitem, de ejus legis laude dicam." Infra cap. xlii. 9. "Si ſatiata quæſtu, vel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſioneſque contulerit."

In utriuſque orationis facultate.] *Utriuſque orationis facultas* referenda eſt ad forenſem et philoſophicam, quod ſequitur, *quam quidem ad rem nos magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris*: quod non de Græca et Latina lingua, ſed de utraque et in foro dicendi, et de philoſophia diſputandi facultate capiendum eſſe apparet.

2. *Ut videmur.*] Non nobis, ſed aliis. Ita modeſtiæ Ciceronis conſulitur. Ita de Nat. Deor. i. 4. "Quo in genere tantum profeciſſe videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur." Ad Atticum Ep. v. 18. "Stamus animis, et quia conſiliis, ut videmur, bonis utimur, ſperamus etiam manu."

mur, magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos et ad dicendum, et ad judicandum.
Quam ob rem disces tu quidem a principe hu- 3
jus ætatis philosophorum, et disces, quam diu voles; tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum a Peripateticis dis-

Magnum attulimus adjumentum.] Vide hoc ipsum plenius exponentem lib. ii. de Divinat. c. 1. et 2.

Docti.] Ita Acad. Quæst. i. 2. *doctos* appellat Cicero quos paullo ante *Græcis doctrinis eruditos*; *indoctos vero*, quos *a Græcorum artibus et disciplinis abhorrentes* dixerat.

Aliquantum.] Non *aliquantulum*. *Magnum adjumentum* videbatur civibus suis attulisse Cicero, eoque *aliquantum*, h. e. multum, se arbitrabantur adeptos. De hac significatione adverbii *aliquantum* consule eruditissimos Suetonii interpretes, Ernestum atque Oudendorpium, illum ad Cæs. c. 86. hunc ad Neron. c. 48.

3. *Non pœnitebit.*] Non parum videbitur, interprete Servio ad Virgil. Eclog. ii. 34. et lib. i. Æn. v. 552. Ita et Livium locutum lib. i. c. 8. extr. observatum est aliis.

Sed tamen nostra legens—orationem autem L.] Orationem parenthesi interruptam suo more contexit particula *autem*. Sic infra cap. xliii. 6. "Princepsque omnium virtutum illa sapientia, quam *σοφίαν* Græci vocant; (prudentiam enim, quam Græci *φρόνησιν*, aliam quamdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia) illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia." Eamdem significationem habet *sed* cap. xxx. 3. et lib. ii. c. xxi. 6. Nec aliter *ergo*, *igitur*, *verum* usurpari, jam observatum est aliis. Vide Horat. Tursell. de Particul. in *ergo*, *igitur*, *sed*, *verum*. Commune cum Græcis hoc habent Latini. Ælian. lib. vi. Var. Hist. c. 10. Οἱ *γὰρ δύο παῖδες, οἵπερ οὖν ἤστην αὐτῷ, Πάραλός τε καὶ Ξάνθιππος, ἀλλὰ οὗτοι μὲν κατὰ τὴν νόσον τὴν δημοσίαν τοῦ λοιμοῦ ἀπέθανον*. Suo itaque et communi politioris antiquitatis more Cicero post longam interpositionem priora verba, non ipsa quidem, sed, ut solet, paullum immutata, repetit, (ut Philipp. ii. 31. 2.) nec in battologiam incidit, sed memoriæ juvandæ causa ita

fidentia, quoniam utrique et Socratici et Platonici esse volumus; (de rebus ipsis utere tuo judicio, nihil enim impedio) orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium,

sententiam concludit, ut, quomodo cum primis postrema cohæreant, facilius intelligatur.

Utrique et Socratici et Platonici esse volumus.] Gronovius et Græv. *utrique* in *utrumque* mutant, et ad eos, qui sequuntur, referunt, quasi dicat, *volumus utrumque esse, et Socratici et Platonici.* De se solo eum loqui putant, non de se et Peripateticis. Cur autem *utrique* de Cicerone et Cratippo, vel, si mavis, de Academicis et Peripateticis, non capiatur, nulla sane ratio est. Cicero enim se a Cratippo, vel a Peripateticis, parum dissentire affirmans recte hoc argumento uti potuit, quod *utrique* (ipse Cicero et Peripatetici) velint esse *et Socratici et Platonici.* A Socrate enim sua habuit Plato, a Platone Aristoteles, Peripateticæ, et Xenocrates, Academicæ sectæ princeps. Peripatetici vero verbis tantum a Socraticis, quibus de summo bono Stoici adsentiebantur; a Platonicis minus etiam dissentire videbantur multis. Qui vero in aliquo tertio conveniunt, inter se conveniant necesse est. Cicero et Cratippus, utrique et Socratici et Platonici esse volunt, sive idem de summo bono sentiunt, quod Socrates et Plato senserunt, qui in una virtute vitam beatam posuerunt, vel exclusis plane, vel adjunctis huic ceteris commodis, quibus omnia tribuit Epicurus. Vide lib. i. Tusc. Quæst. c. 6. Nam Ciceronem in his officiorum, quæ media vocantur, præceptis Academicam et Peripateticam de summo bono sententiam non plane rejecisse, apparet ex lib. iii. c. 4. extr. et ex ejusd. libri c. vii. 3. seq. Certe nec Stoicus, nec ita Academicus videri volebat, quin ex aliorum quorumcumque fontibus, quantum vellet, suo judicio hauriret. Vide lib. ii. cap. ii. 14. lib. iii. c. 3. et omnino infra iii. 9.

Utere tuo judicio.] Uteris, ipse judicabis, quid in re sit verissimum.

Pleniorem.] Cum mea scripta leges, id in primis consequeris, ut ea, quæ a nemine antea Latine dicta sunt, explicare, et cum Græcis vocabulorum copia certare possis, intelligasque de Latinæ linguæ inopia nullam esse querendi causam.

4. *Concedens multis.*] Etsi

apte, diſtincte, ornate dicere, quoniam in eo ſtudio ætatem conſumſi, ſi id mihi aſſumo, videor id meo jure quodam modo vindicare. Quam ob rem magno opere te hortor, mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui jam illis fere æquarunt, ſtudioſe legas. Vis enim dicendi major eſt in illis, ſed hoc quoque colendum eſt æquabile et temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc con-

multis id laudis concedo, ut me ſubtilius philoſophari putentur.

Apte.] Vide quæ in perſona Craſſi diſputat Cic. de Orat. lii. 10. et 14.

Videor id meo jure, quodam modo vindicare.] Pronomen *mihi*, quod in hac formula adjicere ſolent, hic eleganter ex prægreſſo *meo* intelligitur. Similiter *ſibi* ex *ſuo* repetitur, de Orat. i. 10. "Ceterique ſuo jure phyſici vindicarent." Ita ex antiquo libro emendavit Car. Langius ad Cic. Læl. c. 21. quum vulgo *in ſuo genere* legeretur. De ſyllepſi iſta vide Cort. ad Cic. lib. iv. Ep. 13. n. 18.

Qui jam illis fere ſe æquarunt.] Pronomen *ſe*, quod incerta ſedes jam ſuſpectum facit, antiquiſſimi codices expellunt. Uſus verbi *æquare* abſolute poſiti Cicerone indignus videri eo minus poterit, quod ille verbum *adæquare* ſimili ratione adhibuit lib. ii. ad Q. Fratr. Ep. 6. "Senatorum enim urna copioſe abſolvit, equitum adæquavit, tribuni ærarii condemnarunt." Conf. omnino Parei Lex. Crit. p. 52. ſeq. Alia verba a Ciceronе et optimæ Latinitatis auctoribus abſolute uſurpata congeſſit Vechnerus in Hellenolexia lib. i. part. i. cap. 6. De numero autem librorum, non de eorum præſtantia, ſermonem eſſe, recte a Grævio monitum eſt.

Æquabile.] Sibi per omnia ſimile, quod non variatur et interrumpitur adfectibus.

6. *Nemini video Græcorum adhuc contigiſſe.*] Præſtantiſſimis ſcriptoribus *nemo adhuc*, *adhuc non*, et ſimilia, admodum uſitata erant. Cicero ad Diverſ. lib. ii. Ep. 8. "Πολυπιώτερον enim te adhuc vidi neminem." Cat. Maj. c. ix. 6. "Quod equidem adhuc non amiſi." Ibid. c. x. 6. "Itaque nemo adhuc convenire me voluit." Parad. 6. 3. extr. "Nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt." Cornel. Nep. in Fragm. Guelph. "Unum hoc genus Latinarum

tigiſſe, ut idem utroque in genere elaboraret, ſequereturque et illud forenſe dicendi, et hoc quietum diſputandi genus: niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum vehemens; dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis 7 agnoſcere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit judicium: utrumque 8 certe ſecuti ſumus. Equidem et Platonem exiſtimo, ſi genus forenſe dicendi tractare voluiſſet, graviſſime et copioſiſſime potuiſſe dicere;

litterarum adhuc non modo non reſpondere Græciæ."

Sequereturque.] Affectaret, operam illi daret. Sic n. 7. "Utrumque certe ſecuti ſumus." Cap. xxxviii. 4. "In voce autem duo ſequamur." Vide Buchner. ad Plin. lib. viii. epiſt. xviii. 8.

Demetrius Phalereus.] Omnes fere ſcripti *Phalerius*, ſed vitioſe. Græce enim Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς dicitur, Latine *Phalĕreus*, tribus ſyllabis, male *Phalerĕus*, pejus *Phalerœus*. De eo Cicer. in Bruto c. 9. "Phalereus ſucceſſit eis ſenibus adoleſcens, eruditiſſimus ille quidem horum omnium, ſed non tam armis inſtitutus, quam palæſtra. Itaque delectabat magis Athenienſes, quam inflammabat. Proceſſerat enim in ſolem et pulverem, non ut e militari tabernaculo, ſed ut e Theophraſti, doctiſſimi hominis, umbraculis. Hic primus inflexit orationem, et eam mollem teneramque reddidit: et ſuavis, ſicut fuit, videri maluit, quam gravis; ſed ſuavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret, et tantum ut memoriam concinnitatis ſuæ, non (quemadmodum de Pericle ſcripſit Eupolis) cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus eſſet auditus." Vitam ejus narrat Diog. Laërt. lib. v. 75. ſeqq. unde eum Athenis pulſum, in Ægyptum confugiſſe, ibique bibliothecæ præfectum, tandem a ſerpente ictum periiſſe diſcimus.

Theophraſti.] Qui Platonis et Ariſtotelis fuerat auditor, Ereſi in Leſbo natus, unde Ereſius dicitur. Multa ejus ſcripta a Diogene Laërtio lib. v. 42. enumerata perierunt. Superſunt tamen ἠθικοὶ χαρακτῆρες, libri περὶ φυτῶν, et alii. Ciceronis judicio Brut. c. 31. *nemo Theophraſto dulcior* fuit. Vide eumd. in Orat. c. 19. lib. i. Acad. c. 9. et 10. Quintil. lib. x. c. i. 83.

et Demoſthenem, ſi illa, quæ a Platone didicerat, tenuiſſet et pronuntiare voluiſſet, ornate ſplendideque facere potuiſſe. Eodemque modo de Ariſtotele et Iſocrate judico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus contemſit alterum.

II. Sed cum ſtatuiſſem ſcribere ad te aliquid 1
hoc tempore, multa poſthac, ab eo ordiri volui maxime, quod et ætati tuæ eſſet aptiſſimum, et auctoritati meæ. Nam cum multa ſint in phi- 2
loſophia et gravia, et utilia accurate copioſeque

8. *A Platone didicerat.*] Eum enim aliquamdiu audiverat.

Tenuiſſet.] Si in philoſophiæ ſtudio permanere, ac totum ſe ei tradere voluiſſet, nec vitæ genus mutaſſet. Nam ad eloquentiam poſtea ſe contulit, Iſocrate præceptore uſus. Cap. 31. pr. "Admodum autem tenenda ſunt ſua cuique non vitioſa, ſed tamen propria." Non igitur oblivionem Demoſtheni exprobrat, ſed mutationem in vitæ inſtituto factam ſignificat.

Pronuntiare.] Non modo dicendo explicare, ad oratorias exercitationes transferre, viva voce cum aliis communicare, ſed ſcriptis etiam poſteritati tradere. Hanc ſignificationem verbi *pronuntiare* defendi, quum vindicarem fragmenta Cornelii Nepotis Guelph. p. 146. ubi Cicero dicitur fuiſſe "unus, qui potuerit, et etiam debuerit, hiſtoriam digna voce pronuntiare."

Facere potuiſſe.] *Facere* verbi ex ſuperioribus repetendi ſignificationem obtinet, atque hic pro *dicere* ponitur. Lib. ii. c. 13. extr. "Qua ætate qui exercentur, laude adfici ſolent: ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari." Vid. Bengel. ad lib. v. epiſt. 12. n. 6.

Contemſit alterum.] Subintellige *ſtudium*, quod uterque poſthabuit, neglexit, non præferendum ſuo ſtudio putavit. Non deſpexit igitur et ineptum putavit, ut vulgus ea ſolet, quæ non intelligit: ſed ſibi id minus convenire putavit. Vid. c. xxx. 7.

II. 1. *Scribere ad te aliquid hoc tempore.*] Hunc verborum ordinem alibi Tullio placuiſſe video. Ut lib. vi. ad Diverſ. ep. 13. "Etſi tali tuo tempore me, aut conſolandi aut juvandi tui cauſſa, ſcribere ad te aliquid pro noſtra amicitia oportebat."

a philoſophis diſputata: latiſſime patere viden-
-tur ea, quæ de officiis tradita ab illis et præ-
2 cepta ſunt. Nulla enim vitæ pars neque pub-
-licis, neque privatis, neque forenſibus, neque
domeſticis in rebus; neque ſi tecum agas quid,
-neque ſi cum altero contrahas, vacare officio
-poteſt: in eoque et colendo ſita vitæ eſt hone-
4 ſtas omnis, et in negligendo turpitudo. At-
que hæc quidem quæſtio communis eſt omni-
um philoſophorum. Quis eſt enim, qui nullis
officii præceptis tradendis philoſophum ſe au-
5 deat dicere? Sed ſunt non nullæ diſciplinæ,
quæ propoſitis bonorum et malorum finibus,

2. *Latiſſime patere.*] Ad omne vitæ genus, tempus ac munus pertinere.

Et præcepta ſunt.] An *tradita ſunt* ad quæſtiones philoſophorum διωρτικὰς, *præcepta* vero ad genus παραινετικὸν reſpicere putandum eſt? Vid. infra c. iii. 1. Quemadmodum hic *tradere* et *præcipere*, ita *tradere* et *docere* conjunxit Cic. de Orat. ii. 38. extr.

3. *Tecum agas.*] Si ſolus fueris, tibi agas, non aliis. Cap. xli. 8. "Hique et ſecum, et cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt." Plaut. iii. Moſt. i. 24. "Quid tute tecum?" id eſt tacite, nemine audiente. Virgil. lib. i. Georg. 380.

Et ſola in ſicca ſecum ſpatiatur arena.

Id. lib. iii. Georg. 465.

Te, dulcis conjux, te ſolo in litore ſecum,
Te, veniente die, te, decedente, canebat.

4. *Quæſtio.*] Argumentum, ζήτημα, materia de qua in utramque partem diſputari poteſt.

Tradendis.] Si nulla a ſe tradantur. Habet enim hoc participium præſentis ſignificationem. Cap. 8. extr. "Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt." Vide Perizon. ad Sanctii Minerv. lib. i. c. xv. 8.

5. *Diſciplinæ.*] Sectæ philoſophorum, quarum princeps erat Epicurea, quæ malum in dolore, bonum in voluptate ponebat: ceteras cognoſce ex n. 9. et lib. iii. c. 33. lib. iii. de Orat. c. 17. lib. ii. de Fin. c. 11. lib. v. Tuſc. c. 30. Lactant. lib. iii. c. 7.

Propoſitis bonorum et malorum finibus.] Poſitis conſtitutiſque iis, quæ ſummi boni malivè loco habeantur. De *finibus bonorum* vid. ad c. iii. 1.

officium omne pervertunt. Nam qui ſummum 6
bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque ſuis commodis, non honeſtate metitur; hic ſi ſibi ipſe conſentiat et non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem ſummum malum judicans, aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. Quæ quamquam ita ſint in promtu, 7

Pervertunt.] Evertunt, tollunt. Vid. ad Cornel. Nepot. Lyſ. ii. 2. et infra c. xxiv. 12.

6. *Suis commodis.*] Qui omnia ſui commodi cauſa facit, ut Epicurei.

Hic ſi.] Eleganter *hic* adhibetur poſt *qui*, pro *is*. Sic lib. ii. Ep. i. 6. "Ut, quam exſpectationem tui concitaſti, hanc ſuſtinere ac tueri poſſis." Lib. iii. Ep. viii. 27. "Sin autem quem mea inſtituta in provincia non delectant, hunc ego amicum habere non curo."

Si ſibi ipſe conſentiat.] Si ſemper idem ſentiat, in ſententia ſibi conſtare, et ad eam vitam ſuam præſtare velit. Vid. n. 8. et lib. iii. c. 33.

Et non.] Non reſpuit hoc Cicero pro *nec*. Lib. ii. 22. 10. "Ut ſit libera et non ſollicita ſuæ rei cujuſque cuſtodia." Vide quæ obſervavi ad Cornel. Nepot. Thraſ. c. 4. pr.

Naturæ bonitate vincatur.] Niſi veri ac recti ſenſu, quem naturæ beneficio fert acceptum, cogatur interdum ea defendere, quæ principio juris naturæ ab ipſo conſtituto repugnent. Dicit igitur Cicero, quæ Epicurus præclare de maximis virtutibus præceperit, et quæ præceptis illis congraenter egerit; ea ingenii, quo præditus a natura fuerit, præſtantiæ tribuenda, nec vero finibus bonorum et malorum ab ipſo propoſitis conſequentia eſſe. Ita contra eumdem Epicurum diſputat de Fin. ii. 9. "Deinde, ubi erubuit, (vis enim eſt permagna naturæ) confugit illuc, ut neget, accedere quidquam poſſe ad voluptatem nihil dolentis." Poſt Redit. in Sen. c. 10. "Quo tempore, quantam vim naturæ bonitas habeat, aut vera nobilitas, intelligere potuiſtis."

Nec juſtitiam nec liberalitatem.] Stultus enim videretur, qui ſuas utilitates aliis conceſſerit. Vide Lactant. lib. v. cap. 16. Cicero infra lib. iii. c. 33. med.

7. *Quamquam ita ſint in promtu.*] Conjunctio *quamquam* non ferre ſolum poteſt, ſed ali-

ut res diſputatione non egeat, tamen ſunt a
8 nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ velint eſſe, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolam, aut ab iis, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam.
9 Ita propria eſt ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli jam pridem explosa ſententia

cubi blande admittit conjunctivum. Lib. iii. de Fin. c. 15. "Sed quamquam negent, nec virtutes, nec vitia creſcere: attamen," cet. Nepos xxv. 13. 6. "Quamquam non nullis leve viſum iri putem." Sallust. Jug. iii. 2. "Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et poſſis, et delicta corrigas, tamen importunum eſt."

Alio loco.] Libris de Finibus Bonorum et Malorum, et libris poſtremis Tuſc. Quæſt.

8. *Conjuncta naturæ.*] Naturæ convenientia, rationi conſentanea.

Qui ſolam.] Solam honeſtatem propter ſe expetendam eſſe, Stoici adfirmabant, in eoque Socratem auctorem ſequi volebant videri: eamdem maxime expetendam, Academici et Peripatetici cenſebant. Vide ſupra ad c. i. 3. lib. iii. c. 3. et 7. lib. v. Tuſc. c. 7. 8. et 12.

9. *Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli.*] Quorum error in tollendo omni veri ac falſi, boni malique diſcrimine conveniebat. Ariſto Chius nihil bonum eſſe dicebat, niſi quod rectum eſſet et honeſtum, ac præter virtutem ac vitia nihil in vita aut expetendum aut fugiendum. Quæ inter virtutem ac vitia interjecta eſſent, indifferentia dicebat, nec eorum aliud alii anteponendum, ſed prout quodque occurreret, amplectendum. Hæc ſapientem ne ſentire quidem, volebat Pyrrho, Elienſis, in ceteris ab Ariſtone nihil diſcrepans. Herillus, Carthaginienſis, in ſola cognitione et ſapientia ſummum bonum ponebat. Vide præter ea loca, quæ ad n. 5. indicavi, lib. ii. de Fin. c. 13. lib. iii. c. 3. lib. iv. c. 14. et 16. lib. i. de Leg. c. 13. et 21. Diogen. Laërt. lib. vii. 160. et 165. lib. ix. 61.

Explosa ſententia eſt.] Rejecta tamquam abſurda. *Explodi* dicuntur hiſtriones, cum a ſpectatoribus, quibus diſplicent, ſtrepitu excipiuntur, et ejiciuntur. Paradox. iii. 2.

eſt: qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet. Sequimur igitur, hoc quidem tempore et hac in quæſtione, potiſſimum Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, e fontibus eorum judicio arbitrioque noſtro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, ante definire, quid ſit officium: quod a Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim, quæ a ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet

10 11 12

" Hiſtrio ſi paullum ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronuntiatus eſt una ſyllaba brevior aut longior, exſibilatur et exploditur."

Rerum aliquem delectum.] Rerum nullum diſcrimen reliquerunt, dum paria omnia eſſe dixerunt.

10. *Potiſſimum Stoicos.*] Ita, ut aliquando a Peripateticis non diſſentiat in iis, quæ commode ab iis dicta putat.

Interpretes.] Interpres non tantum eſt, qui Græca Latine convertit; ſed et qui eadem lingua ab aliis dicta ita explicat, ut ſententiæ quidem nihil addat detrahatve, ſed eam tamen aliis ac pluribus etiam verbis enarret. Vid. lib. ii. c. 17. extr.

Quantum quoque modo.] *Quoquo modo* eſt, quocumque modo: ſed *quoque modo*, et eo, qui videbitur. E fontibus Stoicorum ſe aliqua, non omnia, hauſturum, aliqua illorum præcepta admiſſurum, aliqua omiſſurum dicit, idque Academiæ licentia, in qua verſabatur. Vide lib. ii. c. ii. 14.

11. *Ante definire.*] Immerito hic librariorum fides, aut vel ipſius Ciceronis negligentia accuſatur, quaſi promiſſi officiique ſui immemor rei, quam tractet, definitionem prætermiſerit. Neque enim definire poterat officium, quod unius generis non eſt, niſi quam multiplex id eſſet, antea oſtenderet. Id poſtquam ſatis declaraſſe ſibi videtur, quæ cujuſque generis ſit deſcriptio, quantum ad rem intelligendam ſatis eſt, docet. Quod vero noſter officii definitionem a partitione orditur, non magis id mirum videri debet, quam quod de Orat. iii. 29. ad *definitionis diſceptationes* refert, *cum res diſtribuitur in partes.*

A Panætio.] Philoſopho Stoico, Græco, de quo vide infra c. xxvi. 5. et lib. iii. c. ii. 8.

12. *A ratione ſuſcipitur.*]

a definitione proficiſci, ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur.

1 III. Omnis de officio duplex eſt quæſtio. Unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus vitæ conformari 2 poſſit. Superioris generis hujus modi exempla ſunt; omniane officia perfecta ſint; numquid

Schollaſtes hunc locum ſic exponit: Omnis inſtitutio de aliqua re, *id eſt omnis tractatus, qui a ratione ſuſcipitur, vel qui rationaliter ad tractandum ſumitur.* Sæpe veteres præpoſ. *ab* ibi addiderunt, ubi noſtris abundare videtur. Lucret. i. 942.

Id quoque enim non ab nulla ratione videtur.

Brutus ad Cic. lib. xi. ep. 10. "Tu enim a certo ſenſu et vero judicas de nobis." Ipſe Cic. lib. xiii. ep. 10. "Satis enim commendatum tibi eum arbitrabar ab ipſo more majorum." Seneca Præf. Controverſ. lib. x. (al. v.) "Horum nomina non me a nimio favore, ſed a certo poſuiſſe judicio ſcietis." Ita reſtituendum eſt Nepoti xxi. 3. 3. "In cuſtodia ſocer generi periit a morbo."

Proficiſci.] Incipere, ordiri. Pro Leg. Manil. c. 2. "Atque ut inde oratio mea proficiſcatur, unde hæc omnis cauſa ducitur." Lib. ix. ep. 14. "Ornandos eſſe illos viros, a quibus initium libertatis profectum eſt."

III. 1. *Ad finem bonorum.*] *Finis bonorum*, ut jam dixi ad c. ii. 5. eſt ſummum bonum, omnium bonorum extremum, quo nullum aliud majus eſt. Ad hoc igitur conſtituendum pertinet primum genus, cum quæritur, quid ſit id, cujus cauſa omnia agenda ſint; quæ quæſtio eſt θεωρητική. Alterum, quod ad πρᾶξιν potius ducit, eſt, quod de officiis in quaeumque vitæ degendæ ratione agit, et eſt παραινετικόν.

In omnes partes uſus vitæ conformari.] Vulgo *confirmari*, ſed parum docte. Vitæ uſus non *in omnes partes confirmatur*, ſi vitioſus præſertim fuerit, ſicuti eſt; ſed *conformatur*, id eſt, inſtituitur, componitur, et præceptis officii conformis redditur. Id fit, cum, quid in omni vita agenda deceat, præcipitur, talibuſque præceptis tota vivendi et agendi ratio formatur, dirigitur, et ad quamvis officia, in quacumque ætate fortuna et muneris functione præſtanda, inſtruitur.

2. *Perfecta.*] Vide ad n. 4.

Numquid officium.] *Numquid* eſt *an, ſitne*, quod Cicero voluit, non *num quod*, id eſt, *aliquod*. Quid enim eſt, *num quod officium aliud alio majus ſit?*

officium aliud alio majus fit, et quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta 3
traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officii. Nam et medium quoddam officium dicitur, et 4
perfectum. Perfectum officium rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα, hoc autem commune officium vocant. Atque ea ſic 5

Et quæ ſunt generis ejuſdem.] *Quæ* non ad *officia* reſpicit, ſed pronomen illud ad *exempla* referendum eſt.

4. *Medium.*] Ambroſ. lib. i. Offic. c. 11. "Hæc ſunt media officia, quibus aliquid deeſt." *Medium officium* ita vocari putabat Grævius, quia *medius* Latinis fit mediocris. Rectius Facciolatus ex ipſo Cic. de Fin. iii. 17. colligit, *media officia* a Stoicis dicta eſſe, quæ nec in bonis ponerent, nec in malis.

Perfectum officium rectum, opinor, vocemus.] Rationem reddit, cur perfectum dixerit, quod Græcis eſt κατόρθωμα. Non inconveniens eſt, id officium *perfectum* a me vocari, quod alii *rectum*, Græci κατόρθωμα (*recte factum*) appellant, eoque nomine mihi uti philoſophi concedent. *Perfectum* primus Cicero dixiſſe videtur τὸ κατόρθωμα, quod *rectum* jam antea ab aliis quoque dictum fuerat. Lib. iii. 3. 11. "Illud autem, quod rectum iidem (Stoici) appellant, perfectum atque abſolutum eſt." Auct. ad Herenn. lib. iii. c. 2. "Rectum eſt, quod cum virtute et officio fit:" quæ deſcriptio eſt τῦ κατορθώματος.

Hoc autem commune officium vocant.] Vocabulum καθῆκον haud ſcio an in nullo codice repertum ſit. Sed ut largiamur, in vetere codice ita lectum fuiſſe, incommoda certe ſententia ſic legebatur. Non enim Stoici officium in κατόρθωμα et καθῆκον dividebant; ſed ipſum καθῆκον duplex, alterum κατόρθωμα, alterum καθῆκον μέσον eſſe dicebant. In oppoſitione τῦ κατορθώματος ſæpe μέσον, ſuppreſſa voce καθῆκον, nec vero καθῆκον, omiſſo μέσον, appellare ſolent. Cicero *recte facto* ſemper *officium medium*, nuſquam *officium* ſimpliciter opponit, nec ea in definitionibus confundit. Vide de Fin. iii. 17. infra iii. 3. 10. Mihi igitur tutiſſimum viſum eſt revocare ſcripturam codicum fortaſſe omnium: *Hoc*

definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio proba-
6 bilis reddi poſſit. Triplex igitur eſt, ut Panætio videtur, conſilii capiundi deliberatio. Nam

autem commune officium vocant. Locum vero totum *ὡς ἐν παρενθέσει* poſitum atque ita accipiendum eſſe crediderim: *Perfectum officium, puto, vocare mihi libebit illud, quod a Stoicis rectum, Græce κατόρθωμα dicitur: illud vero medii officii nomen communi officio ponunt. Hac* ad remotius *medii officii* nomen refertur. Idque fieri ſolere, non in iis locis ſolum, ubi pronomen *ille* ad nomen propinquius referatur, ſed etiam ubi *hic* ſolitarium ponatur, docuit Cortius ad Salluſt. Jug. xviii. 9. Præterea *hoc vocant* explico *illo nomine appellant.* Ita noſter de Fin. iii. 6. "Primum eſt officium. Id enim appello καθῆκον," *i. e. eo nomine appello καθῆκον.* Philipp. xiii. 10. "O Spartace! quem enim te potius appellem?" Ovid. Faſt. ii. 24.

Torrida cum mica farra vocantur idem.

Adde Gronov. ad Senec. Ep. 93. Philoſophis uſitatam *medii officii* appellationem *communis officii* appellatione interpretatur Tullius. Eadem uſus eſt de Fin. iii. 18. "Quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur." Adde infra iii. 3..10.

5. *Rectum quod ſit.*] Quod *rectum* vulgo dicitur, id ita definiunt, ut *perfectum* officium eſſe dicant. Vid. lib. iii. c. iii. 11. Ambroſ. lib. i. de Offic. c. 11. "Hoc eſt igitur perfectum officium, quod *κατόρθωμα* dixerunt Græci, quo corriguntur omnia, quæ aliquot potuerunt lapſus habere."

Definiant.] Non intolerabilis videri debet *ταυτολογία ita definiunt, ut—definiant.* Talia in ſcriptoribus bonis obſervanda potius, quam interpolanda ſunt. Cic. de Or. iii. 10. "Sed uſitatis ita poterit uti, lectiſſimis ut utatur." Salluſt. Catil. lii. 23. "Eo fit, ut impetus fiat in vacuam rem publicam." Adde iii. 4. extr.

Id eſſe dicant.] Cum melioribus lege *id eſſe dicunt.* Mutaverunt, qui verbum ad prægreſſam conjunctionem *ut* revocandum putabant. Sæpe vero Cicero in hunc modum variavit conſtructionem. De Or. i. 3. "Ut in ceteris id maxime *excellat,*—in dicendo autem vitium vel maximum *eſt.*" cet. Ibid. c. 35. "Sic evolavit oratio, ut—*aſpexerim—et—perſpexi.*" Conf. Erneſtum V. C. de Or. ii. 72. adn. 46. et ſupra ad c. 2. adn. 18.

6. *Conſilii capiundi deliberatio.*] A pleonaſmi ſuſpicione hoc genus loquendi liberavit Gronovius, oſtenditque, aliud eſſe *deliberare,* aliud *conſilium*

tur eſt de honeſto, ſed dupliciter, tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum differendum.

IV. Principio generi animantium omni eſt a natura tributum, ut ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad vivendum neceſſaria, anquirat et paret, ut paſtum, ut latibula, ut alia generis ejuſdem. Commune autem animantium omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, et cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter hominem et beluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quan-

ordo ſignificatur. Conjunge autem, *primum eſt differendum.*

IV. 1. *Principio.*] Primum, ante omnia, quod primum conſtat. Sic cap. xxxv. 2. lib. iii. c. 5. pr. Ad rem ipſam, quæ hoc capite tractatur, pertinet lib. ii. de Finib. c. 14. lib. v. c. 9.

A natura tributum.] Tamquam proprium aliquod munus adſignatum. Lib. iv. de Fin. c. 7. "Primique ex omnibus philoſophis a natura tributum eſſe docuerunt, ut ii, qui procreati eſſent, a procreatoribus amarentur." Infra c. xxxi. 8. "Catoni autem cum incredibilem tribuiſſet natura gravitatem."

Tueatur.] Vide ad n. 4.

Omniaque quæ.] Ciceronem non adeo ſollicite hoc διάφορον evitaſſe video, ut hoc loco ferri nequeat. Dixit enim lib. iv. de Fin. c. 21. pr. "Omnia*que quæ* ſecundum naturam ſunt." Lib. ii. de Offic. c. 9. "Alius *quoque quidam* aditus." c. 17. "Omnia*que quæ* ad uſum reipubl. pertinent." Cat. Maj. c. 12. "Ea*que* ſimplex ſua*que* cuique parti ætatis tempeſtivitas eſt data." De Nat. Deor. iii. 7. "Omnia*que*, *quæ* a te nudius tertius dicta ſunt." Infra c. xii. 4. "Bello*que quæritur* gloria."

2. *Commune autem.*] *Commune* pro *communis*, dixit, more Græcorum. Simile eſt illud, "Omnium rerum mors extremum," lib. vi. ep. 21. Vide Vechneri Hellenolex. p. m. 249. Particulas *autem*, *ſed*, *vero* interdum pro *deinde*, *præterea* uſurpari, infra ad cap. xxviii. 9. oſtendam.

Quæ procreata ſunt.] Ita locutus videtur, quod quorumdam animantium, ut piſcium et inſectorum, cura in ovis nondum excluſis definit.

tum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt quodque præſens eſt, ſe accommodat, paullum admodum ſentiens præteritum aut futurum. Homo autem, quod rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, cauſſas rerum videt, earumque progreſſus et quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebuſque præſentibus adjungit atque adnectit futuras; facile totius vitæ curſum videt, ad eamque degen-

3. *Tantum, quantum ſenſu movetur.*] Non plus, quam quantum ſenſu movetur.

Quod adeſt, quodque præſens eſt.] *Adeſt*, quod in proximo et in conſpectu eſt: *præſens* ad tempus refertur, et præterito ac futuro opponitur.

Se accommodat.] Ad ea ſe applicat, ſe vitamque ſuam componit.

Homo, autem, quod rationis.] Cum prioribus verbis, *homo autem*, cohærent poſtrema, *facile totius vitæ curſum videt:* quæ interpoſita ſunt, *quod* vel *qui rationis eſt particeps*, uſque ad *futuras*, rationem reddunt, quam nonnulli parentheſi includunt. Eadem fere ſcribit lib. ii. de Fin. c. 14. "Homines enim etſi aliis multis, tamen hoc uno a beſtiis plurimum differunt, quod rationem habent a natura datam, mentemque et acrem et vigentem, celerrimeque multa ſimul agitantem, et, ut ita dicam, ſagacem: quæ et cauſſas rerum, et conſecutiones videat, et ſimilitudines transferat, et disjuncta conjungat, et cum præſentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ conſequentis ſtatum. Eademque ratio facit hominem hominum appetentem, cumque his natura et ſermone et uſu congruentem."

Earumque progreſſus et quaſi anteceſſiones.] Maturantius ita interpretatur: "Non ſolum ipſas rerum cauſas videt, quæ plerumque manifeſtæ ſunt, ut nimia aëris intemperies cauſa eſt peſtilentiæ: ſed, ſi quid eſt, quod ipſas cauſas antecedat, ut cum ex ſignis quibuſdam et prognoſticis futuram percipit aëris intemperiem, quæ peſtilentiæ cauſa fit." Cauſſarum *progreſſus et quaſi anteceſſiones non ignorat*, qui earum quaſi συναλογίας quaſdam perſpectas habet, cauſſaſque rerum perſequens non a prioribus ſolum ad poſteriores progredi, ſed a poſterioribus etiam ad priores reverti poteſt.

Similitudines comparat.] Similes inter ſe res comparat.

Rebuſque præſentibus adjungit atque adnectit futuras.] Cum præſentibus futura copulat, ex præſentibus futura colligit.

dam præparat res neceſſarias. Eademque na- 4
tura vi rationis hominem conciliat homini et
ad orationis, et ad vitæ ſocietatem: ingeneratque in primis præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati ſunt: impellitque, ut hominum cœtus et celebrationes et eſſe, et a ſe obiri velit, ob eaſque cauſſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent et ad cultum, et ad victum; nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, ceteriſque, quos caros habeat tuerique debeat. Quæ cura exſuſcitat etiam animos et majores ad rem ge-

4. *Et ad orationis et ad vitæ ſocietatem.*] Natura, duce ratione, efficit, ut alter alterius ſolloquium et victum adpetat.

Celebrationes.] Nomen minus frequentatum. Tamen a Cicerone etiam pro *celebritate* uſurpatur pro Sulla c. 26. et a Lactant. lib. vi. c. xx. 34. qui *ludorum celebrationes deorum feſta* eſſe dicit. Quæ hic *celebrationes*, alio nomine *concilia et civitates* vocat Cicero lib. iii. de Fin. c. 19, ubi ait: "Itaque natura ſumus apti ad cœtus, concilia, civitates." *A ſe obiri velit* dicitur, pro *obire velit*. Catil. i. 2. 7. "Cupio, P. C. me eſſe clementem: cupio in tantis reip. periculis non diſſolutum *videri*." Vide plura apud Heumannum ad Orat. pro Arch. v. 6.

Suppeditent.] Etiam Lucretius lib. i. 547.

Materies ut ſuppeditet rebus reparandis.

Plautus ii. Aſin. iv. 17. "Itaque jam hercle clamore ac ſtomacho non queo labori ſuppeditare." Non primus ergo Cicero *ſuppeditare* pro *ſuppetere* dixit.

Sed conjugi.] Sed etiam conjugi. Vide, quæ dixi ad Cornel. Nep. Cim. c. 4. pr. infra ad c. 39. 3.

Tuerique.] Alere, ſuſtentare. Columell. lib. vi. 3. 3. "Minus commode tuemur armentum paleis."

Exſuſcitat etiam animos.] Quaſi ſomno ſopitos.

Ad rem gerendam.] Jo. Frid. Gronovius, Grævio non repugnante, mallet *ad rem quærendam:* quod *rem gerere* ad fortitudinem pertineat, de qua hic non ſit ſermo. Sed *rem gerere* latius patet, ad omnem, non bellicam tantum, ſed et domeſticam induſtriam accommodatur, et actum rerum honeſtarum et utilium, operam amicis et reip. præſtandam ſignificat. Hoc vero præcipuum juſtitiæ munus eſſe vult ipſe Cicero cap. vi. 6. Quin et mercatores *rem gerere*

5 rendam facit. In primiſque hominis eſt pro-
pria veri inquiſitio atque inveſtigatio. Itaque
cum ſumus neceſſariis negotiis curiſque vacui,
tum avemus aliquid videre, audire, ac diſcere:
cognitionemque rerum aut occultarum, aut ad-
mirabilium, ad beate vivendum neceſſariam du-
eimus. Ex quo intelligitur, quod verum, ſim-
plex, ſincerumque ſit, id eſſe naturæ hominis
6 aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati ad-
juncta eſt appetitio quædam principatus, ut
nemini parere animus bene a natura informa-

dicuntur ab eodem lib. ii. c. 11. ubi iis, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendiſque negotiis implicantur, juſtitiam *ad rem gerendam* neceſſariam eſſe ſcribit. Contra *male rem gerentibus* patribus bonis interdici ait Cat. Maj. c. 7. Supervacanea igitur eſt Gronovii ſuſpicio.

5. *Veri inquiſitio.*] Lib. ii. de Fin. c. 14. "Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi; quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cælo fiat, ſcire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus."

6. *Appetitio quædam principatus.*] Lib. ii. de Fin. c. 14. "Eadem ratio habet in ſe quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum, accommodatum."

Animus bene a natura informatus.] Non eſt metaphora a *præceptoribus*, ſed a fabris, ſtatuariis et aliis artificibus tranſlata, qui, cum operibus ſuis formam inducere incipiunt, ea *informare* dicuntur. Nihil enim aliud eſt *informare*, quam *formare*. Columell. lib. ii. 2. 10. "Sarmentis connexus velut funis informabitur in eam craſſitudinem, quam ſolum foſſæ poſſit anguſtæ, quaſi accommodatam coartatamque, capere." Idem lib. xi. 3. 13. "Humus refoſſa in areas diviſitur: quæ tamen ſic informandæ ſunt, ut facile runcantium manus ad dimidiam partem latitudinis earum perveniant." Plinius lib. vii. ep. 9.

Ut laus eſt ceræ, mollis cedenſque ſequatur
Si doctos digitos, juſſaque fiat opus;
Et nunc informet Martem, caſtamque Minervam,
Nunc Venerem effingat, nunc Veneris puerum.

Eſt ergo *animus bene a natura informatus* nihil aliud, quam

tus vélit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causſa juſte et legitime imperanti: ex quo magnitudo animi exſiſtit humanarumque rerum contemtio. Nec vero illa parva vis na-7 turæ eſt rationiſque, quod unum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit, quod deceat, in factis dictiſque qui modus. Itaque eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem 8 natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis factiſque conſer-

bene formatus, a benigna natura ingeneratus, nobilis: homo, cui, ut Juvenalis ait,

——— *Arte benigna*
Dedit meliore luto finxit præcordia Titan.

Niſi præcipienti.] Præcepta recte vivendi tradenti: *docenti* vero eſt, quæ vera ſint, monſtranti.

Humanarum rerum contemtio.] Quas hic *humanas res* dicit, externas vocat cap. xx. 1. ubi eaſdem paullo poſt n. 3. *humanas* appellat, docetque, primum eſſe ea, *quæ eximia pleriſque et præclara videntur*: deinde, *quæ acerba in hominum vita fortunaque verſantur*. Sunt ergo, quæcumque in utramque partem homini accidunt. Earum *contemtio* ſive *deſpicientia* eſt animi æquitas in utraque fortuna. Vide cap. v. 5. xviii. 6.

7. *Qui modus.*] Interpunctio variat: alii, *Quid ſit, quod deceat in factis dictiſque, qui modus.* Non improbo.

Itaque eorum ipſorum.] Ordo verborum eſt: *Itaque nullum aliud animal ſentit pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium eorum ipſorum*, [in iis ipſis] *quæ adſpectu ſentiuntur.*

8. *Quam ſimilitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens.*] *Similitudines transferre* eſt, ſimilia inter ſe comparare, quod in una re conſentaneum eſt, id ad ſimilem alteram accommodare, eodemque modo de ea judicare. Vide ad n. 3. ibique locum Ciceronis ex ii. de Fin. c. 14. Quod igitur natura oculis ſentit, id ad res, quæ mente tantum percipiuntur, transfert, et multo magis pulchritudinem, conſtantiam et ordinem in iis conſervandum putat.

vanda putat, cavetque, ne quid indecore, effeminateve faciat; tum in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinoſe aut faciat aut
9 cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quærimus honeſtum: quod etiam ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quodque vere dicimus, etiam ſi a nullo laudetur, natura eſſe laudabile.

1 V. Formam quidem ipſam, Marce fili, et tamquam faciem honeſti vides: quæ, ſi oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato, ex-

Conſervanda putat.] Numero teſtium prævalet *conſervandam*. Ita femininum, quamvis ſubſtantivum maſculini generis proxime prægrediatur, legimus apud Cic. lib. x. ad Diverſ. ep. 25. "Iſtamque operam tuam, navitatem, animum in rem publicam celeritati præturæ *anteponendam* cenſeo." Tamen aliis probatum illud *conſervanda* et frequens veterum uſus, et non contemnendæ auctoritatis libri magnopere commendant. Vide Cort. ad lib. vii. ep. 20. n. 4. et ad Salluſt. Jug. xxxviii. 8.

Tum in omnibus et opinionibus et factis.] Gloſſemata in his verbis doctiſſimi viri ſagaciter odorati ſunt. Equidem crediderim, genuina Ciceronis eſſe illa: "Cavetque, ne quid indecore effeminateve, ne quid libidinoſe aut faciat aut cogitet."

Libidinoſe.] Ex libidine, quæ eſt temeraria cupiditas non voluptatis tantum, ſed et gloriæ et pecuniæ et vindictæ. Vide Cort. ad Salluſt. Cat. ii. 2.

9. *Quod quærimus.*] De quo agimus. Vid. ad c. ii. 4.

Nobilitatum.] Etiamſi *populari fama glorioſum* non ſit, nec *multitudinis rumore laudetur*, ut ipſe loquitur lib. ii. de Fin. c. 15. Infra ii. 7. 16. "Teſtis eſt Phalaris, cujus præter ceteros nobilitata crudelitas." *Nobilitata*, id eſt, divulgata, nota. Plinius lib. i. epiſt. viii. 14. "Sequi gloria, non adpeti debet: nec, ſi caſu aliquo non ſequatur, idcirco, quod gloriam meruit, minus pulchrum eſt." Hæc Epicuri ſententiæ oppoſita eſſe, diſces ex eo loco de Finibus, quem proxime indicavi.

V. 1. *Plato.*] In Phædro, his verbis: Ἡ φρόνησις ὀχ ἱεᾶτο· δεινὸς γὰρ ἂν παρέιχεν ἔρωτας, εἰ τοιοῦτον ἑαυτῆς ἐναργὲς εἴδωλον παρείχετο εἰς ὄψιν ἰόν. Interpres eſt ipſe Cicero lib. ii.

citaret ſapientiæ. Sed omne, quod eſt hone- 2
ſtum, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia veri ſollertiaque verſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoque ſuum cuique, et rerum contractarum fide: aut in animi excelſi atque invicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fiunt quæque dicuntur, ordine et modo, in quo ineſt modeſtia et temperantia. Quæ qua- 3
tuor quamquam inter ſe colligata atque implicata ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur. Velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam et pruden-

de Fin. c. 16. "Oculorum eſt in nobis ſenſus acerrimus, quibus ſapientiam non cernimus. Quam illa ardentes amores excitaret ſui, ſi videretur." *Sapientia*, honeſti ſcientia. Hujus amor accenderetur, ante oculos propoſita externa honeſti forma ac ſpecie.

Plato puellæ, cujus eximia ſpecies allicere procos multos poſſit, ſapientiam comparat. Ponitur igitur nomen feminæ perſonæ ſignificandæ idoneum.

2. *Rerum contractarum fide.*] In ſervandis *contractibus*: quo vocabulo Cicero uti noluit. Itaque et c. 17. ſcribit: "Multiſque cum multis res rationeſque contractæ." Lib. ii. c. 11. "Qui contrahendis negotiis implicantur." Eod. lib. c. 18. "In omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando." Lib. iii. c. 15. "Tollendum igitur ex rebus contrahendis omne mendacium." Eadem ſunt *dicta et conventa* hoc libro c. 7.

3. *Implicata.*] Hoc Ciceroni familiarius eſt, quam *implicita*.

Velut ex ea parte.] *Ex hac, ea, aliqua, nulla, magna, dimidia parte* dicitur, ubi noſtri ſermonis conſuetudo *in parte* poſtulat; vel ubi, *quod ad partem attinet*, intelligitur. Vide Cortium ad Salluſt. Jug. c. xcvii. 3. et Schwarzium ad Turſellin. de Particul. cap. lxxvii. n. 12. p. 305.

Quæ prima deſcripta eſt.] Poſita, collocata, ordinata. Cap. vii. 3. "Similiſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio." Cap. xxvii. 10. "Eſt autem ejus deſcriptio duplex:" id eſt, *diviſio*. Cap. xliv. 9. "Servare leges, jura deſcribere." Catil. i. 4. "Deſcripſiſti urbis par-

tiam ponimus, ineſt indagatio atque inventio veri; ejuſque virtutis hoc munus eſt proprium. 4 Ut enim quiſque maxime perſpicit, quid in re quaque veriſſimum ſit, quique acutiſſime et celerrime poteſt et videre et explicare rationem; is prudentiſſimus et ſapientiſſimus rite haberi 5 ſolet. Quocirca huic, quaſi materia, quam tractet et in qua verſetur, ſubjecta eſt veritas. Reliquis autem tribus virtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt ad eas res parandas tuendaſque,

tes ad incendia." Catil. ii. 6. "Quemadmodum eſſet ei ratio totius belli deſcripta."

4. *Ut enim quiſque maxime perſpicit.*] Admodum hac formula delectatus eſt Cicero, atque in his maxime libris: Cap. 15. pr. "Colendum autem eſſe ita quemque, ut quiſque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus." Cap. 16. pr. "Optime autem ſocietas hominum conjunctioque ſervabitur, ſi, ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur." Cap. 19. "Ut quiſque animi magnitudine maxime excellit; ita vult maxime princeps omnium, vel potius ſolus eſſe." Læl. c. 9. "Ut enim quiſque ſibi plurimum confidit: et ut quiſque maxime virtute et ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita judicet: ita in amicitiis expetendis colendiſque maxime excellit." Pro Cæcin. c. 2. extr. "Ut quæque res eſt turpiſſima; ſic maxime et maturiſſime judicanda eſt." Vide Cort. ad Salluſt. Jug. xxxi. 14. Vides autem, aliis locis dici, *ut quiſque, ita* vel *ſic*: hic vero alteram particulam omitti, ejuſque locum pronomen *is* occupare. Id ideo factum, quod interveniente alio pronomine *quique*, cui *is* aptius reſpondet, quam particula *ita*, conſtructionis genus mutatur. Sic fere lib. x. ep. xxii. 2. "Quod ad me ſcripſeras, de re agraria, ſi conſultus ſenatus eſſet, ut quiſque honorificentiſſime de te ſententiam dixiſſet, eam ſecutus eſſem." Lib. v. de Fin. c. 20. "Itaque, ut quiſque optime natus inſtitutuſque eſt, eſſe omnino nolit in vita, ſi gerendis negotiis orbatus poſſit paratiſſimis veſci voluptatibus." Vide ad cap. 15. pr.

5. *Neceſſitates propoſitæ ſunt.*] *Inopia atque indigentia* humanæ vitæ, ut loquitur Læl. c. viii. 3. et ix. 3. quam *neceſſitatem vitæ* vocat infra hoc libro c. xliv. 10. Ea ita propoſita eſt his virtutibus, ut ei ſubveni-

quibus actio vitæ continetur; ut et ſocietas hominum conjunctioque ſervetur; et animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus utilitatibuſque et ſibi et ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis, eluceat. Ordo autem, et conſtantia, et moderatio, et ea, quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod eſt adhibenda actio quædam, non ſolum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quemdam et ordinem adhibentes, honeſtatem et decus conſervabimus. 6

VI. Ex quatuor autem locis, in quos honeſti naturam vimque diviſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et 1 2

ant, eaſque res parent, ſine quibus vita civilis commode agi non poteſt.

Tuendaſque.] Conſervandas.

Societas hominum conjunctioque ſervetur.] Quod juſtitiæ munus eſt.

Animi excellentia.] Fortitudinem ſignificat.

6. *Ordo autem.*] Hæc temperantiæ ſunt propria.

In eo genere.] In iis rebus.

Mentis agitatio.] Cogitatio, conſilium, animi cura. Vid. c. 6. extr.

VI. 1. *Locis.*] *Partibus.* Quam enim paullo ante *partem* dixit, ſæpe *locum* vocat, ut lib. iii. cap. ii. 10. 11. et 13. Infra hoc libro c. 43. "Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor." Ibid. paullo ante: "Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur ſatis expoſitum videtur."

Honeſti naturam vimque.] *Vis* capi poteſt pro *ἰδέᾳ*. Vid. Cort. ad Salluſt. Cat. i. 2. Ita *natura et vis honeſti* nihil aliud erit, quam ipſum honeſtum. Licet tamen et ita interpretari: in quibus ex noſtra diviſione honeſtas ſuam naturam et vim exſerit, et quid ſit valeatque oſtendit. Vide ad cap. 28. extr.

Naturam attingit humanam.] Naturæ maxime eſt conjunctus, aptus, conſentaneus. Cap. ii. 8. "Officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ." Cap. 15. "Illæ virtutes virum bonum videntur

ducimur ad cognitionis et ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, decipi, et malum et turpe ducimus. In hoc genere, et naturali et honeſto, duo vitia vitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hiſque temere aſſentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad conſiderandas res et tempus et diligentiam. Alterum eſt vitium, quod quidam nimis magnum ſtudium multamque operam in res obſcuras atque difficiles conferunt, eaſdemque non neceſ-

potius attingere." Cap. 22. "Quamquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit etiam bellicam." Cap. 44. "Niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, attingat cognitionem rerum." Lib. ii. cap. 21. "Partim ad univerſos pertinent, partim ſingulos attingunt."

2. *Trahimur et ducimur.*] *Ducimur* volentes, *trahimur* inviti. Cicero dicere videtur, cognitionis et ſcientiæ cupiditatem naturaliter ita nobis inſitam eſſe, ut non modo *neceſſaria*, ſed *jucunda* etiam nobis ſit iſta ad cognoſcendum propenſio. Pro Arch. c. 11. "Trahimur omnes laudis ſtudio, et optimus quiſque maxime gloria ducitur."

Labi autem, errare, neſcire, decipi.] *Labitur*, judicio ſcilicet (lib. xv. epiſt. xxi. 12.) qui de aliqua re minus recte judicat: *errat*, qui falſa pro veris probat: *neſcit*, qui totius rei ignarus eſt: *decipitur*, qui ſtultitia ſua aliis quæſtum præbet.

3. *Aſſentiamus.*] Diomedes Grammaticus, lib. i. p. 377. Ciceroni utrumque *adſentio* et *adſentior* tribuit.

4. *Multamque operam.*] Intelligo *nimis multam operam*. Poſſes adverbium ex præcedentibus repetere, niſi *multus* jam per ſe *nimii* ſignificationem ſuſtineret. Cornel. Nep. xxv. 13. 5. "Supellex modica, non multa." Cic. de Orat. ii. 71. "Sed hæc ipſa nimis mihi videor multa in genera deſcripſiſſe."

Eaſdemque non neceſſarias.] Id eſt, ac ſimul, pariter, præter id, non neceſſarias. Lib. iii. de Nat. Deor. c. 32. "Vir innocentiſſimus, idemque doctiſſimus." Cornel. Nep. Con. cap. 2. pr. "Contulit ſe ad Pharnabazum, ſatrapen Ioniæ, eumdemque generum regis et

ſarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis et cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpicium audimus, in geometria Sex. Pom-

propinquum." Juſtin. lib. xi. 9. 12. "Uxor eademque ſoror."

5. *Quod operæ curæque.*] Quantumcunque operæ. Rarius pronomen *quod* cum genitivo conſtruitur, ſæpius *quid, hoc, id,* et alia, de quibus Vechner. lib. i. Hellenolex. part. ii. c. 9. p. 200. *Hoc boni* legas lib. ii. c. 1. pr. Tamen et infra hoc libro c. 38. "Illud ipſum, quod acerbitatis habet objurgatio." Lib. iii. 16. extr. "Quod vitii venditor non dixiſſet ſciens." Lib. xiii. epiſt. 1. "Nam quod eſt moleſtiæ, non ſane multo levius eſt, cum te non video: quod eſſe potuit voluptatis, certe, ſi vidiſſem te, plus fuiſſet."

Aſtrologia.] *Aſtrologiam* vocat, quam *aſtronomiam* Seneca appellare maluit epiſt. xcv. p. 406. non divinatricem illam artem; ſed quæ ſiderum motus, ortus et occaſus ſpeculatur. Hanc a Sulpicio cultam fuiſſe, ex iis, quæ de eo proxime dicam, apparet.

C. Sulpicium.] Repete *operam curamque poſuiſſe.* Cicero enim non ipſum audivit, ſed aſtronomiæ eum deditum fuiſſe, ex majoribus natu audivit. Nam C. Sulpicius Gallus Ciceronis ætate ſuperior fuit, qui bello Macedonico, quod cum Perſe geſtum eſt, ſub Æmilio Paullo tribunus mil. lunæ defectionem, eodem die, quo pugnandum erat, futuram prædixit, et, ne ea ex improviſo objecta milites terrerentur, effecit. Conſulatum geſſit 16 annis poſt, a. U. C. 587.

Audimus.] Præſens verbi illius tempus ſæpe legimus apud veteres, ubi ſermo eſt de re, quæ non ſemel tantum audita ſit, ſed fama quoque ac plurium ſermone ſcriptiſve celebretur. Noſter de Or. i. 60. "Multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Lælium, qui omnia ſermone conficerent paullo intentiore." Lib. ii. c. 22. "Confecuti ſunt hos Critias, Theramenes, Lyſias: multa Lyſiæ ſcripta ſunt; non nulla Critiæ: de Theramene audimus." In Bruto c. 84. "Ut de Pericle audimus." Conf. viros doctos ad Livium xlv. 22. 3. ibid. cap. 24. extr. Schwarziumque ad Plin. Panegyr. lix. 3.

In geometria.] Utramque, et aſtronomiam et geometriam, Ciceroni quoque cognitam fuiſſe, ipſius ſcripta, in quibus Aratus eſt, argumento ſunt. Vide lib. v. Tuſcul. c. 39. et Dial. de Oratoribus (quem falſo Quintiliano adſcribunt) c. 30.

Sex. Pompeium.] Cn. Pompeii Magni patruum, jureconſultum et geometram præſtantem, oratorem vero mediocrem. Cicer. in Bruto c. 47.

peium, ipſi cognovimus, multos in dialecticis, 6 plures in jure civili. Quæ omnes artes in veri inveſtigatione verſantur, cujus ſtudio a rebus gerundis abduci contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: a qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multique dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ numquam adquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogita-

In dialecticis.] Sic *geometrita diſcere* pro *geometriam* probat Gronov. Obſ. ii. 2. p. 223.

In jure civili.] Vide lib. ii. cap. xix. 3. 4.

6. *Tum agitatio mentis.*] *Tum* hoc loco ſignificat *præterea, præcipue vero.* Cic. ad Diverſ. epiſt. v. 13. 5. " Caſus enim gladiatorii ſimilitudineſque hæc, tum rationes in ea diſputatione a te collectæ, vetabant me rei pr penitus diffidere." Cœlius ad Cic. viii. 14. 7. " Nam mihi cum hominibus his et gratia et neceſſitudo eſt; tum cauſſam illam, non homines odi."

In ſtudiis cogitationis.] *Mentis agitationem* interpretor animi vigorem ac perpetuam ἐνέργειαν, quam barbare *activitatem* dicunt. Ita Cicero de Divin. ii. 62. " Naturam autem eam dico, qua numquam animus inſiſtens, agitatione et motu eſſe vacuus poteſt." Jam vero *ſtudia cogitationis* eſſe exiſtimo, quum ſine colloquio alterius, ſine lectione, ſine ſcriptione, ipſi nobiſcum aliquid commentamur. Ea vis hujus nominis conſpicitur in locis, ubi *cogitatio* opponitur *ſcriptioni.* De Orat. i. 33. " Nam ſi ſubitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc ipſam profecto aſſidua ac diligens ſcriptura ſuperabit." Infra iii. 1. 11. " Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curamque convertimus." Dicit autem Cicero, veri inveſtigationi actionem haud poſthabendam, ſed utramque eſſe conjungendam. Idque fieri poſſe, duabus rationibus oſtendit. Primum, quod ab actione ſæpe datur intermiſſio, ut otioſi ad ſtudia redire atque aliquamdiu vacare his ſolis poſſimus. Deinde, quod ad veri inveſtigationem non ſemper otium ac ſeceſſus requiritur, quodque animus noſter, qui ſemper in motu atque actuoſus eſt, quamvis rebus agendis occupati ſimus, vel inter ipſa negotia, quid honeſtum ac verum ſit, deliberare multaque cogitando conſequi poſſit. " *Cogitatio,*" enim, ut eſt apud Fabium Inſt. Or. x. 6. pr. " quoties inter-

tionis, etiam fine opera noſtra, continere. Omnis autem cogitatio motuſque animi aut in conſiliis capiundis de rebus honeſtis et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ cognitioniſque verſabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus. 7

VII. De tribus autem reliquis latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos et vitæ quaſi communitas continetur: cujus partes duæ; juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur: et huic conjuncta beneficientia, quam eamdem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſſitus injuria: deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut 1 2

miſſus eſt ſomnus, ipſius noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur."

Sine opera noſtra.] Data *opera* agimus id, cui agendo, per aliquod tempus toti vacamus ſtudiumque præcipuum impendimus. Ad Q. Fratr. lib. iii. ep. 4. "De verſibus, quos tibi a me ſcribi vis, deeſt mihi quidem opera, quæ non modo tempus, ſed etiam animum vacuum ab omni cura deſiderat."

7. *Verſabitur.*] Eſt idem, quod *verſari debet.* Infra c. 36. extr. "Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus."

VII. 1. *Ea ratio.*] Pars, locus, res: quæ omnia ſignificat *ratio.* Vid. ad c. iii. 7.

Cujus partes duæ.] Supple *ſunt.* Sæpe librarii invito Ciceroni hoc verbum obtruſerunt.

Appellari licet.] *Licet appellari* eſt, poteſt appellari: atque ita Cicero et ejus non diſſimiles ſolent. Lib. iii. de Orat. c. 27. "In quibus de univerſo genere in utramque partem differi copioſe licet." Lib. iii. epiſt. x. 29. "Ne cooptari quidem ſacerdotem licebat." Epiſt. xi. 6. "Ne impune in quemvis declamari liceret." Varro lib. i. de R. R. c. 6. pr. "Ut multis locis licet videri."

2. *Pro communibus.*] Tamquam communibus, non ut

3 ſuis. Sunt autem privata nulla natura, ſed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum: ſimiliſque eſt 4 privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo quia ſuum cujuſque fit; eorum, quæ natura

ſuis. "Communibus ita utatur, ne ea ſibi vindicet ſoli, et eorumdem uſu alios excludat. Vid. lib. iii. de Fin. cap. 20. *Communia* vocat non ea tantum, quæ omnium ſunt, et proprie ita vocantur, ut aër, mare, litora: ſed et publica, quæ vel totius populi ſunt, ut flumina, portus, viæ; vel univerſitatis, ut fora, baſilicæ, porticus, theatra, paſcua, quæ plerumque a publicis diſtinguuntur.

3. *Privata nulla natura.*] Nullæ res natura, prima origine ſua, lege naturæ, ſunt privatæ poſſeſſionis. Videtur autem Tullius, vocabulo latius accepto, *privata* hic l. appellare propria, ſive ea, quæ poſſidentur a ſingulis, non hominibus ſolum ac familiis, ſed civitatibus etiam ac populis. Ita *ager Arpinas Arpinatium, Tuſculanus Tuſculanorum privatus* dici queat. Similiter *communia* paullo ante dicebantur non ea ſolum, quæ ſimpliciter, ſed etiam quæ comparate communia eſſent. Paullo poſt Cicero anguſtiore, ſed magis uſitata ſignificatione *poſſeſſiones privatas* appellat, quæ ſunt ſingulorum hominum.

Ut qui quondam.] Ut ſunt eorum prædia, qui quondam in vacua venerunt, vel ea occuparunt, quæ communia fuerant. Male vulgo *aut qui.*

Aut victoria.] *Victoria* modum adquirendi oſtendit, quo in *bello* aliqui hoſtium agris, oppidis, urbibus, cum ipſis hominibus, potiuntur.

Conditione.] Donatus ad Terent. Andr. i. 1. 52. "Conditio," inquit, "eſt pactio certam" (i. e. peculiarem) "legem in ſe continens."

Ager Arpinas, Tuſculanus.] Campus omnis quo Arpinum, Latii municipium, Ciceronis patria, et Tuſculum, ejuſdem Latii oppidum, cinctum eſt. His exemplis utitur, quod ipſe Arpinas erat, et in Tuſculano villam habebat haud ignobilem.

Arpinatium.] Alii *Arpinatum.* Apud Livium atque alios *Autemnatium, Capenatium, Fidenatium, Privernatium* et ſimilia viris doctis fine controverſia probantur.

4. *Suum cujuſque fit.*] Ciceroni *ſuus* eſt, proprius. Cap. 31. pr. "Admodum autem

fuerant communia, quod cuique obtigit, id quiſque teneat. Eo ſi qui ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam, ut præclare ſcriptum eſt a Platone, non nobis ſolum nati ſumus, ortuſque noſtri partem patria vindicat, partem amici; atque ut placet

tenenda ſunt ſua cuique non vitioſa, ſed tamen propria." Paullo poſt: "Id enim maxime quemque decet, quod eſt cujuſque ſuum maxime." Cap. xxxiii. 2. "Ad ſuam cujuſque naturam conſilium eſt omne revocandum." Lib. ii. c. 22. "Ut ſit libera et non ſollicita ſuæ rei cujuſque cuſtodia." Lib. iii. c. 12. extr. "Ut nihil ſuum cujuſque ſit." Lib. iii. de Fin. c. 20. "Non adverſatur jus, quo minus ſuum quidque cujuſque ſit."

Eo ſi qui ſibi plus appetet.] Si quis *plus eo*, eo non contentus, plus appetet.

5. *A Platone.*] Cujus verba epiſt. ix. ad Archytam hæc ſunt: Ἀλλὰ καὶτοῖνο δεῖ σε ἐνθυμεῖσθαι, ὅτι ἡμεῖς ἡμῶν οὐχ αὐτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μὲν τι ἡ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι. Eumdem locum ante oculos ſibi propoſitum habuit Cicero, cum lib. ii. de Fin. c. 14. ſcripſit: "Atque, ut ad Archytam ſcripſit Plato, non ſibi ſe ſoli natum meminerit, ſed patriæ, ſed ſuis, ut perexigua pars ipſi relinquatur."

Non nobis ſolum.] Ita apud Platonem οὐχ ἑαυτῷ μόνον et Demoſthenem Περὶ Στεφ. p. 507. E. Wolf. Ἡγεῖτο γὰρ αὐτῶν ἕκαστος, οὐχὶ τῇ πατρὶ καὶ τοῖς μητρὶ MONON γεγενῆσθαι, ἀλλὰ καὶ τῇ πατρίδι. Διαφέρει δὲ τί; ὅτι ὁ μὲν τοῖς γονεῦσι MONON γεγενῆσθαι νομίζων, κ. τ. λ.

Ortuſque noſtri.] Sed ortus noſtri. Nam *et, que*, ſæpe adverſativam vim habent. Ita Cornel. Nep. Pauſan. c. iii. 7. "Non putabant, de tali tamque claro viro ſuſpicionibus oportere judicari; et (i. e. *ſed*) exſpectandum, dum ſe ipſa res aperiret." Cim. c. i. 4. "Elpinice negavit, ſe paſſuram, — ſeque (*ſe vero*) Calliæ nupturam." Dion. c. iii. 2. "Eodemque tempore," *pro*, "ſed eodem temp." Vide etiam infra c. xxvi. 9.

Partem patria vindicat.] Verba *partem parentes*, quæ ex Platone hic adjicienda cenſent, abeſſe poſſunt. Ut ita credam, facit illud, quod video, eamdem Platonis ſententiam a Cicerone de Fin. ii. 14. ſimili modo contractam eſſe. Nec incommode amicorum appellatione a Tullio comprehendi etiam *parentes* potuiſſe apparebit conſiderantibus iſta divini philoſophi: Τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ φίλοι.

Ut placet Stoicis.] Vid. Cic. lib. iii. de Fin. c. 20. lib. ii. de Nat. Deor. c. 62. Particu-

Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari; homines autem hominum cauſſa eſſe generatos, ut ipſi inter ſe aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiundo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus, devincire hominum inter homines ſocietatem.

6 Fundamentum eſt autem juſtitiæ fides, id eſt dictorum conventorumque conſtantia et veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſe exquirunt, unde verba ſint ducta; credamuſque, quia fit, quod dictum

lam *ut* delendam cenſent, quod infinitivi, qui ſequuntur, a *placet* pendere aliter nequeant. Reperio autem, Ciceronem aliquando, quaſi conſtructionis oblitum, quæ cum prioribus cohærent, ita cum poſtremis connectere. Lib. i. ad Q. F. epiſt. i. c. 13. "Neque ego hoc nunc contendo, quod fortaſſe cum in omni natura, tum jam in noſtra ætate difficile eſt, mutare animum, et, ſi quid eſt penitus inſitum moribus, id ſubito evellere; ſed te illud admoneo." Si hoc loco ſubintelliges *atque ita eſt, ut placet Stoicis*, plana erunt omnia.

Mutatione officiorum.] Refer hoc ad *devincire*. *Mutant officia*, qui alia pro aliis officia reddunt, et mercatores imitantur, qui pro iis, quibus abundant, ea, quibus indigent, accipere ſolent.

Tum artibus.] De quibus vid. cap. 42.

6. *Dictorum.*] Promiſſorum. Vid. ad c. x. 6.

Stoicos.] Studioſe hos in verborum origines inquirere ſolitos, oſtendit Menagius ad Diog. Laërt. lib. vii. ſ. 147. et in Amœnit. Jur. c. 39. ubi et aliquas eorum ineptias notavit.

Quia fit.] Alii *fiat*, qui ſibi perſuaſerant, in oratione indefinita conjunctivum ſemper requiri. Sæpiſſime vero Latini, Græcorum fortaſſe exemplum ſecuti, indicativo in talibus utuntur, eaque re orationi mirificam ſuavitatem et vim conciliant. Cic. de Invent. i. 54. pr. "Non vulgare neque factitatum eſſe—id maleficium, de quo agitur." De

eſt, appellatam fidem. Sed injuſtitiæ genera 7
duo ſunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſunt, non propulſant injuriam. Nam qui in- 8
juſte impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus afferre videtur ſocio: qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ, tam eſt in vitio, quam ſi parentes, [aut amicos] aut patriam deſerat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ no- 9
cendi cauſſa de induſtria inferuntur, ſæpe a metu proficiſcuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, niſi id fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem par- 10

Or. i. 5. extr. "Aliis quibuſdam ſe id, quod expetunt, conſequi poſſe confidant." Ibid. c. 7. extr. "Omnes in iis ſedibus, quæ erant ſub platano, conſediſſe dicebat." Poſt. Red. ad Quir. c. 1. "Ipſa autem patria, dii immortales, dici vix poteſt, quid caritatis, quid voluptatis habet." Ad Attic. lib. vii. ep. 12. "Sin diſcedit, quo, aut qua, aut quid nobis agendum eſt, neſcio."

8. *Aut aliqua perturbatione.*] Pearcius interpretatur *alia qua*, vel *ulla alia*.

Manus videtur afferre.] *Manus afferre* vim ſignificat.

Tam eſt in vitio.] *In vitio eſſe* dicitur, quod vitioſum eſt; ut *in laude*, quod laudabile. Cap. 19. pr. "Eam animi elationem, quæ juſtitia careat, in vitio eſſe," ait. Lib. v. de Fin. c. 11. "Etſi hoc quidem eſt in vitio, diſſolutionem naturæ tam valde perhorreſcere." Sic, "In eadem injuſtitia eſſe," cap. xiv. 3. "In officio eſſe," cap. xv. 3. pro, officio conveniens. Hic æque, vel in eodem genere peccare adfirmat eum, qui injuriæ non obſiſtat, ac ſi parentem, amicos, patriam deſerat, etſi non æque graviter: niſi fortaſſe ex Stoicorum ſenſu hoc dixit, qui peccata æqualia eſſe adfirmabant.

Parentes, [aut amicos] aut patriam.] Hic verborum ordo Cicerone indignus eſt. Verba *aut amicos*, etiam aliis ſuſpecta, uncis incluſi.

10. *Maximam autem partem.*] Male vulgati quidam, *maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli*. Hoc non voluit Ci-

tem ad injuriam faciundam aggrediuntur, ut adipiſcantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latiſſime patet avaritia.

1 VIII. Expetuntur autem divitiæ cum ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas vo-
2 luptates. In quibus autem major eſt animus, in iis pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, et ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus

cero, qui primum *ſæpe*, nunc *maximam partem* dicit, *pleroſque* potius, quam *nonnullos* intelligens. *Maximam partem*, ſubaudi *homines*, nihil aliud eſt, quam plerique. Infra lib. ii. c. 21. pr. "Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim ſingulos ut attingant." Cæſ. lib. iv. Gall. c. 1. "Neque multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore vivunt." Cornel. Nep. Attic. c. 7. "Nullum enim ab eo habebat ornamentum, ut ceteri, qui per eum aut honores, aut divitias ceperant: quorum partim invitiſſimi caſtra ſunt ſecuti, partim ſumma cum ejus offenſione domi remanſerunt." Gell. lib. x. c. 13. pr. "Partim hominum venerunt," plerumque dicitur, quod ſignificat, *pars hominum venit*, id eſt, *quidam homines*. Vide ad cap. v. 3. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 16. p. 256. Sic *ex maxima parte* et ipſum Ciceronianum eſt. Lib. x. ad Diverſ. ep. 5. "Tamen ex maxima parte ea, quæ es adeptus, fortunæ temporibuſque tribuuntur."

Latiſſime patet.] Avaritia in hoc inferendæ injuriæ genere maximam vim habet, maxime eminet et plurimum ſibi indulget.

VIII. 1. *Expetuntur autem.*] Sæpius *autem* iteratur. Sed id et alibi fieri animadverto, ut c. 13. extr. ac frequentius etiam c. 32. 33. et 34. atque aliis pluribus locis, ut Cicero id evitare noluiſſe credi debeat.

2. *Spectat.*] Tendit ad opes, eas ſibi propoſitas habet.

Opes.] Vide ad c. iii. 7.

Gratificandi facultatem.] Ut ad benevolentiam aliorum animos allicere et beneficiis ſibi devincire poſſint.

M. Craſſus.] Paullo aliter Plinius lib. xxxiii. cap. 10. "M. Craſſus negabat locupletem eſſe, niſi qui reditu annuo legionem tueri poſſet. In agris ſuis ſeſtertium clo clo poſſedit, Quiritium poſt Sullam ditiſſimus." Legio antiquitus quatuor circiter millibus conſtabat, poſtea etiam ſex. De exercitu cum Ciceronem, et hic, et in Paradox. vi. conſentit Plutarchus in Craſſo p. 544. Ἐκεῖνο δὲ ἓν εἶ, τὸ μη-

negabat, ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in re publica princeps vellet eſſe, cujus fructibus exercitum alere non poſſet. Dele-3 ctant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia et copia. Quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini 4 nocens, vituperanda eſt: ſed fugienda ſemper

δίνα νομίζειν μηδὲ φάσκειν εἶναι πλούσιον, ὃς οὐ δύναται τρέφειν ἀπὸ τῆς ἰδίας στρατόπεδον. In exercitu vel quatuor legiones erant, vel ſex, ſi verus eſt numerus Paradox. vi. 1. quibus tuendis Craſſi bis mille H. S. nulla ratione ſuffeciſſet. Sunt enim bis millies centena millia ſeſtertiorum, centies centena millia florenorum, ſive, ut nos loquimur, decem *milliones*. Hujus pecuniæ ſemiſſes uſuræ annuæ ſunt ſexcenta millia florenorum. Exercitus vero ſtipendium, etiamſi XXIV. millia peditum, MCC. equites ei tantum dederis, ſexcenta millia longe ſuperat. Nam ſinguli pedites jam ante Cæſarem dictatorem denos denarios menſtruos, tricenos equites accipiebant. Quid de centurionibus, tribunis, præfectis, legatis dicam? quid de imperatore, ex ſua re familiari exercitum ac ſe alente? Vere itaque id, quod vulgo creditur, de ſe jactare Craſſus non potuit. *Mea itaque opinione his verbis ille non tam ſuas divitias oſtentavit, quam tantas eas eſſe negavit, quantæ populi Rom. principi ſufficerent.*

Pecuniam.] *Pecunia* facultates quaſcumque ſignificat et fortunas, et, quidquid in prædiis etiam collocatum eſt, comprehendit. Vide ad Orat. pro Roſc. Am. c. 2.

Fructibus.] *Fructus* eſt, quidquid ex quoque poſſeſſionum genere redit, omnis ex agro proventus, vectigalia, uſuræ.

3. *Magnifici apparatus.*] *Apparatus* id omne comprehendit, quo ad aliquid inſtruimur, quoque maxime ad advertendos hominum oculos utimur: qualis eſt pretioſa ſupellex.

Vitæque cultus.] Splendor in victu, veſtitu, familia, ceteris.

4. *Nec vero.*] Anteoccupatio. Non in ea tamen ſum ſententia, ut omnem rei familiaris amplificationem vituperem.

Vituperanda eſt,—injuria eſt.] Ne diſpliceat ejuſdem verbi *eſt* in proximo commate iteratio. Ea Ciceroni ejuſque æqualibus placuit. Pro Roſc. Am. c. 50. "Concedo: et quod animus æquus eſt, et quia neceſſe eſt." Lib. v. Tuſc. Quæſt. c. 1. "Famula fortunæ eſt, nec tantarum virium eſt." Ibid. c. 7 "Mathematicorum iſte mos eſt, non eſt philoſophorum."

5 **injuria eſt. Maxime autem adducuntur pleri- que, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cum in im- periorum, honorum, gloriæ cupiditatem inci-**
6 **derunt.** Quod enim eſt apud Ennium,

Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt;

id latius patet. Nam quidquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum fit
7 ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæſaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem ſibi
8 ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendidiſſimiſque ingeniis plerumque exſiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum eſt, ne
9 quid in eo genere peccetur. Sed in omni injuſtitia permultum intereſt, utrum perturbatio-

6. *Ennium.*] Incertum, qua ejus tragœdia.

Nulla ſancta ſocietas.] Si recte habet vulgata ſcriptura, crediderim, eſſe pedes quinque cum dimidio verſus trochaici tetrametri, quem Cicero Tuſc. i. 44. *ſeptenarium*, ſcilicet hypercatalectum, vocat.

Id latius patet.] Ad plures res accommodari poteſt, in aliis etiam rebus fit.

7. *Modo temeritas C. Cæſaris.*] Qui paucis ante menſibus interierat. Vide ad cap. 14. pr.

8. *In maximis animis ſplendidiſſimiſque ingeniis.*] In iis plerumque hominibus, qui magno animo et excellenti ingenio ceteros præſtant, principatus et regni cupiditas exſiſtere, apparere ac ſe oſtendere ſolet. Nam humiles animi et mediocria ingenia ne ad ſcelera quidem aliqua inſignia valent, nedum ad virtutes. At κακίας μεγάλας, ὥσπερ ἀρετάς, αἱ μεγάλαι φύσεις ἐκφέρουσιν, ut ait Plato lib. vi. de Republ. et apud Plutarch. in Demetr. pr. p. 889. Id in Alcibiade, Cæſare, Auguſto, aliiſque apparuit.

9. *Perturbatione aliqua.*] Quod Græcis πάθος, id Cice-

ne aliqua animi, quæ plerumque brevis eſt et ad tempus, an conſulto et cogitata fiat injuria. Le- 10
viora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata et præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt.

IX. Prætermittendæ autem defenſionis, de- 1
ſerendique officii plures ſolent eſſe cauſſæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumtus ſuſcipere nolunt; aut etiam negligentia, pigri-

roni perturbatio animi dicitur. Lib. iv. Tuſc. c. 5. "Quæ Græci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos." Hic *iram* maxime intelligit. Vide c. vii. 8.

Conſulto et cogitata.] Adjectivum poſt adverbium additur; quod Cicero et æquales non refugerunt. Infra cap. xxxviii. 3. "Ad hoc genus caſtigandi raro invitique veniamus." Lib. vii. ad Diverſ. epiſt. 22. "Bene potus ferocque redieram." Conf. Drakenb. ad Liv. iii. 50. 6. et xxxvj. 23. 4.

10. *Meditata.*] Paſſive, ut alibi. Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. cap. 9. p. 107. Præſenti quoque paſſivo uſus eſt Minuc. Fel. cap. xxv. 12. "Ubi magis a ſacerdotibus, quam inter aras et delubra, conducuntur ſtupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur?"

De inferenda injuria.] De injuria, non quæ inferenda eſt, ſed quæ infertur, de illatione injuriæ. Vide ad c. ii. 4.

IX. 1. *Nolunt.*] Subaudi *homines.* Vide Cat. Maj. c. vi. 17. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. 3. p. 119.

Aut etiam negligentia, pigritia, inertia.] *Negligens* eſt, cui cura et diligentia deeſt, *piger* natura ad laborem tardus, *iners* in quo nihil artis et virtutis. Infra c. 38. pr. *pigritiam* et *ignaviam* conjungit. *Laborem ſuſcipere* et ii aliquando nolunt, qui alioqui ſegnes et inertes non ſunt: quod eum inutilem aut parum neceſſarium putant. Ne dicas, hæc verba ſuſpecta eſſe, quod non dicatur, *impediri negligentia, inertia.* Sæpe unum verbum pluribus nominibus aptatur, quorum uni tantum convenit: ut cum Cornel. Nepos Hannib. c. 8. dicit, "Alii naufragio, alii a ſervis ipſius interfectum eum ſcriptum reliquerunt." Nec tamen video, cur *inertia* vel *negligentia impediri* ſuſpectum eſſe debeat. Sunt enim vitia, vel *morbi animi*, quibus utique impedimur. Ci-

tia, inertia; aut ſuis ſtudiis quibuſdam occupationibuſve ſic impediuntur, ut eos, quos tu-
2 tari debeant, deſertos eſſe patiantur. Itaque videndum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum: quod in veri inveſtigatione verſentur, quodque ea, quæ

cer. lib. i. de Fin. cap. 18. "Quod ſi corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impediri neceſſe eſt?" Lib. iii. in Verr. c. 25. "Lollius ætate et morbo impeditus ad teſtimonium dicendum venire non potuit." Plin. lib. vi. epiſt. xxix. 6. "Nec vero Iſocrati, quo minus haberetur ſummus orator, officit, quod infirmitate vocis, mollitie frontis, ne in publico diceret, impediebatur."

2. *Itaque videndum eſt, ne non ſatis ſit.*] Concludit e prioribus: quia officium deſeritur, non excuſandi ſunt, qui philoſophiæ ſtudio a republ. capeſſenda abhorrent. *Videndum eſt* recte interpretantur, verendum eſt. Cicero lib. v. epiſt. 4. extr. "Vide, ne, cum velis revocare tempus omnium reſervandorum, cum, qui ſervetur, non erit, non poſſis." Lib. xiv. epiſt. 14. "Reliquum eſt, quod ipſæ optime conſiderabitis, veſtri ſimiles feminæ ſintne Romæ. Si enim non ſunt, videndum eſt, ut honeſte vos eſſe poſſitis." Lib. xvi. ep. 26. pr. "Non potes effugere hujus culpæ pœnam te patrono; Marcus eſt adhibendus: iſque diu et multis lucubrationibus commentata oratione, vide, ut probare poſſit, te non peccaſſe." Vide ad c. xiv. 2.

In philoſophos dictum.] Non contra philoſophos, ſed in defenſionem et laudem eorum, de philoſophis. Cicer. lib. i. de Legibus, c. 19. "Quod item ad contrariam laudem in virtutem dici poteſt." Sueton. Tiber. c. 20. "Hi quoque, qui tecum fuerunt, omnes confitentur, verſum illum in te poſſe dici:

Unus homo nobis vigilando reſtituit rem."

Plaut. Moſt. i. 3. 82.

Si quid tu in illum bene voles loqui, id loqui licebit.

Cicer. Brut. c. 44. "Mihi quidem a pueritia quaſi magiſtra fuit, inquam, illa in legem Cæpionis oratio." Platonis autem ſententiam magis, quam verba, e libro vi. de Republ. ut quidam putant, ac potius e libro vii. refert: ubi haud longe a principio eos, qui de principatu contendunt, civitatem perdere, ideoque magiſtratus hominibus minime cupidis deferendos eſſe, philoſophus docet. Tales cum ſoli ſint illi, qui, relictis omnibus, in ſtudio cognitionis verſentur; eos, tamquam juſtiſſimos, ad rempubl. regendam vocandos eſſe, adfirmat.

plerique vehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant et pro nihilo putent, propterea juſtos eſſe. Nam alterum 3 juſtitiæ genus aſſequuntur, in inferunda ne cui noceant injuria; in alterum incidunt. Diſ- 4 cendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. Itaque eos ad rem publicam ne acceſſuros quidem putat, niſi coactos. Æquius autem erat, id voluntate fieri. Nam hoc ipſum ita juſtum eſt, quod recte fit, ſi eſt volun-

Pro nihilo putent.] Idem, quod *ducant.* Infra c. xxi. 5. "Quod gloriam contemnant et pro nihilo putent." De Fin. v. 24. "Nec pro nihilo putare ea, quæ ſecundum naturam illi ipſi glorioſi eſſe fatebantur."

3. *In inferunda.*] Præpoſitionem omnes vetuſti tuentur. Pro Ligar. c. 11. "In Q. Ligario conſervando multis tu quidem gratum facies neceſſariis tuis." Lib. ii. ad Div. ep. 5. "Nullam eſſe gratiam, quam non vel capere animus meus in accipiendo, vel in remunerando cumulandoque illuſtrare poſſet." Cæſar. Gall. v. 19. "In agris vaſtandis incendiiſque faciendis hoſtibus noceretur."

In alterum incidunt.] Verbum *incidunt* cum Erneſto in Clave Ciceroniana explico *offendunt, violant.* Potuit metaphora duci ab iis, qui colliduntur, aut adverſarium improviſum nanciſcuntur. Pro Planc. c. 7. "Equidem, ſi quando, ut fit, jactor in turba, non illum accuſo, qui eſt in ſumma ſacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor: ſed eum, qui in me ipſum incurrit atque incidit." Pro Roſc. Am. c. 52. "Solent hoc boni imperatores facere, cum prælium committunt, ut in eo loco, quo fugam hoſtium fore arbitrentur, milites collocent; in quos, ſi qui ex acie fugerint, de improviſo incidant." Lib. ix. ad Diverſ. epiſt. 2. "Ego incidi in competitorem nobilem, et nobilem agentem."

4. *Putat.*] Plato intelligitur, quem id putaſſe utique legimus. Reſpicere Tullius videtur ad iſta Platonis lib. i. de Republ. p. 378. ed Hopper. Διὶ δὴ αὐτοῖς ἀνάγκην προστίνυσι καὶ ζημίαν, εἰ μίλλυσιν ἰθίλειν ἄρχειν. Ὅθεν κινδυνεύει, τὸ ἐκόντα ἰπὶ τὸ ἄρχειν ἰέναι, ἀλλὰ μὴ ἀνάγκη, αἰσχρὸν νενομίσθαι.

Æquius autem erat.] Nos diceremus *eſſet:* veteres vero indicativum malebant.

Voluntate.] Sponte.

5 tarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui altero injuſtitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudii, nihil operæ, nihil facultatum. 6 Quoniam igitur duobus generibus injuſtitiæ propoſitis, adjunximus cauſſas utriuſque generis, eaſque res ante conſtituimus, quibus juſtitia contineretur: facile, quod cujuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos val- 7 de amabimus, judicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum. Quamquam Terentianus

5. *Odio quodam hominum.*] Vide Læl. c. 23. med.

6. *Cujuſque temporis.*] *Tempus* eſt rerum ſtatus, conditio, fortuna, in quibus quiſque verſatur. Vide c. xviii. 1.

Niſi noſmetipſos valde amabimus.] Quod juſtitiæ erga alios officium ſit, quid aliis alio tempore præſtare jubeat, facile per nos judicare poterimus: niſi ex eorum numero erimus, qui omnia ad ſe referunt, ſuamque utilitatem, quietem et voluptatem aliorum ſaluti longe anteponunt. Hoc enim hominum genus nihil ad ſe pertinere putat, quæ aliis incommoda et acerba accidunt. Difficillima illi eſt rerum alienarum cura, nihilque moleſtius, quam ſuo incommodo, labore et periculo opis indigentes juvare.

7. *Eſt enim difficilis cura rerum alienarum.*] Si quidem nos nimium amamus, noſque ſolos beatos eſſe volumus, quod plerique faciunt.

Quamquam Terentianus ille Chremes.] Etſi Chremes ille apud Terentium minime ſe indignum putat, aliena curare negotia: qui Heautontim. act. i. ſc. 1. quærenti Menedemo,

Chreme, tantumne ab re tua eſt otii tibi,
Aliena ut cures, eaque, nihil quæ ad te attinent?

reſpondet hoc verſu, quem Cicero in animo habuit:

Homo ſum, humani nihil a me alienum puto.

Vulgus hoc verſu utitur, ubi neminem ab erroribus, neminem a fortunæ injuriis immunem eſſe adfirmat: Terentius vero nihil ab homine alienum eſſe dicit, quod ſit humanum, id eſt, quod boni malive aliis

ille Chremes humani nihil a ſe alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut adverſa eveniunt, quam illa, quæ ceteris, quæ quaſi longo intervallo interjecto videmus: aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca 8 bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, æquum ſit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio cogitationem ſignificat injuriæ.

X. Sed incidunt ſæpe tempora, cum ea, quæ 1

accidat. Ita certe et hic eum Cicero intellexit, et lib. i. de Leg. c. 12. ubi ait: "Quod ſi, quomodo eſt natura, ſic judicio, homines *humani*, ut ait poëta, *nihil a ſe alienum putarent*, coleretur jus æque ab hominibus." Seneca quoque Epiſt. 95. "Iſte verſus, *inquit*, et in pectore, et in ore ſit:

Homo ſum, humani nihil a me alienum puto.

Habemus in commune, quod nati ſumus. Societas noſtra lapidum fornicationi ſimillima eſt: quæ caſura, niſi in vicem obſtarent, hoc ipſo ſuſtinetur."

Sed tamen.] Hæc particula cum ſuperiori periodo hanc connectit, ubi dixit, *difficilem eſſe curam rerum alienarum.*

Aliter de illis.] Illorum bonis invidemus, noſtra virtuti ac meritis noſtris deberi credimus: illis merito accidere mala, nos indigna ferre putamus. Hinc aliter noſtris, aliter alienis adficimur.

8. *Quocirca.*] Quia nos ipſos nimis amamus, et in alios facile nobis indulgemus, quæ in nos aliis licita eſſe nolumus.

Vetant quidquam agere, quod dubites.] Plinius lib. i. epiſt. 18. "Si tutius putas illud cautiſſimi cujuſque præceptum, *quod dubitas ne feceris*, id ipſum reſcribe."

Lucet ipſa per ſe.] Pronomen *ipſa* hoc loco otioſum eſſe, ideoque excludendum videtur. Pro Sext. cap. 28. "Splendetque [virtus] per ſe ſemper, neque alienis umquam ſordibus obſoleſcit."

Cogitationem—injuriæ.] Id ipſum, quod incertus eſt, an æquum ſit, quod facturus eſt, ſatis arguit, eſſe ei animum nocendi. Nam qui deliberat, id ſibi licitum eſſe cupit, de quo deliberat; ſi cupit, jam animo peccavit. Vide lib. iii. c. 8, extr.

maxime videntur digna eſſe juſto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria. Ut, reddere depoſitum, promiſſum facere, quæque pertinent ad veritatem et ad fidem, ea migrare interdum et
2 non ſervare fit juſtum. Referri enim decet ad ea, quæ poſui principio, fundamenta juſtitiæ: primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut com-
3 muni utilitati ſerviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, et non ſemper eſt idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod et conventum, ut id effici ſit inutile vel

X. 1. *Commutantur.*] Turpia fiunt, quæ per ſe honeſta erant, et contra.

Ea migrare.] *Migrare* eſt mutare. Lib. iii. de Fin. c. 20. "Migrare jus," dixit: lib. iii. de Leg. c. 4. extr. "Quod quis earum migraſſit, noxiæ pœna par eſto." Lib. i. de Divin. c. 5. "Ne communia jura migrare videatur." Dixi plura ad Vechneri Hellenolex. p. 85.

Ut,—ſit juſtum.] Exemplis illuſtrat Cicero præceptum, quod poſuerat, generalius. Cf. infra iii. 25. 8.

2. *Referri enim decet.*] Ut cap. 7. pr. "Eamdem benignitatem appellari licet."

Quæ poſui.] Quæ conſtitui, antea eſſe dixi. Lib. i. ad Diverſ. ep. 9. "Quam ob rem, ut paulo ante poſui, ſi eſſent omnia mihi ſolutiſſima; tamen in re p. non alius eſſem, atque nunc ſum." Tuſcul. Quæſt. iii. 6. "Sed de omni animi, ut ego poſui, perturbatione, morbo, ut Græci volunt, explicabo."

3. *Ea cum tempore commutantur.*] Pronomen *ea* reſpicit ad proxime præcedentia *neminі nocere* et *communi utilitati ſervire*. Occurrit Grævius, hæc numquam mutari. Sunt ea quidem immutabilia, quatenus ſunt fundamenta juſtitiæ: ſed eadem reſpectu rerum, quas vir bonus præſtandas recepit, utique ſunt mutabilia, et ſæpe temporibus fiunt contraria.

Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, ut.] Ita cap. 45. "Non poteſt accidere tempus, ut interſit reipubl. quidquam illorum facere ſapientem." Item lib. iii. epiſt. viii. 25. "Quod tamen ipſum non mehercule adhuc accidit me audiente, aut ut gravius diceretur, aut in plures." His locis *accidere* eſt, ita cadere, hunc caſum habere.

ei, cui promiſſum ſit, vel ei, qui promiſerit. Nam ſi, ut in fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus Hippolyto filio non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis, ut ſcribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit; quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris, inutilia: nec ſi plus tibi noceant, quam illi profint, cui promiſeris, contra officium eſt, majus anteponi minori. Ut, ſi

4 6

4. *In fabulis eſt.*] In tragœdiis, qualis eſt Euripidis Hippolytus. Hygin. fab. 47. "Phædra, Minois filia, Theſei uxor, Hippolytum privignum ſuum adamavit. Quem cum non potuiſſet ad ſuam perducere voluntatem, tabellas ſcriptas [litteras] ad ſuum virum miſit, ſe ab Hippolyto compreſſam eſſe, ſeque ipſa ſuſpendio necavit. Theſeus, re audita, filium ſuum mœnibus excedere juſſit, et optavit a Neptuno patre filio ſuo exitium. Itaque cum Hippolytus equis junctis veheretur: repente e mari taurus [phocas] apparuit, cujus mugitu equi expavefacti Hippolytum diſtraxerunt, vitaque privarunt." Vide infra lib. iii. c. 25. et Ovid. lib. xv. Metamorph. ver. 497.

Ex tribus optatis.] Schol. Euripidis ad Hippolyt. ver. 1349. Εἰσὶ δὲ αἱ εὐχαὶ Θησέως πρὸς Ποσειδῶνα, τρεῖς· πρῶτον ἀνιλθεῖν ἐξ ᾅδου, δεύτερον ἐκ λαβύρινθου, τρίτον Ἱππολύτου θάνατος. *Tria a Neptuno optavit Theſeus: primum ut ab inferis rediret, deinde ut e Labyrintho exiret, denique ut Hippolytus interiret.* Adeas etiam Senecam in Hippolyto.

In maximos luctus incidit.] Nam et filium, Hippolytum, et conjugem, Phædram, amiſit, quam vel ſuperſtite adhuc Hippolyto ſuſpendio vitam finiſſe, vel, eo diſcerpto, fraudis et injuriæ pœnitentia ferro incubuiſſe fingunt.

5. *Majus anteponi minori.*] In vulgatis eſt: *nec ſi plus tibi noceant, quam illi profint, cui promiſeris.* Hinc quaſi nova ſententia incipit: *Contra officium eſt, majus damnum anteponi minori.* Interpunctione mutata factum eſt, ut verba *contra officium eſt, majus anteponi minori* ad præcedentia, a quibus temere avulſa erant, revertantur. Ita interpretor. Et ſi promiſſa tibi plus noceant, quam profint illi, cui

conſtitueris, cuipiam te advocatum in rem præſentem eſſe venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere, quod dixeris; magiſque ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe de-
7 ſtitutum queratur. Jam illis promiſſis ſtandum non eſſe, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiſerit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, non nulla le-
8 gibus. Exſiſtunt etiam ſæpe injuriæ calumnia

promiſeris: non eſt contra officium, majus officium anteponi minori.

6. *Si conſtitueris.*] In certum ſcilicet diem, quo venturus ſis. Cicer. pro Cæcin. c. 7. "Placuit Cæcinæ de amicorum ſententia conſtituere, quo die in rem præſentem veniret."

In rem præſentem.] In locum, in rem, de qua controverſia eſt, et de qua arbiter aliquis cognoſcit. Seneca lib. iv. de Benef. c. 35. "Promiſi advocationem: poſtea apparuit, per illam cauſam præjudicium in patrem meum quæri. In rem præſentem venturus fui: ſed æger filius, ſed puerpera uxor tenet."

Quod dixeris.] Quod promiſeris. Supra c. vii. 6. "Dictorum conventorumque conſtantia." Vid. adnot. ad Cornel. Nep. Milt. c. 2. extr.

7. *Illis promiſſis.*] Vide lib. iii. c. 16. extr.

Jam illis promiſſis ſtandum non eſſe.] Alii *jam in illis.* Haud abſurde. Ad Attic. lib. ii. ep. 4. "Si in eo, quod oſtenderat, non ſtat." Diſcant hinc tirones, *ſtare promiſſis* ac ſimilia per ellipſin præpoſitionis dicta, neque in Cicerone aut ejus æqualibus caſu tertio accipienda eſſe. Conf. Drakenb. ad Liv. xxi. 19. 4.

Jure prætorio liberantur.] Reſcinduntur, eorumque obligatio tollitur prætorum edicto: quod *jus honorarium* dicitur, et legibus opponitur, quæ populi ſuffragiis latæ erant. His non magis, quam prætorum edicto, diſſolvebantur, quæ quis metu coactus, vel dolo deceptus promiſerat. Pearcius ſingulorum prætorum ſententias in quaque cauſa latas, et in unum corpus collectas intelligit.

Legibus.] Legibus XII. tabularum, Lætoria et Aquillia. Vid. lib. iii. c. 14. extr. c. 15. pr. lib. iii. de Nat. Deor. c. 29.

8. *Calumnia.*] Quæ eſt malitioſa juris interpretatio, legiſlatoris menti contraria, ut ipſe Cicero interpretatur.

quadam et nimis callida, ſed malitioſa juris interpretatione. Ex quo illud, *ſummum jus, ſumma injuria*, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. Quo in genere etiam in republica 9
multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte indutiæ factæ, noctu populabatur agros, quod dierum eſſent pactæ, non noctium indutiæ. Ne noſter quidem pro- 10
bandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de fi-

Sed malitioſa.] Sæpe apud Latinos conjunctio *ſed*, quemadmodum apud Græcos ἀλλὰ auget ſententiam, et vicem particularum *immo vero, quin etiam, et quidem* ſuſtinet. Plaut. Caſ. iii. 5. 50. "Etiamne habet—gladium? Habet, ſed duos." Cic. iii. ad Attic. ep. 15. "Hic mihi primum meum conſilium defuit, ſed etiam obfuit." Ovid. Met. xiv. 384.

Læſaque quid faciat, quid amans, quid femina, diſcet
Rebus, ait: ſed amans, et læſa, et femina Circe.

Phædrus iv. 17. 19.

Odore canibus anum, ſed multo replent.

Summum jus.] Terent. iv. Heaut. v. 48. "Jus ſummum ſæpe ſumma eſt malitia." Columell. lib. i. c. 7. "Summum jus antiqui ſummam putabant crucem." Græci illud ἀκριβοδίκαιον et ἄκρατον δικαιοσύνην vocant.

9. *In republ.*] In rebus ad rempubl. pertinentibus, in adminiſtranda republ.

Ut ille.] Græcus genere, Cleomenes, Lacedæmonius, cujus fraus narratur a Plutarcho in Lacon. Apophth. p. 223. Non diſſimile factum fuit Thracum, adverſus Bœotios bellum gerentium, auctore Strabone lib. ix. unde proverbium, Θρηϊκία παροιμία, *Thracium commentum*, de quo Eraſmus in Adag.

Cum hoſte indutiæ factæ—eſſent pactæ.] Cicero variare ſolet orationem. *Pactæ* paſſive. Lib. iii. c. 29. "Pactum pro capite pretium."

10. *Q. Fabium Labeonem.*] Q. Fabius Q. F. Q. N. Labeo poſt duas repulſas coſ. factus eſt cum M. Claudio Marcello anno U. C. 570. proximo ante Æmilium Paullum Macedonicum.

Nihil enim præter auditum habeo.] Vide Valer. Max. lib. vii. c. 3. n. 4.

nibus a ſenatu datum, cum ad locum veniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter; atque ut regredi,
11 quam progredi mallent. Id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaque illorum fines ſic, ut ipſi dixerant, terminavit; in medio relictum quod erat, populo
12 Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem eſt, non judicare. Quocirca in omni re fugienda eſt talis ſollertia.

1 XI. Sunt autem quædam officia etiam adverſus eos ſervanda, a quibus injuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi et puniendi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit, eum, qui laceſſie-

Ne appetenter.] Eſt *ne quid appeterent*, ne quid cupide et improbe peterent. Ciceronem talia adverbia non refugiſſe, *furenter*, *profluenter* et alia declarant.

Regredi, quam progredi.] Ut ſui agri parte aliqua finitimis cedere, quam inde aliquid ſibi appetere mallent.

11. *Sic, ut ipſi dixerant.*] *Dixerant* pro conſtituerant, vel *demonſtraverant*, *terminaverant:* quibus verbis in hac ipſa re uſus eſt Valer. Max. lib. iii. 3. 4. Nam dico eſt a δείκω unde δικνύω, *oſtendo*. Terent. iv. Phorm. iii. 31.

Nam ſat ſcio,
Si tu aliquam partem æqui bonique dixeris,
Ut ille eſt bonus vir, tria non commutabitis
Verba hodie inter vos.

Hic *partem dicere* eſt, indicere, præfinire. Salluſt. lib. ii. Hiſt. p. 958. "Cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit." *Dictas* eſt, indictas.

XI. 1. *Adverſus.*] Erga. Cap. 13. "Adverſus infimos juſtitiam eſſe ſervandam." Cap. xxviii. 6. "Adhibenda eſt reverentia adverſus homines."

Atque haud ſcio, an ſatis ſit.] Ea eſt hujus formulæ natura, ut neque adfirmet, neque neget, ſed dubie de re aliqua pronuntiet: Ciceroni tamen ſemper id fere eſt, quod *fortaſſe*, et modeſte adfirmat potius, quam negat. Exemplis nihil opus eſt, quæ plurima collecta ſunt. *Injuriæ ſuæ pœnitere* ſignificare arbitror, ſentire injuriam non eſſe impunitam, ea pœna adfectum dolere; cujus et memoria ipſum, qui peccavit, a peccando re-

rit, injuriæ ſuæ pœnitere; ut et ipſe ne quid tale poſthac, et ceteri ſint ad injuriam tardiores. Atque in re publica maxime conſervanda 2 ſunt jura belli. Nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium ſit hominis, hoc beluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda 3 quidem bella ſunt ob eam cauſſam, ut ſine injuria in pace vivatur: parta autem victoria, conſervandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt. Ut majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ci- 4

vocet, et exemplum alios deterreat. *Pœnitentia* enim a Latinis nihil aliud dicitur, quam dolor ex temeritatis et improbitatis pœna perceptus; non qualiſcumque pœnitentiæ ſimulatio, et veniæ poſtulatio.

Ut et ipſe ne quid tale poſthac.] Subintellige *committat*. Sollemne eſt in his formulis verba omittere; quales ſunt *ne quid temere* c. 24. pr. *ne quid nimis* Terent. *ſi umquam poſthac* Cicer. pro Ligar. c. 10. med. *poſthac ſi quidquam* Terent. i. Phorm. ii. 92.

2. *Jura belli.*] Diverſa hæc ſunt a jure militari, quod nos dicimus. Hæc privati juris, ad milites accommodati, ſpecies eſt: *jura belli* omnium gentium publica conſuetudine ſervanda ſunt.

Per diſceptationem.] Verborum contentionem.

3. *Non immanes.*] *Immane* eſt, quidquid juſtum modum, natura, moribus, legibus præſcriptum excedit; quidquid barbarum, belluinum, deteſtabile eſt. Veteres enim *manum* ac potius *mane* dicebant bonum: unde *mane*, *manes* et immanis, quod nimium quantum a bono diſtat. Vide Sanctii Minerv. lib. iv. c. 16. n. 1. ibique Perizon. Infra c. xxiii. 7. "Temere autem in acie verſari, et manu cum hoſte confligere, immane quiddam et belluarum ſimile eſt."

4. *Tuſculanos, Æquos, &c.*] *Tuſculani* civitate donati ſunt a. U. C. 373. a Camillo. *Sabini*, partim Romanis junctı T. Tatii fœdere, unam civitatem ex duabus fecerunt, et omnia ſua Romam tranſtulerunt, partim victi a M. Curio Dentato ac civitate donati a. U. C. 463. *Hernici* a Q. Marcio Tremulo in deditionem

vitatem etiam acceperunt: at Carthaginem et Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo aliquid ſecutos, opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad

accepti anno 447. Aldus Manutius *Æquos Volſcoſque*, quos Florus lib. i. c. 11. *pervicaciſſimos et quotidianos hoſtes* appellat, nuſquam in civitatem receptos ſe legiſſe ait. *Volſcos* nominat Cic. iterum pro Balbo c. 13. fin. Partem eorum cum Latinis in ſacrorum communionem admiſſam a Tarquinio Superbo, adfirmat Dionyſ. Halicarn. lib. iv. c. 56. *Privernates* etiam, Volſcorum populus, recepti ſunt a. 424. per C. Plautium Decianum coſ. Reliquos autem Volſcos Æquoſque aut funditus a Romanis eſſe deletos, aut ſi qui tot bellis ſuperfuerint, uno Latinorum et jure et nomine devinctos putat Sigon. de antiquo jure Italiæ l. i. cap. 5. p. 135. Hi igitur una cum coloniis eo miſſis Latiique populis civitatem adepti ſunt lege Julia L. Cæſaris conſulis, quam tulit a. 662. quo ſociale bellum exarſerat.

Carthaginem.] Pœnorum urbem in Africa a Scipione Africano Minore, aliis diſſuadentibus, ſenatu vero tandem in Catonis ſententiam concedente, everſam. Ea Ciceronis ætate nondum reſtituta erat: quippe quam Auguſtus demum deducta colonia frequentavit. Vid. Cellar. ad Eutrop. iv. 9.

Numantiam.] Celtiberorum in Hiſpania munitiſſimum oppidum, ab eodem Scipione expugnatum, ſolo exæquatum, nec umquam poſtea renatum. De Celtiberis vid. infra c. xii. 5.

5. *Nollem Corinthum.*] Non ſatis juſtam Corinthi delendæ cauſam Romanis fuiſſe ſignificat; quæ Achaiæ urbs erat celeberrima atque opulentiſſima, in iſthmo inter duo maria, Ægæum et Ionium, vel inter ſinum Corinthiacum et Saronicum, ſita. Florus lib. ii. c. 16. pr. "Corinthus (facinus indignum) ante oppreſſa eſt, quam in numerum certorum hoſtium referretur." Excuſat tamen majores ſuos, et crudelitati eorum hanc everſionem tribuendam eſſe negat, quæ demandata fuit L. Mummio, lib. ii. c. 22. lib. iii. c. 11. pr. Orat. ii. Agrar. in Rull. c. 32.

Aliquid ſecutos.] Eſt *aliud quid ſpectaſſe.* De Orat. ii. 40, "Simulaſſe te et aliquid quæſiſſe, perſpicuum eſt." Vide ſupra ad c. vii. 8.

Opportunitatem loci.] Quia inter duo maria interjecta in orientem et occidentem naves dimittere, commeatus et auxilia recipere, et a Græcia pariter et a Peloponneſo adiri poterat: unde duabus claſſibus et duobus fortaſſe exercitibus terreſtribus ad eam obſidendam opus erat.

bellum faciundum locus ipse adhortari. Mea 6
quidem sententia, paci quæ nihil habitura fit
insidiarum, semper est consulendum. In quo si
mihi esset obtemperatum, si non optimam, ali-
quam rem publicam, quæ nunc nulla est, ha-
beremus. Et cum iis, quos vi deviceris, con- 7
sulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad
imperatorum fidem confugient, quamvis mu-
rum aries percusserit, recipiendi [sunt]. In 8
quo tanto opere apud nostros justitia culta est,
ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello
in fidem recepissent, earum patroni essent more

6. *Paci consulendum.*] Consilia referenda sunt ad pacem. Vid. Cort. ad Sallust. Cat. li. 7.

Si mihi esset obtemperatum.] Si ortis inter Pompeium et Cæsarem diffidiis meum consilium sequi voluisset Pompeius primum et pars senatus, quæ cum eo consentiebat; tum etiam Cæsar, et qui ejus potentiæ favebant. Utrisque enim Cicero pacis et concordiæ auctor fuit. Vide lib. iv. epist. 1. 2. et 3. lib. vi. epist. 1. 6. et 21. lib. vii. epist. 3. lib. xvi. epist. 11. et 12.

Aliquam rem publicam.] Particulam *at* subintellige, ut lib. xvi. ad Diverſ. ep. 24. "A Flamma si non potes omne, partem aliquam velim extorqueas."

Quæ nunc nulla est.] Dum Cæsaris tyrannidem, Cæsare interfecto, Antonius instaurat. Lib. ii. cap. i. 10. "Cum autem respubl. nulla esset omnino." Cap. viii. 14. "Rempublicam penitus amisimus."

7. *Consulendum est.*] Ab interitu conservandi sunt, parcendum est victis.

Quamvis murum aries percusserit.] Cæs. lib. ii. Gall. c. 32. "Cæsar respondit, [Aduaticis] se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent." Hoc fieri solebat jure Romanorum fetiali, quo in fidem recipiebantur, qui se ante admotos muris arietes dedebant: sin minus, vitam aut libertatem amittebant. Cicero vero hanc legem humanitate temperandam censet.

8. *Earum patroni essent.*] Itaque Afrorum patroni fuere Scipiones, Macedonum Æmilii Paulli, Siculorum Marcelli, Allobrogum Fabii, Cypriorum Cato.

majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſime fetiali populi Romani jure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante ſit, et indictum. Popillius imperator tenebat provinciam, in cujus exerci-

9. *Fetiali populi R. jure.*] Fetiale jus Rom. bellicas cærimonias continebat, quo ritu bella indicenda, gerenda, et compoſitis fœderibus finienda eſſent: quod ab Æquicolis, bellicoſa gente, acceptum Ancus Marcius, Numæ nepos, conſtituerat. Id fetiales, quod ſacerdotum erat genus, habebant, et religioſe obſervandum curabant: ex quibus unus, quem *patrem patratum* faciebant, tamquam populi Rom. legatus, res repetebat, bella rite indicebat, et fœderum leges recitabat. Vide Liv. lib. i. c. 24. et 32. Dion. Halicarn. lib. ii. c. 72.

Aut rebus repetitis—aut.] Disjunctiva particula *aut* offendit. Sed alterutrum fortaſſe ſatis fuit ad bellum juſte gerendum. *Rebus repetendis* fetiales mittebantur, nequidquam *repetitis* bellum gerebatur. *Res repetere* eſt, non tantum vindicare, quæ per vim aut fraudem erepta ſunt, homines, pecora, veſtes et alia; ſed et jus ſuum perſequi, pœnas a nocentibus expoſcere, iiſque ut dedantur poſtulare, de *ſatisfactione*, ut vulgo loquuntur, agere. Vide Liv. lib. xxxviii. 45.

Denunciatum et indictum.] Non quocumque modo denunciatum, ſed etiam ſollemni ritu per fetiales indictum.

10. *Popillius.*] Scribitur etiam *Popilius*. Utrumque eſt in vetuſtis lapidibus, in Græcis Πωπίλλιος, vel Πωπίλιος. Cognomen ei erat *Lænas*. Prænomen incertum eſt: multi tamen *Marcum* intelligi malunt, qui cos. fuit a. 580. et in Liguribus rem proſpere geſſit. Ejus frater, *Caius Popillius*, proximo inde anno conſulatum obtinuit: uterque paullo ante bellum Macedonicum, in quo Cato militaſſe hic dicitur, rempubl. tenuit. Id vero non Popillius geſſit, ſed Æmilius Paullus, in cujus exercitu Catonem filium fuiſſe, Plutarchus auctor eſt in Catone Maj. p. 348. Hanc ob cauſam alii Ciceronem memoria lapſum, alii nomen hoc a librariis corruptum putant. Tutiſſima videtur eorum ratio, qui Catonis filium in exercitu, M. Popillii Lænatis, contra Ligures profecti, tironem fuiſſe, eumdemque quinquennio poſt ſub Æmilio Paullo in Macedonia militaſſe, atque ab utroque imperatore miſſum factum eſſe exiſtimant.

tu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Popillio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi 11
in exercitu remansisset, Cato ad Popillium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obliget [militiae] sacramento: quia, priore amisso jure, cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello movendo. Marci quidem Catonis senis 12

Catonis filius.] Catonis Majoris, Censorii filius, de cujus virtute, praeter Plutarchum, vide Justin. lib. xxxiii. 2. Frontin. Strateg. lib. iv. 5. 17.

Unam dimittere legionem.] Crediderim, Popillium hanc legionem dimisisse, quum post deditionem Ligurum, quam narrat Liv. xlii. 8. debellata videretur ea gens, quae tamen sequente anno rursus arma movit.

Secundo.] *Secundo sacramento obligari* dicitur miles, qui priori sacramento solutus novo adstringitur. Desierat enim miles esse, qui missus fuerat, ideoque cum hoste pugnandi jus amiserat.

11. *Obliget.*] Hoc tempus non mutandum, quamvis praecedat *pateretur.* Sallust. Catilin. xxxiv. 1. "Si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant." Vid. ibi Cortius.

Militiae.] Vox suspecta; et commode abesse potest.

Poterat.] Notum est, apud Ciceronem et aequales *posse* dici de eo, qui jure, honeste, salvave dignitate, facere possit. Vid. Manut. ad lib. ii. ad Attic. ep. 9.

Summa observatio in bello movendo.] Dicit, bella apud majores non temere ac pro cujusque libitu gesta, sed in bellis inferendis gerendisque certas leges sanctissime observatas esse. Similem vim nominis *observatio* videas in illis de Clar. Orator. c. 8. "Verum tamen natura magis tum, casuque non numquam, quam aut ratione aliqua, aut observatione fiebat." *Movere bellum* non solum est concitare, sed etiam inferre et gerere bellum. Liv. iv. 58. 6. "Veiens bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatus." Idem viii. 6. 5. "Dii pium movere bellum." Adde Virg. Georg. i. 509. Horat. Od. iv. 1. 2. Ovid. Am. iii. 12. 4. Athenis hanc elegantiam fortasse reportaverunt Romani. Thucydides vi. 34. Δεόμενοι δεῦρο κατὰ τάχος βοηθεῖν, καὶ τὸν ἐκεῖ πόλεμον κινεῖν.

eſt epiſtola ad Marcum filium, in qua ſcribit, ſe audiſſe, eum miſſum factum eſſe a conſule, cum in Macedonia bello Perſico miles eſſet. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat. Negat enim, jus eſſe, qui miles non ſit, cum hoſte pugnare.

1 XII. Equidem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis eſſet, is

12. *Eſt epiſtola.*] Exſtat. Catonis epiſtolam, niſi fallor, dicit eamdem, cujus mentionem facit Plutarch. in Cat. Maj. Καὶ Κάτωνος αὐτῷ φέρεταί τις ἐπιστολὴ πρὸς τὸν υἱὸν, ὑπερφυῶς ἐπαινῶντος τὸν παῖδα τὸ ἔξοχον φιλοτιμίαν αὐτοῦ καὶ σωφρόνα.

Eum miſſum factum eſſe.] Fortaſſe Paullus Æmilius miſſum fecerat Catonis filium propter infirmam, qua utebatur, valetudinem et propter vulnera, quæ fortiſſime pugnans pluſima acceperat. Vid. Plutarch. in vita Æmilii Paulli, in Cat. Maj. Juſtin. xxiii. 2. 4. et Frontin. Strateg. iv. 17.

Bello Perſico.] Eſt hoc bellum Macedonicum ſecundum, quod cum Perſe, Macedoniæ ultimo rege geſtum eſt. A *Perſes*, Πέρσης vel Πέρσευς, propius ad analogiam fit Πέρσαιος, *Perſæus*, non *Perſeus*, ut quidam volunt: ſed tamen, ut a βασιλεὺς eſt βασιλικὸς, a Φαληρεὺς Φαληρικὸς, et alia: ita et *Perſicus* non ſine ratione formatur a Περσεύς. In faſtis quoque Capitolinis ita illud adnotatum eſt: BELLUM PERSICUM.

Jus eſſe.] Supple, non *ei*, ſed *cum*, ante infinitivum *pugnare*.

Pugnare.] Nos diceremus *pugnandi*: ſed ita ſæpius Cicero et alibi. Nam *jus eſt* nihil aliud ſignificat, quam *licet*, *fas eſt*. Lib. iii. 10. 7. "Alteri deripere jus non eſt." Plaut. i. Perſ. iii. 25. "Pernam quidem jus eſt apponi frigidam poſtridie."

XII. 1. *Equidem animadverto.*] *Equidem* a Cicerone primæ tantum perſonæ accommodatur: ea vero loca, quæ repugnant, (quæ non multa, et jam dubia ſunt) corrupta et ad regulam revocanda ſunt. Nam in iis *equidem* ſemper ſcriptum eſt pro *quidem* vel *et quidem*. Ita c. xiv. 4. falſo: "Sunt autem multi equidem cupidi ſplendoris." Sed non opus eſt pluribus exemplis, quorum copiam ſuppeditat theſaurus Geſneri. Nec magis plurali numero *equidem* aptari debet, quam ſecundæ aut tertiæ perſonæ ſingularis. Male in quibuſdam legitur ſupra c. vi. extr. "Ac de primo equidem officii fonte diximus."

Animadverto, quod.] Conſtrue: *Animadverto lenitate*

hoſtis vocaretur, lenitate verbi rei triſtitiam mitigatam. Hoſtis enim apud majores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum [dicimus]. Indicant duodecim, ut, STATUS DIES CUM 2 HOSTE: itemque, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc man- 3 ſuetudinem addi poteſt, eum, qui cum bella

verbi rei triſtitiam mitigatam [eſſe], quòd, qui, &c. Ita *quod* cauſale fit, nec quidquam cum *animadverto* conjuncti habet. Ne credas, Cicéronem barbare loqui, eoque auctore recte dici, *audio, video, dico, credo, exiſtimo, puto, quod aliquid fit*. Ille certe aliis pluribus locis huic ceteriſque ejus generis verbis infinitivum adjungit; aut, ſi quando illud *quod* admittit, cum indicativo id copulat, non cum conjunctivo. Lib. ii. c. xx. 8. "Videndumque illud item, quod, ſi opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno aut forte in liberis ejus manet gratia."

Perduellis.] *Perduellis* dicitur, qui pertinaci bello rempubl. turbat. Nam *duellum* olim nihil erat aliud, quam *bellum*: ut *Duellona* pro *Bellona*, *duonus* pro *bonus*, *duis* pro *bis*.

Hoſtis.] Qui nunc *peregrinus*, olim *hoſtis* dicebatur. Varro lib. iv. de L. L. pr. "Multa verba aliud nunc oſtendunt, aliud ante ſignificabant, ut *hoſtis*. Nam tum eo verbo dicebant *peregrinum*, qui ſuis legibus uteretur: nunc dicunt eum, quem tum dicebant *perduellem*." Non recte igitur *hoſtis* quiſque a nobis vocatur, qui inimicus et privati hominis adverſarius eſt, civis præſertim et vel conſanguineus.

Quem nunc peregrinum dicimus.] Optimus liber MS. verbum *dicimus* eleganter excludit. Commode illud ex prægreſſo *dicebatur* intelligere poſſis.

2. *Indicant duodecim.*] Non ſine exemplo *tabulæ* omittitur.

Ut, ſtatus dies.] *Ut*, id eſt, exempli cauſa, Feſtus p. 194. "*Status dies* vocatur, qui judicii cauſa eſt conſtitutus cum *hoſte*, id eſt, peregrino. Ejus enim generis ab antiquis *hoſtes* appellabantur, quod erant pari jure cum populo Romano." Scilicet Feſto *hoſtis* dictus videtur, quaſi *par*: unde *hoſtire*, par pari reddere, æquare, penſare.

Adverſus hoſtem æterna auctoritas.] *Auctoritas* eſt, dominii et vindicandæ rei jus certum et perpetuum, quod civi Romano adverſus peregrinum ſemper manet ſalvum, ita ut nulla temporis diuturnitate a peregrino aliquid uſu capiatur, ejuſque eſſe definat, qui legitimus fuit poſſeſſor.

3. *Eum, qui cum bella gerat.*] Ad hanc manſuetudi-

geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius jam effecit vetuſtas. A peregrino enim receſſit et proprie in eo, qui 4 arma contra ferret, remanſit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paullo ante juſtas cauſſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria pro- 5 poſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor; cum altero certamen honoris et dignitatis eſt, cum altero capitis et famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimica-

nem, ut is, cum quo bella geras, tam molli nomine appelletur.

4. *Cauſſas omnino ſubeſſe tamen.*] Eleganter adhibetur *tamen*, non præcedente *eſſe*. Pro Roſc. Am. c. 53. "Illam priorem, quæ facta eſt, in eos, qui arma capere potuerunt, tamen ſenatus ſuſcipere noluit." Pro P. Sulla, principio: "Sed, quoniam ita tulit caſus infeſtus, ut ampliſſimo in honore—everteretur, et in his priſtinæ fortunæ reliquiis miſeris et afflictis, tamen haberet quoſdam, quorum animos ne ſupplicio quidem ſuo ſatiare poſſet." Conf. Erneſtum in clave Cic. voc. *Tamen*.

Quas dixi.] Cap. xi. 2.

5. *Cum altero certamen.*] Cum altero, qui eſt competitor, certamen honoris et dignitatis eſt: cum altero, qui inimice ſe gerit, capitis et famæ certamen. Sæpe ita *alter*, *alter* inverſo ordine ſuperioribus reſpondet. Lib. vi. epiſt. 11. pr. "Qua in re tibi gratulor ita vehementer, ut te quoque mihi gratulari, quam gratias agere, malim. Alterum [*poſterius*] non deſidero: alterum [*prius*] vere facere poteris."

Cum Celtiberis.] Quorum urbs fuerat Numantia, de qua cap. xi. 4. Vid. Flor. lib. ii. 17. 9. et 13. cap. xviii. 2.

Uter eſſet.] Viveret. Vid. Vechneri Hellenolex. lib. ii. c. 5. p. 491.

batur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis red- 6
dendis illa præclara:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis;
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat,
Fors,
Virtute experiamur. *Et hoc simul accipite dictum:*

Fœdifragi.] Hoc pro *fœderifragi* dici, observat Gellius lib. xix. 7. 5. et rarioribus vocabulis adnumerat.

6. *Illa præclara.*] Sunt Ennii versus ex v. Annali, et ex oratione quidem Pyrrhi ad Fabricium, cum magno auri pondere ad se missum, quo captivos redimeret. Ei Pyrrhus confirmat, se non mangonum more cum Romanis negotiari, sed de gloria atque imperio dimicare. Itaque sine ullo pretio captivos Fabricio reddidit.

Dederitis.] Penultima a priscis poëtis in hujus temporis verbis producitur sæpius.

Cauponantes bellum.] *Caupones* sunt, qui vendendo vino quæstum faciunt. Hinc *cauponari* est, lucrum ex quacumque re captare: *bellum cauponari*, turpis quæstus causa bellum gerere, captivos vendere. Ita Æschylus in fabula *Septem ad Thebas* Καπηλεύειν μάχην dixit; Herodianus lib. vi. 7. 22. Καπηλεύειν εἰρήνην χρυσίῳ, *auro pacem cauponari*, id est, vendere.

Vitam cernamus.] De vita decernamus, vitam in periculum et dimicationem conjiciamus. Idem Ennius in Medea, ex Euripide,

Ter sub armis malim vitam cernere,
Quam semel modo parere.

Id Euripides dixerat in Med. ver. 250.

——Ὡς τρὶς ἂν παρ' ἀσπίδα
Στῆναι θέλοιμ' ἂν μᾶλλον, ἢ τεκεῖν ἅπαξ.

Hera.] *Heros* vocabant deos. Catull. ad Manlium ver. 74.

——*Nondum cum sanguine sacra*
Hostia cœlestes pacificasset heros.

Ibid. ver. 77.

Quod temere invitis susciperetur heris.

Hic Fortunæ id nominis tribuit, quæ in bello dominari maxime creditur. Plaut. iii. Merc. iv. 12. "Divum atque hominum quæ spectatrix, atque hera eadem es hominibus." Conjungo autem *hera Fors*, quæ est *Fortuna domina*.

Accipite dictum.] Tres legati

Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum eſt.
Dono, ducite, doque volentibus cum magnis dis.

7 Regalis ſane, et digna Æacidarum genere ſententia.

Romanorum ad Pyrrhum venerunt, eoſque ille pariter adloquitur. *Accipite* pronuntietur, ut *ſurpite* apud Horat. ii. Sat. iii. 283. *porgite* apud Virg. viii. Æn. 274. Potuiſſet etiam dicere *accipe*, ſæpe enim legatis, etiam pluribus, ita reſpondetur, ut, tamquam una perſona, ſingulari numero compellentur. Liv. v. 16. 9. "Romane, aquam Albanam cave lacu contineri." Nec ſine inſigni ſuavitate huic orationis generi pluralis admiſcetur. Ita Latinus Æneæ legatis apud Virgil. Æn. vii. 260. reſpondet:

——*Dabitur*, Trojane, *quod optas*,
Munera nec ſperno. Non vobis *rege Latino*
Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.

Ovidius etiam Metam. xv. 637. Apollinem legatis Romanorum ita reſpondentem facit:

Quod petis *hinc, propiore* loco, Romane, *petiſſes.*
Et pete *nunc propiore loco.*
Nec Apolline vobis,
Qui minuat luctus, opus eſt.

Eorumdem.] Apud veteres non raro eſt triſyllabum, per ſynecphonefin.

Certum eſt.] Mihi conſtitutum, decretum eſt. Lib. ii. 8. 19. "Certum igitur hoc fit,—familiaritates habere fidas amantium nos amicorum." Pro Roſc. Am. c. 11. "Certum eſt deliberatumque, quæ ad cauſam pertinere arbitror, omnia dicere." Terent. ii. Andr. i. 11. "Omnia experiri certum eſt prius, quam pereo."

Dono, ducite.] Diſtincte hæc duo verba legenda cenſent, ut *dono doque* cohæreant: alii *dono ducite* interpretantur, dono accipite, muneri datos abducite, ut in Plaut. Pſeud. iv. 6. 13. "Habeto mulierem dono tibi."

Volentibus cum magnis dis.] Formula bene precandi et ominandi, non tantum comicis familiaris. Cato c. 141. "Cum divis volentibus, quodque bene eveniat, mando tibi, Mani."

7. *Æacidarum genere.*] Æacus, unde genus ducebat Pyrrhus, animo magnus juſtitiaque clariſſimus fuiſſe dicebatur, Ἑλλήνων ἀνώτατος Plutarcho in Theſeo. Eum Jupiter, a ſe genitum, inferorum poſtea judicem conſtituit. Cicero, niſi fallor, ipſum Pyrrhum *Æacidarum genus* appellavit, quemadmodum Virgil. Æn. vi. 840. Perſen *genus armipotentis Achilli*, et Horat. Sat. ii. 5. 63. Auguſtum *ab alto demiſſum genus Æneæ* dicit. Alii pro *genere*, exhibent *gen-*

XIII. Atque etiam ſi quid ſinguli tempori- 1
bus adducti hoſti promiſerunt, eſt in eo ipſo
fides conſervanda. Ut primo Punico bello Re- 2
gulus captus a Pœnis, cum de captivis com-
mutandis Romam miſſus eſſet, juraſſetque ſe
rediturum, primum, ut venit, captivos redden-
dos in ſenatu non cenſuit: deinde, cum reti-
neretur a propinquis et ab amicis, ad ſuppli-
cium redire maluit, quam fidem hoſti datam
fallere. Secundo autem Punico bello, poſt 3
Cannenſem pugnam, quos decem Hannibal
Romam aſtrictos miſit jure jurando ſe redituros
eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, im-
petraſſent; eos omnes, cenſores, quoad quiſ-

te; et *Æacidarum gens* æque ac *genus Æacidarum*, de ſolo Pyrrho accipi queat. Ita Virg. Æn. x. 228. "Vigilaſne, deum gens, Ænea?" Hanc nominum *genus* et *gens* ſignificationem ſi quis putat poëta, quam Cicerone digniorem eſſe, is meminerit, noſtrum, in narrandis poëtarum fabulis, hominum poëticis appellationibus uti ſolere. Ita Tuſc. Quæſt. iii. 12. Thyeſtes *Tantalo prognatus, Pelope nanus* dicitur, atque ibidem Æetem *filium Solis* vocat.

XIII. 1. *Temporibus adducti.*] Adverſis rebus, periculis, neceſſitatibus.

2. *Regulus captus a Pœnis.*] M. Attilius Regulus, primo bello Punico in Africam cum exercitu miſſus, multa ibi Pœnorum caſtella expugnavit et vaſtavit, in iis Clupeam; Carthaginem ipſam oppugnavit. Hunc Xanthippus, Carthaginienſibus a Lacedæmoniis auxilio miſſus, prælio tandem ſuperatum, vivum cepit. Vide lib. iii. c. 27.

Cenſuit.] Non quaſi ſenator, quem amiſſa libertate ſe non eſſe putavit. Vide lib. iii. c. 27.

3. *Secundo autem Punico bello.*] Cicero lib. iii. c. 22. et 32. eiſdem exemplis utitur. Idem fecit in hiſtoria Reguli, in diſturbatione Corinthi, in Theſeo. Vide ſupra n. 2. et lib. iii. 26. 7. lib. i. 11. 5. et iii. 11. 1. lib. i. 10. 4. et iii. 25. 3.

Jure jurando ſe redituros eſſe.] Dictum eſt, quemadmodum illud ii. 6. extr. "Aut ſpe, ſibi id utile futurum." Vide quæ adnotabimus ad ii. 24. 9.

que eorum vixit, qui pejeraſſent, in ærariis reliquerunt. Nec minus illum, qui juris jurandi
4 *fraude culpam* invenerat. Cum enim Hannibalis permiſſu exiſſet de caſtris, rediit paullo
5 poſt, quod ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus e caſtris, jure jurando ſe ſolutum
6 putabat. Et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid ſenſeris, non quid dixeris,
7 cogitandum. Maximum autem exemplum eſt juſtitiæ in hoſtem a majoribus noſtris conſtitutum, cum a Pyrrho perfuga ſenatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, [et eum necaturum]. Senatus et C. Fabricius perfugam

In ærariis reliquerunt.] Graviſſima nota, quæ civi Romano a Cenſ. infligi poterat, qua eum ultimæ claſſi adſcriptum et gravi tributo obnoxium privabant jure ſuffragii, voluntatem teſtandi, honores et hæreditates adeundi, et militandi etiam.

Qui juris jurandi fraude culpam invenerat.] Hæc depravata eſſe, facile apparet. Puto, Ciceronem ſcripſiſſe *qui juris jurandi fraudiculam invenerat.* Deminutiva ſæpe turpitudinem rei notare, tralatitium eſt. Quanto opere deminutivis Cicero delectatus ſit, argumento ſunt *ædificatiuncula, commotiuncula, canciliatricula, concluſiuncula, contractiuncula, interrogatiuncula, poſſeſſiuncula, ſodecula, ſeſſiuncula, ſtipulatiuncula, tonſtricula*, et ſi qua ſunt his ſimilia, quæ Latinitatis jus ſoli debent Ciceroni.

6. *Quid ſenſeris, non quid aſeris cogitandum.*] Quæ Cicero hic de fide præcipit, plane conſentiunt cum iis, quæ infra iii. 29. 15. ſeqq. de jure jurando diſputat. *Quid ſenſeris*, eſt quid ex animi ſententia promiſeris, quid mens tua conceperit, præſtari oportere. *Non quid dixeris*, interpretor, non quid lingua tua pronuntiaverit, quidque ex verbis tuis callida et malitioſa interpretatione elici queat. Hinc eſt illud in formula fœderis apud Liv. i. 24. 7. "Sine dolo malo, utique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt."

7. *Et eum necaturum.*] Hæc verba a gloſſatore adjecta eſſe, ſuſpicor.

Senatus et C. Fabricius.] Et Fabricius, caput ſenatus, conſul. Similiter dictum aliquoties me reperire memini: *Dii et Jupiter.* Hiſtoriam ipſam paullo aliter a Cicerone infra lib. iii. c. 22. narrari, non mi-

Pyrrho dedidit. Ita ne hoſtis quidem, et poſ-
tentis, et bellum ultro inferentis, interitum
cum ſcelere approbavit. Ac de bellicis qui-
dem officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus 9
autem, etiam adverſus infimos juſtitiam eſſe
ſervandam. Eſt autem infima conditio et fortu-
na ſervorum, quibus, non male præcipiunt, qui
ita jubent uti, ut mercenariis, operam exigen-
dam, juſta præbenda. Cum autem duobus mo- 10
dis, id eſt, aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus
quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque
homine alieniſſimum, ſed fraus odio digna ma-

rabitur, qui meminerit, quam diverſa de eadem re tradide-
rint hiſtorici. Vide Gell. Noct. Att. iii. 8.

9. *Servorum.*] Servi ſunt vel natura, quibus ad ſe ipſos re-
gendos deeſt animus; vel fortuna, qui bello capti, aut ſer-
va matre nati ſunt. De his ſermo eſt: quorum miſerrima
erat conditio, cum *inſtrumentorum animatorum* numero habe-
rentur [Ariſtotel. lib. Politic. c. 4.] et eodem prope jure eſ-
ſent, quo jumenta. Vid. Græv. ad Flor. lib. iii. 2. 20. pr. Nec
tamen eodem loco erant o-
mnes. Multi enim locuple-
tiorum et potentiorum homi-
num ſervi a liberis quoque ho-
minibus colebantur et rebus
haud contemnendis, quin et
herilibus liberis præficiebantur. Unde ſervitutis conditionem aliquando libertati præ-
latam reperimus. Vide Sue-
ton. Ill. Gram. c. 21.

Quibus non male præcipiunt.] *Quibus* conſtrue cum *uti*, non cum *præcipiunt*.

Ut mercenariis.] Tamquam hominibus liberis, ſed merce-
de ad operam præſtandam
conductis. Vide lib. iii. c. 6.
pr.

Operam exigendam.] Refer ad *præcipiunt*. A ſervis *ope-
ram* præſtandam *exigimus*.

Juſta præbenda.] Cibaria, corporis tegumenta, cubilia: quæ lege, more et certo quodam modo debentur. Hæc ſignificatio in lexicis fere o-
mnibus prætermiſſa eſt. Domini autem *præbent juſta*, ſervi *percipiunt*. Columell. lib. i. 8. 18. "Itaque diligens dominus cum et ab ipſis, tum et ab ſolutis, quibus major eſt fides, quærat, an ex ſua conſtitutione juſta percipiant." Aliud eſt, *juſta reddere*, id eſt, operas quas quiſque debet, apud eumdem Columell. lib. i. 8. 11.

11 jore. Totius autem injuſtitiæ nulla capitalior eſt, quam eorum, qui, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni eſſe videantur. De juſtitia ſatis dictum eſt.

1 XIV. Deinceps, ut erat propoſitum, de beneficientia ac de liberalitate dicatur; qua quidem nihil eſt naturæ [hominis] accommoda-
2 tius: ſed habet multas cautiones. Videndum eſt enim primum, ne obſit benignitas, et iis ipſis, quibus benigne videbitur fieri, et ceteris: deinde, ne major benignitas ſit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim eſt juſtitiæ fundamentum, ad quam

11. *Nulla capitalior.*] Dignior, quæ capitis ſupplicio expietur. Vide lib. ii. 21. 7. lib. iii. 21. 4. Genitivus *injuſtitiæ* non pendet a *capitalior*, ſed a *nulla*. Vide ad lib. ii. c. 7. pr.

Qui cum maxime fallunt.] Alibi quoque ita Cicero locutus eſt. Lib. ii. in Verr. c. 76. "Cum hæc maxime cognoſceremus;—repente adſpicimus litteras."

XIV. 1. *Deinceps.*] Porro, protinus, non interrupto aliis rebus ſermone.

Ut erat propoſitum.] Antea dictum, poſitum, cap. 7. pr.

De beneficientia ac de liberalitate.] Cicero et æquales præpoſitiones geminare ſolent. Lib. iii. 4. 15. "A veteribus Academicis et a Peripateticis veſtris." Cicero ſejungit a *beneficientia liberalitatem*, quemadmodum paullo poſt n. 3. *non beneficii, neque liberales* dicit.

Naturæ hominis.] Poſterius vocabulum a gloſſatore acceſſiſſe, neque tam *naturæ hominis*, quam univerſæ naturæ ratio intelligenda videtur.

Habet multas cautiones.] Multa in ea exercenda ſunt cavenda, cavendi in ea ratio multiplex eſt. Numquam Cicero *cautelam* dixit, ut ſequiores.

2. *Videndum eſt.*] Cavendum. Infra c. xx. 7. "Quam ob rem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas." Cornel. Nep. Epamin. c. 10. pr. "Vide, inquit, ne tu pejus conſulas." Vide ad n. 5. et ſupra ad c. 9. pr.

Pro dignitate.] Prout quiſque dignus eſt, idque meretur. Nam juſtitia ſuum cuique tribuit, non id, quod aliis debetur dignioribus.

hæc referenda ſunt omnia. Nam et qui grati- 3
ficantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe
videantur, non benefici, neque liberales, ſed
pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt: et qui
aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem
ſunt injuſtitia, ut ſi in ſuam rem aliena conver-
tant. Sunt autem multi, et quidem cupidi 4
ſplendoris et gloriæ, qui eripiunt aliis, quod
aliis largiantur. Hique arbitrantur, ſe benefi-
cos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos
quacumque ratione. Id autem tantum abeſt
officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contra-
rium. Videndum eſt igitur, ut ea liberalitate 5
utamur, quæ profit amicis, noceat nemini.
Quare L. Sullæ et C. Cæſaris pecuniarum 6
tranſlatio a juſtis dominis ad alienos non debet
liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod

3. *Cuipiam.*] Non dubito, quin legendum ſit *quippiam* vel *quidpiam*. In vulgata lectione ſubaudiendum eſt *quid*.

Aſſentatores.] Qui, ut verbis parati, ita ſimulatis beneficiis nocent, quibus prodeſſe videntur. Illorum ingenia moreſque deſcribit Terentius ii. Eun. ii. 17.

In eadem ſunt injuſtitia.] Sic *in vitio eſſe* dixit ſupra c. viii 8.

Ut ſi.] Pro *ac ſi*.

4. *In ſuos amicos.*] Eos reprehendit, qui, cum magiſtratus gerunt, ad ſuos amicos omnia transferunt.

5. *Videndum eſt igitur, ut.*] Paullo ante ad n. 2. obſervatum eſt *videndum ne*, pro *cavendum*. Hic *curandum* interpretor, manente tamen verbi prima ſignificatione. Nam *videre* eſt, et oculos et animum intendere in id, quod vel faciendum, vel fugiendum eſt.

6. *L. Sullæ.*] Qui publicatis adverſariorum bonis eos, quorum opera illos vicerat, locupletavit. Vide lib. ii. cap. 8.

C. Cæſaris.] Julii Cæſaris immenſæ largitiones notæ ſunt ex Suetonio: quibus cum non ſufficeret, bella primum hoſtilia cum Gallis, poſtea et civile excitavit, in quo Italiam omneſque provincias rapinis exhauſit.

7 non idem juſtum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major eſſet, quam facultates. Quod, qui benigniores volunt eſſe, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi ſunt in proximos: quas enim copias his et ſuppeditari æquius eſt, et relinqui, eas transfe-
8 runt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi et auferendi per injuriam, ut ad largiendum ſuppetant co-
9 piæ. Videre etiam licet, pleroſque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficiſci ab oſtentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem ſimulatio vanitati eſt conjunctior, quam aut liberalitati, aut honeſta-
10 ti. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficientia delectus eſſet dignitatis: in quo et mores ejus

7. *Alter erat locus cautionis.*] Alterum, quod cavendum dixi, erat. Vid. n. 2.

Quam res patitur.] Res familiaris, facultates.

Primum in eo peccant.] Ἀναπόδοτον videtur, cum non ſequatur *deinde*, vel aliquid ſimile. Reſpondet tamen huic illud: *Ineſt autem huic.* Vide infra c. xviii. 9.

In proximos.] Parentes, uxorem, liberos et ceteros, quibus cum maxime conjuncti ſunt.

Suppeditari.] A viventibus *ſuppeditari*, a morituris *relinqui*. Nam et hoc officii eſt, conſulere iis, quos ſuperſtites habiturus ſis.

8. *Ineſt autem.*] Hic *autem* continuat orationem, nihilque aliud eſt, quam *et, etiam.*

9. *Pleroſque.*] Non *plurimos*, ſed *multos*, qui ſæpe dicuntur *plerique.* Cohærent autem *pleroſque facere.*

A voluntate.] A benigna voluntate, ab animo benefaciendi cupido.

Vanitati eſt conjunctior.] Magis convenit homini mendaci et fallaci, quam liberali et ei, quem virum bonum dicimus.

10. *Tertium eſt propoſitum.*] Tertium quod in exercenda liberalitate cavendum antea diximus, poſuimus.

Delectus dignitatis.] Dignos deligere jubet eum, qui liberalitate uti velit.

erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et communitas ac ſocietas vitæ, et ad noſtras utilitates officia ante collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile 11
eſt; ſi minus, plures cauſſæ majoreſque ponderis plus habebunt.

XV. Quoniam autem vivitur non cum per- 1
fectis hominibus planeque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclare agitur, ſi ſunt ſimulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat; colendum autem eſſe ita quemque maxime, ut quiſque maxime

Communitas.] Gradus communitatis cognoſce ex cap. 16. et 17.

11. *Plures cauſſæ.*] *Cauſſa* Ciceroni ſunt neceſſitudinis tituli, nomina, vincula; ea omnia, quibus cum aliis jungimur. Lib. xiii. epiſt. 71. "Cum omnibus non eadem mihi cauſa eſt," id eſt, neceſſitudo. Pro Quint. cap. 15. "Quicum tibi affinitas, ſocietas, omnes denique cauſæ et neceſſitudines veteres intercedebant." Optandum eſſe, ait Cicero, ut omnia illa, quæ in tribuendis beneficiis ſpectanda eſſe dixit, in iis pariter adſint, qui liberalitate indigent: id cum raro fiat, et in multis multa deſint, præferendos eſſe eos, qui pluribus et majoribus nominibus ſint conjuncti.

XV. 1. *Vivitur non cum perfectis hominibus.*] Vide lib. iii. c. 3. Perfectam autem ſapientiam in nullo homine eſſe, oſtendit ibi paullo poſt c. 4.

Planeque ſapientibus.] Ita noſter Tuſc. Queſt. v. 22. extr. "Doctorum hominum et plane ſapientium."

In quibus præclare agitur.] In quibus ſi ſunt ſimulacra virtutis, præclare agitur. *Præclare agitur* abſolute dici vides, ut lib. iv. epiſt. xiv. 2. "Agiturque præclare, ſi noſmet ipſos regere poſſumus." *Cum aliquo præclare agitur*, eſt: præclarus ejus ſtatus eſt, bene ſe habet.

Significatio virtutis.] Indicium, ſpecimen. Læl. c. 14. pr. "Si qua ſignificatio virtutis eluceat."

Colendum.] Benivolentia et liberalitate complectendum.

Ita quemque maxime, ut quiſque maxime.] Pronomen *quiſque* non fine ſuavitate repetitur. In Verrem i. 27. "Pro

virtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, hac ipſa, de qua jam multa dicta
2 ſunt, juſtitia. Nam fortis animus et magnus, in homine non perfecto nec ſapiente, ferventior plerumque eſt: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in mori-
3 bus. De benivolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur. Sed benivolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſta-
4 bilitate potius et conſtantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, major quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim officium referenda gratia magis
5 neceſſarium eſt. Quod ſi ea, quæ utenda acceperis, majore menſura, ſi modo poſſis, jubet reddere Heſiodus; quidnam beneficio provoca-

ſe quiſque, ut in quoque erat auctoritatis plurimum, ad populum loquebatur."

Lenioribus.] Intelliguntur virtutes, *quæ pertinent ad manſuetudinem morum ac facilitatem*, ut ipſe interpretatur lib. ii. cap. 9.

2. *Ferventior.*] Vehementior, iracundior, impotentior.

Potius attingere.] De verbo *attingere* vid. ad c. 6. pr. ubi et *maxime attingere* dixit.

In moribus.] *In* eſt, quod attinet ad. Sic "In reliquis officiis," lib. xi. epiſt. xxvii. 10. "In equo," de Amicit. c. xix. 5. Vide et ad lib. ii. 16. extr.

3. *De benivolentia.*] Quod attinet ad benivolentiam, quam alii erga nos habeant.

In officio.] Vide ad cap. vii. 8.

4. *Sin erunt merita.*] Si quis de nobis bene meritus erit, ut non ineunda demum, ſive concilianda nobis ſit ejus gratia.

5. *Heſiodus.*] Ἔργ. v. 346.

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι,
Αὐτῷ τῷ μέτρῳ, ἢ λώϊον αἴσιμα δοῦναι,
Ὡς ἂν χρηίζῃσι καὶ ἐς ὕστερον ἄρκιον εὕρῃς.

Cicero de Clar. Orat. cap. 4.

ti facere debemus? An imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profutu- 6
ros, non dubitamus officia conferre; quales in eos eſſe debemus, qui jam profuerunt? Nam 7
cum duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in noſtra poteſtate eſt; non reddere, viro bono non licet, modo id facere poſſit ſine injuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus 8
habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quiſque animo, ſtudio, benivolentia fece-

"Quamquam illud Heſiodeum laudatur a doctis, quod eadem menſura reddere jubet quæ acceperis, aut etiam cumulatiore, ſi poſſis."

An imitari.] Pro *annon*. Neque eſt contra Latinæ linguæ analogiam, interrogationem ſimplicem affirmandi ſenſum ſuſcipere. Ita *ſuntne* pro *nonne ſunt*, et ſimilia ſexcenta, apud Ciceronem et optimos occurrunt. Vide infra ad iii. 17. 2. Præterea *dubito an* et *neſcio an*, pro eo, quod barbare dicunt *dubito an non*, *neſcio an non*, notiſſima ſunt.

Plus efferunt.] Sic Brut. c. 4. "Ager: qui, cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges ſolet." Cat. Maj. c. 3. extr. "Quæ [virtutes] in omni ætate cultæ,—mirificos efferunt fructus." Plin. lib. viii. epiſt. xx. 5. "Quæ fecundior palus, ipſaque illa extremitas litoris effert." Græcos imitati ſunt Latini. Epiſt. ad Ebræos c. vi. 8. Γῆ ἰκφέρουσα ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Chryſoſt. περὶ Προσευχῆς, Orat. i. 29. Ἐκφέρειν τὰς παρεπούσας.

7. *Demus, nec ne.*] Utrum demus, nec ne. Sic *velit, nolit*, lib. iii. ad Q. F. epiſt. 8.

Modo id facere poſſit.] *Modo* eſt *dum modo*, ut ſæpe.

Sine injuria.] Virum bonum oportet reddere, dummodo ſine aliorum injuria id fieri poſſit, ſalva fide et pietate in proximos.

8. *Beneficiorum ſunt delectus.*] Diſtincte et gradatim beneficia ſunt remuneranda, non omnia æqualiter. Maximo enim cuique beneficio plurimum debetur.

Animo, ſtudio.] *Quo animo, quo ſtudio*, diverſa ſunt: et diſtincte conſideranda.

9 rit, ponderandum eſt. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, ſine judicio vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atque ea, quæ judi-
10 cio, conſiderate conſtanterque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, ſi cetera paria ſunt, hoc maxime officii eſt, ut quiſque maxime opis indigeat, ita ei potiſſi-
11 mum opitulari. Quod contra fit a pleriſque. A quo enim plurimum ſperant, etiamſi is non eget, tamen ei potiſſimum inſerviunt.

1 XVI. Optime autem ſocietas hominum conjunctioque ſervabitur, ſi, ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum
2 conferetur. Sed, quæ naturâ principia ſint communitatis et ſocietatis humanæ, repeten-
3 dum videtur altius. Eſt enim primum, quod

9. *Vel modo, in omnes.*] Multi, inquit, faciunt multa temeritate quadam, [ut quiſque fortuna et caſu occurrit] ſine judicio vel modo [ſine dilectu dignitatis, ſine ulla largiendi modo] in omnes: [non proximos tantum, neceſſarios aut alienæ opis maxime indigos] vel, [ſi in hos quidem præcipue liberales eſſe velint] repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati: [in paribus cauſis haud pariter adfecti, ſed prout animi impetus tulerit, modo profuſiores, modo reſtrictiores.]

XVI. 2. *Natura principia.*] Intelligit primas communitatis et ſocietatis cauſas ab ipſa natura conſtitutas.

Altius.] A prima origine.

3. *Eſt enim primum.*] Prima eſt illa ſocietas, quæ inter omnes, qui ſunt ubique homines, animadvertitur. Hæc nimirum ab ipſa natura profecta, non hominum aliquo conſilio et conſenſu conſtituta eſt. Atque hujus naturalis ſocietatis *vinculum eſt ratio et oratio*, qua utraque homines hominibus conciliantur. Particulæ *enim* et *nam*, quemadmodum apud Græcos γὰρ, interdum pro *autem*, *vero*, *nimirum* adhibentur.

cernitur in univerſi generis humani ſocietate, ejus autem vinculum eſt, ratio et oratio; quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, judicando conciliat inter ſe homines, conjungitque naturali quadam ſocietate. Neque 4
ulla re longius abſumus a natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: juſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis et orationis expertes. Ac latiſſime quidem patens 5
hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes, ſocietas hæc eſt; in qua omnium rerum, quas ad communem hominum uſum natura genuit, eſt ſervanda communitas. Ut, quæ deſcripta

Ejus autem vinculum eſt.] Conjunctionem *autem* prope idem ſonare, quod *atque*, pervulgatum eſt.

Communicando.] Non eſt *mutuo dando et accipiendo*; ſed *conſilia conferendo*. Hic enim rationis et orationis effectus eſt.

Diſceptando.] *Diſceptare* eſt, ex utraque parte ad ſe tuendam causamque ſuam defendendam aliquid trahere, id eſt, accuſare, defendere. Id cum factum eſt utrimque, tum demum *judicatur*.

5. *Ac latiſſime quidem patens.*] Societas, quæ latiſſime patet *hominibus inter ipſos* [quæ pertinet ad univerſum genus humanum, omni generi hominum communis eſt] *omnibus inter omnes* [et quæ cuique cum quocumque homine, ignoto quamvis et peregrino, intercedit.] *hæc eſt*. Vide ſupra c. 7. pr. lib. iii. 17. 4.

Natura genuit.] Qualia ſunt lux, aër, ignis, aqua, et quæ terra gignuntur.

Ut, quæ deſcripta ſunt legibus.] Quæ legibus attributa et adſignata cuique ſunt. Vide ad cap. v. 3. Recte, opinor, Heinzius v. c. qui libros de officiis Germanice vertit, particulam *ut* pro *etſi* accepit. Equidem periodum, quam ab his verbis novam ordiri puto, ſic interpungendam duxi, ut ſententia prodiret illa: Eſto, quæ deſcripta ſunt legibus et jure civili, hæc ita ſerventur, ut ſine ambiguitate conſtet, e quibus ipſis legibus et ex quo jure civili quæque tenacantur: cetera tamen ſic obſerventur, *et reliqua. E quibus*, i. e. ſecundum quæ. Eadem fere ſignificatione paullo poſt n. 7.

ſunt legibus et jure civili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum, e quibus ipſis: cetera ſic obſerventur, ut in Græcorum proverbio eſt, ami-
6 corum eſſe communia omnia. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejus, quod ab Ennio poſitum in una re, transferri in multas poteſt.

Homo, qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi de ſuo lumine lumen accendat, facit.
Nihilo minus ipſi lucet, cum illi accenderit.

7 Una ex re ſatis præcipit, ut, quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur vel
8 ignoto. Ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluente; pati ab igne ignem capere, ſi qui velit; conſilium fidele deliberanti, dare: quæ ſunt iis utilia, qui accipiunt; danti non moleſta. Quare et his utendum eſt,

dicit, *una ex re ſatis præcipitur*, ubi plura. Sic etiam *ex quo* ſæpe uſurpatur, pro *ſecundum quod*, ut n. 8. c. vii. 3. et 6. c. xvi. 8.

Græcorum proverbio.] Quod legitur apud Ariſtotelem lib. ii. Politic. cap. 3. Δι' ἐριτὴν δ' ἴσως φασὶ τὰ χρῆσθαι, κατὰ τὴν παροιμίαν, κοινὰ τὰ τῶν φίλων. Id Plutarchus ad Diogenem auctorem refert.

6. *Homo qui.*] Verſus hujus teſtimonio utitur pro Balbo c. 16. ubi *comiter* interpretatur *benigne, et non gravate.*

De ſuo lumine.] Ennius et æquales *ſuo* una ſyllaba, quam duabus, efferre maluerunt. Ita *ſui* habes de Divin. i. 40.

7. *Una ex re.*] Nihil aliud in his præpoſitio *ex* ſignificat, quam in vulgatis illis, *ex more, ex ſenatus conſulto, ex conſilii ſententia, ex XII. tabulis*, lib. iii. c. 16. pr. ubi eſt κατὰ, ſecundum. Vide ad lib. iii. 7. 2.

8. *Deliberanti.*] *Tecum deliberanti.*

Quare et his utendum eſt.] Quæ modo memoravi, relinquere quiſque debet in omnium hominum uſu; et præterea de ſuo aliquid in commune bonum, et ad aliorum utilitatem, conferre.

et ſemper aliquid ad communem utilitatem adferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingu- 9
lorum ſunt; eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennii finem,

Nihilo minus ipſi lucet;

ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales.

XVII. Gradus autem plures ſunt ſocietatis 1
hominum. Ut enim ab infinita illa diſcedatur, propior eſt ejuſdem gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines conjunguntur. Interius 2
etiam eſt, ejuſdem eſſe civitatis. Multa enim ſunt civibus inter ſe communia: forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, ſuffragia, conſuetudines præterea et familiaritates, multiſque cum multis res rationeſque contractæ.

9. *Referenda eſt ad illum Ennii finem.*] Liberalitas illa, quæ omnibus impertit, ad eum modum revocanda eſt, quem Ennius præſcribit, nec longius progredi debet. *Finis* hic eſt terminus, quem Ennius liberalitati vulgari ſtatuit, ne ſcilicet aut ipſi egeamus, aut noſtris ad vivendum neceſſaria deſint.

Nihilo minus ipſi lucet.] Quemadmodum alio lumen de noſtro accendente, nihilo minus nobis lucet: ita promiſcue quidem omnibus, ſed ita benigne faciendum eſt, ne alios ſaturantes ipſi eſuriamus.

In noſtros.] Proximos, ſanguine conjunctos et domeſticos, quos tueri debemus.

XVII. 1. *Ejuſdem gentis.*] Non familiæ, ſed ejuſdem populi. Ita Græci, Latini, Galli, Germani erant ejuſdem gentis.

Interius etiam eſt.] *Interior* eſt ab extremitate remotior, reſtrictior. Vide lib. v. de Fin. c. 23.

2. *Multiſque cum multis res.*] *De rebus contractis* vid. ad c. v. 2.

Res rationeſque contractæ.] Contractus eſt ultro citroque obligationem pariens. Quandoque fit *rei*, quandoque *rationis*. Rei, cum fit venditio: rationis, cum hoc modo, ut, ſi hoc feceris, dabo centum tibi ſolidos.

Cicero pro Deiot. cap. 9.

3 Artior vero colligatio eſt ſocietatis propinquorum. Ab illa enim immenſa ſocietate humani generis in exiguum anguſtumque concluditur. 4 Nam cum ſit hoc natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo conjugio eſt: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem eſt principium urbis, et quaſi ſeminarium rei publicæ. 5 Sequuntur fratrum conjunctiones, poſt conſobrinorum ſobrinorumque: qui cum una domo jam capi non poſſint, in alias domos, tamquam in colonias, exeunt. 6 Sequuntur connubia et affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, et ſuboles, origo eſt rerum publicarum. Sangui-

"Cum hominibus noſtris conſuetudines, amicitias, res rationeſque jungebat." Id. pro Sull. c. 20. "Magna ratione cum Mauretaniæ rege contracta." Sunt ergo *rationes contractæ*, quales intercedunt cum debitore creditori, et contra. Alibi etiam Cicero *res rationeſque* conjungit. Pro Quinct. c. 5. "Niſi prius de rebus rationibuſque ſocietatis omnibus decidiſſet."

4. *Lubidinem.*] *Lubido* an *libido* ſcribatur, parum intererit, cum utrumque cupiditatem cum voluptate conjunctam ſignificet, quæ et bona et mala eſſe poteſt.

Deinde una domus, communia omnia.] *Una domus* eſt prima ſocietas: id eſt, prima ſocietas eſt inter eos, quibus una domus.

5. *Conſobrinorum ſobrinorumque.*] *Conſobrini* et *conſobrinæ* proprie ſunt, qui quæve ex ſororibus nati natæve ſunt, quaſi *conſororini*; et *ſobrini* conſobrinorum dicuntur liberi. Ita Cicero de Or. ii. 1. *conſobrinos* vocat materteræ ſuæ filios. At in eo, quem nunc explicamus, loco, ſignificatione latiore *conſobrini* appellantur non ſororum tantum liberi, ſed fratres etiam et ſorores patrueles, amitini et amitinæ. Ita noſter pro Ligar. cap. 4. T. Brocchum, qui erat avunculi Ligarii filius, Ligarii *conſobrinum* vocat.

Propinqui.] Ergo et *affines* dicuntur *propinqui*.

6. *Quæ propagatio et ſuboles.*] *Suboles* eſt a *ſubolescere*, nec ullo exemplo probari poteſt, *ſub* in *ſob* mutari.

nis autem conjunctio, benivolentia devincit homines et caritate. Magnum eſt enim eadem habere monumenta majorum, eiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia. Sed omnium 7
ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtum (quod ſæpe dicimus) etiam ſi in alio cernimus, tamen nos movet atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quamquam omnis 8
virtus nos ad ſe allicit facitque, ut eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur: tamen juſtitia, et liberalitas id maxime efficit. Nihil 9
autem eſt amabilius, nec copulatius, quam mo-

Monumenta majorum.] Eorum imagines, inſignia, ſtatuas, tropæa, commentarios, quæ poſteris avitam virtutem in memoriam revocant eoſque domeſtico exemplo monent. Cicero Brut. cap. 16. "Ipſæ enim familiæ ſua quaſi ornamenta ac monumenta ſervabant, et ad uſum, ſi qui ejuſdem generis occidiſſet, et ad memoriam laudum domeſticarum, et ad illuſtrandam nobilitatem ſuam."

Eiſdem uti ſacris.] Privata et gentilicia ſacra intelligit, quæ cujuſque gentis et familiæ erant propria, quæque ad heredes tranſibant.

Sepulcra.] Peculiaria quæque familia habebat ſepulcra, in quæ omnium, qui inde orti erant, oſſa inferebantur, quæque ne heredem quidem ſemper ſequebantur.

9. *Nec copulatius.*] Quum ſcripſiſſet Cicero *Nihil eſt amabilius*, non potuit ſubjicere *nec copulabilius*, ne inſolens vox offenderet. Scripſit igitur, quod idem poſſet, *copulatius*. Sæpe enim et apud Græcos, et apud Latinos, participia verborum paſſivorum facultatis ſignificationem habent, et vim ſuſtinent adjectivorum Latinorum in *bilis* exeuntium. Τετιλεσμένος, verba ſunt Heſychii lexicographi, οὐ τὸ ἅδην τιλεσθείς φησιν Ὅμηρος Iliad. xiv. 196. xviii. 427. Odyſſ. v. 90. ἀλλὰ τὸ τιλεσθῆναι στιφυρὸς ἐὼν δυνάμενον. Cic. de Senect. ix. 2. "Quæ enim vox poteſt eſſe contemtior quam Milonis Crotoniatæ?" Liv. ii. 55. 3. "Nihil contemtius, neque infirmius, ſi ſint, qui contemnant." Cic. ad Diverſ. ii. ep. 9. pr. "Primum tibi, ut debeo, gratulor lætorque cum præſenti, tum

rum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædem voluntates, in his fit, ut æque quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo: efficiturque id, quod Pythagoras vult in amici-
10 tia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quæ et mutua, et grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma de-
11 vinciuntur ſocietate. Sed cum omnia ratione animoque luſtraris, omnium ſocietatum nulla eſt gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum re
12 publica eſt unicuique noſtrum. Cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium caritates patria una complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppe-
13 tere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, et in ea funditus delenda occupati et

etiam ſperata [i. e. ſperanda ſ. ſperabili] tua dignitate." Salluſt. Jug. c. 91. extr. "Genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coërcitum." Tali ſignificatione *acceſſus*, *conſpectus*, *infectus*, *invictus*, et ſimilia, ab optimis crebro uſurpantur.

Quod Pythagoras vult in amicitia.] Pythagoras hanc *amicitiæ vim* (conf. Cic. de Leg. i. 12. Læl. xxv. 3.) atque naturam eſſe dixit, ut unus fiat ex pluribus. Idem philoſophus, quum interrogaretur, quid ſit amicus, reſpondit ἄλλος ἐγώ. Verbum *velle* definitionibus aptiſſimum eſt. Sic infra c. xxvii. 12. "Definiunt, ut id decorum velint eſſe, quod," cet. Tuſc. Quæſt. iv. 7. "Opinationem—volunt eſſe imbecillam aſſenſionem."

10. *Ex beneficiis ultro citro datis acceptis.*] Copulam abeſſe poſſe, probat Cortius ad Salluſt. Cat. c. xi. 2. Jug. xvii. 5. lx. 4. Simile huic eſt *huc illuc*.

Mutua.] Viciſſim data et accepta.

Firma devinciuntur ſocietate.] *Illi* ſubaudiatur: illi *inter quos ea ſunt, firma devinciuntur ſocietate*. Exempla repete ex meis adnot. ad Cornel. Nep. Chabr. c. 4. pr.

13. *Occupati ſunt.*] Anto-

ſunt et fuerunt. Sed ſi contentio quædam et 14
comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officii, principes ſint patria et parentes, quorum beneficiis maxime obligati ſumus: proximi liberi, totaque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuſcum communis etiam fortuna plerumque eſt. Quam ob rem neceſſaria præſidia vi- 15
tæ debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem victuſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam objurgationes in amicitiis vigent maxime: eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugavit.

XVIII. Sed in his omnibus officiis tribuen- 1
dis videndum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, et quid quiſque vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non iidem erunt 2
neceſſitudinum gradus, qui temporum; ſunt-

nium intelligit et ceteros Cæſareanæ necis ultores, quorum conſilia ad rempubl. denuo opprimendam ſpectare exiſtimat.

Fuerunt.] Ut Cæſar, Catilina, et ante eos alii.

14. *Spectat in nos ſolos.*] Spem omnem in nobis ſepoſitam habet, a nobis ſolis omnia exſpectat.

Bene convenientes propinqui.] Nobiſcum conſentientes, conjuncti.

15. *Vita autem victuſque communis.*] Cum amicis maxime intercedit vitæ communitas, convictus; cum iis communicamus conſilia et ſermones; eos cohortamur et interdum quoque objurgamus.

In amicitiis.] Vid. Læl. c. 24. et 25.

XVIII. 1. *Quid quiſque vel ſine nobis.*] *Sine nobis* eſt, ſine ope noſtra, etiam ſi a nobis non adjuvetur.

2. *Ita non iidem.*] Particulam *ita* explica *ſi iſta conſideraverimus et fecerimus.*

Qui temporum.] Cicero tempora incidere docet, quibus,

que officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut, vicinum citius adjuveris in fructibus percipiundis, quam aut fratrem, aut familiarem: [at,] si lis in judicio fit, propinquum potius et amicum, quam vicinum defenderis.
3 Hæc igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio, et consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et addendo deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum
4 cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta

qui vel nulla necessitudine nobiscum conjunctus sit, citius juvari debeat, quam propinquus et familiaris: non, quo gradu cognationis vel amicitiæ nos aliquis contingat, sed quo gradu periculi sit, aliquando respiciendum esse.

Ut, vicinum.] Qui plurimum et prodesse et obesse potest in agro colendo versantibus Unde Themistocles, prædium vendens, præconem pronuntiare jussit, *esse ei commodum vicinum.* Plutarch. Apophthegmat. Post *ut* incidi, quo facilius intelligatur, non jungenda esse *ut adjuveris*, quum Ciceroni hic, ut sæpe, *ut* significet exempli causa.

3. *Et consuetudo exercitatioque capienda.*] An ita Latine dicatur, a non nullis dubitatum est. Sed vide Ern. Clavem Cic. in voc. *Capere.*

Ratiocinatores.] Ita proprie dicuntur homines arithmeticæ periti, in rationibus subducendis versati.

Addendo deducendoque.] *Deducere* est, quod arithmetici nostri dicunt *subtrahere. Addendo* quidem reliqui summa non fit: sed tamen *addendo deducendoque*, (cum accepta et expensa adduntur, factæ eorum summæ conferuntur, a majoribus minores deducuntur) facile colligitur, quid reliqui sit.

4. *Sed ut nec medici.*] Medicos præponit, quia a minoribus ad majora transit, artemque oratoriam omnium difficillimam judicat.

traduntur illa quidem, ut facimus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in ju- 5
re societatis humanæ, quem ad modum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus. Intelligendum est autem, cum 6
proposita sint genera quatuor, ex quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno humanasque res despiciente factum sit. Itaque in probris maxi- 7
me in promtu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem,
Illa virago viri.

Et si quid ejusmodi:

Salmaci, da spolia, sine sudore et sanguine.

5. *Quæ sunt in jure societatis humanæ.*] Ut dicitur *in laude, vitio, vero esse*, pro laudabile, vitiosum, verum esse, de quo ad c: vii. 8. ita *in jure societatis esse* interpretor, in societate justum esse.

Ex quo aptum est officium.] Ab *apiscor* fit *aptus*, quod est *connexus, colligatus*, vel *compositus, paratus*. Sic *fides* dicitur *apta pinnis*. lib. iii. c. 29. *Totus aptus ex sese*, Paradox. ii.

6. *Proposita.*] Ab initio posita. Vid. cap. 5.

7. *In promtu est.*] Facile, cum aliquem reprehendere volumus, talia nobis succurrunt, quale illud est Ennii. Plutarch. de Liber. Educat. cap. ii. 2. Τοῖς γὰρ μητρόθεν ἢ πατρόθεν ἐκ τοῦ γεγονόσιν ἀνεξάλειπτα παρακολουθεῖ τὰ τῆς δυσγενείας ὀνείδη παρὰ πάντα τὸν βίον, ϗ πρόχειρα τοῖς ἐλέγχειν ϗ λοιδορεῖσθαι βουλομένοις.

Vos etenim juvenes.] Versus esse Ennii, plerorumque est opinio; incertum vero, ex quo libro, et de qua virgine dicti, de Clœlia, an alia.

Animum geritis muliebrem.] Satis commode *animus* singulari numero de pluribus dicitur. Philipp: vii. 2. "Animo illos abhorruisse semper ab optimo civitatis statu." Liv. xxiv. 31. 1. "Bonum ut animum haberent." Curt. v. 5. 8. "Bonum habere animum jubet, visuros urbes suas conjugesque."

Salmaci, da spolia.] Est versus senarius Ennii. Erat autem *Salmacis* nomen primum fontis, cujus aqua homines ef-

8 Contraque in laudibus, quæ magno animo et elato, fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. 9 Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris: hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cnæus et Pub-

feminare credebatur; tum etiam nymphæ mollissimæ. Id multa cum irrisione hic homini tribuitur imbelli et ignavo, qui superatus ab hoste spolia, id est, arma et vestes, ἀνδρεῖα & ἀναίμακτα, nihil repugnans, tradere jubetur: q. d. ultro armis vestibusque spoliandum te præbe, homo omnium ignaviissime, atque ita tuo sudori et sanguini parce. *Salmaci* quintum casum esse, tironum caussa monendum est.

8. *In laudibus.*] Cum laudamus.

Pleniore ore.] Grandiore et sonantiore voce. *Os* enim vocem et pronuntiationem significat.

9. *Rhetorum campus.*] Materia dicendi ampliissima, rhetoribus dicendi copiam præbens.

Marathone.] Campo Attico, in quo Persæ ab Athenienfibus duce Miltiade victi sunt. Vid. Cornel. Nep. Milt. c. 5.

Salamine.] Insula Athenis objecta, ad quam navali prælio a Themistocle iidem Persæ profligati sunt. Idem Them. c. 1. Arist. c. 2. Infra c. xxii. 7.

Platæis.] Platææ Bœotiæ oppidum, Pausaniæ et Aristidis victoria de Persis nobile, qui amisso duce Mardonio, ibi cæsi sunt. Idem Pausan. c. 1. Aristid. c. 2. Infra c. xxii. 7.

Thermopylis.] Fauces angustæ, per quas ex superiore Græciæ parte transitus est in inferiorem. Vide Liv. xxxvi. 15. Ibi Leonides, dux Lacedæmoniorum, cum paucis suorum adversus Persas fortissime pugnans, occubuit. Cornel. Nep. Them. c. 3.

Leuctris.] Leuctra sita sunt in Bœotia, Lacedæmoniorum clade illustrata, quorum opes ibi Epaminondas adeo adflixit, ut numquam postea convaluerint. Ejusdem nominis vicus alius Laconicæ fuit.

Cocles.] Horatius Cocles, ab amisso oculo cognominatus, qui pugnanti excussus est, cum solus se in Ponte Sublicio instantibus Porsenæ copiis objecisset. Vide Liv. lib. ii. c. 10.

Decii.] Pater et filius, qui pro exercitu Romano diis manibus se devoverunt, ille in pugna adversus Latinos et Campanos, haud procul radicibus Vesuvii montis; hic in agro Sentinate contra Samnitas, Umbros, Hetruscos, et Gallos dimicans. Tres Decios facit lib. i. Tusc. c. 37. lib. ii. de Fin. c. 19.

lius Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabiles alii: maximeque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium bellicæ gloriæ, quod ſtatuas quoque videmus ornatu fere militari.

XIX. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis et laboribus, ſi juſtitia vacat pugnatque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt. Non enim modo id virtutis non eſt, ſed eſt potius immanitatis, omnem

Scipiones.] Fratres, Romanorum fortiſſimi, quos ſæpe laudat. Eorum alter, *Cnæus*, P. Cornelii Scipionis Naſicæ, alter, *Publius*, Africani majoris et L. Scipionis Aſiatici pater, fuit. Ab his captus eſt Mago, victus Haſdrubal, et Hiſpania ſubacta. Uterque in bello Punico ſecundo periit. Etſi vero Cicero *Cnæum* præpoſuit, natu tamen is minor fuit Publio. Multum falluntur, qui duos Africanos hic ſignificari putant. Ciceroni enim, exempla fortitudinis in ultimo periculo et in ipſa morte oppetenda ſpectatæ commemoranti, non opus fuit Africani mentionem facere. Vide infra c. xxii. 9.

M. Marcellus.] M. Claudius Marcellus, qui primus Hannibalem ad Nolam fugere coëgit, Syracuſas obſedit et expugnavit, Viridomarum, Inſubriæ regem, ſingulari pugna victum, obtruncavit, atque ita tertia ſpolia opima reportavit. Periit ex inſidiis anno xi. belli Punici ſecundi, ſexagenario major. Vitam ejus ſcripſit Plutarchus, et brevius Aurel. Vict. c. 45. Virgil. lib. vi. Æn. ver. 855.

Innumerabiles alii.] Abſolvitur ſententia in his verbis; quæ ita accipienda ſunt, quemadmodum paullo ante *Hinc rhetorum campus*, et quemadmodum illa de Nat. Deor. ii. 24. princ. "Hinc Hercules, hinc Caſtor et Pollux, hinc Æſculapius, hinc Liber etiam."

Ipſe populus Rom.] Qui bellicas artes laudeſque omnibus aliis præferebat, in pace agros colebat, ceteros cujuſcumque generis quæſtus tantum non ſordidos ducebat. Vide infra cap. 42. lib. ii. c. 13.

Ornatu militari.] Armatas, non togatas, quæ antiquiſſimis temporibus raræ erant. Solius enim tum virtutis bellicæ præmia erant.

XIX. 1. *Animi elatio.*] Animi magnitudo, fortitudo, n. 6. Ita *animus elatus* c. xviii. 6.

In vitio eſt.] Vitioſa. Vid. ad c. vii. 8.

Immanitatis.] Belluinæ feri-

2 humanitatem repellentis. Itaque probe defi-
nitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem
3 esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quo-
circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecu-
tus est insidiis et malitia, laudem est adeptus.
Nihil honestum esse potest, quod justitia vacat.
4 Præclarum igitur illud Platonis. Non solum,
inquit, scientia, quæ est remota ab justitia, cal-
liditas potius, quam sapientia est appellanda:
verum etiam animus paratus ad periculum, si
sua cupiditate, non utilitate communi impelli-
tur, audaciæ potius nomen habeat, quam forti-
5 tudinis. Itaque viros fortes et magnanimos,
eosdem bonos et simplices, veritatis amicos mi-
nimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex

tatis. Repete quæ dicta sunt ad c. xi. 3.

2. *Dicunt.*] Stoici, qui nominativus e sexto casu subaudiendus est.

Propugnantem.] Cicero composito verbo ita et alibi usus est. Lib. xi. epist. 16. "Cum equestris ordinis princeps esset, proque mea salute acerrime propugnaret." In lexicis *propugnare aliquid* Ciceroni etiam tribuitur, sed perperam: nam id potius Suetonii est Cæs. c. 23.

3. *Vacat.*] Verba *Nihil quod justitia vacat* sunt ea enuntiationis pars, quam *subjectum* logici vocant.

4. *Illud Platonis.*] Platonis verba sunt in Epitaphio, circa fin. Πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία, φαίνεται. Solet Cicero pronomen præponere: ut Tusc. Quæst. iv. 8. "Ex quo illud Ennii." De Nat. Deor. ii. 23. "Ex quo illud Terentii."

Ab justitia.] Ita de Invent. i. 9. *Et ab justitiali genere plurimum diffideant.* Lib. xv. ad Div. ep. 1. *Ab Jamblicho.*

Verum etiam animus.] Hæc eodem loco Platonis non leguntur. Non nimis dissimilem lego in Lachete fere extr. Ταῦτα οὖν, ἃ σὺ καλεῖς ἀνδρεῖα, καὶ οἱ πολλοί, ἐγὼ θρασέα καλῶ.

5. *Itaque viros fortes.*] Non solum *fortes et magnanimos* eos esse jubet, qui pericula contemnant, sed etiam *bonos et simplices*, qui a malitia et fraude abhorreant.

Quæ sunt ex media laude jus-

media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, 6
quod in hac elatione et magnitudine animi facillime pertinacia et nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est, 7
omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellet, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse.
Difficile autem est, cum præstare omnibus con- 8
cupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque dif- 9

titiæ.] Hoc est, quæ sunt maximæ ac principes virtutes, quibus laudatur vir justus: sive, *quæ sunt ex intima laude justitiæ*. Hæc vis est vocabuli *medius* apud nostrum in Bruto c. 97. "Adolescentiam per medias laudes quasi quadrigis vehentem." Lib. ix. ad Divers. ep. 8. "Nosti profecto os ejus adolescentioris Academiæ. Ex ea igitur media excitatos misi." Lege, quæ adnotavit Grævius ad illud pro Rabir. Post c. 9. "In maximis periculis insidiisque mediis esse versatum."

Alio modo dicitur *officium medium*, cujus appellatio inde est nata, quia Stoici hoc ἐν τοῖς ἀδιαφόροις versari, propterea que *medium* quiddam esse dicebant, quod neque in bonis ponerent, neque in contrariis. Cic. de Fin. iii. 17. "Officium medium quoddam esse, [i. e. inveniri, *barbare* dari *diceres*] quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis." Conf. Gell. Noct. Att. ii. 7.

6. *Illud odiosum est.*] Vide cap. viii. 8.

7. *Omnem morem Lacedæmoniorum.*] Mens Platonis ex ipsius verbis intelligitur, quæ leguntur Lachet. haud longe a princ. Ὅτι οἶμαι ἐγὼ τοῦτο, εἴ τι ἦν, ἐκ ἂν λεληθέναι Λακεδαιμονίους, οἷς οὐδὲν ἄλλο μέλει ἐν τῷ βίῳ, ἢ τοῦτο ζητεῖν ϗ ἐπιτηδεύειν, ὅτι ἂν μαθόντες ϗ ἐπιτηδεύσαντες πλεονεκτοῖεν τῶν ἄλλων περὶ τὸν πόλεμον.

Maxime excellet.] Ab *excelleo.*

Vel potius solus esse.] Pompeium notat et Cæsarem: de quibus Flori est judicium lib. iv. 2. 14. "Nec hic [Pompeius] ferebat parem, nec ille superiorem." Vellei. Pat. lib. ii. c. 33. "Nam neque Pompeius, ut primum ad rempubl. adgressus est, quemquam animo parem tulit; et in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat."

ceptatione vinci ſe, nec illo publico ac legitimo jure patiantur: exſiſtuntque in re publica plerumque largitores et factioſi, ut opes quam maximas conſequantur, et ſint vi potius ſuperiores, quam juſtitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum eſt enim tempus, quod juſtitia vacare debeat. Fortes igitur et magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem et ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria judicat: principemque ſe eſſe mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillime autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſque altiſſimo animo eſt, gloriæ cupiditate. Qui locus eſt ſane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus ſuſceptis periculiſque aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

1 XX. Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cum

10. *Sed quo difficilius.*] Quanto difficilius eſt, tanto eſt præclarius.

11. *Quod maxime natura ſequitur.*] Quod ab eo, qui naturæ legibus ac rationi paret, maxime expetitur.

Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.] Qui ea tantum præclara et expetenda ducit, quæ vulgus admiratur et laudat.

13. *Impellitur—gloriæ cupiditate.*] Hæc conjungas.

Qui locus eſt ſane lubricus.] Qui in hunc locum deveniunt, ut res gerant præclaras, in lubrico ſtant: quod nec contemnere gloriam, nec fine fraude et injuria eam adſequi facile eſt.

XX. 1. *Rerum externarum.*]

perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum decorumque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut, cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem et maxime utiles, ſed ut vehementer arduas plenaſque laborum, et periculorum tum vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum ſplendor omnis et amplitudo, addo etiam utilitatem, in poſteriore eſt: cauſſa autem et ratio efficiens magnos viros eſt in priore. In eo eſt enim illud, quod excellentes animos et humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi et ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum judices, et ab omni animi perturbatio-

2

3

4

Externæ res ſunt, quæ non in noſtra, ſed in aliorum et fortunæ poteſtate ſunt.

Nullique neque homini.] Duæ negationes haudquaquam adfirmantes: quarum plura exempla adnotavit Vechnerus Hellenolex. p. 381. Infra c. xxvi. 10. "Nullo neque turpi quæſtu neque odioſo."

Perturbationi animi.] Vide ad c. viii. 9.

Succumbere.] Repete *oportere. Succumbit homini*, qui vincitur metu, minis, precibus, gratia, hiſque a recte agendi propoſito deducitur.

2. *Sed ut vehementer arduas.*] Repetitio conjunctionis *ut* bonis uſitatiſſima fuit. Noſter de Or. ii. 61. extr. "Salſum hunc poſſum dicere, atque ita, non ut ejuſmodi oratorem eſſe velim, ſed ut mimum."

Tum multarum rerum.] Connexa ſunt *pericula vitæ* et *multarum rerum*. Fortaſſe olim nihil aliud ſcriptum fuit, quam *tum rerum, quæ ad vitam pertinent.*

3. *Splendor omnis et amplitudo.*] Hæ duæ res differunt ut cauſa et effectus. Ut enim fortitudo in oculos incurrat, aliis admirabilis, nobis utilis ſit, poſterior illa præſtat: ut ipſa ſit, ſuumque nomen tueri poſſit, prior efficit.

Humana contemnentes.] Vide ad cap. iv. 6.

5 ne liber ſis. Nam et ea, quæ eximia plerique et præclara videntur, parva ducere, eaque ratione ſtabili firmaque contemnere, fortis animi magnique ducendum eſt: et ea, quæ videntur acerba, quæ multa et varia in hominum vita fortunaque verſantur, ita ferre, ut nihil a ſtatu naturæ diſcedas, nihil a dignitate ſapientis, ro-
6 buſti animi eſt magnæque conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum
7 ſe a labore præſtiterit, vinci a voluptate. Quam ob rem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam angusti animi tamque parvi, quam amare divitias: nihil honeſtius magnificentiuſque, quam pecuniam contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad benefi-
8 cientiam liberalitatemque conferre. Cavenda etiam eſt gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris
9 omnis debet eſſe contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda inter-
10 dum, aut deponenda non numquam. Vacandum autem omni eſt animi perturbatione, tum

6. *A labore.*] *Labori* opponit *voluptatem.* Ergo idem eſt *labor*, quod *ægritudo.* n. 10.

7. *Et hæc videnda.*] *Videnda* interpretaberis *cavenda.* Vide ad c. xiv. 2.

8. *Gloriæ cupiditas.*] Honoris et laudis.

Ut ſupra dixi.] Cap. xix. 12.

10. *Voluptate animi.*] Nimia animi lætitia.

Animi perturbatione,—voluptate animi,—tranquillitas animi.] Faſtidierunt editores plerique ter eadem periodo repetitum vocabulum *animi.* Sed ita noſter de Divin. ii. 44. pr. vocem *cæli* ter, et infra lib. iii. c. 4. n. 15. et c. 30. n. 9. et 10. vocabula *utile* et *honeſtum* quinquies repetit. Exem-

cupiditate et metu, tum etiam ægritudine et voluptate animi, et iracundia; ut tranquillitas animi et fecuritas adſit, quæ affert cum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem 11
et ſunt, et fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis ſe removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his et nobiliſſimi philoſophi longeque principes, et quidam homines ſeveri et graves, qui nec populi nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque non nulli in agris, delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod re- 12
gibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium eſt, ſic vivere, ut velis.

XXI. Quare, cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otioſis: al- 1

pla ſimilia magno numero adferri poſſent, niſi nobis ſufficeret, quod Quinctilianus lib. viii. c. 3. teſtatur, in hoc *ταυτολογίας* vitium, quod ſummi auctores non magnopere vitaverint, ſæpe ipſum Ciceronem incidiſſe.

11. *Se removerunt.*] Indicativus poſt *ſunt qui* ſæpe Latinitati convenientior eſt, quam conjunctivus. Vide quæ dicentur ad c. xxiv. 12.

Nobiliſſimi philoſophi.] Ex quorum numero fuerunt Socrates, Plato, Ariſtoteles, Zeno, Epicurus et eorum ſucceſſores. Vide Tuſc. Quæſt. v. 37.

Et quidam homines ſeveri.] Cicero hos diſtinguit a philoſophis. Nec dubium eſt, quin Pomponium Atticum ejuſque ſimiles alios ſignificet.

Nec populi nec principum mores.] Vide Cicer. lib. i. epiſt. ix. 53. Brut. c. 67. Cornel. Nep. Attic. c. 6.

Delectati re ſua familiari.] Suis rebus adminiſtrandis contenti.

12. *Libertate uterentur.*] Repete ad hoc non *ne*, ſed *ut*. Vide ad Cornel. Nep. Hannib. c. xi. 2.

XXI. 1. *Cum iis, quos dixi.*] Potuiſſet dicere *cum dictis* vel *prædictis otioſis*, ſi hoc umquam ſibi indulſiſſet, quod nunc ſolum pleriſque familia-

teri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant: alteri, ſi contenti ſint et ſuo, et
2 parvo. In quo neutrorum, omnino contemnenda ſententia eſt: ſed et facilior, et tutior, et minus aliis gravis aut moleſta vita eſt otiorum: fructuoſior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui ſe ad rem publicam et ad magnas res ge-
3 rendas accommodaverunt. Quapropter et iis forſitan concedendum ſit rem publicam non capeſſentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ ſeſe dediderunt: et iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore cauſſa impediti, a re publica receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis laudemque concederent.
4 Quibus autem talis nulla ſit cauſſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique mirentur, imperia et magiſtratus; iis non modo non laudi, verum

re eſt. Ita a. 8. "Ea quam ſæpe dico, tranquillitas animi atque ſecuritas." Cap. 17. "Illud honeſtum, quod ſæpe dicimus." Lib. ii. c. 9. "Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benivolentiæ præcepta videamus."

Otioſos.] Cicero *otioſos* non vocat homines inertes, pigros, laboris impatientes; ſed qui nihil publici negotii agunt privatamque vitam ſequuntur.

3. *Concedendum ſit.*] *Concedendum* eſt *ignoſcendum, vitio non vertendum.* Vid. adnot. ad orat. pro Roſc. Am. c. i. 7.

Valetudinis imbecillitate.] Ut ſuperioris Africani filius, de quo cap. xxxiii. 11. Scribo *valetudinis* per E; mihique perſuaſi, alteram ſcripturam *valitudinis* per I, tum demum invectam eſſe, quum ab antiqua pronuntiandi lege aberrantes ſecundam hujus vocabuli ſyllabam corriperent, quæ olim producebatur.

Aliqua graviore cauſſa impediti.] Ut ipſe Cicero extremis temporibus a republ. receſſit: ut Spurinna, Pomponius Baſſus et alii a Plinio minori laudantur, qui extrema vitæ tempora ſibi impertierunt. Vide Cicer. infra, lib. iii. c. 1. Plin. lib. iii. ep. 1. lib. iv. ep. 23.

etiam vitio dandum puto. Quorum judicium 5
in eo, quod gloriam contemnant, et pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed videntur labores et moleſtias, tum offenſionum et repulſarum quaſi quamdam ignominiam timere et infamiam. Sunt enim, qui in rebus 6
contrariis parum ſibi conſtent: voluptatem ſeveriſſime contemnant, in dolore ſint molliores: gloriam negligant, franganţur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed iis, qui 7
habent a natura adjumenta rerum gerendarum,

5. *Difficile factu eſt.*] Sic lib. iii. de Nat. Deor. cap. 1. "Difficile factu eſt, me id ſentire, quod tu velis."

Tum offenſionum et repulſarum.] Eleganter dicitur *offenſionum quaſi ignominia.* Sæpe enim *offendere* Ciceroni, quemadmodum Græcis προπίπτειν, ſignificat *eventu deſtitui, male rem gerere*, metaphora ab iis deſumta, qui per aſperam ac præcipitem viam incedunt. Pro Cluent. c. 23. "Potius illum, qui bis apud eos judices offendiſſet, quam eum, qui bis cauſſam iis probaviſſet." Ad Diverſ. lib. i. ep. 7. "Si cecidiſſet, ut volumus, ut optamus, omnes te et ſapienter et fortiter; ſi aliquid eſſet offenſum, eoſdem illos, et cupide et temere feciſſe, dicturos." Ergo *offenſio* eſt ἀνάτυγμα, dimicationis infelix ſucceſſus, qui ſæpe magnam famæ atque exiſtimationis jacturam adfert. Lib. i. ad Diverſ. ep. 7. "Illud tibi affirmo, ſi rem iſtam ex ſententia gefſeris, fore ut—collaudere: offenſionem eſſe periculoſam." Hinc etiam pro Cluent. c. 25. *offenſionem*, et pro Planc. c. 21. *offenſiuncula*m, de repulſa uſurpavit. Particulæ *tum* non ſemper *cum* præmittendum, aut aliud *tum* eſſe ſociandum, crebra Ciceronis exempla oſtendunt. Ut ad Diverſ. lib. v. ep. 13. "Caſus enim gladiatorii ſimilitudineſque eæ, tum rationes in ea diſputatione a te collectæ vetabant me rei p. penitus diffidere." Lib. xiii. ep. 43. "Qui conſuetudine quotidiana, tum officiis plurimis maximiſque mihi conjunctus eſt."

6. *Parum.*] Non eamdem in diverſis rebus virtutem præſtent, ſibi diſſimiles ſint.

Molliores.] Impatientiores, delicatiores, minus fortes.

Non ſatis conſtanter.] Supple *faciant.*

7. *Adjumenta rerum gerendarum.*] Qui ab ipſa natura ad

abjecta omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus, et gerenda res publica eſt. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magni-
8 tudo poteſt. Capeſſentibus autem rem publicam nihilo minus, quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam, et magnificentia, et deſpicientia adhibenda ſit rerum humanarum, quam ſæpe dico, et tranquillitas animi atque ſecuritas: ſi quidem nec anxii futuri ſunt, et cum
9 gravitate, conſtantiaque victuri. Quæ faciliora ſunt philoſophis, quo minus multa patent in

res gerendas inſtructi ſunt corporis viribus, animique bonis neceſſariis.

Adipiſcendi magiſtratus.] *Adipiſcitur*, qui petivit antea et ambiit. Itaque conſequens dicitur pro antecedente.

Aut regi civitas.] Quam ſi ii, quos ad eam regendam ipſa natura inſtruxit, gubernacula capeſſant.

8. *Haud ſcio an magis etiam.*] Id eſt, fortaſſe etiam magis. Vide quæ dicta ſunt ad c. xi. 1.

Magnificentia.] Ne *magnificentia rerum humanarum* conjungatur, et *admiratio* eſſe dicatur, cui *deſpicientia* opponatur. Alia Ciceronis mens eſt, qui *magnificentiam* per ſe intelligi vult, eamque non multo poſt *magnitudinem animi* interpretatur. Eſt enim *magnificentia*, ipſo interprete lib. ii. de Invent. c. 54. "Rerum magnarum et excelſarum cum animi ampla quadam et ſplendida propoſitione agitatio atque adminiſtratio."

Nec anxii futuri ſunt, et.] Sæpe Cicero non minus quam alii *neque* cum *que* vel *et* copulant. Lib. iii. c. 1. pr. c. xiv. 2. Læl. c. 27. "Sed nec illa exſtincta ſunt, alunturque potius et augentur cogitatione et memoria." Cato de Re Ruſt. c. 129. "Ita ligna neque fumoſa erunt, et bene ardebunt." Celſus lib. ii. c. 8. ſub fin. "Quacumque vero parte corporis membrum aliquod reſolutum eſt, ſi neque movetur, et emacreſcit, in priſtinum habitum non revertitur." Senec. lib. iii. de Ira c. 8. "Qui iram tuam nec evocent, et ferant." Lactant. lib. i. c. i. 5. "Sed neque adepti ſunt, quod volebant, et operam ſimul atque induſtriam perdiderunt."

9. *Quæ faciliora ſunt.*] Deſpicere res humanas, animi tranquillitatem ſervare. Particula *eo* omiſſa eſt. Quam eleganter abſit, docet Ruhnkenius v. c. ad Rutil. Lup. i. 4. p. 17.

Quo minus multa patent.]

eorum vita, quæ fortuna feriat, et quo minus multis rebus egent: et quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſſa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rem publicam gerentibus, quam quietis; quo magis his et magnitudo eſt animi adhibenda, et vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo conſideret, quam illa res honeſta ſit: ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, ne aut temere deſperet, propter ignaviam: aut nimis confidat, propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius quam adgrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

XXII. Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas majores eſſe, quam urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæ-

Quo minus multis fortunæ telis eorum vita objecta eſt, quo minus multa habent, quæ illa feriat.

Tam graviter cadere non poſſunt.] Quia non ex altiſſimo faſtigio decidunt. Ovid. lib. iii. Triſt. iii. 17.

Qui cadit in plano, (vix hoc tamen evenit ipſum)
Sic cadit, ut tacta ſurgere poſſit humo.

At miſer Elpenor, tecto delapſus ab alto,
Occurrit regi debilis umbra ſuo.

10. *Quietis.*] Otioſis, privatam vitam agentibus, de quibus ad n. 1. "Sic vita privata et quieta." Cat. Maj. c. vii. 6.

11. *Ut habeat.*] Hoc *ut* pendet a *conſideret*, et eſt *ὡς, quomodo, quatenus, qualiter.* Plaut. Prol. Amphitr. 104. "Nam ego vos noviſſe credo jam, ut ſit pater meus," id eſt, qualis ſit.

XXII. 1. *Minuenda eſt hæc opinio.*] Non tamquam plane falſam rejicit iſtam opinionem, cujus ipſe aliquando confirmator fuit pro Mur. cap. 9. et ſeqq. ſed minuendam tantum cenſet, id eſt, reſtringendam.

2. *Multi enim.*] Cauſam reddit, cur rebus bellicis præferat

fierunt propter gloriæ cupiditatem. Atque id in magnis animis ingeniiſque plerumque contingit: eoque magis, ſi ſunt ad reſn militarem
3 apti et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem ſi volumus judicare, multæ res exſtiterunt urbanæ majores clarioreſque, quam belli-
4 cæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, et ſit ejus nomen, quam Solonis, illuſtrius, citeturque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo pri-

urbanas: ne gloriæ cupidi homines bella non neceſſaria quærant: ſed paci potius inſerviant, et ſervandis civibus, quam delendis hoſtibus, gloriam ſibi parare malint.

In magnis animis.] Cum animi magni et ingenia hominum excellentiora ſunt. Cic. lib. xv. epiſt. xv. 9. "Nos tamen, in conſilio pari, caſu diſſimili uſi ſumus," id eſt, cum par eſſet utriuſque conſilium.

Cupidi bellorum gerendorum.] In *cupidi* latet vocabulum, quod *peritos* ſignificet. Dubitare cœpi, an Cicero ſcripſerit *callidi bellorum gerendorum*. Noſter Parad. vi. 3. 7. *rerum æſtimatores callidos* vocat eos, qui ſunt periti. Tacit. Hiſt. ii. 32. "Nemo illa tempeſtate militaris rei callidior habebatur."

4. *Themiſtocles.*] Qui Xerxen, Perſarum regem, apud Salamina inſulam vicit, ſuaque virtute Græciam liberavit, Athenas reſtituit.

Solonis.] Qui rempubl. Athenienſium eamdem, quam Themiſtocles ſervavit, æquiſſimis legibus conſtituit. Hunc in ſeptem ſapientibus numeratum, omnes norunt.

Citeturque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ.] Licet Salamis, apud quam pugna illa navalis facta eſt, qua Xerxes magnam ſuarum navium partem amiſit, quaſi teſtis illius victoriæ citetur: hoc eſt, licet ea inſula navali illa pugna et victoria de Perſis nobilitata fuerit. *Salamis* Græcis uſitatius eſſe dicitur a Priſciano, Latinis *Salamin*: ſed, ut hic Cicero, Ovidius quoque lib. xiv. Metamorph. ver. 760.

Quo primum conſtituit Areopagitas.] *Ārius pagus*; vel *Areopagus*, Ἄρεως πάγος, Athenis erat locus in Arce, judiciis de rebus capitalibus habendis conſecratus, a πάγος, *rupes*, dictus, ut plures putant, non a *pago* vici ſignificatione. Penultimam certe doctiſſimi corripiunt, quæ, producenda eſſet, ſi ab altero ductum eſſet. Ἄρεως dictus eſſe creditur a Marte, quod primus ibi capi-

mum conſtituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud judicandum eſt. Illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit civitati. Hoc conſilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit: at ille vere, ab ſe adjutum Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio ſenatus ejus, qui a Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania Lyſandroque dicere, quorum rebus geſtis quamquam imperium La-

5 6 7

tis cauſam dixerit, quod Neptuni filium, Halirrhotium, occidiſſet, Alcippæ, Martis filiæ, ſtuprum inferentem. Quo judicio, duodecim diis cognoſcentibus, ſex tantum ſententiis abſolutus eſt. Areopagus autem primum a Cecrope, Athenarum conditore, conſtitutus, a Solone multo poſt reſtitutus eſt: neque aliud quidquam Ciceronem voluiſſe nonnulli exiſtimant. *Conſtituere* enim aliquando is etiam dicitur, qui ea revocat, quæ ad tempus fuerunt intermiſſa. Cum vero Plutarchus etiam in vita Solonis p. 88. aliquos fuiſſe adfirmet, qui Areopagum a Solone conſtitutum crediderint, et Cicero hic adverbium *primum* adjiciat: non improbabile eſt, Ciceronem eorum opinionem ſecutum eſſe, quibus in Areopago a Cecrope forum quidem, a Solone vero judicium conſtitutum videretur.

Non minus.] Omiſſum eſt *tamen*, quod ſubaudiendum.

5. *Servantur.*] Nondum enim Ciceronis tempore priſcæ illæ Solonis leges mutatæ aut abrogatæ erant. Pro Roſc. Am. c. 25. "Ejus porro civitatis ſapientiſſimum Solonem dicunt fuiſſe eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, ſcripſerit?" Vide adnot. ad Cornel. Nep. Præf. n. 4.

6. *At ille vere, ab ſe adjutum Themiſtoclem.*] Vel *Areopagus*, vel *Solon*, quod mihi verius videtur. Supple *dixerit*. In maxima varietate cum noſtrorum, tum aliorum librorum, mihi quidem verum, certe proximum vero, videtur, *at ille, ſe adjutum Themiſtoclem*.

7. *Pauſania.*] Duce Spartanorum, qui Mardonium cum ducentis millibus Perſarum profligavit. Vide c. xviii. 9.

Lyſandroque.] Qui Athenienſium claſſem cremavit, Athenas cepit, earumque muros diruit. Laudat eum Cicero Cat. Maj. c. 17. reprehendit lib. ii. 23. pr.

cedæmonis putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus et disciplinæ confe-

Lacedæmonis putatur.] Quamquam Lacedæmon caput fuisse totius Græciæ æstimanda est, quamdiu Pausanias et Lysander rem gesserunt. Idem de Epaminonda ac Thebarum imperio judicat Nepos xv. Epam. x. 4. (Vulgo: *Lacedæmoniis dilatatum putatur.*) Verbum *putare* æstimandi significationem habet. In Verr. iv. 7. "Si denariis quadringentis Cupidinem illum putasset." Tacit. Hist. iii. 2. "Si numerus militum potius, quam legionum putetur." Nec vero *imperium* accipiendum est de finibus, quos Pausanias ac Lysander dilataverint: sed illud *imperium* est Lacedæmonis, sub quo Athenæ et cuncta Græcia fuit.

Legibus et disciplinæ conferendi sunt.] Id est, tamen eorum *res gestæ* Lycurgi legibus et disciplinæ non *conferendæ sunt.* Perquam eleganter *Pausanias et Lysander Lycurgi legibus et disciplinæ* conferuntur. Hoc præstantissimis utriusque linguæ scriptoribus USITATISSIMUM COMPARANDI GENUS ut viris doctis offensioni esse desinat, pluribus exemplis id illustrare nunc visum est. Socrates apud Platonem, in Phædro circa finem, de Isocrate, Δοκεῖ μοι ἐμείνων, inquit, ἢ κατὰ τοὺς πρὶ Λυσίαν λόγους. Hoc Cicero in Oratore c. 13. expressit sic: "Majore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationibus Lysiæ comparetur." De Or. i. 4. extr. "Ingenia vero——nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium præstiterunt." Ibid. cap. 6. extr. "Ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponam." Cap. 44. "Si cum illorum Lycurgo, et Dracone, et Solone nostras leges conferre volueritis: [*et statim,*] Hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus, et maxime Græcis, antepono." Ibid. lib. ii. c. 1. "Nostrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis anteferre." Cap. 89. extr. "Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit." In Pis. c. 9. "Quem ego civem, meo judicio, cum deorum immortalium laude conjungo." Tusc. Quæst. i. 1. "Jam illa, quæ natura, non litteris [*Romani*] assecuti sunt; neque cum Græcia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum majoribus nostris comparanda?" Horat. Od. ii. 6. 14. "Ubi non Hymetto Mella decedunt, viridique certat Bacca Venafro." Idem iii. 6. 46. "Ætas parentum pejor avis." Ibid. Od. xxiv. 1. "Intactis opulentior thesauris Arabum et divitis Indiæ." Lib. ii. Sat. iv. 2. "Ponere signa novis præceptis, qualia vincunt Py-

rendi ſunt. Quin etiam ob has ipſas cauſſas et parentiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus 8
C. Mario, neque, cum verſaremur in re publica, Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus, ſingularis et vir, 9
et imperator, in exſcindenda Numantia rei publicæ profuit, quam eodem tempore P. Naſica

thagoran." Liv. ix. 10. 3. "Poſtumius in ore erat, eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii conſulis, aliis claris facinoribus æquabant." Idem xxi. 11. 2. "Populum R. injuſte facere, ſi Saguntines vetuſtiſſimæ Carthaginienſium ſocietati præponant." Plin. Paneg. iv. 4. "Æquata diis immortalibus poteſtas."

8. *Pueris nobis.*] Me et æqualibus meis pueritiam agentibus.

M. Scaurus.] M. Æmilius Scaurus, qui princeps ſenatus dictus fuit in conſulatu a. 638. rebus domi, quam foris, geſtis clarior. Vide de eo Salluſt. Jug. c. xv. 4. xxv. 4. xxix. 2. Cicero pro Fontei. c. 7. pro Mur. c. 7. lib. i. epiſt. ix. 47. Aurel. Vict. de Vir. Ill. c. 72.

C. Mario.] Viro pluribus triumphis nobilitato, de Jugurtha, de Cimbris et Teutonis, et ſeptem conſulatibus functo.

Q. Catulus.] Q. Lutatius Catulus, filius, conſul a. 675. quo Sulla mortuus eſt, cujus acta reſcindenti Lepido, collegæ, reſtitit. Quanta ejus auctoritas fuerit, cognoſcas ex Orat. pro Lege Manil. c. 20. Ciceroni amicum fuiſſe, inde apparet, quod frequenti ſenatu eum *patriæ patrem* appellare non dubitavit. Vide in Piſon. cap. 3.

Cn. Pompeio.] Cn. Pompeio Magno, quem cum alibi, tum maxime pro lege Manilia laudat.

9. *Africanus.*] P. Cornelius Scipio, minor, quem Æmilianum cognominant.

In exſcindenda.] Priſcos crebrius dixiſſe *exſcindere urbes*, quam *excidere*, quum aliunde, tum ex quantitate vocabuli *exſcidium*, cujus ſecunda ſyllaba ſemper corripitur, intelligere mihi videor.

P. Naſica.] P. Cornelius Scipio Naſica, quem Serapionem dixere, non Cnæi, ſed P. filius, P. nepos, Cn. pronepos, conſul a. 615. Non ipſe, ſed avus optimus vir a ſenatu judicatus fuerat, idemque Africani Majoris frater patruelis fuerat. Vide ſupra ad c. xviii. 9. infra c. xxx. 16. et Excurſum i.

privatus, cum Ti. Gracchum interemit. Quamquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: (attingit enim bellicam, quoniam vi manuque confecta eſt) ſed tamen id ipſum eſt geſtum conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quod invadi ſolere ab improbis et invidis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi.

Ut enim alios omittam, nobis rem publicam

Privatus.] Nullum eo anno magiſtratum gerens.

Ti. Gracchum.] Sempronii Gracchi filius fuit ex Cornelia, Scipionis Africani Majoris filia, Caii frater, legibus agrariis populi ſeditionem concitans, eoque nomine patribus inviſus. Vid. Aurel. Victor. c. 64. Flor. lib. iii. c. 24. Cicero Læl. c. 11. Orthographia antiquior eſt *Graccus*.

Bellicam.] *Ratio bellica* eſt res bellica. Vide ad c. iii. 7.

Conſilio urbano.] Noſtri homines *prudentiam politicam* vocare ſolent.

10. *Illud autem.*] *Autem* copulativæ potius, quam adverſativæ particulæ vim hic habet. Vid. ad c. xiv. 8. Concludit e ſuperioribus, optime ſe habere, ſive veriſſimum eſſe, verſum illum ſuum, a multis quamvis reprehenſum, quem ſubjicit.

Ab improbis et invidis.] In quibus erant M. Antonius Philipp. ii. c. 8. et Piſo, ut eſt in Piſon. c. 29. et 30.

Laurea laudi.] Alteram lectionem *laurea linguæ* ſequitur Quintil. lib. xi. c. 1. Itemque Plutarchus, qui in Ciceronem ita hujus verſus ſententiam exprimit: Ὡς τὰ ὅπλα δεῖ τῇ τηβέννῳ, καὶ τῇ γλώττῃ τὸν θρίαμβικὸν ἐπαινεῖσθαι λόγον. Tamen *laudi* retinendum. Nam *laurea* primum minus recte opponitur *linguæ*, quam *laudi*, id eſt, honorifico ſenatus populique Rom. judicio: deinde Cicero ſyllabarum antanaclaſin adhibuiſſe videtur, ut in illo,

O fortunatam natam me conſule Romam,

ipſe denique hanc lectionem adſerit oratione in Piſonem c. 30. ubi non vulgo tantum *laudi* legitur, ſed et hoc verſus membrum his verbis interpretatur. "Nam cum tu timidus ac trèmens tuis ipſe furaciſſimis manibus detractam e cruentis faſcibus lauream ad portam Eſquilinam abjeciſti, indicaſti, non modo ampliſſimæ, ſed etiam minimæ laudi lauream conceſſiſſe."

Nobis rem publicam gubernantibus.] Me conſule, et ſummam in republ. poteſtatem obtinente.

gubernantibus, neane togæ arma ceſſere? neque enim periculum in republica fuit gravius umquam, nec majus otium. Ita conſiliis dili- 12
gentiaque noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta umquam in bello tanta? 13
qui triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et hereditas hujus gloriæ, et factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis 14
laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, fruſtra ſe triumphum tertium deportaturum fuiſſe, niſi meo in rem publicam beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt igitur domeſticæ fortitudines 15

Periculum fuit gravius.] Cum Catilina non cum perditis tantum hominibus conjuraſſet, ſed et nobiliſſimos aliquot ac potentiſſimos civitatis viros fautores haberet, ipſum Ciceronis collegam, C. Antonium, M. Craſſum, C. Julium Cæſarem, alioſque plures, qui perturbata republ. per vim ea ſe adſecuturos ſperabant, quæ tranquilla obtinere non poterant.

Otium.] Pax, quæ tum in Italia fuit tranquilliſſima. Vide Ciceron. Catil. iii. c. 7. extr. infra lib. iii. c. i. 9. Nam Catilina anno demum ſequenti, quo Cicero privatus fuit, arma movit, iiſdemque ſuperatus periit cum ſuis.

12. *Arma ipſa.*] Conjiciunt alii: *arma impia.*

14. *Abundans bellicis laudibus.*] Non unus ex iis, qui a re militari abhorrent, quorum teſtimonium parum ponderis haberet. De hoc Pompeii teſtimonio gloriatur etiam Philipp. ii. 5. extr.

Hoc tribuit.] *Tribuere* eſt, honoris cauſa concedere, honori et meritis alicujus dare. Læl. c. ii. 9. "Quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſco, facis amice." Infra c. xli. 12. "Tribuere multum ſenectuti."

Triumphum tertium.] Fuit hic de piratis, Mithridate et Tigrane. Primum eques ex Africa triumphaverat, iterum ex Hiſpania de Sertorio.

15. *Domeſticæ fortitudines.*] Fortia facta. Rarior pluralis,

non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his, operæ ſtudiique ponendum eſt.

1 XXIII. Omnino illud honeſtum, quod ex animo excelſo magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. (Exercendum tamen corpus et ita afficiendum eſt, ut obedire conſilio rationique poſſit in exſequendis negotiis, et in labore tolerando.) Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura et cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati rei publicæ præ-
3 ſunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, non numquam etiam illata: ut M. Catonis bellum tertium Punicum; in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quam
4

qualis eſt *quietes* c. xxix. 8. *Tarditates* et *ocloritates* cap. xxxvi. 7. *Reticentiæ* lib. iii. 16. 8. *Conſcientiæ* Paradox. ii. 12. Vid. Guntheri Latinit. Reſtit. tom. ii. cap. 135.

XXIII. 1. *Afficiendum.*] *Afficere eſt bonum facere.* De Divin. i. 30. "Jubet igitur Plato ſic ad ſomnum proficiſci, corporibus affectis, ut nihil ſit, quod errorem animis perturbationemque afferat."

2. *Honeſtum autem—cogitatione.*] Verba prægreſſa *Exercendum tamen—in labore tolerando* quaſi in parentheſi poſita ſunt, et Cicero intervenien-te particula *autem* repetit, quæ ante parentheſin dixerat. Conf. adn. ad cap. i. 3.

In quo.] Qua re.

3. *Ut M. Catonis.*] Subaudi *conſilio.* Is enim auctor fuit delendæ Carthaginis, quam conſervatum ibat Scipio Naſica.

Mortui valuit auctoritas.] Deceſſit enim triennio ante finitum bellum Punicum tertium, deletamque Carthaginem. Vellei. Paterc. lib. i. c. 13. Nihilo tamen minus Carthago exciſa eſt, ſicut ille vivus cenſuerat.

decertandi fortitudo: ſed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax quæſita videatur. Fortis ve- 5
ro et conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; ſed præſenti animo uti et conſilio, nec a ratione diſcedere. Quamquam hoc animi, 6
illud etiam ingenii magni eſt, præcipere cogitatione futura, et aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in utramque partem, et quid agendum ſit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum ſit, non putaram. Hæc ſunt opera magni animi et excelſi, et prudentia conſilioque fidentis. Teme- 7
re autem in acie verſari, et manu cum hoſte confligere, immane quiddam et beluarum ſimile eſt: ſed cum tempus neceſſitaſque poſtulat,

4. *Decertandi fortitudo.*] Pluris facere jubet recte conſultandi et decernendi prudentiam, quam promte acriterque pugnandi fortitudinem.

Nihil aliud, niſi pax quæſita videatur.] Ita Cicero maluit, quam *quæſitum*: quod loquendi genus, vulgo ignotum, priſcis familiare fuiſſe docui ad Corn. Nep. Themiſt. c. vii. 5.

5. *De gradu dejici.*] Proverbium a gladiatoribus tranſlatum. *Depelli, dejici de gradu, de ſtatu demoveri* dicitur, cujus ſtatus ita conturbatur, ut ſi quis in pugna de loco dejiciatur.

Præſenti animo uti et conſilio]. Interpreteris per ἐν διὰ βουλῆ, *præſentis animi uti conſilio.*

6. *Hoc animi.*] *Hoc* refer ad ſuperiora *non perturbari* et reliqua; *illud*, ad ea, quæ ſequuntur, *præcipere cogitatione futura.*

Non putaram.] Quod in re militari turpiſſimum eſſe aiebat Scipio Africanus, auctore Valerio Max. lib. vii. 2. 2. et Fabius apud Senecam lib. ii. de Ira c. 31.

7. *Temere autem in acie verſari.*] Ducem ipſum in primis ſtare, et gregarii militis operam pugnando præſtare, ubi non opus eſt, beluinum eſſe dicit.

decertandum manu eſt, et mors ſervituti turpitudinique anteponenda.

1 XXIV. De evertendis autem diripiendiſque urbibus valde conſiderandum eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter. Idque eſt viri magni, rebus agitatis, punire fontes, multitudinem conſervare, in omni fortunâ recta atque 2 honeſta retinere. Ut enim ſunt, quem ad modum ſupra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperias multos, quibus periculoſa et calida conſilia, quietis et cogitatis, et ſplendidiora, et majora videantur. Numquam omnino periculi fugâ committendum eſt, ut 3 imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine 4 cauſſa; quo eſſe nihil poteſt ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda

Servituti turpitudinique.] Id eſt, vel ſervitutis turpitudini; vel, quod malo, turpi fugæ, quam ſumma ignominia ſequitur.

XXIV. 1. *Ne quid temere.*] Subaudi *fiat*. Vid. ad c. xi. 1. Duo cavenda eſſe dicit: primum, ne, ubi non neceſſe eſt, urbes evertantur; alterum, ne in iis evertendis, quæ ita meritæ ſunt, aliquid fiat crudelius.

Rebus agitatis.] Placet eorum interpretatio, qui *rebus cognitis et ſatis perpenſis* fontes puniendos dici putant. Vulgaria enim ſunt *agitare quid ſecum, animo*, pro *cogitare*, quod ipſum eſt ab *agitare*.

Multitudinem conſervare.] Reliquos, qui rerum novarum auctores non fuerunt.

2. *Supra dixi.*] Cap. 22. pr.

Sunt, qui—anteponunt.] Vide quæ dicentur n. 12.

Sic reperias.] Commode præſens conjunctivi fungitur vice futuri. Vide infra ad ii. 12. 9.

Calida conſilia.] *Ferocia et inconſulta.* Vide Drakenb. ad Sil. Ital. lib. xv. ver. 337.

Quietis et cogitatis.] *Quietus* eſt moderatus, lenis, cautus. Cicero Cat. Maj. "Senis ſermonem quietum et remiſſum" dicit, quem paullo poſt "mitem orationem."

medicorum eſt, qui leviter ægrotantes leniter curant: gravioribus autem morbis periculoſas curationes et ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem adverſam optare dementis eſt; ſubvenire autem tempeſtati quavis ratione ſapientis: eoque magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quam addubitata mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim rei publicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria et benivolentia civium in diſcrimen vocantur. Promtiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quam ad communia, dimicareque parcius de honore et gloria, quam de ceteris commodis. Inventi autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro pa-

5 6 7 8

5. *In tranquillo.*] Subintell. *mari.*

Re explicata.] Confecta, perfecta, ad exitum perducta. Cicer. lib. xii. epiſt. 1. "Reliqua magna ſunt ac multa, ſed poſita omnia in vobis: quamquam primum quidque explicemus." Hinc *explicare* et *expedire* conjungit lib. xiii. epiſt. 26.

Addubitata.] Cum Erneſto interpretor *in diſcrimen adducta.*

6. *Periculoſæ autem rerum actiones.*] Res, inquit, aguntur vel cum periculo eorum, qui eas ſuſcipiunt, vel ceterorum omnium, qui ejuſdem civitatis ſunt.

7. *Ad noſtra pericula.*] Quia in his temeritas minus reipubl. nocet, quam in communibus.

Dimicareque parcius.] Rarius, reſtrictius, majore cautione adhibita. *Paratius* dederunt, qui ignorabant, *dimicare de honore et gloria* Ciceroni eſſe, honoris et gloriæ periculum adire. Pro Sextio c. 1. "Reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantes." Pompeius Magnus in quarta epiſtolarum ad Domitium, quæ adjectæ ſunt Cic. ad Attic. viii. 12. "Ut de omnibus fortunis rei p. dimicem." Particula *que*, in *dimicareque*, pro *ſed* accipienda eſt, ut ſæpe. Vide ſupra ad c. vii. 5.

8. *Vitam etiam profundere pro patria parati.*] Non in Græciſmis ponendum eſt hoc loquendi genus, cum *paratus*

tria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne re publica 9 quidem postulante. Ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque feciſſet egregie; vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginuſſis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo 10 dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæ-

infinitivum sibi jungit. Omnibus enim Latinis familiare fuit.

9. *Callicratidas.*] Quidam ob ignorantiam dialecti Laconicæ, *Callicratidas.*

Peloponnesiaco.] Triennio ante expugnatas a Lysandro Athenas, victum ad Methymnam, Lesbi urbem, Conona Callicratidas Mitylenis obsidebat. Ibi dum centum navium classi, obsessis auxilio missæ, cedere victorem pudor præpediebat, ipse navium numero longe inferior prœlium committit, quo victus non sine magna suorum et hostium strage cecidit. Vide Xenophont. lib. i. Ἑλληνικῶν, Plutarch. Lysand. et in Apophthegm. Lacon. Diod. Sic. lib. xv.

Vertit ad extremum omnia.] Effecit, ut illius expeditionis fortuna a Lacedæmoniis ad Athenienses, cum summo ipsius dedecore, converteretur.

Arginuſſis.] Hæ tres insulæ, ante Lesbum ad Asiam sitæ, argillacea terra candebant, quæ ab ἀργινόεις, *candidus, splendidus*, feminino genere ἀργινόεσσα, et contracte ἀργινοῦσσα, dicitur, ut Œnuſſa, ab οἰνόεις, οἰνόεσσα, *Ophiuſſa* et *Pityuſſa*, ab ὀφιόεσσα et πιτυόεσσα. Etiam Ἀργινοῦσαι vocantur, ut et Œnuſæ, *Ophiuſæ* et *Pityuſæ*.

10. *Cleombrotus.*] Græce Κλεόμβροτος, Pausaniæ filius, (pronepos ejus, de quo Corn. Nep.) Lacedæmoniorum dux in pugna Leuctrica. Vide Plutarch. in Pelopid. et Agesilao.

Invidiam timens.] Credebatur enim Thebanis, Lacedæmoniorum hostibus, amicior esse.

monioram opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius: 11

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non enim rumores ponebat ante salutem.
Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere. 12

11. *Q. Maximus.*] Q. Fabius Maximus Cunctator, qui Hannibalis impetus cunctando fregit.

Ennius.] Libro xii. Annalium.

Unus homo.] Virgilius, Ennium imitatus, nec tamen describens, lib. vi. Æn. ver. 846. dixit:

Unus qui nobis cunctando restituit rem,

adhibita, ut moram versui adderet, erudita correctione.

Non enim rumores.] Parum curabat vulgi de se sermones, dummodo publicæ saluti consuleret. Liv. lib. xliv. c. 22. "Neque enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere." Pronuntia: *Non eni' rumorei*; sive *Non enim rumores*, ut *enim* una syllaba efferatur. Hoc modulo particulam *enim* prisci poëtæ usurpaverunt. Ut Terent. Phorm. v. 8. 90.

Enim solus nequeo: accurre huc. Una injuria 'st.

Ultimam vero syllabam verbi *ponebat*, sequente vocali, produxit Ennius plane ex more suo poëtarumque æqualium.

Postque magisque.] Id est, non modo post obitum, sed magis etiam, quam cum viveret.

12. *Non audent.*] Non ubique post *sunt, qui* subjunctivus necessarius est. Utriusque linguæ præstantissimi scriptores, ut innumeris aliis locis, ita quando *sunt, qui* præcedit, rei simpliciter ac sine ulla dubitatione enuntiandæ indicativum, et contra, ubi sermo est de eo, quod fieri queat aut consentaneum sit, subjunctivum (Græci etiam optativum) aptare solent. Theophrastus Char. Eth. cap. viii. 4. *Εἰσὶ δ' οἱ καὶ πόλεις λόγῳ κατὰ κράτος αἱροῦντες*, ΠΑΡΕΔΕΙΠΝΗΘΗΣΑΝ. Lucianus in Somnio p. 5. A. exempl. Bourdel. *Εἰ δὲ ἢ Φειδίας, ἢ Πολύκλειτος γένοιο, καὶ θαυμαστὰ πολλὰ ἐξεργάσαιο, τὴν μὲν τέχνην ἅπαντες ἐπαινέσονται, ἐκ ἔςι δὲ ὅςις τῶν ἰδόντων, εἰ νοῦν ἔχοι* ΕΥΞΑΙΤ' *ἄν σοι ὅμοιος γενέσθαι.* Inepte fecisset alter, si *παραδειπνηθῆναι*

1 XXV. Omnino qui rei publicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quæcumque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus rei publicæ curent, ne, dum partem aliquam tuen-
2 tur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio rei publicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa
3 est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci uni-

pro παρεδειπνήθησαν, alter si ηὔξατο pro εὔξαιτο scripsisset. Similiter Cicero infra c. xxx. 13. "Sunt his alii multum dispares, simplices et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum *putant*, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis *perpetiantur*, cuivis *deserviant*, dum quod velint consequantur." Æque peccaret si quis priore loco *putent*, ac si posteriore *perpetiuntur* et *deserviunt* reponeret. Etsi vero post *sunt, qui* subjunctivum alibi, alibi indicativum requiri adsevero: facile tamen largior, esse locos, quibus uterque modus æque eleganter accommodari possit. Indicativo in hac constructione usus est Cic. de Invent. i. 40. adn. 9. ad Attic. lib. xiv. ep. 17. adn. 89. de Fin. i. 20. adn. 80. Tuscul. Quæst. iii. 31. adn. 29. et 31. aliisque locis pluribus. Certissima est poëtarum auctoritas. Lucret. iii. 115.

Est aliud tamen in nobis, quod tempore in illo
Multi' modis agitatur et omnis accipit in se
Lætitiæ motus.

Idem vi. 703.

Sunt aliquot quoque res, quarum unam dicere causam
Non satis est.

Horat. Od. i. 7. 5.

Sunt, quibus unum opus est intactæ Palladis urbem
Carmine perpetuo celebrare.

XXV. 1. *Duo Platonis præcepta.*] Lib. i. et iv. de Republ.

3. *Optimi cujusque.*] Optimi sunt optimates, id est nobiles, quorum qui studiosi erant, *optimatium fautores* dicebantur.

verſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſ- 4
cordiæ: in noſtra re publica non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella civilia: quæ gravis, et fortis civis, et in re publica dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque ſe totum rei publicæ, neque opes aut potentiam conſectabitur, totamque eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. Nec vero criminibus falſis 5
in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita juſtitiæ honeſtatique adhæreſcet, ut, dum ea conſervet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deſerat illa, quæ dixi. Miſerrima omnino ambi- 6
tio eſt honorumque contentio: de qua præclare apud eumdem eſt Platonem, ſimiliter facere

4. *Neque opes aut potentiam.*] *Opes* pecuniam ac divitias interpretaberis, quæ ſignificatio hujus vocabuli valde uſitata eſt.

5. *Criminibus falſis.*] Fictis criminationibus.

Ut, dum ea conſervet.] Pronomen *ea* commode refertur ad *juſtitiam honeſtatemque*. Solent boni cujuſcumque generis ſubſtantivis pronomina in genere neutro ſubjicere. Vide Cortium ad lib. vii. ad Diverſ. ep. 20. n. 4. et ad Salluſt. Catil. v. 7. *Quamvis graviter* nihil aliud eſt, quam *quam libet*, *quantumvis graviter*, quod eſt *vel graviſſimè*. Quis enim neſcit, *quamvis* ſæpe adjectivis et adverbiis ita jungi, ut iis ſuperlativi ſignificationem adjiciat? Sic, *quamvis ſæpe* Cicero dixit lib. iii. de Orat. c. 26. *quamvis copioſe* lib. i. Tuſc. c. 21. *quamvis temere*, Liv. lib. xxxiv. c. 19. Adde infra ii. 7. 8. et xx. 6. *Offendere* non tantum de aliis lædendis dicitur, ſed etiam de quacumque benivolentiæ, exiſtimationis, honoris et fortunarum jactura.

6. *Honorumque contentio.*] Nove dictum videtur Eraſmo *honorum contentio*, pro *contentio de honoribus*, i. e. magiſtratibus.

Apud eumdem eſt Platonem.] Lib. vi. de Republ.

Similiter facere ut ſi.] Ciceronianum hoc eſt. Lib. iv. Tuſc. c. 18. pr. "Similiter facit, ut ſi poſſe putet eum, qui ſe a Leucade præcipitaverit, ſuſtinere ſe cum velit." Lib. ii. de Fin. cap. 7. med. "Similiter ut ſi dicat, non reprehendendos parricidas."

eos, qui inter ſe contenderent, uter potius rem publicam adminiſtraret, ut ſi nautæ certarent, 7 quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adverſarios exiſtimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui ſuo judicio tueri rem publicam velint: qualis fuit inter P. Africanum, et Q. Metellum ſine acerbitate diſ- 8 ſenſio. Nec vero audiendi, graviter qui inimicis iraſcendum putabunt, idque magnanimi et fortis viri eſſe cenſebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno et præclaro viro dignius 9 placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, et in juris æquabilitate exercenda etiam eſt facilitas, et altitudo animi, quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morofitatem in- 10 utilem et odioſam incidamus. Et tamen ita

Uter potius.] Obſervent tirones, *uter* et *potius* de duobus; *quis* et *potiſſimum* de pluribus dici.

7. *Idemque præcipit.*] Facit hoc Plato lib. ix. de Republ. haud longe a princ. Poſtrema vero verba, "Non eos qui ſuo judicio tueri rempubl. velint," a Cicerone liberius adjecta videntur.

Inter P. Africanum et Q. Metellum.] Africanum minorem intelligit et Metellum Macedonicum Numidici patruum, Andriſci victorem, bis principem ſenatus; cujus mortui lectum quatuor filii conſulares extulerunt. Vid. Vellei. Paterc. i. 11. Valer. Max. lib. iv. 1. 12. Plin. lib. vii. 44.

8. *Putabunt.*] Vulgo *putant* ac deinde *cenſent*. Sed vide, quæ adnotabimus ad cap. xli. 9.

9. *In juris æquabilitate.*] Ubi pari jure omnes continentur.

Altitudo animi.] *Altitudo animi* eſt, quæ non iraſcitur ſtulto et impolito vulgo, quæ ſe contemni non poſſe, et ultra omnes injurias evectam putat. Sic *altus vultus* interdum in laude eſt. Vide Gronov. ad Senec. de Tranquill. An. c. 1. Hanc explicationem ipſe comprobat Cicero in Partit. Or. cap. 22. "Altitudo animi in capiendis incommodis et maxime injuriis."

probanda eſt manſuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicæ cauſſa ſeveritas, ſine qua adminiſtrari civitas non poteſt. Omnis autem 11
et animadverſio, et caſtigatio contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis fatigat, ſed ad rei publicæ utilitatem referri. Cavendum eſt etiam, ne major pœna, 12
quam culpa fit: et ne iiſdem de cauſſis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Pro- 13
hibenda autem maxime eſt ira in puniendo. Numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium et parum; quæ placet Peripateticis, et recte placet: modo ne laudarent iracundiam, et dicerent, utiliter a natura datam. Illa vero 14
omnibus in rebus repudianda eſt, optandum-

11. *Animadverſio, et caſtigatio.*] Gravior eſt *animadverſio*, quam *caſtigatio*: ad illam verbum *punitur* ſe refert, ad hanc *fatigat*, quod verbis fieri poteſt. De re ipſa vid. cap. xxxviii. 3.

Qui punitur aliquem.] Pro *punit*. Ita *fabrico* et *fabricor*, *objurgo* et *objurgor* active. Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. i. c. 8. p. 97.

Fatigat.] De elegante, ſed vulgo neglecta, hujus verbi ſignificatione vide infra ad lib. iii. 18. 2.

12. *Alii plectantur.*] Graviore pœna adficiantur.

Ne appellentur quidem.] Ne in jus quidem vocentur ad reddendam factorum rationem.

13. *Et recte placet.*] Alii conjecerunt *placeret*, quod ſequatur *modo ne*. Nec vero hæ particulæ conjunctivum ante ſe requirunt. Cic. lib. xvi. ad Diverſ. epiſt. 22. "Tertia aderit: modo ne Publius rogatus ſit." Ad Attic. lib. v. ep. 4. "Quæ de Sicinio audiſti, ea mihi probantur: modo ne illa exceptio in aliquem incurrat bene de nobis meritum."

Iracundiam.] Invidioſe hoc Peripateticis tribuitur qui non *iracundiam*, quam in vitiis numerant, ſed *iram* probabant, eamque exſcindendam eſſe negabant. Niſi forte *iracundiam* pro *ira* dixit, quod et alii fecerunt.

14. *Repudianda eſt.*] Non

que, ut ii, qui præſunt rei publicæ, legum ſimiles ſint, quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur.

1 XXVI. Atque etiam in rebus proſperis et ad voluntatem noſtram fluentibus ſuperbiam, faſtidium arrogantiamque magno opere fugia-
2 mus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderate ferre levitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni vita, et idem ſemper vultus eademque frons, ut de Socrate itemque de
3 C. Lælio accepimus. Philippum quidem Ma-

moderandam aut cohibendam eſſe dicit, quod et Peripatetici volebant; ſed *repudiandam*, id eſt, expellendam, eradicandam.

Legum ſimiles ſint.] Senec. lib. i. de Ira cap. 16. p. 19. "Procedam in tribunal non furens, nec infeſtus, ſed vultu legis." Deinde: "Quid? tibi videtur lex iraſci, quos non vidit, quos non futuros ſperat? Illius itaque ſumendus eſt animus, quæ non iraſcitur, ſed conſtituit."

XXVI. 1. *Magno opere.*] Ut ſupra c. xi. 8. *tanto opere*, ita hic *magno opere*. Sæpius utrumque et ſimilia, *quanto opere*, *nimio opere*, in Cicerone leguntur.

2. *Idem ſemper vultus eademque frons.*] *Vultus* index eſt voluntatis animi; *frons* hilaritatis vel triſtitiæ.

De Socrate.] Cicero lib. iii. Tuſc. c. 15. "Hic enim eſt iſte vultus ſemper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare ſolita in viro ſuo fuiſſe Socrate, eodem vultu ſemper ſe vidiſſe exeuntem illum domo et revertentem. Nec vero ea frons erat, quæ M. Craſſi illius veteris, quem ſemel ait in omni vita riſiſſe Lucillius; ſed tranquilla et ſerena." Seneca epiſt. civ. "Hæc uſque eo animum Socratis non moverunt, ut ne vultum quidem moverint. Illam mirabilem laudem, et ſingularem uſque ad extremum ſervavit: non hilariorem quiſquam, non triſtiorem Socratem vidit: æqualis fuit in tanta inæqualitate fortunæ." Plin. lib. vii. cap. 18. "Ferunt Craſſum, avum Craſſi in Parthis interemti, numquam riſiſſe, ob id *Agelaſtum* vocatum; ſicut nec fleſſe multos. Socratem, clarum ſapientia, eodem ſemper viſum vultu, nec aut hilari magis, aut turbato."

C. Lælio.] Infra c. xxx. 8. "In C. Lælio multa hilaritas." Horat. lib. ii. Sat. i. 72. "Mitis ſapientia Læli." Lælium minorem intelligit, qui

cedonum regem, rebus geſtis et gloria ſuperatum a filio; facilitate et humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, 4
alter ſæpe turpiſſimus: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſumus, tanto nos geramus ſummiſſius. Panætius 5
quidem, Africanum, auditorem et familiarem ſuum, ſolitum ait dicere, ut equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exſultantes, domitoribus tradere ſoleant, ut his ſa-

prætor Viriathum fregit. ii. 14. 11. Cof. cum Q. Servil. Cæp. a. 613. Idem Sapiens cognominatus et amicus fuit Africani minoris. Lælius major, hujus avus, Africano majori æqualis, cum ejus fratre Aſiatico cof. fuit a. 563.

3. *A filio.*] Alexandro Magno, qui ipſe quidem Philippi filius dici haberique noluit.

Superiorem fuiſſe.] Juſtin. lib. ix. c. 8. "Huic [Philippo] Alexander filius ſucceſſit, et virtute et vitiis patre major." Deinde: "Iram pater diſſimulare, plerumque etiam vincere: hic ubi exarſit, nec dilatio ultionis nec modus erat." Tandem: "Amari pater malle, hic metui." Vide et Senec. lib. iii. de Ira c. 23. De vitiis Alexandri præter alios Liv. lib. ix. c. 18.

4. *Superiores ſumus.*] Quemadmodum omnis generis oratio indefinita, ita interrogativa indefinite poſita, indicativum frequenter admittunt. Vide Vechner. Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 36. Conf. ſupra ad cap. vii. 6. et quæ ad hujus capitis paragraphum proxime ſequentem adnotabimus.

5. *Panætius.*] Vide lib. iii. c. 2. Cicero lib. iv. de Finib. c. 9. "Homo inprimis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Lælii, Panætius." Vellei. Pat. lib. i. c. 13. "Scipio tam elegans liberalium ſtudiorum omniſque doctrinæ et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panætiumque, præcellente ingenio viros, domi militiæque ſecum habuerit."

Africanum.] Scipionem Africanum minorem.

Tradere ſoleant.] Verum puto *ſolent*. Ita etiam ſcriptum in vetuſta Nonii membrana Guelph. Falluntur, qui indicativum ex oratione obliqua prorſus excludunt. Exemplis ad c. vii. 6. prolatis nunc alia quædam ſuccenturiabo. Cicero infra iii. 7. 3. "Quo facilius, quæ volunt, explicent." Læl. xxv. 11. "Meminiſtis, —quam popularis lex de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi vide-

cilioribus poſſint uti; ſic homines ſecundis rebus effrenatos ſibique præſidentes tamquam in girum rationis et doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem 6 varietatemque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum, hiſque major etiam, quam ante, 7 tribuenda auctoritas. Iiſdemque temporibus cavendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, neve adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, ut jure laudemur. Ex quo naſcuntur innumera-

batur." Liv. ii. 15. 4. "Eam eſſe voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi ſit." Sueton. Cæſ. cap. 9. "Cæſarem in conſulatu confirmaſſe regnum, de quo ædilis cogitarat."

In girum rationis.] *Girus* proprie dicitur, in quem equi circumaguntur. Vide Cerdam ad Virgil. lib. iii. Georg. ver. 191. Significat, homines aſſuefaciendos eſſe, ut rationi et doctrinæ obtemperent, nec viribus, opibus et fortuna freti latius evagentur; ſed intelligant, omnia, quibus efferri ſoleant alii, eſſe imbecilla, nec ullum fortunæ ſtatum diu in eodem veſtigio permanere. Vocalis Græca in hoc vocabulo non magis neceſſaria videtur, quam in *ſilva* et *ſtilus*.

6. *In ſecundiſſimis rebus.*] Quo ſecundiores res, eo magis animus ad cavendum attendatur, aureſque ſalutaribus conſiliis præbeantur.

Tribuenda auctoritas.] Tanto magis perſuaſum ſit, eorum conſiliis eſſe obtemperandum.

7. *Neve adulari nos.*] *Adulari* et *adulare aliquem* veteres dicebant ſæpius, quam *alicui*.

Tales enim nos eſſe.] Multi *tales enim nos tunc eſſe putamus.* Meliores adverbium *tunc* merito repudiant. Non in ſecundis rebus ſolum, ſed in adverſis etiam, ob naturalem humano generi φιλαυτίαν, tales eſſe ſe putant homines, ut jure laudentur.

Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata.] Reſpexit illa Platonis de Rep. lib. v. p. 549. Hopper. Τοῦτο δ' ἔστιν ὃ λέγουσιν, ὡς φίλος αὐτῷ πᾶς ἄνθρωπος φύσει τί ἐστι, καὶ οὐδῶς ἔχει τὸ δεῖν εἶναι τοιοῦτον. Τὸ δὲ ἀληθὲς ἐν πάντων ἁμαρτημάτων, διὰ τὴν σφόδρα ἑαυτοῦ φιλίαν, αἴτιον ἑκάστῳ γίγνεται ἑκάστοτε. κ. τ. λ. Conf. Plutarch. de Diſcrim. Am. et Adul. principio.

bilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, et in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hac tenus. Illud 8
autem ſic eſt judicandum, maximas geri res et maximi animi ab iis, qui res publicas regant, quod earum adminiſtratio latiſſime pateat ad plurimoſque pertineat. Eſſe autem magni ani- 9
mi, et fuiſſe multos etiam in vita otioſa, qui aut inveſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſeque ſuarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philoſophos et eos, qui rem publicam adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus uſu ſuos: potiuſque et amicis impartientes, et rei publicæ, ſi quando uſus eſſet. Quæ pri- 10
mum bene parta ſit, nullo neque turpi quæſtu, neque odioſo: tum quam plurimis, modo di-

Turpiter irridentur.] Decipiuntur ab iis, a quibus ſe laudari putant.

8. *Illud autem.*] Tota hujus capitis pars reliqua, ab his verbis, Facciolato non ſuo loco poſita videtur, quam ille eo retrahendam cenſet, ubi de politicis et otiofis agatur, capite, opinor, xxi.

Maximas geri res et maximi animi.] Vide de hoc conſtructionis genere infra c. xxviii. 6. et quæ dicta ſunt ad Nep. Attic. viii. 2.

9. *Suarum rerum finibus continerent.*] Publicis alieniſque rebus ſe non immiſcentes.

Interjecti inter philoſophos.] Medium inter philoſophos et eos, qui rempubl. adminiſtrant, vitæ genus ſectati, non uni rerum cognitioni dediti.

Omni ratione.] Quacumque ratione, bonis maliſve artibus.

Potiuſque.] Sed potius. Sæpe ita poſt negationem copulativa particula adverſativæ vim accipit. Vide ad c. vii. 5.

Impartientes.] Ita in libris eſt pro *impertientes*, ut hodie loquimur. Similia ſunt *detractare, adtractare, conſpargere, infacetus.*

10. *Nullo neque turpi quæſtu.*] Vide ad c. xx. 1. De turpi et odioſo quæſtu c. xlii. 2.

gnis, ſe utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati et beneficientiæ pateat. Hæc præſcripta ſervantem licet magnifice, graviter animoſeque vivere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitæ hominum amice.

1 XXVII. Sequitur, ut de una reliqua parte honeſtatis dicendum ſit: in qua verecundia, et quaſi quidam ornatus vitæ, temperantia, et modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum a-
2 nimi, et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum poteſt: Græce enim πρέπον dicitur. Hujus vis ea eſt, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam et

11. *Servantem licet vivere.*] Servans poteſt vivere. Vide ad c. vii. 1. lib. ii. 19. 11.

Animoſeque.] Non timide et abjecte, ſine ſuſpicione et metu.

Simpliciter.] Vivit *ſimpliciter*, qui animo eſt non maligno, ſubdolo, ficto, ſuſpicaci, tecto; ſed candide, aperte et bona fide cum aliis agit. Non enim vitii nomen umquam eſt *ſimplicitas*, ut vulgus nunc putat.

Vitæ hominum amice.] Dictum ut *convenienter naturæ vivere*, lib. iii. 3.

XXVII. 1. *Sequitur, ut dicendum ſit.*] Id eſt, *ut dicatur.* Pro Leg. Manil. cap. 10. pr. "Reſtat, ut de imperatore ad id bellum deligendo dicendum eſſe videatur." Ibid. c. 20. pr. "Reliquum eſt, ut de Q. Catuli auctoritate et ſententia dicendum eſſe videatur."

De una reliqua parte.] De ea parte, quæ ſola reliqua eſt.

In qua.] Eam virtutem intelligit, quam Græci σωφροσύνην vocant, ipſe *modeſtiam* et *temperantiam* ſupra dixit c. v. 2. *moderationem* Tuſc. iii. 8.

Et quaſi quidam ornatus.] Illud *et* referendum videtur ad ea quæ ſequuntur, *temperantia et modeſtia, quaſi quidam ornatus vitæ.* Platonis ſententiam eſſe putant, e lib. iv. de Republ. poſt med. Κόσμος τὸ τις ἡ σωφροσύνη, ἢ ἡδονῶν τινων καὶ ἐπιθυμιῶν ἐγκράτεια, ὡς φασιν.

Rerum modus.] Moderatio illa, quæ cavet, ne quid nimis.

2. *Hoc loco.*] In hac parte. Vide ad c. 6. pr.

Ut ab honeſto non queat ſepa-

quod decet, honeſtum eſt; et quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti et decori, facilius intelligi, quam explanari poteſt. Quidquid eſt enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco differendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam et ratione uti atque oratione prudenter, et agere, quod agas, conſiderate: omnique in re, quid ſit veri, videre et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare et mente eſſe captum: et juſta omnia decora ſunt; injuſta contra, ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro et decorum videtur: quod contra, id ut turpe, ſic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promtu. Eſt enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis a virtute poteſt, quam re ſeparari. Ut venuſtas et pulchri-

3 4 5 6 7 8 9

rari.] Id eſt, ut nihil ſit decorum, quod non idem ſit honeſtum. Nihil enim decet, quod virtuti repugnet. Hoc ſi omnibus perſuaſum eſſet, non eos decori magiſtros maxime probarent, qui a virtute alieniſſimi, ac libidinum fere miniſtri ſunt: quaſi decore fieri poſſint, quæ ipſa non decent.

3. *Antegreſſa eſt honeſtas.*] Græcum verbum προηγεῖσθαι Latine expreſſit. Honeſtatem decori cauſam eſſe efficientem ait.

5. *Ratione uti.*] Quod *prudentiæ* eſt.

tudo corporis fecerni non poteſt a valetudine: ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem eſt cum virtute confuſum, ſed mente et cogitatione diſtinguitur. Eſt autem
10 ejus deſcriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate verſatur: et aliud huic ſubjectum, quod
11 pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atque illud ſuperius ſic fere definiri ſolet: decorum id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis ani-
12 mantibus differat. Quæ autem pars ſubjecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum velint eſſe, quod ita naturæ conſentaneum ſit, ut in eo moderatio et temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali.

1 XXVIII. Hæc ita intelligi, exiſtimare poſ-
ſumus ex eo decoro, quod poëtæ ſequuntur:
2 de quo alio loco plura dici ſolent. Sed tum ſervare illud poëtas, quod deceat, dicimus,

9. *Totum illud quidem.*] Pleonaſmus eſt *hoc totum illud quidem.* Cap. xxix. 8. "Ludo autem et joco uti illo quidem licet, ſed ſicut ſomno." Lib. ii. cap. vi. 9. "Quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio et inquinatiſſima."

10. *Ejus deſcriptio.*] Diviſio, ut dictum eſt ad c. vii. 3.

Aliud huic ſubjectum.] Speciale, quod hoc comprehenſum eſt. Proxime, *quæ autem pars ſubjecta generi eſt.*

12. *Moderatio.*] Quæ cavet, ne quando in dictis factiſque modus excedatur.

Temperantia.] Voluptatum moderatrix.

Cum ſpecie quadam liberali.] Cum quadam elegantia, qualis eſt hominum liberaliter educatorum, et liberalibus artibus imbutorum, qui in omni ſenſu, oratione geſtuve nihil inſulſi, nihil abſurdi et inconditi præ ſe ferunt.

XXVIII. 1. *Quod poëtæ ſequuntur.*] Quod poëtæ adfectant, cujus ſtudium poëtis eſt proprium. Vid. ad c. i. 6.

cum id, quod quaque perſona dignum eſt, et fit, et dicitur. Ut, ſi Æacus aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant;

aut,

Natis ſepulcro ipſe eſt parens:

indecorum videretur, quod eos fuiſſe juſtos accepimus. At Atreo dicente, plauſus excitantur. Eſt enim digna perſona oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex perſona judica-

2. *Æacus aut Minos.*] Æacus Jovis filius ex Ægina, Minos ex Europa eſſe dicebatur, uterque ea juſtitiæ inter homines cultæ fama, ut apud inferos cum Rhadamantho judicare mortuos credi potuerit. Vide ad cap. xii. 7.

Oderint.] Verſus ex veteri tragœdia, Attii fortaſſe, vel, ut vulgo dicitur, Accii, cujus *Atreus* a veteribus citatur. Eſt autem hoc dictum ex perſona Atrei, regis Mycenarum, qui Pelopis et Hippodamiæ filius, Tantali nepos, Thyeſtis frater, Agamemnonis pater fuit. Is cum Thyeſten fratrem, Aëropes conjugis ſuæ adulterum, in exſilium egiſſet, poſtea ſimulata reconciliatione revocaſſet: huic ipſius filios, ex Aërope ſuſceptos, Tantalum et Pliſthenem, comedendos appoſuit.

Ipſe eſt parens.] Accipienda ſunt, tamquam prolata ex perſona Atrei, non de ultione deliberantis aut minantis pœnam; ſed ſcelera ſua, quibus Thyeſten ultus ſit, ſuperbe et glorioſe commemorantis. Conf. Senec. Thyeſt. v. 882. ſeqq. Verba ex eadem fortaſſe tragœdia deſumta, quam Cic. Tuſc. iv. 36. ſic adlegavit: "Ut facile appareat, Atrei filios eſſe, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam:

Major mihi moles, majus miſcendum malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Quæ igitur hæ erunt moles? Audi Thyeſten ipſum:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miſer
Manderem natos.

Eorum viſcera apponit. Quid eſt enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor?"

Plauſus excitantur.] A ſpectatoribus hoc dictum magno plauſu excipitur, tamquam ex perſona Atrei aptiſſime prolatum.

3. *Judicabunt.*] Ipſi judicent ex perſona, quam ſuo arbitratu cuique accommodant. Nobis autem certam perſonam impoſuit ipſa natura.

bant: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura magna cum excellentia præſtantiaque ani-
4 mantium reliquarum. Quocirca poëtæ in magna varietate perſonarum, etiam vitiofis quid conveniat, et quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint; cumque eadem natura doceat non negligere, quem ad modum nos adverſus homines geramus: efficitur, ut et illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quam late fuſum ſit, appareat; et hoc, quod ſpectatur in
5 unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum movet oculos, et delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuſcum vivitur, ordine, et conſtantia, et moderatione di-
6 ctorum omnium atque factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reverentia adverſus homi-

Magna cum excellentia præſtantiaque animantium reliquarum.] Non *excellentiam* et *præſtantiam animantium* intelligit, ſed *hominum:* genitivus vero *animantium* comparativus eſt, cujus vis *præ animantibus.* Græcorum more dictum videtur.

4. *Verecundiæ partes datæ ſint.*] Natura nos juſſit conſtantis, moderati, temperantis, verecundi perſonam agere.

Adverſus.] Erga, ut n. 6. Vide ad c. 11. pr.

Efficitur ut appareat.] Dictum, ut *faciendum eſt, ut mittam, ut reſpondeam,* lib. ii. epiſt. xix. 4. lib. iii. epiſt. xii. pr. Eſt enim nihil aliud, quam *apparet hinc.* Vide ad c. xxxi. 2.

5. *Pulchritudo corporis.*] Lib. iv. Tuſc. c. 13. "Ut corporis eſt quædam apta figura membrorum, cum coloris quadam ſuavitate, eaque dicitur pulchritudo."

6. *Adverſus homines et opti-*

item ad naturam accommodati ſunt. Duplex 11
eſt enim vis animorum atque natura: una pars
in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græce, quæ
hominem huc et illuc rapit: altera in ratione,
quæ docet et explanat, quid faciendum fugien-
dumque ſit. Ita fit, ut ratio præſit, appetitus
obtemperet.

XXIX. Omnis autem ratio vacare debet te- 1
meritate et negligentia: nec vero agere quid-
quam, cujus non poſſit cauſſam probabilem
reddere. Hæc eſt enim fere deſcriptio officii.
Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi 2
obediant, eamque neque præcurrant, nec pro-
pter pigritiam, aut ignaviam deſerant: ſintque
tranquilli, atque omni perturbatione animi ca-

11. *Duplex eſt enim.*] Particulæ *enim* locus non ſatis aptus hic eſſe videtur. Puto, Ciceronem ſcripſiſſe *Duplex eſt autem.*

Vis animorum atque natura.] *Vim* et *naturam* ſæpe jungit Cic. ut ſupra c. 6. pr. "In quos honeſti naturam vimque diviſimus." Somn. Scip. c. 9. "Nam hæc eſt natura propria animi atque vis." De Divin. ii. 67. "Animorum eſt ea vis atque natura, ut vigeant vigilantes." De Leg. lib. ii. c. 4. "Videamus vim naturamque legis." Lib. i. de Orat. c. 44. "Cujus rei tanta eſt vis ac tanta natura."

Una pars.] Cicero *partes animorum* dicit, quas facultates noſtri appellant, et quæ Græcis ſunt μέρη ψυχῆς. Ita Ariſtoteles de Anima l. iii. c. 10. Τοῖς δὲ διαιροῦσι τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἐὰν κατὰ τὰς δυνάμεις διαιροῦσι καὶ χωρίζωσι, πάμπολλα γίνεται. Conf. Salmaſium in Epictet. p. 184. ſeqq. et infra ii. 10. 11. Alibi noſter *partes animorum* affectus vocat, ut in Oratore c. 4. "Quibus orationis modis quæque animorum partes pellerentur." Hoc etiam more Græcorum, de quo dixi ad Plutarch. de Liber. Educat. cap. xvii. 21.

XXIX. 1. *Omnis autem ratio.*] Alii male *actio.* Commode dicitur *ratio vacare temeritate.* Nam et *ratio* cum Cornelio Nepote dici poteſt *temeraria* ac *demens.* Timoth. c. iii. 4. et Pauſan. c. iii. 1.

2. *Præcurrant.*] Propter temeritatem.

Omni perturbatione animi.] Facciolatus, quia *appetitus* quo-

3 reant. Ex quo elucebit omnis conſtantia omniſque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, et tamquam exſultantes ſive cupiendo, ſive fugiendo, non ſatis a ratione retinentur, ii ſine dubio finem et modum tranſeunt. Relinquunt enim et abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubjecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturban-
4 tur, ſed etiam corpora. Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, mo-
5 tus, ſtatuſque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos ſedandoſque eſſe, excitandamque animadverſionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuitu, inconſide-
6 rate negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura ſumus, ut ad ludum et ad jocum facti eſſe videamur: ad ſeveritatem potius, et ad quædam ſtudia graviora atque ma-

que pars animi ſunt, delet hoc *animi*.

3. *Tamquam exſultantes.*] More ferocium equorum, de quibus c. xxvi. 5.

Perturbantur.] *Perturbantur*, in quibus aliquid ex ſtatu, motu, ordine naturali mutatur.

4. *Ora.*] Vultus.

Libidine.] Cupiditate aliqua.

5. *Ad officii formam.*] *Forma* eſt deſcriptio, depicta alicujus rei imago. Ait igitur, ſe *rediturum* ad exprimendam *officii formam*, id eſt, ad illud deſcribendum, ad ea, quæ officio conveniunt, explicanda.

Ac fortuitu.] Vulgo *fortuito*.

6. *Ad ſeveritatem potius.*] Particulam *ſed* ejeci. Infra lib. iii. 13. 12. "Certe non aperti, non ſimplicis, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis," cet.

jora. Ludo autem et joco uti illo quidem li- 7
cet: ſed ſicut ſomno et quietibus ceteris, tum,
cum gravibus ſeriiſque rebus ſatisfecerimus.
Ipſumque genus jocandi non profuſum, nec 8
immodeſtum, ſed ingenuum et facetum eſſe
debet. Ut enim pueris non omnem ludendi 9
licentiam damus, ſed eam, quæ ab honeſtis
actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo joco ali-
quod probi ingenii lumen eluceat. Duplex 10
omnino eſt jocandi genus: unum illiberale,
petulans, flagitioſum, obſcenum; alterum ele-
gans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo 11
genere non modo Plautus noſter, et Atticorum

7. *Illo quidem.*] Vid. cap. xxvii. 9.

Quietibus ceteris.] Plurali hoc uſus eſt etiam Salluſt. Catil. xv. 4. "Neque vigiliis, neque quietibus ſedari poterat." Sic ſupra *fortitudines* dixit c. 22. extr.

8. *Profuſum.*] Modum excedens nimium.

Facetum.] Quintil. lib. vi. 3. 20. "Facetum, ait, citra ridicula conſiſtere, *et eſſe* decoris magis et excultæ cujuſdam elegantiæ appellationem." Unde et Virgilio tribuit Horatius lib. i. Sat. x. 44. qui omnium minime eſt ridiculus.

10. *Illiberale, petulans, flagitioſum, obſcenum.*] *Illiberali* opponit *elegans* et *urbanum*; *petulanti* et *flagitioſo ingenioſum*; *obſceno facetum.*

11. *Plautus noſter.*] Diſſentit a Cicerone et ceteris Horatius, qui de eo ad Piſones v. 270. ita:

At noſtri proavi Plautinos et numeros et
Laudavere ſales, nimium patienter utrumque,
Ne dicam ſtulte mirati: ſi modo ego et vos
Scimus inurbanum lepido ſeponere dicto.

Non ſuum, ſed Auguſti totiuſque ſæculi ſui judicium promere Horatius videtur Fr. Vavaſſori de dictione ludicra ſect. ii. c. 1. p. 175. ed. Lipſ. Vide Quintil. lib. x. c. 1. p. 913. ibique Burmannum.

Atticorum antiqua comœdia.] Vetus Atticorum comœdia veris utebatur perſonis, atque eos ipſos in ſcenam producebat, quos populo deridendos præbere volebat. Ex iis, qui veterem comœdiam ſcripſerunt: unus ſupereſt Ariſtophanes: quem quo jure Cicero in liberalis joci exemplum proponat, diſquirit idem Vavaſſor de Lud. Dict. ſect. i. c. 5.

antiqua; comœdia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt; multaque multorum facete dicta; ut ea, quæ a ſene Catone
12 collecta ſunt, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui et illiberalis joci. Alter eſt, ſi tempore fit, remiſſo homine dignus; alter, ne libero quidem, ſi rerum turpitudo
13 adhibetur, aut verborum obſcenitas. Ludendi etiam eſt quidam modus retinendus: ut, ne mimis omnia profundamus, elatique voluptate in

Philoſophorum Socraticorum.] Ex quo numero ſunt Xenophon inprimis et Plato, a quibus rectius liberalis joci exempla petes, quam ab Ariſtophane et Plauto.

Ἀποφθέγματα.] *Dicteria* vel *dicta* vocabant veteres ea, quæ facete, breviter et acute effent reſponſa. Cic. lib. ii. epiſtolarum ad Cornel. Nep. inter fragmenta Nepotis cap. v. 2.

12. *Tempore.*] Tempeſtive, ſuo tempore.

Remiſſo homine dignus.] Ingenuum jocum remiſſo et gravioribus curis vacuo homine dignum eſſe ait, id eſt, convivils et aliis remiſſionibus convenire, minime vero rebus ſeriis; alterum ne libero quidem ſive ingenuo, quamvis in rebus ſeriis non verſante. Infra cap. xxxvii. 12. "Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſeriis, ſeveritatem adhibeat; ſi jocoſis leporem." Cap. xl. 7. "Turpe eſt enim valdeque vitioſum, in re ſevera convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre ſermonem."

13. *Ut, ne mimis omnia profundamus.*] Quis neſcit, plerique Romanorum quam inſano ſtudio mimis dediti fuerint? Nicolaus Damaſcenus, quem adlegat Athenæus l. vi. c. 17. Σύλλαν φησὶ τὸν Ῥωμαίων τραγικὸν ὕστερον χαίρειν μίμοις καὶ γελωτοποιοῖς, φιλόγελων γενόμενον, ὡς καὶ πολλὰ γῆς μέρη αὐτοῖς χαρίζεσθαι τῆς δημοσίας. Notus eſt ex Horat. Serm. i. 2. 55.

——*Marſæus, amator Originis, ille*
Qui patrium mimæ donat fundumque laremque.

Elatique voluptate.] Proprie *efferri* eſt curſu longius, quam par erat, procedere. Liv. iii. 5. 6. "Furium legatum longius extulit curſus." Hinc eleganti metaphora dicitur de hominibus, quorum appetitus evagantes a ratione non ſatis retinentur. Cic. de Fin. v. 6. "Motus turbulenti, jactationeſque animorum incitatæ, et impetu inconſiderato elatæ, rationem omnem repellentes." Ibid. "Elatus ille levitate,

aliquam turpitudinem delabamur. Soppedi- 14
tant autem et campus noſter, et ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

XXX. Sed pertinet ad omnem officii quæ- 1
ſtionem ſemper in promtu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquiſque beluis antecedat. Illæ nihil ſentiunt, niſi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens diſcendo alitur et cogitando, ſemper aliquid aut anquirit aut agit, videndique et audiendi delectatione ducitur. Quin 3
etiam ſi quis eſt paullo ad voluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paullo erectior, quamvis voluptainanique lætitia exſultans, et temere geſtiens." Sueton. Calig. c. 54. "Canendi ac ſaltandi voluptate ita efferebatur, ut ne publicis quidem ſpectaculis temperaret, quo minus et tragœdo pronuntianti concineret, et geſtum hiſtrionis, quaſi laudans vel corrigens, effingeret."

14. *Campus noſter.*] Martius campus, urbi ſubjacens ad Tiberim, ubi juventus pila, diſco, currendo, luctando, jaculando, equitando, aurigando et natando exerceri ſolebat. Vide Horat. lib. i. Od. 8. lib. iii. Od. 7. Epiſt. i. 18. 54.

Studia venandi.] Venatio, cui Romani admodum dediti erant. Unde Horat. lib. i. epiſt. xviii. 48. eam vocat *Romanis ſollemne viris opus*; Plin. Paneg. c. 81. "Experientiam juventutis et voluptatem."

XXX. 1. *Pertinet ad omnem officii quæſtionem.*] Quoties, quid noſtri officii ſit, quærimus, conſiderandum eſt, quantum natura hominis multis animantibus antecellat.

2. *Diſcendo alitur.*] Vide c. iv. 5. lib. v. Tuſc. c. 23. "Alterius mens rationibus agitandis exquirendiſque alebatur oblectatione ſollertiæ, qui eſt unus ſuaviſſimus paſtus animorum." Adde lib. v. Tuſc. c. 18.

3. *Sed ſi quis eſt paullo erectior.*] *Sed* interruptam parentheſi orationem continuat, ut *autem* cap. i. 3. ubi plura dixi. Lib. ii. ad Q. F. epiſt. 3. "Qui ut peroravit (nam in eo ſane fortis fuit) ſed ut peroravit, ſurrexit." Plin. lib. v.

te capiatur, occultat et diſſimulat appetitum
4 voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eamque contemni et rejici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe
5 ejus fruendæ modum. Itaque victus cultuſque corporis ad valetudinem referatur, et ad vires,
6 non ad voluptatem. Atque etiam ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia et dignitas; intelligimus, quam ſit turpe diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere: quamque honeſtum parce, continenter, ſevere, ſo-
7 brie. Intelligendum etiam eſt, duabus quaſi nos a natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis præſtantiæque ejus, qua an-

epiſt. iii. 5. "An ego verear (neminem viventium nominabo) ſed ego verear, ne me non ſatis deceat, quod decuit M. Tullium?"

Paullo erectior.] Non uni ventri mancipatus, ſed paullo ſublimiori præditus animo, quo carent illi, qui pecudum ritu voluptates corporis tantum ſequuntur, et quaſi proni in terram ſpectant.

4. *Rejici.*] Libri vetuſti *reiei*, quod Ciceronis æqualibus diſyllabum erat. Neque enim adſentior Ricciolo in Proſod. Reform. verbum *reicit* in tribrachyn reſolventi.

5. *Ad valetudinem referatur.*] Corpus paſcendum, et curandum eſt, ut valeat et ad laborem ferendum firmum ſit: iſque finis eſſe debet *victus et cultus*, non voluptas. Recte verbum ſingulari numero ſequitur duo ſubſtantiva ſingularia. Supra c. xxiii. 7. "Cum tempus neceſſitaſque poſtulat."

6. *Intelligimus.*] Conſtrue: "Atque etiam intelligimus, quam ſit turpe, &c. ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura," &c. Ne tibi falſo perſuadeas, verba *ſi conſiderare volumus*, quæ prægreſſa ſunt, idem ſonare, quod *ſi conſiderabimus.*

7. *Ex eo.*] Secundum id, ideo.

tecellimus beſtiis, a qua omne honeſtum decorumque trahitur, et ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ proprie ſingulis eſt tributa. Ut enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis aliis dignitatem ineſſe, aliis venuſtatem) ſic in animis exſiſtunt majores etiam varietates. Erat in L. Craſſo, in L. Philippo multus lepos: major etiam magiſque de induſtria in C. Cæſare, L. F. At iiſdem temporibus in M. Scauro et in M. Druſo

8

9

A qua omne honeſtum decorumque trahitur.] Vid. n. 1. et cap. xxviii. 3.

Et ex qua.] Quomodo ex ratione atque ea præſtantia, qua antecellimus beſtiis, *ratio inveniendi officii* exquiratur, oſtendit ſupra c. 4.

8. *In formis.*] Hoc pendet ab *ineſſe.*

Dignitatem.] Virilem, ut *venuſtas* mullerum maxime eſt.

9. *Erat.*] Sic Cicero loqui ſolet de iis, quos antea quidem vidit, ſed qui jam non ſuperſunt. *L. Craſſus*, orator, cos. a. 658. mortuus eſt anno Ciceronis 16. U. C. 662. (vid. Excurſum iii.) eodem, quo *L. Marcius Philippus* cos. fuit. *C. Cæſar Strabo*, cujus pater *Lucius* fratrem habuit avum Cæſaris Dictatoris, ædilitatem curulem non ſupergreſſus eſt, quam geſſit L. Craſſo conſule: occiſus cum fratre Lucio conſulari Cinnano tumultu a. 666. De *Craſſo* teſtatur Cic. de Or. ii. 54. "Non enim fere quiſquam reperietur, præter hunc in utroque genere leporis excellens, et illo, quod in perpetuitate ſermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto eſt." De *Marcio*, qui inter oratores numeratus eſt proximus Craſſo noſtro et M. Antonio, triumviri avo, Cic. Brut. c. 47. "Erat in eo ſumma libertas, multæ facetiæ, ſatis creber in reperiendis, ſolutus in explicandis ſententiis." De *Cæſare* ibid. c. 48. "Qui facetiis ſuperioribus et æqualibus ſuis omnibus præſtitit, oratorque fuit minime ille quidem vehemens, ſed nemo umquam urbanitate, nemo lepore, nemo ſuavitate conditior."

Magiſque de induſtria.] Non a natura datus, ut in Craſſo et Philippo, ſed ſtudio et arte paratus.

M. Scauro.] M. Æmilius Scaurus, princeps ille ſenatus, de quo dictum ad c. xxii. 8.

adoleſcente ſingularis ſeveritas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita triſtior. De Græcis autem dulcem, et facetum, feſtivique ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus:

Qua gravitate fuerit, docet in Brut. c. 29. "In Scauri oratione, ſapientis hominis et recti, gravitas ſumma, et naturalis quædam inerat auctoritas, non ut cauſam, ſed ut teſtimonium dicere putares, cum pro reo diceret."

M. Druſo.] Qui tribunus pl. ferro interfectus eſt, cum legem de civitate ſociis danda promulgaſſet, anno eodem, quo L. Craſſus orator obiit. Patrem *Marcum* habuit, de quo Cic. Brut. c. 28. "M. Druſus, C. filius, qui in tribunatu C. Gracchum collegam, iterum tribunum, fregit, vir et oratione gravis et auctoritate." Lege de noſtro Vellei. Paterc. lib. ii. c. 13. Liv. ep. 70. Cic. lib. iii. de Nat. Deor. c. 32. Noſter et ille Livius Druſus, qui Liviam Auguſtam genuit, fratres patrueles fuerunt.

C. Lælio.] Quem de amicitia diſputantem fecit in Lælio, Scipionis Africani minoris æqualem. Hunc Cicero non vidit: de eo vero pro Muren. c. 31. "Quis C. Lælio comior, quis jucundior eodem ex ſtudio iſto? quis illo gravior, ſapientior?"

Ambitio major.] Ciceroni *ambitio* id ſæpe eſt, quod gravitati opponitur, aliis placendi ſtudium, captandæ vulgaris benivolentiæ contentio, cum infimis plerumque ſe exæquans. Nec ei ignotum erat, Scipionem εἴρωνα dictum eſſe, aliis ſcilicet tribuentem, quod ſibi detraheret. Erat ergo in eo *ambitio major*, quam in Lælio, in quo naturalis comitas: cum Scipioni, cujus vita triſtior, ea potius adfectata eſſet.

Vita triſtior.] Severior, quod et a Valerio Max. teſtatum eſt lib. ii. 7. 1.

10. *Simulatorem, quem εἴρωνα.*] Lib. iv. Acad. cap. 5. "Cum aliud diceret, [Socrates] atque ſentiret, libenter uti ſolitus eſt ea diſſimulatione, quam Græci εἰρωνίαν vocant." Conſtat, Socratem ob id potiſſimum, quod ſcientiam diſſimulabat, εἴρωνα appellatum eſſe, eoque *diſſimulatorem* recte vocari. Sed idem, quemadmodum ſcientiam diſſimulabat, ita *ſe omnium rerum inſcium fingebat et rudem*, ut eſt apud Cic. in Bruto cap. 85. Et Quinctiliano ix. 2. 46. interprete dictus eſt εἴρων, *id eſt agens imperitum, et admirator aliorum tamquam ſapientum.* Hæ vero ſunt *ſimulatoris* deſcriptiones. Adſentior igitur Aldo Manutio, qui *diſſimulatorem* hunc eodem jure *ſimulatorem* dici poſſe exiſtimat.

contra Pythagoram et Periclem ſummam auctoritatem conſecutos, ſine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Pœnorum; ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præcipere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem et Pheræum Jaſonem ceteris anteponunt: in primiſque verſutum et callidum factum Solonis, qui, quo et tutior vita ejus eſſet, et plus aliquanto rei publicæ prodeſſet, furere 11 12

Et Periclem.] Cimonis æqualem. De cujus auctoritate Thucyd. lib. ii. p. 69. Steph. interprete Valla: "Cum ille polleret dignitate atque conſilio, et pecunia incorruptus eſſet, *libere multitudinem continebat*, nec magis illi ſe comitem, quam ducem præbebat. Nec enim adeptus per illicita potentiam, aliquid ad voluptatem loquebatur, ſed is erat, *qui ob dignitatem iracunde aliqua in re contradicere poſſet.* Quoties itaque intelligebat, eos quidpiam intempeſtive ferociterque conantes, *orationis acrimonia deterrebat.*—— Denique verbo quidem popularis ſtatus rei p. re autem ipſa penes primarium virum principatus erat." Plutarch. in Pericle ſcribit, eum convivia et omnem id genus comitatem atque victum plane vitaſſe, adeo, ut toto eo tempore, quo in re p. verſatus eſt (XL. autem totos annos primas partes obtinuit) ad nullius amicorum cœnam venerit.

11. *Præcipere hoſtium conſilia.*] *Præcipere* eſt præſentire, prævidere, προλαμβάνειν. Sic c. 23. "Præcipere cogitatione futura." Lib. v. epiſt. 16. "Id nos præcipere conſilio prudentiaque debemus." Alii *præripere*, quod interpretari poſſis prævenire et præveniendo irritum facere. Apud Senec. Thyeſt. v. 1104. Atreus fratri dicit:

Scio, quid queraris. Scelere præcepto doles.

12. *Pheræum Jaſonem.*] Tyrannum Pherarum in Theſſalia, de cujus prudentia Xenophon lib. vi. Ἑλλην. med. et Diodor. Sicul. lib. xv. Valer. Max. lib. ix. c. 10. extr.

In primiſque verſutum et callidum factum Solonis.] Hæc referenda ſunt ad præcedentia *ceteris anteponunt.* Quam eleganter *ceteris* hominibus comparetur *factum Solonis*, ſupra declaravimus ad c. xxii. 7.

Plus aliquanto.] Id eſt, plus multo. Sæpe in tali dicendi forma comparativi præponuntur. Ad Attic. v. 21. extr. "Litteras tuas minus paullo

13 ſe ſimulavit. Sunt his alii multum diſpares, ſimplices et aperti; qui nihil ex occulto, nihil de inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici; itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deſerviant, dum, quod velint, conſequantur: ut Sullam et M. Craſſum vide-
14 bamus. Quo in genere verſutiſſimum et patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus; contraque Callicratidam, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit.
15 Itemque in ſermonibus alium quem, quamvis

exſpecto, quam ſi." Ibid. viii. 11. "Ea cognovi commodiora eſſe multo, quam ut." Liv. iii. 2. 10. "Prior aliquanto conſtitit Romana acies." Idem xxiii. 40. 14. "Plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæſum eſt."

Fuiſſe ſe ſimulavit.] Vide Juſtin. lib. ii. 7.

13. *Ex occulto, nihil de inſidiis.*] Solent optimi ſcriptores variare præpoſitiones. Cic. i. ad Div. ep. 1. "Cum ſumma teſtificatione tuorum in ſe officiorum, et amoris erga ſe tui." Liv. xlii. 24. 4. "Ob nullam aliam cauſſam, niſi propter conſtantem fidem."

Ut Sullam et M. Craſſum.] Sullam alios coluiſſe docent Salluſt. Jug. 95. et 96. (ubi Cortius legendus eſt p. 852.) et Plutarchus in Sulla p. 455. ubi adfirmat, moris Sullæ fuiſſe, *colere eos* (θεραπεύειν, *inſervire iis*) *quos ſibi utiles duxerit:* quibus artibus idem populi gratiam quæſierit, legas pag. 453. quas contumelias perpeſſus, quanta indulgentia in milites fuerit, pag. 454. ſeq. Unde cum Lyſandro a Plutarcho etiam comparatur. De M. Craſſo legimus apud Plutarch. in ejus Vita p. 544. D. Οὐδενὶ γὰρ οὕτως ἀπήντησεν Ῥωμαίων ἀδόξῳ καὶ ταπεινῷ Κράσσος, ὃν ἀσπασάμενον οὐκ ἀντιπροσηγόρευσεν ἐξ ὀνόματος. Ibid. p. 546. D. Διενόητο ἢν Κράσσος πάντας ἀνθρώπους κολακείᾳ καπηλεύσασθαι.

14. *Callicratidam.*] Cum Lyſander antea Cyro minori adſentatus tantum pecuniæ ab eo obtinuiſſet, quantum ad bellum gerendum optabat: Callicratidas, ad eumdem poſtea veniens, nec protinus admiſſus, ſed in tertium diem dilatus, impatiens tantæ moræ, infectis rebus diſceſſit, indignum ſe ſuaque gente ratus, pecuniæ cauſa barbaris adulari. Xenoph. lib. i. Ἑλληνικ. ſub fin.

15. *Alium quem.*] Id eſt, alium aliquem. Verbum *accepimus* ex prioribus intelli-

præpotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe videatur: quod in Catulo, et in patre, et in filio, idemque in Q. Mucio Mancia vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuiſſe in 16
P. Scipione Naſica: contraque patrem ejus, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: ne Xenocratem quidem, ſeveriſſimum philoſophorum, ob eamque rem ipſam magnum et clarum fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudi- 17

gendum eſt. Haud obſtat, quod ſequitur tempus præſens, *ſit* et *videatur*. Neque enim ejuſmodi præteritis imperfecta conjunctivi neceſſario ſubjiciuntur. Terent. Andr. iii. 4. 7. "Tandem cognoſti, qui ſiem." Cicer. Catilin. iv. 8. "Nulli ſunt inventi—qui non —ſalvum eſſe velint." Pro Dejot. c. 1. extr. "Exortus eſt ſervus, qui, quem in eculeo appellare non poſſet, eum accuſet ſolutus."

Unus de multis.] Qui pari cum ceteris jure et honore contentus ſit, nil præ aliis ſibi arrogans. Græci ἷνα τῶν πολλῶν dicunt. Lucian. in Somnio pag. 7. Τῶν ἐκ τοῦ πολλοῦ δήμου ἦς. Cic. Brut. cap. 79. "Qui non fuit orator unus e multis: potius inter multos prope ſingularis fuit." Plin. lib. i. ep. 3. "Unus ex multis."

Et in patre, et in filio.] De *filio* vid. ſupra c. xxii. 8. *Pater* Q. Lutatius Catulus, C. Marii quartum conſulis collega et ejuſdem auxilio, Cimbrorum in campis Raudiis victor, ab eo proſcriptus periit a. 666.

Q. Mucio Mancia.] *Mancia* non unius gentis cognomen fuit, *Ælia*, *Curtilia*, *Helvia*. Hujus vero Manciæ nulla apud alios eſt mentio.

16. *Scipione Naſica.*] Serapionis filio, quinque annis ante Ciceronem natum in conſulatu mortuo. Vid. ſupra c. xxii. 9.

Ne Xenocratem quidem, ſeveriſſimum philoſophorum.] Non temere Heumannus quinque hæc verba deletum it. Neque enim cum verbo *fuiſſe* apte cohærent, et facile ab aliquo in margine adſcribi potuerunt, qui Græcum exemplum deeſſe noluit. Ceterum *Xenocrates* Chalcedonius, cum Ariſtotele Platonis fuit diſcipulus, Academiæ poſt Speuſippum princeps. A meretriciis Phrynes illecebris et Philippi Alexandrique regum donis pariter invictus, tantaque inter cives auctoritate, ut eum inter teſtes jure jurando adigendos ſolum jurare non permiſerint, quod injurato crederent.

nes ſunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum.

1 XXXI. Admodum autem tenenda ſunt ſua cuique, non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retinea-
2 tur. Sic enim eſt faciendum, ut contra univerſam naturam nihil contendamus: ea tamen conſervata, propriam naturam ſequamur; ut, etiam ſi ſint alia graviora atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur
3 Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam ſequi, quod aſſequi non queas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud, ideo, quia nihil decet *invita*, ut aiunt, *Minerva*, id eſt, adverſante et repugnante natura.
4 Omnino ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quam æquabilitas univerſæ vi-

XXXI. 1. *Sua cuique.*] Aliis locis maluit *ſua cujuſque*. C. vii. 4. lib. ii. c. xxii. 10.

2. *Sic enim eſt faciendum, ut nihil contendamus.*] Nihil eſt contendendum contra naturam univerſam. Pleniori hoc loquendi modo multum delectatus eſt. Vid. ſupra ad c. xxviii. 4. Lib. x. epiſt. 17. "Lepidus tamen, quod ego deſiderabam, fecit, ut Apellam ad me mitteret."

Contra univerſam naturam.] Huic opponit *propriam*, quam ſequi licet, niſi illa univerſæ naturæ, quæ omnibus communis eſt, repugnet, id eſt, niſi fuerit vitioſa, honeſto et decoro adverſaria. In verbis *univerſam naturam* et *propriam naturam* non diſplicuit Ciceroni repetitio. In Verr. i. 46. "Totidem verbis ediciſſe, quot verbis edici Romæ ſolet." Lib. xiii. ad Diverſ. ep. 58. "Is cauſſam habet, quam cauſſam ad te deferet." Vid. ſupra xx. 10.

Studia noſtra naturæ regula.] Fortaſſe ſcriptum fuit, *nos ſtudia noſtra noſtræ naturæ regula metiamur*. Cicero certe præcipit, ut *propriæ* naturæ regula nos metiamur, id eſt, ut ea ſequamur, quibus nos maxime natos ſciamus.

3. *Neque enim attinet.*] Non convenit, non opus eſt.

tæ, tum ſingularum actionum; quam conſervare non poſſis, ſi aliorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim ſermone eo debemus uti, qui natus eſt nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes jure optimo rideamur: ſic in actiones omnemque vitam nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem ſibi ipſe conſciſcere alius

5

6

5. *Qui natus eſt nobis.*] *Sermo, qui natus eſt nobis,* idem eſt, qui a Curtio vi. 10. 23. *nativus ſermo* vocatur. Suavi metaphora *naſci nobis* dicuntur, quæcumque domi habemus, neque aliunde ſunt arceſſenda. Cic. Lucull. cap. 25. "Define, quæſo, communibus locis, domi nobis iſta naſcuntur." De Orat. iii. 38. ſimili tranſlatione dicuntur *verba, quæ ab eo, qui dicit, ipſo gignuntur, ac fiunt.* Ibidem *verba nata* opponuntur *ex conjunctione factis.* Quam ſibi diſpliceat patriis verbis intermiſcere foris petita, Cicero teſtatur etiam Tuſc. Quæſt. i. 8. "Scis enim, [inquit] me Græce loqui in Latino ſermone non plus ſolere, quam in Græco Latine."

Græca verba inculcantes.] *Inculcare* Ciceroni eſt immiſcere, ingerere, infercire, inepte interponere. Quod vitium hic Cicero reprehendit, Juvenalis etiam in feminis maxime deridet Sat. vi. 185.

Nam quid rancidius, quam quod ſe non putat ulla
Formoſam, niſi quæ de Tuſca
Græcula facta eſt,
De Sulmonenſi mera Cecropis? Omnia Græce:
Cum ſit turpe magis noſtris neſcire Latine.
Hoc ſermone parent, hoc iram, gaudia, curas,
Hoc cuncta effundunt animi ſecreta.

6. *Mortem ſibi ipſe conſciſcere alius debeat.*] Hanc Stoicorum ſententiam defendens ipſe Uticenſis Cato inducitur de Finib. iii. 18. Vereor autem, ne Cicero immeritis laudibus cumuletur a pleriſque propterea, quod in Somnio Scipionem ita diſputantem fecerit: "Piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis; nec injuſſu ejus, a quo ille eſt vobis datus, ex hominum vita migrandum eſt." Quomodo hæc intelligi voluerit, ſatis dilucide expoſuit quum alibi, tum Tuſc. i. 30. Cat. Maj. xx. 1. et 6. Socratem ſequi videtur, qui in Phædone Platonis ſ. 6. Ἴσως τοίνυν ταύτην οὐκ ἄλογον, inquit, μὴ πρόσταγμα αὐτὸν ἀπολιπόντα θεῖν, πρὶν ἀνάγκην τινὰ ὁ θεὸς ἐπιπέμψῃ, ὥσπερ καὶ τὴν νῦν ἡμῖν παροῦσαν.

debeat, alius in eadem cauſſa non debeat. 7 Num enim alia in cauſſa M. Cato fuit, alia ceteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt? Atqui ceteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quod lenior eorum vita et mores fuerant faciliores: Catoni cum incredibilem tribuiſſet natura gravitatem, eamque ipſe perpetua conſtantia roboraſſet, ſemperque in propoſito ſuſceptoque conſilio permanſiſſet, moriundum potius, quam tyranni vultum a- 8 ſpiciendum fuit. Quam multa paſſus eſt Ulixes in illo errore diuturno, cum et mulieribus (ſi Circe et Calypſo mulieres appellandæ ſunt) in-

Socratis illam δαίμονα reſpexit Plinius lib. i. epiſt. 12. n. 3. "Corellium quidem ſumma ratio, quæ ſapientibus pro neceſſitate eſt, ad hoc conſilium compulit, quamquam plurimas vivendi cauſſas habentem."

7. *M. Cato.*] Uticenſis, qui prælio ſuperatus a Cæſare, ne vivus in ejus poteſtatem perveniret, aut ſupplicare victori cogeretur, Uticæ in Africa manus ſibi intulit. Hirt. Bell. Afric. c. 88. Lactant. lib. iii. 18. 8.

Se interemiſſent.] Non ergo germaniſmus eſt *ſe interimere, occidere.* Hirtius i. l. *animo præſenti ſe interemit.* Lactantius lib. iii. 18. 6. *ſe necare* dixit.

Tribuiſſet.] Vid. ad c. iv. 1.

Tyranni.] Cæſarem hoc nomine mortuum appellat, ut ſæpius in his libris.

Vultum aſpiciendum fuit.] Hoc ſuggerit optimus liber MS. Gerundio bene convenit accuſativus. Cic. epiſt. ad Diverſ. v. 17. extr. "Nullo loco deero, neque ad conſolandum, neque ad levandum fortunam tuam." Cat. Maj. c. 2. extr. "Viam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit."

8. *Ulixes.*] Et codices, et docti viri ita ſcribunt.

In illo errore diuturno.] Decennali. Ovid. lib. iv. ex Ponto epiſt. x. 9.

Exemplum eſt animi nimium patientis Ulixes,
Jactatus dubia per duo luſtra mari.

Vide de illo errore Hygin. Fab. 125.

Circe et Calypſo.] Circe, Solis filia, a qua Ulixis comites in beſtias mutati ſunt: Calypſo Atlantis filia, nympha, a qua toto anno retentus eſt. Eas non deas, ut poëtæ, ſed monſtra videri vult Cicero,

ſerviret, et in omni ſermone omnibus affabilem et jucundum ſe eſſe vellet? Domi etiam contumelias ſervorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem potius, quam illa perpeti maluiſſet. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid 9
quiſque habeat ſui: eaque moderari, nec velle experiri, quam ſe aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod eſt cujuſque maxime ſuum. Suum quiſque igitur noſcat ingenium, acremque ſe et bonorum, et vitiorum ſuorum judicem præbeat, ne ſcenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim 11
non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabu-

cum dubitat, an mulieres appellandæ ſint.

Ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret.] Pro *perveniret*. Eleganter verbum ſimplex compoſiti *vice fungitur*. De Fato c. 19. "Quoniam utrique—ad eumdem exitum veniunt."

Ajax.] Telamonis filius, ferventiſſimi animi dux Græcorum, qui tandem furore concitatus ſuo ſibi gladio interiit.

Mortem potius,—maluiſſet.] Scriptoribus ætatis aureæ valde uſitatus erat pleonaſmus *potius malle*. Noſter Divin. in Cæcil. c. 6. "Se ab omnibus deſertos potius, quam a te defenſos eſſe malunt." Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 6. p. 168.

9. *Quid quiſque habeat ſui.*] Eleganti Græciſmo *quid ſui* dicitur pro *quid ſuum*. Terent. Adelph. ii. 1. 24. "Tetigine tui quidquam?" Horat. Od. iv. 13. 18.

——*Quid habes illius, illius,*
Quæ ſpirabat amores,
Quæ me ſurpuerat mihi?

Quam ſe aliena deceant.] An recte et decore alios ſui diſſimiles imitari poſſit.

Cujuſque maxime ſuum,] Vid. cap. vii. 4.

10. *Scenici.*] Hiſtriones, comœdi, tragœdi, pantomimi, et quicumque fabulas in ſcenis agunt, genus hominum leviſſimum, et apud Romanos, non inviſum quidem, ſed tamen in nullo honore umquam habitum.

11. *Fabulas.*] Comœdias, tragœdias.

las eligunt. Qui voce freti ſunt, Epigonos Medumque: qui geſtu, Menalippam, Clytæmneſtram: ſemper Rupilius, quem ego memini,
12 Antiopam; non ſæpe Æſopus Ajacem. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimum elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, ſi non decore, at
13 quam minime indecore facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſint, ſequamur, quam ut vitia fugiamus.

1 XXXII. Ac duabus iis perſonis, quas ſupra dixi, tertia adjungitur, quam caſus aliqui, aut tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſ-
2 met ipſi judicio noſtro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ,

Epigonos.] Attii tragœdiam clamoſam, ita dictam ab ἐπιγόνοις, ſive poſteris eorum, qui ad Thebas cum Polynice, Œdipodis filio, occubuerant. Hi cum Theſſandro Polynicis filio, Alcmæone duce Thebas expugnaverunt.

Medumque.] *Medus* fuit Pacuvii tragœdia; *Menalippa* et *Clytæmneſtra* Attii; *Antiopa* Pacuvii vel Livii Andronici (uterque enim hujus nominis tragœdiam ſcripſit); *Ajax* Ennii vel Livii. Menalippa et Antiopa fuere Amazones, ab Hercule et Theſeo raptæ.

Rupilius.] Hiſtrio, quem adhuc puer vidit Cicero.

Æſopus.] Tragœdus Ciceroni etiam probatus et familiaris. Vide eum lib. vii. epiſt. i. 5. et 14. lib. i. ad Q. F. epiſt. ii. 4. Ajacis Telamonii inſanos clamores imitari difficile erat Æſopo, homini ſedato et temperato.

XXXII. 1. *Quas ſupra dixi.*] Cap. xxx. 7.

Caſus aliqui.] Sic iii. 7. 1.

2. *Nobilitates.*] Pluralis rarior, quo tamen eodem uſus eſt Tacit. Annal. xii. 20. 1. Ita *fortitudines* ipſe Cicero ſupra c. 22. extr. ubi ſimilia adnotata ſunt.

opes, eaque, quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem ge- 3
rere quam perſonam velimus, a noſtra volun-
tate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſo-
phiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam
applicant; ipſarumque virtutum in alia alius
mavult excellere. Quorum vero patres, aut 4
majores aliqua gloria præſtiterunt, ii ſtudent
plerumque eodem in genere laudis excellere:
ut Q. Mucius, P. F. in jure civili; Paulli filius
Africanus in re militari. Quidam autem ad 5
eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt
aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquen-
tia cumulavit bellicam gloriam: quod idem fe-
cit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli

In caſu ſita.] Quia non in noſtra, ſed in fortunæ poteſtate ſunt, pendentque ex ancipiti temporum mutatione.

3. *Se alii ad philoſophiam.*] Præter grammaticam philoſophia, eloquentia et jus civile ſola illis temporibus Romanorum ſtudiis digna habebantur. Grammaticam tamen haud facile quiſquam tum profitebatur, qui eſſet ingenuus, etſi primos annos omnes illi diſcendi cauſa tribuerent.

Ipſarumque virtutum in alia.] In alia virtute alius vult magis excellere: cum alii fortitudine, alii juſtitia, alii prudentia præſtare ceteros malint.

4. *Quorum vero patres.*] Vide pro C. Rabir. Poſt. c. 2. extr. ubi eadem ſententia Africani, Maximi, Decii exemplis declaratur.

Q. Mucius.] Cognomine Scævola, pontifex, Ciceronis in jure civili præceptor, conſul a. 658. cum L. Craſſo. Cicero apponit *P. F.* ut dignoſcatur a Q. Mucio, *Q. F.* augure. De Or. i. 3. "Juris peritorum eloquentiſſimum et eloquentium juris peritiſſimum" eum vocat. Pater *Publius* et ipſe juris peritus fuit, P. Craſſi Muciani frater. Vid. ii. 13. 12. et Excurſum ii.

Paulli filius.] Æmilii Paulli filius, qui ab Africano adoptatus eſt. Eum *Romanorum Atticum* vocat Quintil. lib. xii. cap. x. 39.

5. *Timotheus.*] Cornel. Nep. in Timoth. c. 1. Præceptore uſus eſt Iſocrate. Cic. lib. iii. de Orat. c. 34.

laude non inferior fuiſſet, quam pater, ad eam laudem, doctrinæ et ingenii gloriam adjecit. 6 Fit autem interdum, ut non nulli, omiſſa imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcu- 7 ris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo et 8 cogitatione debemus. In primis autem conſtituendum eſt, quos nos, et quales eſſe velimus, et in quo genere vitæ: quæ deliberatio 9 eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentia, cum eſt maxima imbecillitas conſilii, tum id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere curſuque vivendi, quam potuit, quod optimum eſſet, judicare. 10 Nam quod Herculem Prodicium dicunt (ut eſt

6. *Conſequantur.*] Explica *ſequantur, perſequantur.* De Legib. ii. 7. extr. "Eum morem igitur cum brevitate, ſi potero, conſequar."

8. *Quos nos et quales eſſe velimus.*] Qui et quales eſſe velimus. Mature ſtatutum cuique debet eſſe, primum ad ſumma contendere, an in mediis ſubſiſtere malit: deinde quibus artibus et laudibus aliis vel omnibus, vel pluribus, præſtare velit: tum in quo vitæ genere, privato, an eo, quod in republ. gerenda verſatur.

9. *Ineunte enim adoleſcentia.*] Quam primum toga virilis ſumta eſt. Tum enim aut in forum deducebantur, aut militaribus ſtudiis ſe dabant, aut agro colendo vacare incipiebant.

Adamavit.] Quo maxime delectatur.

10. *Quod Herculem Prodicium dicunt.*] Prodicus ſcriptor fuit Cous, Athenis nobilitatus, qui, ut eſt apud Xenoph. Memor. Socr. lib. ii. princip. hæc de Hercule ficta prodidit. Eſt ergo *Hercules Prodicius*, Hercules apud Prodicum, ut *Hercules Xenophonteus* lib. v. epiſt. xli. 11. *Terentianus Phormio*

apud Xenophontem) cum primum pubeſceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum multumque dubitaſſe, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius eſſet; hoc Herculi, Jo- 11
vis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia inſtituntaque impellimur. Plerumque autem, parentium præ- 12
ceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime optant. Non nulli tamen 13
ſive felicitate quadam, ſive bonitate naturæ, ſive parentium diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam.

XXXIII. Illud autem maxime rarum genus 1
eſt eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium etiam deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ cur-

pro Cæcin. c. 10. *Terentianus Chremes* ſupra c. 9. *ſenex Cæcilianus* pro Roſc. Amer. c. 16.

Jovis ſatu edito.] *Satu* pro *ſemine*. Videntur veteris alicujus poëtæ verba eſſe, Græcorum æmula. Illi enim σπορὰν generandi ſignificatione dicunt. Cic. de Univ. c. 11. "Oceanum Salaciamque Cœli ſatu Terræque conceptu generatos editoſque memoremus."

12. *Plerumque autem.*] Sic *maximam partem ad injuriam faciendam aggrediuntur*, cap. vii. 10.

Parentium.] Hoc Priſcianus etiam lib. vii. p. 772. Ciceroni tribuit.

13. *Felicitate quadam.*] Forte fortuna, caſu, τύχῃ.

2 ſum ſequi vellent: in qua deliberatione ad ſuam cujuſque naturam conſilium eſt omne re-
3 vocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo, quo modo quiſque eſt natus (ut ſupra dictum eſt) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita conſtituenda, multo eſt ei rei cura major adhibenda, ut conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in ullo officio
4 claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriuſque omnino habenda ratio eſt in deligendo genere vitæ, ſed naturæ magis.
5 Multo enim et firmior eſt, et conſtantior: ut fortuna non numquam ipſa, mortalis cum im-

XXXIII. 2. *Ad ſuam cujuſque naturam.*] *Suam* eſt *propriam* cap. vii. 4.

3. *Ex eo, quo modo quiſque eſt natus.*] Hoc dictum eſt, quemadmodum illud de Orat. i. 20. "Quod ita nati eſſemus, ut——adverſarios minaciter terrere poſſemus."

Ut ſupra dictum eſt.] Cap. xxvii. extr. xxviii. 10.

Multo eſt ei rei] Verba *ei rei* per ſyntaxin grammaticam facile quidem abeſſe poſſunt, ſed ad ſententiam perficiendam neceſſaria videntur. Ad ſuperiora hæc referenda atque ita intelligenda ſunt: in tota vita conſtituenda multo major cura adhibenda eſt *ei rei*, ſc. ut ex eo, quomodo quiſque natus eſt, quid deceat, exquiramus.

Conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet.] Ut perpetua vita, et in omni vitæ actu nobiſmetipſi conſtare, ſive iidem ſemper eſſe poſſimus.

Claudicare.] Ne claudicemus. *Claudicat*, qui in curſu deficit, qui quo vult pervenire non poteſt. Ergo *in officio claudicare* eſt, in officio præſtando deficere, viribus ad id perſequendum deſtitui.

4. *Ad hanc rationem.*] In hac re deliberanda et conſtituenda.

5. *Ut fortuna non numquam ipſa*, cet.] Suave ἐξώμοτον, quo Cicero *mortalis* [hominis] *immortalem naturam* dicit. Firmitas et conſtantia naturæ ex eo maxime elucet, quod interdum fortuna ipſa, illa rerum humanarum domina, quamvis pertinaciter, fruſtra tamen, hominis naturam oppugnat: adeo, ut intuenti, naturam ex iſto cum dea potentiſſima cer-

mortali natura pugnare videatur. Qui igitur 6
ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vivendi omne contulerit, is conſtantiam teneat (id enim maxime decet) niſi forte ſe intellexerit erraſſe in deligendo genere vitæ. Quod ſi 7
acciderit (poteſt autem accidere) facienda morum inſtitutorumque mutatio eſt. Eam muta- 8
tionem, ſi tempora adjuvabunt, facilius commodiuſque faciemus. Sin minus; ſenſim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent et minus probentur, magis decere cenſent ſapientes ſenſim diſſuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere 9

tamine ſuperiorem diſcedere, jam non infirma ac mortalis illa, ſed invicta atque immortalis eſſe videatur. Hæc ſententia ut cuique legentium primo ſtatim aſpectu pateat, poſt verba *non numquam ipſa* diaſtoles notam appinxi. Noſter Parad. v. 1. 7. "Cui quidem [voluntati atque judicio ſapientis] etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipſa cedit."

6. *Ad naturæ non vitioſæ genus.*] Qui vivendi rationem eam ſequetur, quæ ipſius naturæ, quatenus non eſt vitioſa, convenientiſſima fuerit.

Conſtantiam teneat.] Perpetua vita ſibi conſtare poterit, nec ex ſuis inſtitutis aliquid mutare cogetur.

7. *Facienda morum inſtitutorumque mutatio eſt.*] Quod qui, ſuperſtitione aliqua deterriti, facere nolunt, ſibi pariter et aliis tota vita diſpliceant, neceſſe eſt.

8. *Eam mutationem, ſi tempora adjuvabunt.*] Ut ſi quis, iratis Muſis ad litterarum ſtudia ſe delatum videns, honeſtis conditionibus ac præmiis ad ſuſcipiendam aliarum rerum curam vocetur, quæ minus prudentiæ poſtulant. Male huc trahitur Ciceronis exemplum, qui, republ. a Cæſare oppreſſa, curia et foro relicto, totum ſe philoſophiæ tradidit. Id enim non fecit ſui erroris pœnitentia, ſed indigniſſimæ ſervitutis impatientia.

Pedetentimque.] Ex *pede* et *tenere*, id eſt retinere, cohibere, premere (hinc *pedepreſſim*) compoſitum.

Senſim diſſuere.] Læl. c. 21. "Tales amicitiæ ſunt remiſſione uſus eluendæ, et, ut Catonem dicere audivi, diſſuendæ magis, quam diſcindendæ.

vitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono
10 conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paul-
lo ante dictum eſt, imitandos eſſe majores, pri-
mum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitan-
11 da. Deinde, ſi natura non ferret, ut quædam
imitari poſſit; (ut ſuperioris Africani filius,
qui hunc Paullo natum adoptavit, propter in-
firmitatem valetudinis non tam potuit patris
ſimilis eſſe, quam ille fuerat ſui) ſi igitur non
poterit ſive cauſſas defenſitare, ſive populum
concionibus tenere, ſive bella gerere: illa ta-
men præſtare debebit, quæ erunt in ipſius po-
teſtate, juſtitiam, fidem, liberalitatem, moda-
ſtiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod
12 deſit, requiratur. Optima autem hereditas a
patribus traditur liberis, omnique patrimonio

9. *Bono conſilio.*] Non temere, ſed certa ratione adducti.

10. *Ne vitia imitanda ſint.*] Non morum tantum vitia intelligit, ſed et ea, quæ ſunt in pronuntiatione, voce, geſtu, habitu, ſtatu, inceſſu.

11. *Deinde.*] Subaudi *illud exceptum ſit, ne imitandi ſint.*

Imitari poſſit.] Sequitur *ſi igitur non poterit.*

Superioris Africani filius.] Scipionis Africani majoris filius, qui Scipionem Africanum minorem, L. Æmilio Paullo natum, adoptavit. Vid. Cat. Maj. c. 11. Vellei. Pat. lib. i. c. 10. "L. autem Paullo, magnæ victoriæ compoti, quatuor filii fuere: ex iis duos natu majores, unum P. Scipioni, P. Africani filio, nihil ex paterna majeſtate, præter ſpeciem nominis vigoremque eloquentiæ, retinenti, in adoptionem dedit; alterum Fabio Maximo."

Hunc Paullo natum.] *Hunc* dicit, quod propior Ciceronis temporibus erat.

Quam ille fuerat ſui.] *Ille* Scipio major, qui fortiſſimi patris, Publii Scipionis, fimillimus fuerat. Vid. cap. xviii. 9.

Defenſitare.] Frequenter, adfidue et ſtudioſe defendere.

Populum concionibus tenere.] Populi aures concionando oblectare, eaſque ſibi attentas facere.

præſtantior, gloria virtutis rerumque geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas et impium judicandum eſt.

XXXIV. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliaque ſunt juvenum, alia ſeniorum: aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. Eſt igitur adoleſcentis, majores natu vereri, exque his deligere optimos et probatiſſimos, quorum conſilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inſcitia ſenum conſtituenda et regenda pruden- 1 2

12. *Nefas et impium.*] Præcedit *nefas*, ſequitur *impium*. Nam poſtponendum eſt id, quod majus et gravius habetur.

XXXIV. 1. *Officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur.*] Alia alii ætati officia conveniunt.

Juvenem.] Hic juvenes dicit, quos paullo poſt *adoleſcentes*, a quibus ſæpe alibi *juvenes* diſtinguuntur.

2. *Majores natu vereri.*] Phocylid. v. 207.

Αἰδεῖσθαι πολιοκροτάφους, τίμιον δὲ γέρουσιν
Ἕδρης καὶ γεράων πάντων· γυνὴ δ' ἀνέλικτον
Πρόσθεν ὑμήλικα πατρὸς ἴσως σεμνοῖσι γέρασι.
Reverere canos circum tempora, cedeque ſenibus
Sede et honoribus omnibus: natu vero præſtantem
Senem, æqualem patris, paribus honoribus venerare.

Ovid. lib. v. Faſt. ver. 57.

Magna fuit quondam capitis reverentia cani,
Inque ſuo pretio ruga ſenilis erat.

Atque hoc omnium gentium moribus receptum et legibus ſancitum eſt.

Exque his.] Hoc Ciceroni placitum. Lib. ii. cap. xxiii. 2. "Exque eo tempore." Cornel. Nep. Cat. c. 2. pr. "Exque ea triumphum deportavit."

Deligere optimos et probatiſſimos.] Hoc in morem verterat apud Romanos, ut adoleſcentes nobiles et magna ſpectantes eos adſectarentur viros, qui optimi et probatiſſimi haberentur. Cic. pro Cœl. c. 4. lib. xiii. Epiſt. x. 4. Læl. c. 1.

Ineuntis ætatis.] Adoleſcentiæ. Nam *ætas inire* dicitur ab iis annis, quibus pueritia finitur. Lib. ii. c. 13. "Si quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis et nominis."

Inſcitia.] Stultitia. Ter. v. Eun. viii. 41. "Verum ſi idem vobis prodeſt, vos non facere inſcitia eſt." i. Phorm. ii. 27. "Namque inſcitia eſt, adverſum ſtimulum calces."

3 tia eſt. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda eſt, exercendaque in labore patientiaque et animi, et corporis: ut eorum et in bellicis, et in civilibus officiis vigeat induſtria. 4 Atque etiam cum relaxare animos et dare ſe jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, ſi in ejuſmodi quidem rebus majores natu inter- 5 eſſe velint. Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda vero opera, ut et amicos, et juventutem, et maxime rem publicam conſilio 6 et prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum eſt ſenectuti, quam ne 7 languori ſe defidiæque dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quod et ipſa ſenectus concipit dedecus, et facit adole-

Conſtituenda.] Stabilienda, id eſt, formanda.

3. *Patientiaque et animi et corporis.*] *Patientia* eſt earum rerum, quæ moleſtæ ſunt, ferendarum conſuetudo. *Patiens animus* eſt, qui dolorem, injurias, aliorum vitia facile fert: *corporis patientia* in labore, fame, ſiti, æſtu, frigore, vigiliis, paupertate tolerandis cernitur. Numquam illa educandi ratio ſapientibus viris probata eſt, quæ iſtorum malorum impatientiam alit. Vide Horat. lib. iii. Od. 2. Quintil. lib. i. cap. ii. 6.

Ut eorum induſtria.] *Eorum*, pro *ejus* ætatis, quaſi ad adoleſcentes referatur. Synecſis, ut in iſtis Corn. Timoth. ii. 1. "Laconicam populatus, claſſem eorum fugavit."

In bellicis, et in civilibus.] Vid. ad c. xiv. 1.

4. *Dare ſe jucunditati.*] Hilaritati, ludo, ac ſibi indulgere.

7. *Facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.*] Plato lib. v. de Legib. princ. "Ὅσα ἀναισχυντίας γίγνεται, ἀνάγκη ἐκ τῶν ἐναντίων εἶναι ἀναιδεστέρους. Ubi ſenes minus pudici ſunt,

ſcentium impudentiorem intemperantiam. Ac 8
ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum,
de privatorum, de civium, de peregrinorum
officiis dicere. Eſt igitur proprium munus ma- 9
giſtratus, intelligere, ſe gerere perſonam civi-
tatis, debereque ejus dignitatem et decus ſuſti-
nere, ſervare leges, jura deſcribere, ea fidei
ſuæ commiſſa meminiſſe. Privatum autem o- 10
portet æquo et pari cum civibus jure vivere,
neque ſummiſſum et abjectum, neque ſe effe-
rentem: tum in republica ea velle, quæ tran-
quilla et honeſta ſint. Talem enim et ſentire
bonum civem, et dicere ſolemus. Peregrini 11
autem atque incolæ officium eſt, nihil præter

neceſſe eſt juvenes impuden-
tiſſimos eſſe.

8. *Alienum eſt dicere.*] Ita Cicero et optimus quiſque, non *alienum ſi dicam.* Cap. xli. 6. "Nec vero alienum eſt, —adhibere doctos homines." Lib. v. ep. 17. "Non putavi eſſe alienum inſtitutis meis hæc ad te ſcribere." Nep. Milt. c. 6. "Cujus victoriæ non alienum videtur, quale præmium Miltiadi ſit tributum, docere."

De privatorum, de civium.] Opponuntur magiſtratibus privati, cives peregrinis.

9. *Se gerere perſonam civitatis.*] Quidquid agat gerative, id videri totum populum egiſſe, proque eo aut laudem aut dedecus ferre. Vulgus dicit *repræſentare totam rempublicam.*

Et decus ſuſtinere.] Quaſi in ſe poſitum tueri.

Jura deſcribere.] Non eſt leges ferre ſeu condere; ſed jus ſuum cuique tribuere, jus dicere. Hinc *juris æquæ deſcriptio* dicitur lib. iii. 4. 7.

10. *Summiſſum et abjectum.*] Quod eorum eſt, qui ſerviunt, nec ullam ſentiendi et agendi libertatem habent. *Summiſſum* pro *ſubmiſſum*, eſt antiqua et Ciceroni in Oratore cap. 47. extr. probata ſcriptura.

Et ſentire et dicere.] Qui ita ſe gerit, habetur et dicitur bonus civis. Hoc enim eſt proprium boni civis, hæc ejus deſcriptio.

11. *Peregrini.*] *Peregrinus* eſt, qui aliunde in aliquam civitatem venit, non perpetuo, ac ne diu quidem ibi moraturus.

Et incolæ.] Qui in civitate, cujus civis non eſt, domicilium habet.

ſuum negotium agere, nihil de alio anquirere, minimeque eſſe in aliena re publica curioſum.
12 Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptum ſit perſonis, temporibus,
13 ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda conſilioque capiendo ſervare conſtantiam.

1 XXXV. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, dictis, in corporis denique motu et ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum, ſed ſatis erit
2 intelligi; in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibus cum apud

Nihil de alio anquirere.] Aliorum negotia non ſcrutari.

Curioſum.] Qui ea, quæ ad ſe non pertinent, inquirat, περιεργάζεται.

13. *In omni re gerenda.*] Vide ſupra c. iv. 4.

Conſtantiam.] Quæ præſtat, ut in omnibus dictis et factis idem ſemper ſpectemus, etiamſi agendi ratio mutanda fuerit.

XXXV. 1. *Formoſitate.*] Hæc formoſitas non eſt in vultu tantum, ſed in motu et habitu totius corporis, quæ Græce dicitur εὐσχημοσύνη: cui oppoſita eſt ἀσχημοσύνη, ruſticitas, δυσχλεια, ſæditas, et ἀηδία, inſuavitas.

Ordine.] Græci εὐταξίαν appellant, cujus contrarium ἀταξία.

Ornatu ad actionem apto.] *Ornatus* et veſtitum, et omne inſtrumentum complectitur, quo ad aliquid peragendum opus eſt.

Difficilibus ad eloquendum.] Non ob Latini ſermonis inopiam, ſed ob ipſarum rerum ſubtiliſſimam varietatem, quam nullus ſermo adſequitur. Epiſt. x. 5. 2. "Fructum duplicem, mihique in comparatione difficilem ad judicandum." Infra iii. 6. 11. "Hæc ad judicandum ſunt facillima."

2. *In his autem tribus.*] Ante hæc verba ſententia non finienda eſt. Cum περιόδου contexe.

Quibus cum apud quoſque.] Illi, *cum quibus* vivimus, ſunt familiares et domeſtici; *apud quos*, ceteri ejuſdem gentis et civitatis. Solet Cicero copulantem particulam *que* caſibus pronominis *qui* adjicere, am-

quoſque vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis noſtri magnam 3
naturam ipſa videtur habuiſſe rationem: quæ formam noſtram reliquamque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promtu: quæ partes autem corporis ad naturæ neceſſitatem datæ, aſpectum eſſent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc 4
naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, removent ab oculis: ipſique neceſſitati dant operam ut quam occultiſſime pareant: quarumque partium corporis uſus ſunt neceſſarii, eas neque partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant: quodque facere turpe non eſt, modo occulte, id dicere obſcenum eſt. Itaque 5
nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obſcenitas. Nec vero audi- 6
endi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici præ-

biguitatem ex ſimilitudine caſuum pronominis *quiſque* nihil veritus. ii. 6. 8. Lib. i. ad Diverſ. ep. 9. n. 58. "Acceptiſti, *quibus* rebus adductus, *quamque* rem cauſſamque defenderim, *quique* meus in re p. ſit pro mea parte capeſſenda ſtatus.

3. *Principio.*] Vid. ad cap. iv. 1.

Formam noſtram reliquamque figuram.] *Forma* eſt ſpecies, qua ab aliis diſcernimur: *figura* in membrorum ſitu eſt.

Eam poſuit in promtu.] Pronomen abundat ex Ciceronis more. Vide iii. 3. 9. et 10. *In promtu* eſt in aperto, ut in oculos incurrat.

4. *Uſus ſunt neceſſarii.*] Neceſſitati tantum inſerviunt, non dignitati.

Neque earum uſus ſuis nominibus appellant.] Propriis nominibus ea honeſte non appellantur, quæ ſine his membris fieri non poſſunt.

5. *Nec orationis obſcenitas.*] Subaudiendum eſt *petulantia vacat.*

6. *Cynici.*] Quorum prin-

ne Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quæ turpia re non ſint, nominibus ac verbis flagitioſa ducamus: illa autem, quæ turpia 7 ſint, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcene: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcenum: pluraque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſpu- 8 tantur. Nos autem naturam ſequamur, et ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, inceſſus, ſeſſio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, 9 teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime ſunt fugienda; ne quid effeminatum

ceps fuit Antiſthenes, Socratis diſcipulus, Diogenis præceptor, qui a gymnaſio, quod *Cynoſarges* (τὸ Κυνόσαργες, τῷ Κυνοσάργει) dicebatur, in quo docere ſolebat, cognomen accepit: cui et ipſius mordacitas et impudentia conveniebat. Adde huc cap. xli. 11.

Stoici pene Cynici.] Nam et Stoicis placuit *ſuo quamque rem nomine appellare.* Vid. Cicer. lib. ix. epiſt. 22. unde Stoica dogmata *tunica tantum diſtantia* a Cynicis appellat Juvenalis Sat. xiii. 122. Vide Laërt. lib. vii. 121.

Illa autem, quæ turpia ſint.] Placet hic et paullo ante *ſunt.* Vide vii. 6.

8. *Ab omni, quod abhorret—fugiamus.*] Cicero *ab aliquo fugere* dixit iii. de Nat. Deor. c. 13. "Omne animal appetit quædam, et fugit a quibuſdam." *Ab omni*, id eſt *ab omnibus*, Græciſmo ſimile, nec tamen Ciceroni improbatum eſt. Cap. xxxvii. 9. "Si in omni, quid deceat, exquirimus." Senec. lib. i. de Ira c. 13. extr. "Invalidum omne natura querulum eſt."

Accubitio.] Epularis, in qua vel maxime decorum erat ſervandum.

9. *Ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum aut ruſticum.*] Si *molli* oppones *durum, effeminato* reſpondebit *ruſticum per χιασμὸν*, cujus exempla habes Epiſt. ad Div. ii. 13. 1. "Tuas accipio litteras quam prudentis, quam multi et officii et conſilii." x. 24. 4. "Amor tuus ac judicium de me, utrum mihi plus dignitatis in perpetuum, an voluptatis quotidie ſit allaturus, non facile dixerim."

aut molle, et ne quid durum aut ruſticum ſit. Nec vero hiſtrionibus oratoribuſque concedendum eſt, ut iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet vetere diſciplina verecundiam, ut in ſcenam ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, ſi quo caſu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decore. Noſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris generi non lavantur. Retinenda igitur eſt hujus generis verecundia, præſertim natura ipſa magiſtra et duce.

XXXVI. Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero venuſtas ſit, in

10. *Concedendum eſt, ut iis hæc apta ſint.*] Non concedend. in eo eſt, non hæc concedenda iis eſt laus, ut iis apta, accommodata, ſatis convenientia hæc ſint, de quibus antea dixi, nimirum ſtatus, inceſſus, vultus, oculi, manuum motus.

11. *Vetere diſciplina.*] Vide ſupra cap. vii. 3.

In ſcenam ſine ſubligaculo prodeat nemo.] *In ſcenam prodeunt*, qui aliquam ibi perſonam agunt, geſticulantur, ſaltant. Inter hæc ne aliqua corporis pars denudaretur, Romani, qui braccis non utebantur, *ſubligaculis* verecundiæ conſultum volebant, quibus *pudendæ partes corporis tegebantur*. Antiquiſſimi libri contracte exhibent *ſubligaclo*. Ita *vinclis* Cic. Tuſc. Quæſt. ii. 21. et de Offic. iii. 5. 7. Nec aſſentior iis, qui, quoties talia occurrunt, licentias poëticas crepant. Hac imminutione vitari potuit turpis ambiguitas, quæ etſi in verbis loquentium minor erat, in ſcriptis tamen offendere poterat.

13. *Cum parentibus.*] Cum patribus. De hoc more vid. Cicer. lib. ii. de Orat. c. 55. pro Cluent. c. 51. Plutarchus in Catone p. 348. Capitolin. in Gordian. c. 6. med.

XXXVI. 1. *In altero venuſtas, in altero dignitas.*] *Venuſtatem a Venere* dictam cenſet Cicero lib. ii. de Nat. Deor. c. 27. extr. Eam a *pulchritudine* diſtinguit etiam Sueton. Ner. c. 51. "Vultu pulchro magis, quam venuſto." Contra de Auguſto c. 79. "Forma fuit eximia, et per omnes ætatis gradus venuſtiſſima." Latius autem patet *dignitas*,

altero dignitas; venuſtatem, muliebrem ducere
2 debemus; dignitatem, virilem. Ergo et a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: et huic ſimile vitium in geſtu, motuque
3 caveatur. Nam et palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores; et hiſtrionum non nulli geſtus inepti non vacant offenſione: et in utroque genere, quæ ſunt recta et ſimplicia, laudantur.
4 Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda
5 eſt; color exercitationibus corporis. Adhibenda præterea munditia eſt non odioſa neque exquiſita nimis, tantum quæ fugiat agreſtem
6 et inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus; in quo, ſicut in pleriſque re-
7 bus, mediocritas optima eſt. Cavendum autem

quam *pulchritudo*. Illa enim juſtam quoque corporis ſtaturam poſcit. Unde Cornel. Nep. Dion. c. i. 2. "Habuit magnam dignitatem corporis, qua non minimum commendaretur."

3. *Palæſtrici motus.*] *Palæſtrici* ſive *palæſtritæ* dicuntur, "a quibus [ut ait Quintilian. lib. i. c. xi. 16.] geſtus motuſque formantur, ut recta ſint brachia, ne indoctæ ruſticæve manus, ne ſtatus indecorus, ne qua in proferendis pedibus inſcitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione diſſideant." Hi alium *curſorem faciunt*, alium *pugilem*, alium *luctatorem*, *aliudve quid ex iis, quæ ſunt ſacrorum certaminum*, auctore eodem lib. ii. 8. 7. *Palæſtrici* itaque *motus* ſunt, motus ad leges numeroſque compoſiti, quales hodie orcheſtra docet.

Inepti non vacant offenſione.] Dicit hiſtrionum geſtus, *ſi ſint inepti*, moleſtos eſſe ſpectatoribus, et in horum reprehenſionem incurrere. Sunt autem *geſtus inepti* non inconcinni ſolum, ſed etiam, qui multi ſunt et nimis exquiſiti. Vide Cic. de Orat. ii. 4.

4. *Coloris bonitate.*] Pallor umbratilem vitam, deſidiam et mollitiem arguere creditur. Romani multum ſole utebantur, et in ſole ungebantur, unde fuſcus color ducebatur. Hinc exquiſita arte colorem contervabant, amiſſum reſtituebant, uſi ad id iatraliptis.

5. *Inhumanam negligentiam.*] Ab humanitate alienam, homine elegante indignam.

eſt, ne aut tarditatibus utamur in ingreſſu mollioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur; aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elabo- 8
randum eſt, ne animi motus a natura recedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, et ſi attentos animos ad decoris conſervationem tenebimus. Motus autem animorum duplices 9
ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Co-

7. *Tarditatibus utamur in ingreſſu mollioribus.*] Horat. lib. i. Sat. iii. 9.

Nil æquale homini fuit illi. Sæpe, velut qui,
Currebat, fugiens hoſtem: perſæpe, velut qui
Junonis ſacra ferret.

Mollior tarditas eſt eorum, qui ſenſim ambulando imitantur hiſtrionicos geſtus, ut, quotieſcumque gradum transferunt, modulos quoſdam ſervare videantur.

Pomparum ferculis ſimiles.] *Fercula* ſunt machinæ, quibus ſigna et ornamenta hoſtibus erepta in triumphis, et deorum ſacra in circenſi pompa, tardo admodum gradu, ferebantur.

Suſcipiamus nimias celeritates.] Ambroſ. de Offic. i. 18. "Nec curſim ambulare honeſtum arbitror, niſi cum cauſa exigit alicujus periculi, vel juſta neceſſitas. Nam plerumque feſtinantes anhelos videmus torquere ora:" cet.

8. *Perturbationes.*] Appetitus vehementiores, ut a Cic. definiuntur lib. iv. Tuſc. c. 6. vel motus animi nimios, ut cap. 38. pr.

Exanimationes.] Cicer. lib. iv. Tuſc. c. 8. "Terrorem [definiunt] metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor et tremor et dentium crepitus conſequatur; timorem, metum mali appropinquantis; pavorem, mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor ſapientiam mihi omnem ex animo expectorat;

exanimationem, metum ſubſequentem et quaſi comitem pavoris."

9. *Alteri.*] Cap. xxi. 1. "Alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur."

gitatio in vero exquirendo maxime verſatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

1 XXXVII. Et quoniam magna vis orationis eſt, eaque duplex, altera contentionis, altera ſermonis: contentio diſceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, ſenatus; ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familia-
2 rium verſetur, ſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt; nulla ſermonis: quamquam haud ſcio, an poſſint hæc

XXXVII. 1. *Eaque duplex.*] Vid. lib. ii. c. 14. pr.

Altera contentionis, altera ſermonis.] *Contentionem* vocat, quæ *actio* eſt aliis, ſive oratio in judicio, concione, ſenatu habenda: (quæ quod adverſariam ſententiam plerumque oppugnat, vehemens et contentioſa eſt) *ſermonem*, quo in congreſſibus utimur familiaribus, (Gallis *diſcours*) ubi remiſſius ac lenius agimus.

Diſceptationibus judiciorum.] Vid. c. xvi. 3. Hinc tria illa dicendi genera nata ſunt: *judiciale*, quo in foro utebantur; *demonſtrativum*, cui pro roſtris fere erat locus; *deliberativum*, cum in ſenatu de rebus publice utilibus ſententiam dicebant. Vide Voſſ. Inſtitut. Orat. lib. i. c. 3.

Tribuatur.] Tamquam proprie his conveniens. Vid. c. 34. pr.

Sermo.] Hic verſatur in eo genere, quod noſtri rhetores διδασκαλικὸν vocant. Id, quia a contentione dicendi abhorret, a veteribus, qui contentionis tantum præcepta tradiderunt, excuſate omitti potuit. *Circuli* dicuntur plurium in publico coëuntium, in orbem conſiſtentium et confabulantium cœtus.

Diſputationibus.] Vulgus *diſcurſus* vocat, quibus vel ab uno, vel a pluribus de quacumque re in utramque partem diſſeritur.

2. *Contentionis præcepta rhetorum.*] Duo genitivi, qui ab uno nominativo pendent, ut c. 14. "Cæſaris tranſlatio pecuniarum." Nep. Eum. x. 2. "Nonnullorum virtutis obtrectatio." Alter vero paſſivus, alter activus eſt, q. d. rhetores tradunt præcepta de contentione.

Haud ſcio an poſſint.] Fac.

quoque esse. Sed discentium studiis inveniun- 3
tur magistri: huic autem qui studeant, sunt
nulli; rhetorum turba referta omnia. Quam-
quam, quæ verborum sententiarumque præ-
cepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt.
Sed cum orationis indicem, vocem habeamus; 4
in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut
suavis: utrumque omnino a natura petendum
est: verum alterum exercitatio augebit, alte-
rum imitatio presse loquentium et leniter. Ni- 5
hil fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio pu-

tasse et possint sermonis præcepta tradi. Vide c. xi. 1.

3. *Discentium studiis inveniuntur magistri.*] Si qui erunt, qui sermonis præcepta cognoscere cupiant, non deerunt magistri, qui ea tradant: quia vero ea nemo fere desiderat, fit inde, ut a rhetoribus vulgo prætereantur, et ad contentionem omnia referantur.

Verborum sententiarumque.] Verborum et rerum. *Præcepta sunt* interpretare *exstant*; tradita sunt et in litteras relata a rhetoribus. Vid. c. xi. 12.

4. *Sequamur.*] Adfectemus, consequi studeamus. Vid. c. i. 6.

A natura petendum est.] A natura id cuique tributum sit, necesse est: a qua nisi vocem liberalem, nisi os planum habueris, omnis dicendi labor peribit. Vid. Quintil. lib. xi. 3. 12.

Exercitatio augebit.] De qua Quintil. lib. xi. 3. 19. et 54. et 68. Sueton. Ner. c. 20. Cic. lib. i. de Orat. c. 61. Plutarch. in Demosth. p. 849.

Presse loquentium.] *Presse* loquitur, non solum qui breviter adstricteque dicit, sed etiam qui singularum litterarum sonum ita exprimit, ne qua opprimatur, ne alia magis alia audiatur. Hæc significatio hujus loci est. Cicer. lib. iii. de Orat. cap. 11. "Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius: nolo verba exiliter exanimata exire; nolo inflata et quasi anhelata gravius." Deinde: "Nostri minus student litteris, quam Latini: tamen ex istis, quos nostis, urbanis in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat." Postea cap. 12. "Ex quo sic locutum esse ejus patrem judico, sic majores, non aspere, ut ille quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse, et sequabiliter, et leniter."

5. *Nihil fuit in Catulis.*]

tares uti litterarum: (quamquam erant litterati, ſed et alii) hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis; litteræ neque expreſſæ, neque oppreſſæ, ne aut obſcurum eſſet, aut putidum. Sine contentione vox nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Craſſi, nec minus faceta: ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero et fa-

Hoc dicit Cicero: Non Catuli præ ceteris ſuæ ætatis oratoribus inſigni eruditione exculti, neque inſtructi erant ſubtiliter judicandi ea ſollertia, quæ ab eximia quum reliquarum doctrinarum, tum grammaticæ cognitione proficiſci ſolet: et tamen hi optime uti lingua Latina putabantur. Erant illi quidem minime indocti, ſed non minus litterati etiam erant alii, qui tamen haud æquabant hanc eloquentiæ laudem Catulorum. Quid erat igitur, quo Catuli tantam gloriam conſequuti ſunt? Suavitas vocis erat et lenis appellatio litterarum. Simili figura uſus eſt Cic. de Orat. iii. 56. "Quid fuit in Graccho,—— quod me puero tanto opere ferretur?" Ovid. Triſt. iii. 4. 21.

Quid fuit, ut tutas agitaret Dædalus alas?

De *Catulis* vide c. xxii. 8. et c. xxx. 15.

Sed et alii.] Crediderim, Ciceronem ſcripſiſſe *ſed ut alii*. Vide c. xxxviii. 3.

6. *Litteræ neque expreſſæ, neque oppreſſæ.*] Quintil. lib. i. 11. 4. "In primis vitia, ſi qua ſunt, oris emendet; ut expreſſa ſint verba, ut ſuis quæque litteræ ſonis enuntientur. Quarumdam enim vel exilitate, vel pinguetudine nimia laboramus: quaſdam, velut acriores, parum efficimus, et aliis non diſſimilibus, ſed quaſi hebetioribus, permutamus."

Ne aut obſcurum eſſet.] Ne litteræ obſcurius exprimerentur. "*Putidum* non ſolum ab ore fœtido et gravi, quod naribus præbetur, ſed et quod auribus triſte et inſuave, auſterum, rancidum, id *putidum* dici poſſe, auctoritas vetuſtatis admiſit." Nonius vi. 68. Verba Ciceronis ex lib. iii. de Orat. c. 11. leges ſupra ad n. 4.

Sine contentione vox nec languens.] Etſi nulla vocis contentione utebatur, tamen nec languida illa erat, nec tinnula. Vide Quintil. lib. ii. c. 11. pr. lib. xi. 3. 55. p. 1009.

7. *Uberior oratio L. Craſſi.*] Major quidem in Craſſo erat dicendi copia: nihilo tamen minus Catuli Latinius loqui credebantur. De Craſſo vid. cap. xxx. 9.

cetiis Cæſar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorum ſermone vinceret. In omnibus 9 igitur his elaborandum eſt, ſi in omni re, quid deceat, exquirimus. Sit ergo hic ſermo, in 10 quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax: inſit in eo lepos. Nec vero, 11 tamquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios: ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus 12 loquatur: ſi ſeriis, ſeveritatem adhibeat: ſi jocoſis, leporem. In primiſque provideat, ne ſer- 13 mo vitium aliquod indicet ineſſe in moribus: quod maxime tum ſolet evenire, cum ſtudioſe de abſentibus detrahendi cauſſa, aut per ridi-

8. *Catuli patris frater.*] Frater uterinus. Uterque, C. Julius L. F. Cæſar Strabo, de quo xxx. 9. et Catulus pater, Popillia matre natus erat, cui mulieri defunctæ primum contigit in urbe publice laudari. Vid. Cic. lib. ii. de Orat. c. 7. et 11.

Contentiones aliorum ſermone vinceret.] Cum leniter et remiſſe diceret, ſermo ejus ſale et facetiis conditior erat, quam aliorum pugnaciſſimæ orationes.

10. *Socratici maxime excellunt.*] In quibus Xenophon et Plato. Nam quia Socratici nihil ſe ſcire profitebantur, minus, quam alii, pugnaces et arrogantes erant.

11. *Tamquam in poſſeſſionem ſuam venerit.*] *In poſſeſſionem* aliquam *ſuam.* Sermo non *excludat alios*, id eſt, qui in circulis et conviviis loquetur, non ſibi ſoli loquendi jus arroget, quaſi in re ſibi propria verſetur.

Non iniquam putet.] Hoc κατὰ μείωσιν dicitur, eſtque idem, quod: æquum putet, alternis loqui inter ſe pares.

13. *Per ridiculum.*] Defuit Ciceroni adverbium, quod alteri, *ſevere*, reſponderet. De elegante hac adverbii periphraſi vide Gronov. et Drakenb. ad Liv. xxx. 29. 3. et Cortium ad Salluſt. Cat. xii. 5. et xx. 9.

culum, aut ſevere, maledice contumelioſeque
14 dicitur. Habentur autem plerumque ſermo-
nes aut de domeſticis negotiis, aut de re pub-
lica, aut de artium ſtudiis atque doctrina.
15 Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad
16 alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed
utcumque aderunt, (neque enim omnes iiſdem
de rebus, nec omni tempore, nec ſimiliter de-
lectamur) animadvertendum eſt etiam, qua te-
nus ſermo delectationem habeat: et, ut inci-
piendi ratio fuerit, ita ſit definendi modus.

1 XXXVIII. Sed quomodo in omni vita re-
ctiſſime præcipitur, ut perturbationes fugia-
mus, id eſt, motus animi nimios, rationi non
obtemperantes: ſic ejus modi motibus ſermo
debet vacare, ne aut ira exſiſtat, aut cupiditas
aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale ali-
2 quid appareat. Maximeque curandum eſt, ut

14. *De re publica.*] De rebus civilibus.

Doctrina.] Cujus pars eſt philoſophia, moralis maxime, qua vivendi ratio præſcribitur.

16. *Sed utcumque aderunt.*] Prout aderunt homines. Ita Plaut. Epid. i. 1. 47. et Pœnul. iii. 5. 9.

Utcumque eſt ventus, exin velum vortitur.

Cic. de Divin. ii. 42. "Perinde, utcumque temperatus ſit aër, ita pueros orientes animari atque formari."

Neque enim omnes iiſdem de rebus.] Subintellige *ſermonibus.*

Animadvertendum eſt etiam.] Non illud modo faciendum, ut ad ea, quæ honeſtiſſima ſermonis argumenta ſunt, oratio revocetur: ſed præterea hoc animadvertendum, quo uſque ea fine faſtidio audiri poſſit. Τοῦ *etiam* ſignificatio eſſe poteſt *adhuc.*

XXXVIII. 1. *Sed quomodo.*] *Quemadmodum* frequentius cum *ſic* conſtruitur, quam *quomodo.* Neque tamen hoc ſine exemplo dictum. Vide Turſellin. de Part. p. 939.

Ne aut ira exſiſtat.] Se proferat, emineat, erumpat.

Pigritia aut ignavia.] Vid. c. 9. pr.

eos, quibus cum ſermonem conferemus, et vereri, et diligere videamur. Objurgationes etiam non numquam incidunt neceſſariæ, in quibus utendum eſt fortaſſe et vocis contentione majore, et verborum gravitate acriore; id agendum etiam, ut ea facere videamur irati. Sed ut ad urendum et ſecandum, ſic ad hoc genus caſtigandi, raro invitique veniemus, nec umquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. Magna autem parte clementi caſtigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut et ſeveritas adhibeatur, et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet objurgatio, ſignificandum eſt, ipſius id cauſſa, qui

3. *Objurgationes etiam.*] Fit aliquando, ut in ſermone neceſſariæ ſint objurgationes, ut aliquis objurgandus ſit. Hic de ea tantum caſtigatione agit, quæ verbis fit. De toto genere ſupra c. 25. extr.

Ut ea facere videamur irati.] Alii negationem inculcant. Cui hic locum non eſſe, tum tota orationis Tullianæ conſequutio, tum illud oſtendit, quod hoc præceptum interveniente conjunctione *etiam* cum prioribus (*vocis* contentione *majore et verborum gravitate* acriore) copulatur. Iram interdum ſimulandam eſſe, ne Stoici quidem, acerrimi illi iracundiæ inſectatores negabant. Senec. de Ira ii. 14. "Numquam itaque iracundia admittenda eſt; aliquando ſimulanda, ſi ſegnes audientium animi concitandi ſunt."

Sic et ad hoc genus.] Particulam *et*, qua Cicero pro *etiam* uti non ſolet, expelle.

Cum qua nihil.] Vid. ſtatim, n. 7.

4. *Magna autem parte.*] *Magna autem ex parte* habes ſupra ad c. vii. 10.

Contumelia repellatur.] *Contumelia* eſt injuria exiſtimationem alterius lædens, eumque in contemtum adducens. Ea a caſtigatione procul haberi, prohiberi et repelli debet.

5. *Ipſius id cauſſa.*] Ideo, ut ejus ſaluti et utilitati conſulatur. Sic *regis cauſa* lib. i. ep. i. 2. ubi vid. Cortium. Quemadmodum Græcis αὐτὸς ſæpe

6 objurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam pellere.
7 Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec conſtanter fieri poſſunt, neque iis, qui ad-
8 ſunt, probari. Deforme etiam eſt, de ſe ipſum prædicare, falſa præſertim, et cum irriſione audientium imitari militem glorioſum.

1 XXXIX. Et quoniam omnia perſequimur, volumus quidem certe, dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati et principis domum

πλεονάζει, ſic Latini *is* frequenter adjiciunt, ubi noſtris abundare videtur. Cic. xiii. ad Diverſ. ep. 28. " Illud quod ſupra ſcripſi, id tibi confirmo in meque recipio." Vide ſupra ad c. xxxv. 3.

6. *Rectum eſt retinere.*] Hoc Latinum eſt, non, ut vulgus noſtrum, *rectum eſt ut.* Lib. vi. Attic. Op. 9. extr. " Sed eum fine meis litteris ad te venire vix rectum erat." Sic *verum eſt* Horat. lib. i. ep. 7. extr.

Metiri ſe quemque ſuo modulo ac pede verum eſt:

Nobis indigna audiamus.] Convicia et probra immerentibus ingeſta et vix tolerabilia.

Gravitatem retinere.] Conſtantiam in ſervando eo, quod rectum et decorum eſt, a quo non poteſt non diſcedere animus ira perturbatus."

7. *Cum aliqua perturbatione.*] Paullo ante n. 3. " Cum qua nihil recte fieri poteſt." Præpoſitio *cum* ſæpe abundat. Vide Gunther. Latin. Reſtit. part. ii. c. 43.

Ea nec conſtanter fieri poſſunt.] Pronomini *qui*, eleganter *is* poſtponitur. Vide infra iii. 27. 8. " Non ita poſſunt fieri, ut nobis conſtemus," id eſt, per omnia nobiſcum conſentiamus.

8. *Militem glorioſum.*] Comicum illum *militem glorioſum* Menandri, poëtæ Græci, et Plauti, cujus hoc nomine inſcripta fabula exſtat. Eum Terentius quoque in Eun. act. ii. ſc. i. in ſcenam produxit.

XXXIX. 1. *Omnia perſequimur.*] Quæ ad officium inveniendum pertinent, quæque ad noſtrum inſtitutum faciunt.

Volumus quidem certe.] Hæc parentheſis arrogantiæ ſuſpicionem deprecatur. Laudatur, qui omnia, quæ ad rem pertinent, perſequitur; reprehenditur, qui a ſe uno nihil eſſe præteritum putat, quod vix fieri poteſt.

placeat esse, cujus finis est usus, ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa fa-2 milia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio et plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus 3 accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic

Placeat esse.] Verbum philosophorum proprium, cum suam de aliqua quæstione sententiam proferunt. Vide cap. ii, 11. vii. 5. xliii. 4.

Cujus finis est usus.] Usus est, qui finem modumque præscribit domui, quem excedere illa non debet. *Cujus finis est usus*, Græcorum sententia est, Τῆς κτήσεως μέτρον ἡ χρῆσις.

Ædificandi descriptio.] Domus exstruendæ designatio, ἀρχιτεκτονική. Vid. Cat. cap. xvii. 4.

Adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia.] Utriusque ratio est habenda.

2. *Cn. Octavio.*] Victori Persei regis, de quo navalem triumphum egit. Cos. fuit anno 588. Octaviani Cæsaris abavi frater, C. Octavii Rufi quæstorii, qui Augusti atavus fuit, filius. De eo vide Sueton. Aug. c. 2. Cicer. Philipp. ix. 2.

In Palatio.] Quæ pars urbis erat celeberrima, principum fere domibus occupata. Non *Palatino.*

Novo homini.] Qui primus suæ familiæ consul factus fuerat. Ejus enim majores nullos omnino honores curules gesserant. Vide Cort. ad Sallust. Cat. c. xxiii. 6. Octaviæ quidem familiæ origo vetus erat, quæ a Tarquinio Prisco rege adlecta fuerat, sed postea ad plebem se contulerat, nec ullos honores ceperat.

3. *Scaurus.*] M. Æmilius Scaurus, Marci, senatus principis (c. xxii. 8.) ex Metella filius, Sullæ privignus, qui, magnificentissima ædilitate functus, ad prætoram tantum pervenit, et cum consulatum peteret, repetundarum et ambitus accusatus, atque a Cicerone defensus est. Tullii oratio pro Scauro præter fragmenta pauca intercidit.

Accessionem adjunxit ædibus.] Suis ædibus Octavii domum, a se destructam, accessionis loco adjunxit, et magnam ea re invidiam sibi conflavit. Vid. Plin. l. xxxvi. c. 15.

ſummi et clariſſimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulſam ſolum retulit, ſed ig-
4 nominiam et calamitatem. Ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, ſed domino domus hone-
5 ſtanda eſt. Et ut in ceteris habenda ratio non ſua ſolum, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam et hoſpites multi recipiendi, et admittenda hominum cujuſque modi
6 multitudo, adhibenda cura eſt laxitatis. Aliter ampla domus dedecori ſæpe domino fit, ſi eſt in ea ſolitudo, et maxime, ſi aliquando alio
7 domino ſolita eſt frequentari. Odioſum eſt enim, cum a prætereuntibus dicitur,

O domus antiqua, heu quam diſpari
Dominare domino!

In domum multiplicatam.] Acceſſione Octavianæ amplificatam.

Et calamitatem.] Ambitus judicio, niſi fallor, damnatus. Nec obſtat, quod repetundarum eum abſolutum eſſe, legimus. Bis enim intra paucos dies ab eodem P. Triario in judicium vocatus, bis ab eodem Cicerone defenſus eſt. Priore judicio repetundarum, poſteriore ambitus fuit reus: altero abſolutum eſſe conſtat; altero condemnatum eſſe, indicia valde probabilia ſunt. Vide Cic. ad Attic. iv. 16. ad Q. Fratr. iii. 2. Quinctilian. iv. i. 69.

4. *Domino domus honeſtanda eſt.*] Decoranda, nobilitanda.

6. *Aliter.*] Alioqui, ſi ea laxitatis adhibendæ cauſa non eſt, quam dixi. Lib. ii. c. 12. "Semper eſt jus æquabile quæſitum: neque enim aliter eſſet jus." Ibid. "Aliter juſtitia non eſſet." Læl. c. 20. "Aliter amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt." Cornel. Nep. Them. c. 7. extr. "Aliter illos in patriam numquam eſſent recepturi."

Si eſt in ea ſolitudo.] Si non frequentatur ab hoſpitibus amicis, clientibus.

Alio domino.] Quam diu alium dominum habuit.

7. *O domus antiqua.*] Verſus incerti poëtæ antiqui, ad quem etiam adludit Philipp. ii. 41. "O tecta ipſa miſera, quam

quod quidem his temporibus in multis licet
dicere. Cavendum autem est, præsertim si ip- 8
se ædifices, ne extra modum sumtu et magnifi-
centia prodeas: quo in genere multum mali
etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, 9
præsertim in hanc partem, facta principium
imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtu-
tem quis? at quam multi villarum magnificen-
tiam imitati sunt? quarum quidem certe est
adhibendus modus, ad mediocritatemque revo-
candus. Eademque mediocritas ad omnem
usum cultumque vitæ transferenda est. Sed

dispari domino! Quamquam quo modo iste dominus? sed tamen a quam dispari tenebantur." E carmine trochaico vel iambico versum alterum ἀκέφαλον, alterius vero πενθημιμερὶς a Cicerone depromtum esse opinor.

Dominare.] Passive, more veterum poëtarum.

His temporibus in multis licet dicere.] Pompeii et ceterorum, qui cum eo perierunt, domos significat, quas Cæsar aliis dominis habendas dederat priorum dissimillimis, ut ipsius Pompeii Magni Antonio triumviro. *In multis* est *de multis.* Vid. ad lib. ii. 16. extr.

8. *Ne extra modum prodeas.*] Ne modum excedas.

Multum mali etiam in exemplo est.] Ipsum exemplum non servati in ædificando modi nocet, et, dum alios ad imitandum provocat, multorum malorum causa est. Imitantur enim illi etiam, quorum facultates id minus patiuntur. Itaque ipso exemplo in hoc genere peccatur.

9. *In hanc partem.*] In malam partem.

Principium.] Vulg. *principum.* Vide, quos laudat Drakenb. ad Liv. ii. 27. 12.

L. Luculli.] Ejus, qui adversus Mithridatem bellum gessit. Vide pro Leg. Manil. c. 8. Vitam ejus scripsit Plutarchus: virtutes, quæ non contemnendæ fuerunt, Cicero exponit lib. iv. Academ. pr. qui inscribitur Lucullus. De sumtuosissimis ejus villis vide Plin. lib. ix. 54. qui ideo eum a Pompeio *Xerxem togatum* appellatum scribit. Varro lib. i. R. R. c. 13. "Pessimo publico ædificatas," ait.

Mediocritas——transferenda est.] Eadem mediocritas, quæ in villis ædificandis adhiberi solet, ad omnem vitam est transferenda, ut nihil fiat nisi intra modum.

10 hæc hac tenus. In omni autem actione ſuſcipienda tria ſunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura et opera ſuſcipiatur, quam cauſſa poſtulet: tertium eſt, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem et dignitatem, moderata ſint. 11 Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius.

10. *In omni autem actione.*] Ne ἀναπφαλαίωτον eſſe putes eorum, quæ Cicero antea dixerat. Nova hinc tractatio oritur. Et ſane, quum noſter in prioribus expoſuiſſet, quid decorum ſit in veſtitu, in ſermone, in domo cultuque vitæ: conſentaneum erat hic adjicere, quod decorum ſervandum ſit in rebus agendis, et in adminiſtrandis conficiendiſque negotiis.

Ut appetitus rationi pareat.] Ne quid ſtulte ſuſcipias ea adpetendo, quæ vel numquam adſequare, vel cum dedecore et damno conjuncta habeas.

Ut caveamus.] Id, quod ſequitur, non cavendum eſt, ſed ſequendum et curandum, ut fiat. At verbi *caveo* et vis et ſyntaxis ſæpe eadem eſt, quæ verborum *curo, proſpicio, video.* Cic. de Fin. ii. 31. "Tam accurate tamque diligenter caveat et ſanciat, ut Amynomachus," cet. Ibid. "Tantum dico, magis fuiſſe veſtrum agere Epicuri diem natalem, quam illius teſtamento cavere ut ageretur." Plura dedit Perizon. ad Sanct. iv. 15. 29. p. 811.

Speciem et dignitatem.] Externum ſplendorem et ornatum, qui in cultu et alio paratu in oculos hominum incurrit.

11. *Decus ipſum tenere.*] Noſter in præceptis decori tradendis hoc loco verſatur. Ut decorum ſervetur, modum tenendum, ut modus teneatur, decus ſervandum eſſe præcipit. In his *decus* ſignificat ornatum, amplitudini ac dignitati cujuſque rei vel hominis convenientem. Hic ornatus intra quos fines ſubſiſtere debeat, Cicero paullo ante expoſuit, quum oſtenderet, qualem hominis honorati domum eſſe placeat. Dicendi forma, *decus tenere modus eſt optimus*, ſimilis eſt illi infra iii. 29. 18. "Non facere perjurium eſt." Infinita verba commode nominum vices ſuſtinent.

Horum tamen trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

XL. Deinceps de ordine rerum et de opportunitate temporum dicendum eſt. Hæc autem ſcientia continentur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant: non hanc, quam interpretamur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt; ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſervatio. Itaque, ut eamdem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur a Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur, loco ſuo collocandarum. Ita videtur eadem vis ordinis et collocationis fore. Nam

Præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare.] Dictum hoc eſt, quemadmodum illud, c. xxxviii. 6. "Rectum eſt autem—gravitatem retinere."

XL. 1. *Hæc autem ſcientia continentur ea.*] Εὐταξίαν a Cicerone *ſcientiam* appellari, mirum videri non poterit, quum ab eodem *modeſtia* in proximis *ſcientia* appelletur. Εὐταξίας duas ſpecies Cicero conſtituit: *modeſtiam*, ſive ſcientiam ordinis et loci nobis ipſis convenientis, ejuſque ſervandi verecundiam; et ordine quidque faciendi prudentiam. Hanc *diſpoſitum* vocari a Tacito lib. ii. Hiſt. c. 5. *diſpoſitam vitam* a Plinio lib. iii. ep. 1. obſervat Gronovius.

Non hanc, quam.] Accuſativus *hanc* a verbo *nominant* ſuſpenſus.

Sed illa eſt εὐταξία.] Quia prægreditur *non hanc*, exſpectare poſſit aliquis *ſed illam εὐταξίαν*. Ita vero conſtructionem orationis Cicero variare ſolet. De Or. i. 27. "Has cauſſas inveniebam duas: unam—Altera eſt," cet. De Off. i. 6. 3. "Duo vitia vitanda ſunt: unum—Alterum eſt vitium," cet.

2. *Ut eamdem nos modeſtiam appellemus.*] Ut eamdem *modeſtiam* appellare liceat, quæ proprie aliud ſignificat. Nam proprie μετριότης eſt; nova ſignificatione εὐταξία, quæ alio Latino vocabulo appellari nequit.

Loco ſuo collocandarum.] Id eſt, opportuno tempore dicendarum et agendarum, ut ipſe paullo poſt explicat. Non differt igitur ab hac definitione illa, quam n. 4. adfert, "Scientia opportunitatis idoneorum ad agendum temporum."

3. *Ita videtur eadem vis.*] *Eadem vis* eſt eadem ſignificatio.

[et] ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis et accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum
4 Græce εὐκαιρία, Latine appellatur occaſio. Sic fit, ut modeſtia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum
5 ad agendum temporum. Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, et temperantia, et earum ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus jam diu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, et ad eorum approbationem, quibus cum vivimus, nunc dicenda ſunt.
6 Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut, quem ad modum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint apta inter ſe et convenientia.
7 Turpe eſt enim valdeque vitioſum, in re ſevera convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre

Nam et ordinem.] *Et* pro *etiam* Ciceroni inſolens, et copulæ hic locus nullus eſſe videtur.

4. *Modeſtia hæc, quam ita interpretamur.*] Modeſtia hac ſignificatione, quam ei tribuimus.

5. *De qua principio diximus.*] Cap. 5. et 6.

Moderatione.] Quam antea *modeſtiam* dixit.

6. *In oratione conſtanti.*] Quæ ab homine ſanæ mentis profecta nihil, quod ſibi ipſum repugnet, habet: quæ ſecum per omnia conſentit: in qua rerum, verborum et vocis eſt æqualitas.

Apta inter ſe.] Connexa, cohærentia.

7. *Convivii dicta.*] Dicteria, qualia in conviviis, inter pocula jactantur.

Delicatum.] Minus pudicum, mollem, qualis eſt amantium.

ſermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclen, iique de communi officio conveniſſent, et caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetque Sophocles, "O puerum pulchrum, Pericle!" "At enim prætorem, Sophocle, decet non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere." Atque hoc idem Sophocles ſi in athletarum probatione dixiſſet, juſta reprehenſione caruiſſet: tanta vis eſt et loci, et temporis. Ut, ſi qui, cum cauſſam ſit acturus, in itinere aut in ambulatione ſecum

8. *Pericles.*] Vid. c. xxx. 9.

In prætura.] Plutarch. Ὅτι συστρατηγῶν ἐξίπλευσε μετ' αὐτοῦ. Nihil enim aliud eſt prætor, quam στρατηγός. Vide Boſium in Ind. ad Cornel. Nepot.

Sophoclen.] Solent auctores optimi Græcas terminationes in Græcis nominibus ſervare. Attici vero non Σοφοκλέα ſolum, ſed etiam Σοφοκλῆν dicebant. Ita in antiquo codice Gu. apud Corn. Nepotem *Themiſtoclen*, *Iphicraten*, *Datamen*, *Mandroclen* diſerte ſcriptum eſſe vidi. Ex eadem declinatione manaverunt, qui in Cicerone mox ſequuntur, vocativi *Pericle*, *Sophocle*.

Non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes.] Valer. Max. i. iv. 3. "Intemperantiam ejus increpans dixit, prætori non ſolum manus a pecuniæ lucro, ſed etiam oculos a libidinoſo adſpectu continentes eſſe debere."

Atque hoc idem.] Sententia poſtulat *atqui*.

In athletarum probatione.] Proprium de hac re verbum eſt *probatio*, quæ eſt exploratio, qua robur et ars athletarum experimentis cognoſcitur. Eos nudos certaſſe, notiſſimum eſt.

9. *Secum ipſe meditetur.*] *Meditari* non eſt tantum *ſecum attentius cogitare*, quod quidem ſequitur, ſed ab hoc diſtinguitur: verum etiam exercere, et ad quamcumque rem ſe præparare. Hinc et *meditatio campeſtris* dicitur, de militari exercitatione. Frequentiſſime de iis uſurpatur, qui declamando exercentur. Cic. i. de Orat. c. 61. de Demoſthene: "Perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur." Lib. ii. Offic. c. 13. "Quod etiam tum poterat domi cum laude meditari." Hinc Quintil. lib. iv. c. ii. 29. "Declamationem [vocat] forenſium actionum meditationem," id eſt, præparationem.

ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in convivio faciat, inhumanus videatur, inſcitia tem-
10 poris. Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, ut, ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna perverſitas, facile apparent nec magno opere admonitionem et præcepta deſi-
11 derant. Quæ autem parva videntur eſſe delicta, neque a multis intelligi poſſunt, ab iis
12 eſt diligentius declinandum. Ut in fidibus aut in tibiis, quamvis paullum diſcrepent, tamen id a ſciente animadverti ſolet: ſic videndum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet; vel multo etiam magis, quo major et melior actionum, quam ſonorum, concentus eſt.

1 XLI. Itaque, ut in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres ac diligentes eſſe volumus animadverſores vitiorum,
2 magna ſæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex ſuperciliorum aut remiſſione

Inhumanus.] Dicitur inhumanus, cujus mores ab ea vivendi et cum aliis agendi ratione diſcrepant, quæ liberalibus et eruditis hominibus probatur. Hæc *humanitas* paullo poſt vocatur.

10. *In foro cantet.*] Ubi artifices ſcenici tantum cantantes audiri ſolebant. Idem eſt *in foro ſaltare* lib. iii. cap. 19. pr. Vide ſupra ad c. xxxi. 10. Non *temulentam* tantum et *temerariam cantionem* improbat, ſed omnem muſices uſum in publico, Romanis moribus improbatum. De carminibus ſecularibus et Saliaribus nihil hic attinet dicere.

11. *Parva videntur eſſe delicta.*] Levia peccata.

12. *Diſcrepent.*] Diſſonent, non concinant.

Videndum eſt.] Cavendum. Vide ad c. xiv. 2.

XLI. 2. *Ex oculorum obtutu.*] Conjectu oculorum, eorum ad obtuendum directione.

Ex ſuperciliorum aut remiſ-

aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis et ſubmiſſione, ex ceteris ſimilibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque diſcrepet. Quo in genere 3
non eſt incommodum, quale quidque eorum ſit, ex aliis judicare: ut, ſi quid dedeceat in illis, vitemus ipſi. Fit enim neſcio quo modo, 4
ut magis in aliis cernamus, quam in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. Itaque facillime cor- 5
riguntur in diſcendo, quorum vitia imitantur, emendandi cauſſa, magiſtri. Nec vero alienum 6
eſt, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam uſu peritos, et, quid iis de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri ſolet, 7

ſione aut contractione.] Supercilia, quæ fronti ſubjecta ſunt, *remittantur*, cum animo ſumus tranquillo, leni et placato; *contrahuntur*, cum tolluntur ab iratis vel ſuperbis, quibus *altum ſupercilium* tribuitur. Quintil. lib. xi. 3. 79. "Ira contractis, triſtitia deductis, hilaritas remiſſis [ſupercilliis] oſtenditur."

Ab officio.] A decoro.

3. *Quale quidque eorum ſit.*] Decorum ſit, nec ne, in aliis obſervare, exiſtimare, in quibus eadem videre licet. In aliis enim noſtros mores, tamquam in ſpeculo, intueri poſſumus.

Si quid dedeceat alios.] Hanc liberis ſuis præcipiendi rationem patribus olim probatiſſimam fuiſſe, diſces a Terentio iii. Adelph. iii. 60.

Nihil prætermitto, conſuefacio: denique
Inſpicere tamquam in ſpeculum in vitas omnium
Jubeo, atque ex aliis ſumere exemplum ſibi.

Eamdem in patre ſuo laudat Horat. Sat. i. 4. 105.

4. *Magis in aliis cernamus.*] Senec. lib. ii. de Ira c. 28. "Aliena vitia in oculis habemus, a tergo noſtra ſunt." Vide Phædr. lib. iv. Fab. 9. Horat. Sat. i. 3. 24.

6. *Adhibere.*] In conſilium, eos conſulere.

7. *Major enim pars.*] Plures hominum id probant et rectiſſimum putant, quod ipſa natura præſcribit: et, licet a-

quo a natura ipſa deducitur: in quibus videndum eſt, non modo quid quiſque loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat, atque etiam, qua de cauſſa
8 quiſque ſentiat. Ut enim pictores, et ii, qui ſigna fabricantur, et vero etiam poëtæ, ſuum quiſque opus a vulgo conſiderari vult; ut, ſi quid reprehenſum ſit a pluribus, id corrigatur: hique et ſecum, et cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum judicio permulta nobis et facienda, et non facienda, et mutanda, et
9 corrigenda ſunt. Quæ vero more agentur inſtitutiſque civilibus, de iis nihil eſt præcipien-
10 dum. Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſue-

liqui inde aberrent, haud facile tamen fit, ut major pars in judicio de officiis ferendo fallatur. Quod igitur optimis et doctiſſimis decorum videbitur, id maxime ſequendum.

Quid quiſque loquatur.] Multa enim opinionum portenta adferri ſolebant a philoſophis, quæ vitæ actu ipſi minime probabant. Naturæ enim bonitate victi alia dicebant, alia ſentiebant. Vid. c. ii. 6.

8. *Signa fabricantur.*] Aliis pluribus locis *fabricari* activa ſignificatione a Cicerone uſurpatur.

Et vero etiam poëtæ.] *Et vero* adfirmans eſt particula, qualis fere *et certe*. Philipp. ii. c. 17. pr. " Et vero adhibes joci cauſa magiſtrum, ſuffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem." De Clar. Orat. c. 44. extr. " Et vero fuit in hoc et popularis dictio excellens." Poëtarum recitationes, quibus in theatris ſæpe aliorum judicia explorare voluerunt, non ignotæ ſunt.

9. *More agentur.*] Pro *aguntur*. Ita loqui ſolet Cicero. Hoc ipſo capite n. 12. " Cedere iis qui magiſtratum habebunt." Supra c. xi. 7. " Ii, qui armis poſitis ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt." Infra c. xlii. 10. " Illinc adſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt."

Inſtitutiſque civilibus.] Quibus *non eadem omnibus ſunt honeſta atque turpia*, ut ait Corn. Nep. præf.

10. *Aut Ariſtippus.*] Ariſtip-

tudinemque civilem fecerint, locutive ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis illi et divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum vero ratio tota eſt ejicienda. Eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis atque magnis eſt, bene de re publica ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, ſic, ut aliquo honore aut

pus, genere Cyrenaicus, Socratis quidem auditor, ſed ſummus voluptatis defenſor et amator: a quo *Cyrenaici* philoſophi dicti ſunt. Ingenio ad omnia apto fuiſſe traditur, divitum adſectator auliſque multo, quam ceteri philoſophi, accommodatior. Vide de eo Diog. Laërt. lib. ii. 65. ſeqq. Horat. Epiſt. i. 17. 23.

Omnis Ariſtippum decuit color, et ſtatus, et res.

Conjunctionem *aut* non ubique ſimpliciter disjungere, jam inde ſatis intelligitur, quod *aut etiam* ſine reprehenſione dicimus. Tum vero pluralis numeri verbum eleganter ſubjungitur. Sulpicius ad Cic. l. iv. ep. 5. "Quid eſt, quod tu, aut illa, cum fortuna hoc nomine queri poſſitis?" Cic. de Or. ii. 4. "Ut ne Sulpicius familiaris meus, aut Cotta, plus, quam ego, apud te valere videantur."

Contra morem conſuetudinemque.] De religione diſſenſit a Græcis Socrates: Ariſtippus meretrices ſectatus eſt, vixitque luxurioſius, quam philoſophum decuit. Senec. de Tranq. Anim. c. 15. "Cum pueris Socrates ludere non erubeſcebat: et Cato vino laxabat animum: et Scipio triumphale illud et militare corpus movit ad numeros."

Divinis bonis.] Ingenium, doctrinam, eloquentiam, animi magnitudinem hoc nomine appellat.

11. *Cynicorum vero ratio tota.*] Impudens Cynicorum vivendi et agendi ratio, qui omnem verecundiam ſuſtulerunt. Vid. c. xxxv. 6.

12. *Quorum vita perſpecta in rebus honeſtis.*] Quorum virtus in omni vita ſpectata eſt, qui multa virtutis ſpecimina ediderunt.

Sic, ut aliquo honore aut imperio affectos.] Diviſe ſcribendum *ſic, ut*. Privatos etiam homines, qui bene de republ. ſentiunt ac merentur, quales ſunt viri docti, philoſophi, oratores, obſervandos et colendos eſſe dicit, *non minus, quam* magiſtratus. Quid his debeamus, poſtea docet, cum ait, *cedere iis qui magiſtratum habebunt.*

imperio affectos, obſervare et colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti: cedere iis, qui magiſtratum habebunt: habere dilectum civis, et peregrini: in ipſoque peregrino, privatimne, an publice venerit. Ad ſummam, ne agam de ſingulis, communem totius generis hominum conciliationem et conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

XLII. Jam de artificiis et quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt: ut portito-

Tribuere multum.] Honorem habere. C. xxii. 14.

In ipſoque peregrino.] Quod attinet ad peregrinum. Subaudi *dilectum habere*, id eſt diſcernere.

Privatimne an publice venerit.] Utrum ſuorum negotiorum cauſa adſit, an a tota civitate ſua miſſus.

13. *Ad ſummam.*] Sic ſemper Cicero, non *in ſumma*, ut Plinius ſolet, et alii. Cœlius etiam ad Cicer. lib. v. Epiſt. 14. extr. "Ad ſummam, quæris, quid putem futurum."

XLII. 1. *Artificiis.*] Sic *opificia* vocabantur a Romanis.

Liberales.] Ingenuis hominibus, civibus Rom. honeſto loco natis digni. Nam et infima civium Rom. claſſis aliquam partem ex opificibus conſtabat. Vid. Orat. iv. Catil. c. 8.

Sordidi.] Non *turpes* et *infames* dicit, ſed *ſordidos*, qui *liberalibus* opponuntur, quod infimo hominum ſordidiſſimorum generi conveniunt, ſervis et libertis, horumque ſimilibus.

Hæc fere accepimus.] A majoribus: ab his ita inſtitutum eſſe ſcimus, ut ſordida habeantur opificia, cetera.

2. *Ut portitorum, ut feneratorum.*] *Portitores* erant, qui portoria exigebant, operamque publicanis in his exigendis locabant. *Publicanorum* vero ordo honeſtiſſimus erat, iſque ex equitibus Rom. conſtabat, qui publicum, id eſt, vectigalia P. R. per omnes provincias atque in ipſa Italia redimebant, eaque per alios, in quibus portitores erant, exercebant. Hos τελώνας Judæis inviſos et infimæ notæ hominibus adnumeratos fuiſſe, conſtat ex ſacris litteris. *Feneratores* non ſunt, qui pecunias aliis creduṇt haud plane gratuitas: (neminem enim Romanorum puduit legitimas u-

rum, ut feneratorum. Illiberales autem et sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiant, nisi admodum mentiantur. Nec vero est quidquam turpius vanitate. Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec enim

3

4

5

quæstus paciſci, capere et exigere) ſed qui omnem pecuniam in fenore ponunt, hunc unum quæſtum norunt, et quacumque arte cum aliorum detrimento et injuria lucrum faciunt.

3. *Mercenariorum.*] Omnes eos Romani vocabant *mercenarios*, qui mercedes accipiebant. In his erant et *ſcribæ* et alii, qui non gratuitam operam aliis præſtabant. Vide Comel. Nep. Eum. c. 1. Plin. lib. iv. epiſt. 22. Nam et reipubl. et amicis ſine ulla mercede inſerviendum putabant Romani, qui ſolo honore contenti eſſe volebant videri. Duo vero mercenariorum genera conſtituuntur: unum eorum, quorum *operæ* conducuntur, ut foſſorum, bajulorum, lignatorum; alterum eorum, quorum *artes*, id eſt, artis opera, emuntur, ut pictorum, ſtatuariorum, cælatorum. Hos ſordidorum numero eximit, ac potius honeſtis pares ponit, ſi major præſertim eorum artibus prudentia inſit.

Eſt enim in illis ipſa merces.] Quod ad illos attinet: ut cap. 41. extr. *in ipſo peregrino.* Vid. c. xv. 2.

Auctoramentum.] Obligatio ad ſerviendum pacta mercede contracta.

4. *Qui mercantur a mercatoribus.*] Quos Græci καπήλους, Latini *propolas* dicunt, qui emta carius vendunt. Hos Romani non ab honoribus tantum petendis, ſed a militia quoque repellebant.

Vanitate.] Mendacio.

5. *Opificeſque omnes.*] Græcis βάναυσοι, χειρώναξες, χειροτέχναι, Latinis *ſellularii*. Ergo *opifices* non eximuntur n. 3. Sordidi certe habebantur ſutores et id genus alii. Id factum eſt eo, quod artes ſuas venales habent, nec plus, quam propolæ, lucrari credebantur, niſi ad modum mentirentur. Apud Græcos quidem opifices honeſtos habitos fuiſſe, præter alios docet Lucianus in ſomnio: apud Romanos vero omnis βαναυσία ad ſervos erat amandata, teſte Dionyſ. Halicarn. lib. ii. c. 28.

Nec enim quidquam ingenuum poteſt habere officina.] Non tam

nim quidquam ingenuum poteſt habere offici-
6 na. Minimeque artes eæ probandæ, quæ mi-
niſtræ ſunt voluptatum:

Cetarii, lanii, coqui, fartores, piſcatores.

ut ait Terentius. Adde huc, ſi placet, un-
guentarios, ſaltatores, totumque ludum tala-
7 rium. Quibus autem artibus aut prudentia
major ineſt, aut non mediocris utilitas quæri-
tur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina
rerum honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini

victus et cultus, quam ſordida et plane mercenaria eorum opera ab ingenuitate aliena eſt.

6. *Cetarii.*] Qui majores piſces venditabant, ſalſamentarii, qui a piſcatoribus diſtinguuntur, quod hi recentes, illi ſalſos piſces præbebant. *Lanii*, quos nunc laniones vocare malunt ſine veterum exemplo, a laniandis pecoribus dictos. *Fartores*, qui inſicia et farcimina faciunt, ἀλλαντοπῶλαι.

Ut ait Terentius.] ii. Eun. ii. 26.

Unguentarios.] Qui pretioſa unguenta præparant venduntque, quibus in conviviis ad delicias utebantur.

Saltatores.] Hiſtriones, et ab Auguſti temporibus, *pantomimos* maxime, qui vel ſine verbis ſaltando exprimebant, quæ intelligi volebant, ideoque præ ceteris ἐγκυκλίους, *ſaltatores* dicebantur. Vide Lucian. de Saltatione p. 809. De horum infamia Cornel. Epam. c. 1.

Ludum talarium.] *Talarius ludus*, etſi a *teſſerarum* ludo diverſus eſt, pro toto tamen genere ponitur, dum omnes eos infames eſſe oſtendit, quibus ex alea quæſtus eſt.

7. *Ut medicina.*] Accipe ſenſu caſu.

Quorum ordini conveniant.] Hæc adjicit Cicero, ut intelligatur, medicinæ, architecturæ, philoſophiæ, grammaticæ et rhetoricæ profeſſionem, id eſt, alios his diſciplinis erudiendi munus, et legitimum ex eo quæſtum, eſſe eum quidem honeſtum et *plebeiis* haud erubeſcendum; ſed minus tamen iis decorum, qui ſummo loco nati ſint. Senatorio enim et equeſtri *ordine* natos tales artes publice eſſe profeſſos, haud facile invenias. Eos tamen excipio, qui vel ſuo vitio majore ſpe exciderunt, vel fortunam iniquiorem habuerunt. Vide Plin. iv. epiſt. 11. pr. Ipſa vero earum ſcientia nemini probro, omnibus ornamento, nonnullis etiam ad honores ſuffragata fuit, dummodo quæſtus inde abeſſet. Vid. c. vi. 5.

conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi te- 8
nuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna et copioſa, multa undique apportans multiſque fine vanitate impartiens, non eſt admodum vituperanda. Atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel 9
contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſioneſque contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium 10
autem rerum, ex quibus aliquid adquiritur, nihil eſt agri cultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua,

8. *Mercatura autem ſi tenuis.*] Vid. ad n. 4.

Sin magna et copioſa.] Quam dicunt magnariam. Ab ea ne equites quidem et ſenatores ſemper abſtinuerunt, quos per ſervos certe negotiari ſolitos conſtat. Numquam tamen hoc quoque liberalioris quæſtus genus in nobilibus hominibus offenſione caruit, manetque vetus de mercatura opinio etiam nunc in Germania et Gallia.

Impartiens.] Vide c. xxvi. 9. *Infacetus* lib. iii. 14. pr. Ita *ſubterjacio, occano, occano, requæro* et ſimilia in libris antiquis reperias.

Non eſt admodum vituperanda.] Hinc ſuſpicari licet, fuiſſe illis etiam temporibus nobiles, qui mercibus mutandis rem facerent: quos ita non reprehendit, ut tamen laudari nolit.

9. *Ut ſæpe ex alto in portum.*] Si, ut ſæpe ex mari ſe in portum recepit, *ita* tandem ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſioneſque contulerit, id eſt, pecuniam mercatura quæſitam in fundis collocarit, et reliquam vitam agro colendo exegerit. Quamvis præcedat *ut*, tamen *ſic* abeſſe poteſt. Vide ſupra ad c. i. 1.

10. *Ex quibus aliquid adquiritur.*] Quibus divitiæ comparantur.

Nihil eſt agri cultura melius.] Eam ex Romuli inſtitutis Romani ceteris quæſtibus præferebant. Ideo in ea laudibus efferenda cum poëtis, Virgilio (lib. ii. Georg. extr.) Horatioque (Epod. 2.) certarant ruſticæ rei ſcriptores, Cato in Proœm. Columella lib. i. Præf. Plinius lib. xviii. c. 3. et 5.

Agri cultura.] Separatis vocabulis ſcriptum eſt. Tenendam cenſeo hanc orthographiam, ne deferantur imperiti in errores ſimiles illi, quo Ricciolus in Proſod. Reform. comminiſcitur, nomen *agricultor*, quod diviſe *agri cultor* ſcribendum erat, ſecundam ſyllabam corripere.

quoniam in Catone majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

1 XLIII. Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quem ad modum officia ducerentur, ſa-
2 tis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio et comparatio; de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus a Panætio eſt prætermiſ-
3 ſus. Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor, quarum una ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio ſæpe
4 inter ſe comparentur, neceſſe eſt. Placet igitur, aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducan-

In Catone majore.] Cap. 15. et proximis inde.

XLIII. 1. *Sed ab iis partibus.*] Honeſtatis partes ſunt prudentia, juſtitia, fortitudo, modeſtia. Ab his quemadmodum ducerentur officia, hactenus oſtendit.

2. *Contentio et comparatio.*] *Contentio* non eſt pugna, ut cuidam placet, ſed collatio et rerum ſimilium inter ſe comparatio. Dicimus enim *facere contentionem hominum, rerum*, pro conferre inter ſe homines vel res.

De duobus honeſtis utrum honeſtius.] Honeſto nihil eſſe honeſtius, recto nihil rectius, affirmabant quidem Stoici: (vid. Paradox. iii. c. 1. extr.) ſed ſi acciderit, ut de duobus honeſtis alterutrum tantum præſtari poſſit, deliberandum utique, utrum præſenti tempori ſit accommodatius.

A Panætio eſt prætermiſſus.] Vid. c. 3. extr.

3. *Cognitionis.*] Prudentiæ. *Communitatis*, juſtitiæ communitatem ſervantis. *Magnanimitatis*, fortitudinis. *Moderationis*, temperantiæ.

4. *Officia quæ ex communitate.*] Aptiora naturæ ſunt officia, quæ a conſervanda hominum ſocietate ducuntur, quam quæ a vero inveſtigando: *cujus ſtudio a rebus gerendis abduci contra officium eſt*, ut ait cap. vi. 6.

tur: idque hoc argumento confirmari poteſt, 5
quod, ſi contigerit ea vita ſapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret et contempletur: tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, excedat e vita. Princepſque omnium virtutum illa 6
ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant (prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν, aliam quamdam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum fugiendarumque ſcientia) illa autem ſapi- 7
entia, quam principem dixi, rerum eſt divina-

5. *Omnia quæ cognitione digna ſunt.*] Verba ita inter ſe connectenda ſunt. "Idque hoc argumento confirmari poteſt, quod [ſapiens,] ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, ſi [etiamſi] ea vita [ei] ſapienti contigerit, ut omnium rerum affluentibus copiis, [licet omnium rerum copia affluat] ſummo otio ſecum ipſe conſideret et contempletur omnia, quæ cognitione digna ſunt, tamen excedat e vita." Prima, *quod* [ſapiens] cohærent cum ultimis, *tamen excedat e vita.*

Tamen ſi ſolitudo tanta ſit.] Hoc *tamen* reſpondet conjunctioni *ſi*, quæ ſignificat *etiamſi*. Sapiens, inquit, etiamſi ea vita ſibi contigerit, ut omnium rerum copia affluens totum ſe dare poſſit rerum cognitioni, tamen in vita manere nollet.

Excedat e vita.] Cicero loquitur de ſapientis judicio. Mortem eum huic vitæ prælaturum eſſe dicit. Nam *ex-*

cedat e vita eſt, e vita *exceſſurus ſit libenter*, moriturus potius ſit. Lib. iii. cap. xviii. 11. "Si vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletum teſtamenta nomen ejus irrepere: hac vi non utatur." Rem eamdem his verbis exprimit Læl. c. 6. "Cui poteſt eſſe vita vitalis, (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benivolentia conquieſcat?" Lib. v. de Fin. c. 20. "Itaque, ut quiſque optime natus inſtitutuſque eſt, eſſe omnino nolit in vita, ſi gerendis negotiis orbatus poſſit paratiſſimis veſci voluptatibus."

7. *Illa autem ſapientia.*] Hic mutatis paullum verbis continuatur oratio, atque *autem* eſt adſumtionis particula, non adverſativa, ut cap. i. 3. ubi plura de hoc Ciceroniano poſt parentheſin connectendi more dixi.

Rerum eſt divinarum et humanarum ſcientia.] Veteres phi-

rum et humanarum ſcientia: in qua continetur deorum et hominum communitas, et ſocietas inter ipſos. Ea ſi maxima eſt, ut eſt, certe neceſſe eſt, quod a communitate ducatur officium, id eſſe maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodam modo atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur. Ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda eſt. Atque id optimus

loſophi, Stoici maxime, mundum vel ipſum deum, vel dei eſſe partem putarunt. Hinc *res divinas* vocant naturales; quippe quæ ad immortalem naturam quam vocant, pertinent. Ad harum cognitionem hominem naſci, eamque cum diis nobis communem eſſe volebant. *Res humanas* appellant eas, quibus vitæ ſocietas conſervanda eſt. Harum igitur rerum ſcientia dicitur illis *ſapientia*.

In qua continetur deorum et hominum communitas.] Sapientia illa non modo docet conjunctionem, quæ inter deos et homines, interque homines ipſos intercedit: ſed communitatem, qua dii homineſque cives ejuſdem civitatis ſunt, ipſa conficit ejuſque vinculum eſt. Docebant enim Stoici, teſte Ario Didymo apud Euſeb. Præparat. Evang. l. xv. c. 15. "Ὅτι ὁ κόσμος οἱονεὶ πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα, τῶν μὲν θεῶν τὴν ἀγημοσύνην ἐχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὑποτεταγμένων. Κοινωνίαν δ' ἀναδέχεσθαι πρὸς ἀλλήλους, διὰ τὸ λόγου μετέχειν, ὃς ἐστι φύσει νόμος.

Ea ſi maxima eſt.] *Ad communitatem* et *ſocietatem* refertur. "Ea [ſocietas] ſi maxima eſt, [ſi latiſſime patet] ut eſt: certe neceſſe eſt, quod a communitate [quam ſine actione tueri nequeas] ducatur officium, id eſſe maximum." Ita quadrat ratio, quæ ſequitur: "Etenim cognitio," cetera.

Ut eſt, certe neceſſe eſt.] *Certe* cum *neceſſe eſt* conjunge. Adverbia *certe*, *profecto* ἀναδόσεως periodorum a *ſi* incipientium apta eſſe, exemplis Ciceronis oſtenditur apud Turſellinum in particula *Si*. Parentheſis *ut eſt* ſine additamento conſiſtit. Cic. l. v. ad Diverſ. ep. 11. "Si vero improbus fuerit, ut eſt, duces eum captivum in triumpho."

8. *Inchoata.*] Imperfecta.

9. *Ergo hæc.*] Hæc actio. Vid. c. ſeq. n. 7.

quiſque re ipſa oſtendit et judicat. Quis enim 10
eſt tam cupidus in perſpicienda cognoſcendaque rerum natura, ut, ſi ei tractanti contemplantique res cognitione digniſſimas ſubito ſit allatum periculum diſcrimenque patriæ, cui ſubvenire opitularique poſſit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. Quibus rebus in- 11
telligitur, ſtudiis officiiſque ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum caritatem, qua nihil homini eſſe debet antiquius.

XLIV. Atque illi, quorum ſtudia vitaque 1
omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non receſſerunt. Nam et erudiverunt mul- 2
tos, quo meliores cives utilioreſque rebus ſuis publicis eſſent: ut Thebanum Epaminondam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato,

10. *Cupidus in perſpicienda.*] *Cupidus perſpiciendæ cognoſcendæque rerum naturæ* nos diceremus. Sed Plautus etiam dixit *cupidus vino*, et *eſſe in aliqua re multum* probamus.

Allatum periculum.] Id eſt *nuntiatum.*

Atque hoc idem.] Idem vir bonus, non *hoc idem.*

11. *Antiquius.*] *Carius* interpretantur. Non hæc eſt ſignificatio verbi. *Antiquus* idem eſt, quod *anticus*, ut *coquus* et *cocus* ſcribitur, *ſequius* et *ſecius*, *quotidie* et *cotidie*: *anticus* vero idem quod *anterior*, *prior*; unde *antiqui*, quos eoſdem et *priores* vocant. Cum itaque *nihil antiquius eſſe* dicitur, nihil anteponi ſignificatur.

XLIV. 1. *Tamen.*] Præcedere debebat *etſi*: ſed illud ſæpe ante *tamen* omittitur. i. 12. 4.

§ 2. *Lyſis Pythagoreus.*] Tarentinus. Vitioſe multi *Lyſias.*

multique multos: noſque ipſi, quidquid ad rem publicam attulimus, (ſi modò aliquid attulimus) a doctoribus atque doctrina inſtructi
3 ad eam et ornati acceſſimus. Neque ſolum vivi atque præſentes ſtudioſos diſcendi eruditunt atque docent, ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis litterarum aſſequuntur.
4 Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam rei publicæ pertineret: ut otium ſuum ad no-
5 ſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis et ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam intelligentiam prudenter
6 tiamque potiſſimum conferunt. Ob eamque cauſſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quam vel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quod cogitatio in ſe ipſa vertitur, elo-

Quidquid ad rem publicam attulimus.] Quantumcumque utilitatis reipubl. attulimus, id attulimus, quod a doctoribus inſtructi ad eam acceſſimus.

A doctoribus atque doctrina inſtructi.] Pluribus hoc locis gratiſſimus teſtatur Cicero. Pro Arch. c. 6. in Oratore c. 3. lib. i. de Nat. Deor. cap. 3. "Cum minime videbamur, tunc maxime philoſophabamur: quod et orationes declarant refertæ philoſophorum ſententiis, et doctiſſimorum hominum familiaritates, quibus ſemper domus noſtra floruit; et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Poſidonius, a quibus inſtituti ſumus."

Atque doctrina.] Cum Heumanno legere malim *aque doctrina.*

4. *Ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur.*] Ut, etiamſi ipſi privati vixerint, tamen vitæ ſuæ tempus in id impendiſſe videantur, ut ad res gerendas nos erudirent atque inſtruerent.

5. *Doctrinæ ſtudiis et ſapientiæ dediti.*] Dum ſe doctrinæ ſtudiis et ſapientiæ dedunt.

6. *Cogitatio in ſe ipſa vertitur.*] Ad ſe ipſa reflectitur, non prodeſt aliis. Lib. iii. de Fin. c. 7. "Sola enim ſapientia in ſe tota converſa eſt."

quentia complectitur eos, quibuſcum communitate juncti ſumus. Atque ut apium examina 7
non fingendorum favorum cauſſa congregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique ſollertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat 8
ex hominibus tuendis, id eſt ex ſocietate generis humani, attingat cognitionem rerum, ſolivaga cognitio et jejuna videatur. Itemque 9
magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas ſit quædam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum atque communitas. Nec verum eſt, quod dicitur a quibuſdam, 10
propter neceſſitatem vitæ, quod ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis atque efficere non poſſemus, idcirco initam eſſe cum homini-

7. *Atque ut apium examina.*] Superiori capite n. 9. dixerat, optimum quemque actionem anteponeie cognitioni. Id probavit eorum quoque exemplis, quorum vita omnis in rerum cognitione verſata eſt. Ab hac autem periodo novam argumentationem ordiri Cicero videtur, quæ talis eſt: Si homo quovis animali magis ſociale eſt, eaque ad ſocietatem propenſio naturæ humanæ maxime eſt apta: ſequitur, ut neque cognitio rerum, nec magnitudo animi, ſi remotæ ſint a conſociatione hominum, laudem mereantur. Apparet igitur, cognitionis ſtudium poſtponendum eſſe officiis, quæ decuntur ex humani generis communitate.

Sic homines.] Cicero homines natura duce inter ſe coiiſſe docet, non metu, vel rerum neceſſariarum indigentia coactos. Adverſatur in eo Epicureis, qui homines ſecuritatis et utilitatis ſuæ cauſa congregatos eſſe dicebant.

8. *Virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis.*] Quæ eſt juſtitia.

Attingat.] Cum ea conjuncta ſit, eam comitetur.

10. *Idcirco initam eſſe.*] Propter id, inquam. Plane eleganter dicitur *inire communita-*

bus communitatem et ſocietatem: quod ſi omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quaſi virgula divina, ut aiunt, ſuppeditarentur; tum optimo quiſque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione et ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam et ſolitudinem fugeret, et ſocium ſtudii quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum et ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione et ſcientia continetur.

XLV. Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi modeſtiæque ſemper

tem, quemadmodum *inire communionem*, *conſortium*, *fœdus*, *inducias*, *ſocietatem* et ſimilia apud bonos legimus. Declaravit quidem Tullius n. 7. illam communitatem ac ſocietatem non *initam eſſe* ab hominibus, utpote quæ ſit opus naturæ et dei. Sed noſtro loco verba pronuntiat ex mente hominum, qui negabant, ab ipſa natura conciliatam eſſe humani generis ſocietatem, quam contendebant ex inopia atque indigentia natam, ideoque ab hominibus *initam eſſe*, ut haberent, per quos ea, quibus maxime indigerent, conſequerentur.

Virgula divina.] Sine noſtra opera, divino aliquo munere, fortunæ indulgentia. Formula proverbialis, a Mercurii virga ducta, qua omnia in id, quod ipſe vult, mutantur. Ita enim Θαυμαστὴν τὴν δύναμιν eſſe putabatur, ut ait Lucian. in Dial. Deorum p. 199. Varronis ſatira olim exſtitit, quam ille *virgulam divinam* inſcripſerat. Cicero eamdem rem dixit Læl. c. 23.

Se in cognitione et ſcientia collocaret.] *Cognitio* eſt lectio et auditio: *ſcientia* mentis in rerum cauſis cognoſcendis agitatio.

12. *Omne officium.*] Omnia officia, more Græcorum. Vid. cap. XXXV. 8.

XLV. 1. *Illud forſitan.*] Ipſe hanc quæſtionem ſupervacaneam cenſet n. 4.

Hæc communitas.] Officia a communitate ducta.

anteponenda. Non placet. Sunt enim quæ- 2
dam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea, ne conservandæ quidem patriæ causſa, sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tætra quædam, ita obscena, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur 3
non suscipiet rei publicæ causſa; ne res quidem publica pro se suscipi volet. Sed hoc 4
commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut interfit rei publicæ, quidquam illorum facere sapientem. Quare hoc quidem 5
effectum sit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiamque 6
sequitur considerata actio. Ita fit, ut agere considerate pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hac tenus. Patefactus est 7
enim locus ipse, ut non sit difficile in exqui-

2. *Fœda.*] Quæ verecundiæ repugnant et modestiæ.

Collegit permulta.] Vulgus dicit *eorum permulta.*

Posidonius.] Stoicus philosophus, Panætii auditor, qui ipsi Ciceroni familiaris fuit. Vid. lii. 2. 9. lib. i. de Nat. Deor. c. 3. et 44.

Tætra.] Odiosa, fœda, dictu turpia.

3. *Non suscipiet.*] Subaudiri potest *sapiens.*

4. *Sed hoc commodius.*] Id est *eo, tanto.*

Accidere tempus.] Vid. c. x. 3. Lib. iii. 24. 4.

5. *Effectum sit.*] Conclusum sit; ex argumentis, quæ attuli, colligatur. ii. 3. 5. Frequentius *conficitur* hac significatione legitur.

Quod teneatur hominum societate.] Quod versetur in societate tuenda, in eaque positum sit. Lib. xiii. epist. 29. pr. "Me tibi esse vel conjunctissimum non his modo causſis, quæ speciem habeant magnæ conjunctionis, sed iis etiam, quæ familiaritate et consuetudine teneantur."

6. *Cognitionem.*] Verum puto *cogitationem.*

7. *Patefactus est enim locus.*] Monstrata est sedes quasi officiorum.

rendo officio, quid cuique ſit præponendum,
8 videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum: ex quibus, quid cuique præſtet, intelligi poſſit: ut prima diis immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, dein-
9 ceps gradatim reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtumne, an turpe ſit: ſed etiam, duobus propoſitis ho-
10 neſtis, utrum honeſtius. Hic locus a Panætio eſt, ut ſupra dixi, prætermiſſus. Sed jam ad reliqua pergamus.

8. *Deinceps gradatim reliquis.*] In *deinceps* latet vox *reliqua*.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

1 I. QUEM ad modum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſupe-
2 riore. Sequitur, ut hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto

I. 1. *Ab honeſtate.*] Vid. lib. i. c. 3. extr.

2. *Ad vitæ cultum.*] Hæc *utilitatis* eſt deſcriptio, de qua hoc libro agitur. Vid. i. c. iii. 7.

Facultatem.] Acquiſitionem, poſſeſſionem et uſum.

In quo tum quæri dixi.] Poſitus exquiſitior particulæ *tum*. Conſtrue ita: *In quo quæri dixi, tum quid utile, quid inutile, tum ex*, cet. Ita tranſponitur *et—et* c. iii. 3.

ac de judicio meo dixero. Quamquam enim 3
libri noſtri complures non modo ad legendi,
ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitaverunt:
tamen interdum vereor, ne quibuſdam bonis
viris philoſophiæ nomen ſit inviſum, mirentur-
que, in ea tantum me operæ et temporis po-
nere. Ego autem quam diu res publica per 4
eos gerebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, o-
mnes meas curas cogitationeſque in eam con-
ferebam. Cum autem dominatu unius omnia 5
tenerentur, neque eſſet uſquam conſilio aut
auctoritati locus, ſocios denique tuendæ rei
publicæ, ſummos viros, amiſiſſem: nec me an-
goribus dedidi, quibus eram confectus, niſi iis
reſtitiſſem, nec rurſum indignis homine docto

De judicio meo.] Cur hæc philoſophiæ ſtudia mihi recolenda judicaverim.

3. *Complures.*] In quibus Hortenſium, Brutum, Varronem numerat.

Philoſophiæ nomen.] Philoſophiam enim ad illa tempora nemo Romanus præcipuo ſtudio dignatus fuerat, quam tamquam rem ſua gravitate minorem, Græcis tractandam relinquebant. Princeps eorum, qui eam in invidiam adduxerunt, fuit Cato. Plutarch. in ejus vita p. 349. Vid. et Gell. xv. 11. Cicer. lib. ii. Tuſc. princ.

Mirenturque.] Ex obliquo caſu *quibuſdam* ſubaudi *quidam*. Vid. lib. i. 19. 2. lib. iii. 10. 2.

4. *Quibus ſe ipſa commiſerat.*] Quibus magiſtratus et imperia populi ſuffragiis mandata fuerant.

5. *Dominatu unius.*] Julii Cæſaris, eoque interfecto, Antonii.

Socios tuendæ rei publicæ.] Pompeium, Catonem, alioſque multos, qui bello illo civili perierant.

Quibus eram confectus.] Pro *eſſem*. Elegans optimiſque ſcriptoribus uſitata modi enallage. Noſter infra cap. xix. 10. "*Admonebat* me res,—ni verer," cet. Liv. ii. 38. 5. "Et hanc urbem vos non hoſtium ducitis, ubi, ſi unum diem morati eſſetis, moriendum omnibus *fuit?*" Lib. xxxiv. 29. 10. "Difficilior facta oppugnatio *erat*, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum ſuperveniſſet."

Nec rurſum.] Eſt hic *rurſum*

6 voluptatibus. Atque utinam res publica ſtetiſſet, quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum, quam evertandarum re-
7 rum cupidos, incidiſſet. Primum enim, ut ſtante re publica facere ſolebamus, in agendo plus, quam in ſcribendo, operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus.
8 Cum autem res publica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet litteræ conticuerunt, fo-
9 renſes et ſenatoriæ. Nihil agere autem cum animus non poſſet, in his ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi, honeſtiſſime moleſtias poſſe deponi, ſi me ad philoſophiam retuliſſem.
10 Cui cum multum adoleſcens diſcendi cauſſa

e contrario; quem ad modum Græcis *οὔ γ πάλιν*. Cic. Tuſc. Quæſt. i. 20. "Habitabiles regiones, et rurſum omni cultu propter vim frigoris, aut caloris, vacantes."

Indignis homine docto voluptatibus.] Intelligit primum eas, quibus vulgus, quod animi veras voluptates numquam deguſtavit, indulget; ludos, epulas, comiſſationes: tum et alias, quas ex agri cultura, venatione, piſcatu percipiebant Romani, in prædiis ſuis abditi.

6. *Quo ceperat.*] Poſtquam Sulla libertatem populo reddiderat, et poſtquam Ciceronis conſulatu recreata fuerat.

Non tam commutandarum, quam evertendarum.] Hoc quid ſit, explicat, Orat. iii. Catil. c. 10. et iv. 6.

4. *Non ea, quæ nunc.*] Dum de philoſophia ſcribimus.

Actiones noſtras.] In ſenatu et foro, id eſt, orationes utroque loco habitas, quæ *actiones* dicuntur. *Res* quidem a ſe *geſtas* in libris de conſulatu et de temporibus ſuis expoſuit, nec umquam tamen edidit.

8. *Nulla eſſet omnino.*] Sic i. 11. 6.

Scilicet litteræ.] Hæc verba delet Pearcius.

Forenſes.] Intelligit orationes, quibus alios in judicio vel accuſavit, ut Verrinis; vel defendit, ut pleriſque aliis. *Senatoriæ*, in ſenatu habitæ.

temporis tribuiſſem, poſtea quam honoribus inſervire cœpi, neque totum rei publicæ tradidi; tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum et rei publicæ temporis. Id autem omne conſumebatur in legendo; ſcribendi otium non erat.

II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni 1
aſſecuti videmur, ut ea litteris mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, et erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per deos, 2
optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc 3
igitur qui expetunt, philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, præter ſtudium ſapientiæ. Sapientia 4

10. *Superfuerat.*] Hoc plane eleganter dicitur pro *ſupererat.* Vide, quæ dicentur infra iii. 21. 4.

Rei publicæ temporis.] Per ellipſin omiſſum eſt *tempori:* tantum erat philoſophiæ loci, quantum temporis ſuperfuerat tempori amicorum et rei publicæ. Niſi potius Cicero dederat *quantum ſuperfuerat amicorum et publicæ rei temporis,* ut ad dandi caſum *rei* utrumque nomen, et *amicorum,* et *publicæ,* referretur. Ita Partit. Or. cap. 38. "De periculo publicarum rerum atque privatarum." Nepos vii. 3. 3. "Quod non ad privatam, ſed ad publicam rem pertineret." Negotia negotiorumque curam a priſcis *rem* dici, inde patet, quod *capeſſere* et *tractare rem p.* aliaque his ſimilia frequenter occurrunt. Nec diſplicere debet illa conſtructionis mutatio *amicorum et publica res.* Similiter Livius xxxvi. 29. 5. "Macedonum Romanaque caſtra."

Id autem.] Id temporis.

II. 1. *Hoc tamen boni.*] *Tamen* fine *etſi,* præcedentibus ablativis. Vid. i. 44. 1. et Turſellin. cap. 252. n. 2.

Noſtris.] Romanis, qui philoſophiam nondum aſpernari deſierant. Vid. cap. i. 3.

Et erant.] Præcedente *nec,* ſequitur *et.* i. 21. 8.

3. *Præter ſtudium ſapientiæ.*] Frequenter boni uſurpant *præter* pro *niſi.* Cic. lib. ii. ad Diverſ. ep. 16. "Quid enim in illis fuit, præter querelam temporum?" Neque offendere

autem eſt, (ut a veteribus philoſophis definitum eſt) rerum divinarum et humanarum, cauſſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia: cujus ſtudium qui vituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. 5 Nam ſive oblectatio quæritur animi requieſque curarum: quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid anquirunt, quod ſpectet et valeat ad bene beateque vivendum? ſive ratio conſtantiæ virtutiſque ducitur; aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſe- 6 quamur. Nullam dicere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſiderate loquentium, 7 atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis; ubi ea quæretur, 8 cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius diſputari ſolent: quod alio quodam libro 9 fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis

debet *aliud, præter*. Ita de Orat. ii. 69. "Rogavit, numquid aliud ferret, præter arcam." Liv. xxxviii. 21. 5. "Nec jam tela alia habebant, præter gladios."

4. *Sapientia autem eſt.*] Vid. ſupra i. 43. 7.

5. *Ratio conſtantiæ virtutiſque ducitur.*] *Rationem alicujus ducere* nihil aliud eſt, quam *rationem habere*, id non negligere, ei conſulere. Vid. Cort. ad Cicer. vii. epiſt. iii. 4. *Conſtantia* eſt æquabilitas totius vitæ.

Ars eſt.] Diſciplina, diſcendi ratio.

6. *Cum minimarum ſine arte nulla ſit.*] Cum ne minimum quidem res ſine præceptis diſcantur.

8. *Alio quodam libro.*] In Hortenſio, qui liber intercidit. De eo Auguſtinus lib. iii. Confeſſ. c. 4. "Ille liber mutavit affectum meum, et ad te ipſum, domine, mutavit preces meas, et vota ac deſideria mea fecit alia."

declarandum fuit, cur orbati rei publicæ muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis, et quidem 10
a doctis et eruditis, quærentibus, ſatiſne conſtanter facere videamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen et aliis de rebus differere ſoleamus, et hoc ipſo tempore præcepta officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſ- 11
ſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta 12
mens, vel quæ vita potius, non modo diſputandi, ſed vivendi ratione ſublata? Nos autem, 13

10. *Doctis et eruditis.*] *Docti* ſunt philoſophi; *eruditi*, quibus verborum eruditio curæ eſt.

Cum percipi nihil poſſe dicamus.] Nullam eſſe certam rerum ſcientiam, Academici adfirmabant, quibus ſe adnumerari paſſus eſt Cicero, qui tamen aliqua eſſe probabilia concedebat.

11. *Quorum vagetur animus errore.*] Qui erronum more non habeamus, ubi conſiſtamus, nihil adfirmemus.

Nec habeat umquam, quid ſequatur.] Sic Græci ἐκ ἔχω, τί et ἐκ ἔχω, ὅ, τι, apud quos ὅ, τι non *quod* ſolum, ſed etiam *quid* et *propter quid* ſignificat. *Habeo, quod*, ſive *non habeo, quod* recte dicitur, ubi poſt *habeo* pronomen *aliquid* intelligitur, ut ſenſus ſit *eſt mihi aliquid, quod*, ſive *nihil habeo, quod*. At quum verbum *habeo* ſignificat *ſcio*, i. e. quum ad verbum illud participia *cognitum, conſtitutum, deliberatum, exploratum, perſpectum*, aut ſimilia, extrinſecus adſumenda ſunt: tum pronomen *quid* non modo blande admitti, ſed etiam neceſſario requiri videtur. Sic noſter vi. ad Div. ep. ii. 4. "Te aliquid habere, *quod* ſperes; nihil, *quod* timeas." Ad Atticum xv. 5. "Non habeo *quid* ſcribam." (Præceſſerat "Conſilium meum magnopere exquirunt.") Ad eumd. vii. ep. 19. pr. "Nihil habeo, *quod* ad te ſcribam." Sed in fine ejuſdem epiſt. "De pueris *quid* agam, non habeo." De Nat. Deor. iii. 25. "De quibus habeo ipſe, quid ſentiam; non habeo autem, quid [i. e. in quo, qua re, διὸ ὅ, τι] tibi adſentiar."

12. *Iſta mens.*] Qui poſſet in nobis mens eſſe, id eſt, ratio, vis veri perſpiciendi?

Ratione ſublata.] Si nulla

ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia
14 dicimus. Quid est igitur, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, sequi? quæ contra, improbare: atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a sa-
15 pientia diffidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraque parte
16 causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut ar-
17 bitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

1 III. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatemque pertinent; duæ ad commoda vi-

esset probabilis de rebus disputandi et recte vivendi ratio.

13. *Contra alia.*] Verba *non probabilia esse* sustuli, a viris doctis jam pridem condemnata.

15. *Contentio.*] Nisi inter se rationes utrimque committerentur, et, utra potior, perpenderetur. Genitivus *causarum* pendet a *contentio*.

17. *Philosophia.*] Secta philosophorum Peripatetica.

Iis simillimo.] Primis philosophiæ conditoribus, Socrati, Platoni, haud dissimili.

Ipsa præclara.] Etiam de Nat. Deor. ii. 29. doctrinæ inventorem ac principem dicit *unum, qui ista peperit.*

Finitima vestris.] Non eadem quidem, sed quæ tamen propius ad vestra accedant.

III. 1. *Quinque igitur rationibus.*] Vid. lib. i. c. 3. extr.

Officii persequendi.] Exquirendi et inveniendi.

Ad commoda vitæ, copias, opes, facultates.] Vid. lib. i. 3. 7. lib. iii. 5. 4.

tæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi judicium, ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur: honeſtatis pars confecta eſt, quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, 2 quod utile appellatur. In quo lapſa conſuetu- 3 do deflexit de via, ſenſimque eo deducta eſt, ut honeſtatem ab utilitate ſecernens et conſtitueret, honeſtum eſſe aliquid, quod utile non eſſet, et utile, quod non honeſtum: qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philoſophi, ſevere 4 ſane atque honeſte, hæc tria genera confuſa,

Ad eligendi judicium.] Ad cavendum in dubiis errorem, perſpiciendumque, utrum e duobus ſit eligendum.

3. *Lapſa conſuetudo deflexit de via.*] Aberrans a recta via ablata eſt, recte judicandi rationem neglexit.

Et conſtitueret, honeſtum—et utile.] Vid. ſupra *tum—tum* c. i. 2.

Qua nulla pernicies—afferri.] Quo nihil fieri potuit hominum vitæ perniciosius: quippe quod flagitiis et ſceleribus januam aperit.

4. *Summa quidem auctoritate philoſophi.*] Particula *quidem* hic adverſativam vim habere mihi videtur. Turpem vulgi levis errorem Cicero ut redargueret, oppoſuit ei ſeveram illam atque honeſtam ſententiam ſummorum philoſophorum, Socratis, Platonis, Zenonis, qui defenderent, juſtum, honeſtum, utile, *re* conjuncta atque eadem eſſe, *cogitatione tantum* diſtingui. De Fin. iii. 21. "Graviſſimeque et veriſſime defenditur, numquam æquitatem ab utilitate poſſe ſejungi: et quidquid æquum juſtumque eſſet, id etiam honeſtum: viciſſimque, quidquid eſſet honeſtum; id juſtum etiam atque æquum fore."

Hæc tria genera.] Juſtum, honeſtum, utile, quæ *confuſa ſunt*, id eſt, inter ſe implicata, ita cohærentia, ut divelli nequeant. Poſſis ſuſpicari, in libris antiquis fuiſſe *hæc tria genera re confuſa*. Elegantet autem Cicero *tria genera* appellat, quæ noſtrum aliquis *tres res*, ſive omiſſo ſubſtantivo, *tria* dixiſſet. Ita ſupra i. 5. 6. i. 6. 3. "In hoc genere." Philipp. v. 4. extr. "Quibus rebus tanta pecunia una in domo conſervata eſt, ut, ſi hoc genus in unum redigatur, non ſit pecunia populo R. de-

5 cogitatione distinguunt. Quidquid enim justum sit, id etiam utile esse censent: itemque quod honestum, idem justum. Ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. 6 Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe versutos homines et callidos admirantes, malitiam sa- 7 pientiam judicant. Quorum error eripiendus est, opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis justisque factis, non fraude et malitia se intelligant ea, quæ velint, conse- 8 qui posse. Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terra, ut alia generis ejusdem: partim animalia, quæ habent suos impetus et rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratio- 9 ne utentia. Expertes rationis, equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur ali- 10 quid ad usum hominum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponunt, deo- 11 rum unum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas: proxime autem et

futura." Philipp. vi. 2. extr. "Semper eum diffimilia genera tenuerunt, lenonum et latronum."

7. *Ad eam spem.*] Homines ad eam sententiam traducendi sunt, ut non aliter se ea, quæ velint, consequi posse *sperent*, quam si justitiæ et honestatis sint studiosi.

8. *Impetus et rerum appetitus.*] Iram, odium, cibi et conjunctionis aliarumque rerum appetitum.

9. *Quarum opere.*] Num *opera* potius est ratione utentium. Vid. n. 14.

10. *Unum deorum.*] Ita Stoicis visum, qui cum deo homines fere coæquabant.

11. *Deos placatos.*] Propitios, bonos, benignos. Iram enim deo non tribuit, etsi eos scelera vindicare non negat. Vid. lib. iii. 28.

Proxime autem et secundum

ſecundum deos homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt. (Earumque item rerum, 12
quæ noceant et obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obeſſe plurimum arbitrantur.) Ea enim ipſa, quæ inanima diximus, pleraque 13
ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus et ars acceſſiſſet: nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque 14
enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agri cultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conſervatio ſine hominum opera ulla eſſe potuiſſet. Jam vero et ea- 15

deos.] Plus eſt *ſecundum*, quam *proxime*. Nam *proximum*, ut Nonius interpretatur, "Dicebant veteres non ſolum adhærens et adjunctum: verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtitiſſet," cet. *Secundum* vero eſt, quod ſine intervallo, ordine et quaſi in ſerie quadam excipit alterum. Horat. Od. i. 12. 16.

Unde nil majus generatur ipſo,
Nec viget quidquam ſimile aut ſecundum:
Proximos illi tamen occupavit
Pallas honores.

13. *Ea enim ipſa.*] Homines hominibus maxime utiles eſſe poſſe probatur. Quæ itaque inter n. 11. et hæc interjecta ſunt, ne orationis contextum turbent, parentheſi ſeparanda ſunt.

Manus.] Labor, adminiſtratio. Infra c. 16. "Sine hominum labore et manu."

14. *Frugum fructuumque.*] *Fruges* ſunt agrorum cultorum, *fructus* pratorum, arborum, pecudum.

Ulla eſſe potuiſſet.] Sic etiam infra c. iv. 6. non *poſſet*. Quia *eſſe poſſe* natura prius eſt, certe prius cogitatur, quam *eſſe*: Cicero, ſi de artibus, quas dixerat, pronuntiare voluiſſet, *eas nullas futuras eſſe*, recte dixiſſet, *eas nullas eſſe poſſe*. Jam vero, quod hoc ſignificare voluit, artium illarum *nulla eſſet*, ex linguæ Romanæ ingenio dixit *nulla eſſe potuiſſet*. Ita paullo poſt c. iv. 3 "Perſpicuum eſt, qui fructus quæque utilitates—percipiantur, eas nos nullo modo—capere potuiſſe." Hodie fortaſſe diceret aliquis *capere poſſe*. Virgil. Georg. i. 160.

Dicendum, et quæ ſint duris agreſtibus arma,
Queis ſine nec potuere ſeri, nec ſurgere meſſes.

rum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines funge-
16 rentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad uſum noſtrum neceſſarii,

Nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderetur penitus abditum,

ſine hominum labore et manu.

1 IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur, et calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubveniri, ſi aut vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia pe-
2 tere didiciſſet? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos, quæ

15. *His muneribus.*] Has functiones ſuſciperent.

16. *Nec ferrum,—abditum.*] Verſus trochaicus tetrameter cataleCticus. Ad ejuſdem poëtæ, neſcio cujus, verba reſpexit noſter de Nat. ii. 60. "Nos e terræ cavernis ferrum elicimus, nos æris, argenti, auri venas penitus abditas invenimus." Hinc etiam intelligere mihi videor, nomina metallorum, pro natura et pretio eorum, hic ita collocanda eſſe: *Nec ferrum, æs, argentum, aurum.*

IV. 1. *Subveniri.*] *Tectis*, quæ ceciderunt, *ſubvenire* recte dicas eos, qui lapſa reſtituunt. Quemadmodum vero Græci βοηθῶμαι pro βοηθῶσιν ἐμοὶ, ἱκετεύσομαι pro ἱκετεύσονταί μοι, ſimilique ſignificatione ἱκετεύομαι, πιστεύομαι, συγγινώσκομαι multaque ejuſmodi dixerunt: ita adrideri, adfurgi, circumplaudi, circumſonari, decedi, imperari, invideri, obſtrepi, offici, plaudi, ſubveniri, alia præterea verba neutra a Cicerone atque optimis Latii ſcriptoribus paſſive uſurpata reperiuntur.

Cecidiſſent.] Suſpicor, primum fuiſſe *concidiſſent*. Suet. Tit c. 74. "Turris Phari terræ motu concidit."

2. *Portus manu factos.*] Alii enim a natura effecti ſunt, quos *cothonas* appellant, Græci κώθωνας, a κάθω, non κίθω, ut quidam ſcribunt.

unde ſine hominum opere habere poſſemus? Ex quibus, multiſque aliis perſpicuum eſt, qui 3
fructus quæque utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanima, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus, aut quæ 4
commoditas, niſi homines adjuvarent, percipi poſſet? Nam et qui principes inveniendi fue- 5
runt, quem ex quaque belua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtivos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemque et eæ, quæ nocent, interficiuntur: et quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multi- 6
tudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſſet? Quis enim ægris ſubveniret, quæ eſſet oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent, quibus rebus exculta hominum vita tantum di-

Sine hominum opere.] Non res ſolum, quæ perficitur, ſed labor etiam perficientis dicitur *opus*. Supra c. iii. 9. "Quarum opere efficitur aliquid." Pro Marcell. c. 4. "Nihil eſt enim opere aut manu factum, quod non aliquando conficiat et conſumat vetuſtas." De Nat. Deor. ii. 60. "Jam vero operibus hominum, id eſt manibus, cibi etiam varietas invenitur et copia."

3. *Quæ ſunt inanima.*] Elegans eſt *eæ rebus iis, quæ ſunt inanima*. Vid. c. 7. pr. Ita dixit noſter ad Div. ep. xvi. 4. "Sumtui ne parcas ulla in re, quod ad valetudinem opus ſit." Salluſt. Jugurth. xli. 1. "Abundantia earum rerum, quæ prima mortales putant." Vid. utrobique Cortius, et ad Suet. Claud. c. 38. Oudendorpius.

Eas nos.] Eas utilitates.

5. *Principes inveniendi.*] Qui primi invenerunt.

Tempeſtivos fructus.] Convenienti tempore percipiendos.

6. *Quibus rebus exculta.*] Quibus artibus.

7 ſtat a victu et cultu beſtiarum? Urbes vero ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges moreſque conſtituti, tum juris æqua deſcriptio certaque
8 vivendi diſciplina. Quas res et manſuetudo animorum conſecuta, et verecundia eſt: effectumque, ut eſſet vita munitior; atque ut dando et accipiendo, mutuandiſque facultatibus et commodandis nulla re egeremus.

1 V. Longiores hoc loco ſumus, quam neceſſe eſt. Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi, magnas res et ſalutares ſine homi-
2 num ſtudiis gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander; quos negat ſine adjumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. Utitur in re
3 non dubia teſtibus non neceſſariis. Atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine

Cultu beſtiarum.] *Cultus* ſæpe a *victu* non diſtinguitur: ſi vero hic diſcrimen aliquod admittendum eſt, intellige de ratione colendi ſive habitandi, quæ διαιτα Græcis vocatur: qua ſignificatione *jus nemoris cultrix* dicitur.

7. *Sine hominum cœtu.*] Congregata multitudine. Lib. i. c. 4. "Hominum cœtus et celebrationes."

Ex quo.] Propter quod: ex eo, quod urbes ædificatæ ſunt.

Juris æqua deſcriptio.] Jus ſuum cuique tribuens. i. 34. 9.

V. 2. *Teſtibus non neceſſariis.*] Qui ſuo exemplo teſtentur, quod ſibi probandum ſumſit, quamvis non dubium ſit.

Conſpiratione hominum.] Conſenſu, concordia.

naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu ho- 4
minum, Peripatetici magni et copioſi: qui col-
lectis ceteris cauſſis, eluvionis, peſtilentiæ, va-
ſtitatis, beluarum etiam repentinæ multitudi-
nis, quarum impetu docet quædam hominum
genera eſſe conſumta; deinde comparat, quan-
to plures deleti ſunt homines hominum impe-
tu, id eſt, bellis aut ſeditionibus, quam omni
reliqua calamitate. Cum igitur hic locus ni- 5
hil habeat dubitationis, quin homines pluri-
mum hominibus et profint, et obſint: pro-
prium hoc ſtatuo eſſe virtutis conciliare animos

4. *Eſt Dicæarchi liber.*] Exſtat. Vid. i. 11. 12. Dicæarchus Siculus fuit, Ariſtotelis auditor, philoſophus, orator, geometres, qui plura ſcripſit.

Collectis ceteris cauſis.] Ceteris interitus hominum cauſis, quales ſunt *eluviones, peſtilentia, vaſtitas.* Genitivi ſpecies ſignificant cauſarum, non effecta. *Eluvionis*, inundationis. *Vaſtitatis*, (an Cicero ſcripſerat *ſiccitatis*?) terris imbrium penuria, ſterilitate, montium incendiis aliiſque fortuitis calamitatibus ſine hominum opera vaſtatis: vel cum in vaſtas regiones errore deducti homines exercituſque perierunt.

Beluarum repentinæ multitudinis.] Non tantum ferarum, quam cladem Samaritis incidiſſe legimus in ſacris litteris; ſed et minorum beſtiarum, murium, ranarum, ſcorpionum, ſerpentium, talparum, cuniculorum, locuſtarum.

Hominum genera.] Quaſdam gentes.

Deinde comparat.] Ex altera parte oſtendit, plures homines ab hominibus deletos.

Deleti ſunt.] Indicativus in oratione obliqua. Romani vitantes orationis μονοτονίαν ut alia multa, hunc quoque ſermonis ornandi variandique modum Græciæ acceptum referebant. Noſter ad Att. ep. i. 1. extr. "Vides enim, in quo curſu ſumus." Vide ſupra i. 7. 6.

5. *Proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis.*] Malitiam et fraudem animos hominum conciliare negat. Alii legunt: *primum hoc ſtatuo eſſe virtutis.* Nec dubitare deſii, an hæc ſcriptura verior atque ita explicanda ſit, ut particula *primum* ordinis ſignificationem habeat, et ad prima capitis proxime ſequentis verba *Quibus autem rationibus* cet. ſit referenda. Ita ſolere bonos, exemplis docui-

6 hominum et ad uſus ſuos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis: hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum promta ac parata, virorum præſtantium ſapien-
7 tia et virtute excitantur. Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: quarum una eſt in perſpiciendo, quid in quaque re verum, ſincerumque ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ
8 cujuſque rei cauſſa ſit: alterum cohibere mo-

mus ſupra ad i. 28. 9. Primum Cicero declarandum ſibi ſumit, a viro virtute prædito fieri poſſe, et ad ejus curam hoc pertinere, ut hominum ſtudia comprehendat: deinde oſtendit, quibus rationibus hanc facultatem adſequi poſſit.

6. *Quæque in tractatione.*] Quæ ex beluis, quibus utimur, quaſque alimus et tuemur, commoda, quaſque utilitates percipimus.

Artibus ea tribuuntur operoſis.] *Artibus* aut eſt dativus, ut ſenſus ſit, artibus operoſis adſignantur, adſcribuntur, debentur; aut ablativus, ut ſit, per artes conferuntur.

Virorum præſtantium ſapientia et virtute excitantur.] Ut homines promti et parati ſint ad noſtras res amplificandas, id conſequemur, ſi ſapientia et virtute aliis præſtabimus.

7. *Etenim virtus omnis.*] Enumerat Cicero potiores partes, quas cultoribus ſuis virtus agendas imponat, eoque vincit, utique viro bono curandum eſſe, ut ſtudia hominum complectatur ac teneat.

Ex quo quæque gignantur.] Cicero dicere videtur, ex quo principio *omnia* gignantur, et quæ *cujuſque rei* ſit origo. Tuſc. Quæſt. v. 4. "Unde omnia orirentur, quove recíderent." Ibid. c. 24. "Inde eſt indagatio nata initiorum, et tamquam ſeminum, unde eſſent omnia orta, generata, concreta: quæque cujuſque generis, vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo." Philoſophorum priſcorum ſententias de primis rerum omnium cauſſis exponit Ariſtot. Metaphyſ. i. 3. ſeqq.

8. *Alterum.*] Non diſplicere debet *una res, alterum.* Solent ita variare orationem. Supra i. 22. 9. "Quamquam *hæc* quidem *res* non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit

tus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitioneſque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi: tertium, iis, quibus cum congregamur, uti moderate et ſcienter, quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, expleta cumulataque habeamus; per eoſdemque, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus, ulciſcamurque eos, qui nocere nobis conati ſunt, tantaque pœna afficiamus, quanta æquitas humanitaſque patitur.

VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, ut hominum ſtudia complectamur eaque teneamus, dicemus, neque ita multo poſt: ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam vim eſſe in fortuna in utramque partem,

enim bellicam, quoniam vi manuque confecta eſt: ſed tamen id *ipſum* geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu." Liv. xliii. 17. 2. " Ne quis *ullam rem* in bellum magiſtratibus Romanis conferret, præterquam *quod* ſenatus cenſuiſſet." Conf. ſupra ad cap. iv. 3.

Cohibere.] Etſi præceſſerat *una res eſt in perſpiciendo*, tamen Ciceroni neceſſarium haud erat ſubjicere *altera in cohibendo*. Veteres non ita ſuperſtitioſe æqualitatem partium orationis ſervabant. Sæpe ex una verbi conſtructione in alteram tranſibant. De Orat. ii. 15. " Vult etiam,—ſignificari,—ut cauſſæ explicentur." Infra iii. 13. 1. " Non illud dici, ' Quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam :' ſed, ' Ita expedire, ut turpe non ſit.' "

Quorum ſtudiis.] Ut eorum ſtudiis.

Quanta æquitas.] *Quanta* caſum præcedentis nominis *pœna* non ſine ſuavitate refert.

VI. 1. *Dicemus.*] Cap. 7. *Neque ita multo poſt*, eſt ' Et quidem proxime, paullo poſt, *ſed pauca ante* de fortuna *dicenda ſunt.*'

2. *In fortuna.*] Quam deorum cultores res humanas ſuo numine regere finxerunt, et hodie multi, ſed a vero non minus alieni, plurimum poſſe putant. Tantum apud homines imperitos inania nomina valent. *In fortuna* pro *fortunæ*. Infra c. 13. pr. " Etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus

vel ſecundas ad res, vel adverſas, quis ignorat? 3 Nam et cum proſpero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos: et cum reflavit, affli- 4 gimur. Hæc igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia: deinde a beſtiis ictus, morſus, impetus. Hæc er- 5 go, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi ac ſingularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum ſæpe civium expulſiones, calamitates, fugæ: rurſuſque ſecun-

ii, qui haberi velimus." Pro Domo c. 55. "Magna vis eſt cum in deorum immortalium numine, tum vero in ipſa republica."

3. *Affligimur.*] Metaphora a navibus, quæ ſaxis vel litoribus infliguntur.

4. *Ceteros caſus rariores habet.*] Rarius ceteris caſibus fortuna adfligit homines, quales ſunt, qui ab inanimis proficiſcuntur, ut procellæ, tempeſtates.

Ruinas.] Ædificiorum ac montium. *Ictus*, quales ſunt ſcorpionum, phalangiorum. *Impetus*, ut elephantorum, leonum, urſorum, aprorum, taurorum.

5. *Interitus.*] Hoc nomen plurali numero accipiendum eſſe, quum ex iis quæ ſequuntur, tum ex more Ciceronis intelligitur.

Ut proxime trium.] Qui occiſi ſunt in prælio Pharſalico, duce Pompeio, in Africa, duce Scipione, Pompeii ſocero, et in Hiſpania, ducibus Pompeii filiis.

Sæpe multorum.] Multorum, quorum alius alio tempore interiit. Ita ſolet Cicero. Tuſc. Quæſt. i. 30. "Cum vero cauſſam juſtam deus ipſe dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, ſæpe multis." Conf. iii. 10. 1.

Summi ac ſingularis viri.] Pompeii Magni. Etiam in Bruto c. 85. Catonem appellat *ſummum et ſingularem virum.*

Invidiæ.] Invidia, odia. Cic. lib. v. ep. 9. "Malevolorum obtrectationes et invidias non proſternat?" Vide i. 22. 15. *Fugæ*, exſilia. Vide Vechneri Hellenolex. lib. ii. c. 7. p. 515. *Honores*, magiſtratus; *imperia*, imp. militaria.

dæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita ſunt, tamen fine hominum opibus et ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. Hoc 6
igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere atque excitare poſſimus. Quæ ſi longior fue- 7
rit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur. Ita fortaſſis etiam brevior videbitur. Quæcumque igitur homines homini tribuunt 8
ad eum augendum atque honeſtandum, aut benivolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, quemque dignum fortuna quam ampliſſima putant: aut cui fidem habent, et bene rebus ſuis conſulere arbitran-

Neutram in partem effici poſſunt.] Hæc adverſa et ſecunda, quæ enumeravi, nec ad interitum, nec ad ſalutem effici poſſunt.

6. *Hoc igitur cognito.*] Hoc cum ſciamus.

7. *Quæ ſi longior fuerit oratio.*] Si de his rebus verboſius dicam, ſermoque meus erit longior: quanta rei, de qua ago, ſit utilitas, perpendendum, et ſermonis longitudo cum utilitatis magnitudine comparanda erit.

Fortaſſis.] Hoc adverbium ætatis aureæ ſcriptoribus non diſplicuiſſe conſtat.

8. *Ad eum augendum atque honeſtandum.*] Ad ejus commoda augenda et dignitatem amplificandam.

Aut benivolentiæ gratia.] Sex enumerat rationes, cur homines hominibus ſe utiles præbeant. De prima et quarta, quæ *benivolentiam* et *metum* habent, dicturus eſt initio cap. vii. uſque ad finem cap. viij. de ſecunda et tertia, in qua continentur *honos* et *fides*, agit a c. ix. fere ad finem c. xiv. de quinta et ſexta, in quibus *liberalitas* et *corruptela* inſunt, a cap. xv. uſque ad finem cap. xxiv.

Faciunt.] Subaudi *ea*.

Honoris.] Honoris gratia, quia eum colunt et aliis præferunt.

Quemque dignum.] Id eſt, *et ſi quem dignum.* i. 35. 3.

Aut cui fidem habent.] Si cujus fidei ſe ſuaque recte ſe credere poſſe putant.

tur: aut cujus opes metuunt: aut contra, a quibus aliquid exſpectant: ut cum reges, populareſve homines largitiones aliquas proponunt: aut poſtremo, pretio ac mercede ducun-
9 tur: quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio et inquinatiſſima, et iis, qui ea tenentur, et illis,
10 qui ad eam confugere conantur. Male enim ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam non numquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt: quem ad modum fit utendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixeri-
11 mus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius et poteſtati de cauſſis pluribus.
12 Ducuntur enim aut benivolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id utile futurum, aut metu, ne vi

A quibus aliquid exſpectant.] Si quid a quibus ſperare poſſunt.

Populareſve homines.] Qui multitudini placere volunt, ejuſque ſtudium quibuſcumque artibus captant. His opponuntur *optimates*, qui nobilitatis potentiæ amici ſunt.

Largitiones proponunt.] *Proponere* eſt, publice promittere. *Largitionum* genera erant leges agrariæ, frumentariæ, tabulæ novæ, munera gladiatoria, epulæ, viſcerationes, congiaria: de quibus cap. 16. 17. et 24.

Aut poſtremo, pretio ac mercede.] Hic quoque *ſi* ſubaudio: *ſi pretio ac mercede* conducuntur.

9. *Eſt illa quidem ratio.*] i. 27. 9. "Decorum totum illud quidem eſt cum virtute confuſum." xxix. 8. "Ludo autem et joco uti illo quidem licet."

Qui ea tenentur.] Qui ea locupletioribus obligantur.

11. *Atque etiam.*] Supra cauſas expoſuit, quibus adducti homines aliis ea tribuunt, quæ ad augendos et honeſtandos eos pertinent: nunc oſtendit, quibus rebus permoti ſe aliis ſubjiciant. Non idem itaque bis dicitur.

12. *Aut ſpe—futurum.*] Nomini data verbi conſtructio. Lib. i. de Fin. c. 16. "Tum

parere cogantur, aut ſpe largitionis promiſſiſque capti: aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra re publica videmus, mercede conducti.

VII. Omnium autem rerum nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi, nec alienius, quam timeri. Præclare Ennius: [1] [2]

Quem metuunt, odere: quem quiſque odit, periiſſe expetit.

Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec vero hujus tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit civitas, paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad peſtem; ſed reliquo- [3] [4]

ſpe, nihil earum rerum defuturum, quas natura depravata deſiderat." Vid. infra ii. 24. 9.

In noſtra republica videmus.] Hoc ipſo tempore, quo Antonius mercede conducebat veteranos et alios.

VII. 1. *Omnium autem rerum.*] Hoc non pendet ab *aptius*, ſed a *quidquam*. Cap. ix. 11. "Harum igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus pollet." Vid. i. 13. 11. ii. 14. 7. et de Generis Inæqualitate ii. 4. 3.

Tuendas ac tenendas.] Ita de Fin. ii. 4. conjunxit "Id tenere unum, id tueri, id defendere." In Verr. iv. 63. "Ut quiſque eis rebus tuendis conſervandiſque præfuerat."

Diligi,—timeri.] Hoc et ſequente capite tractat *benevolentiam* et *metum*, quæ in rationibus illis ſex (cap. vi. 8. enumeratis) primum et quartum locum obtinent.

2. *Quem metuunt.*] Verſus Ennii trochaicus tetrameter catalecticus.

3. *Nuper eſt cognitum.*] In Julii Cæſaris interitu.

4. *Paretque cum maxime mortuo.*] *Cum maxime* exponitur *hoc ipſo tempore*. Parebat autem Cæſari mortuo civitas Romana, cum ejus non acta ſolum ſervarentur, ſed et leges, a vivente numquam latæ, fictæ et commenticiæ, figerentur ab Antonio: cumque vindices libertatis ab ejus amicis, qui opibus prævalebant, omnibus minis terrerentur.

Valet ad peſtem.] Ad perni-

rum ſimiles exitus tyrannorum, quorum haud
5 fere quiſquam talem interitum effugit. Malus
eſt enim cuſtos diuturnitatis metus, contraque
6 benivolentia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed
iis, qui vi oppreſſos imperio coërcent, ſit ſane
adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi aliter
7 teneri non poſſunt. Qui vero in libera civi-
tate ita ſe inſtruunt, ut metuantur, his nihil
8 poteſt eſſe dementius. Quamvis enim demer-
ſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis timefa-
cta libertas, emergunt tamen hæc aliquando
aut judiciis tacitis, aut occultis de honore ſuf-
9 fragiis. Acriores autem morſus ſunt inter-
10 miſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur
latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolum,
ſed etiam ad opes et potentiam valet pluri-

ciem. De indicativo vide ſupra c. v. 4.

5. *Diuturnitatis.*] Incolumitatis diuturnæ, ut *perpetuitas* eſt ſalus ad ſupremum ſeſumque vitæ finem durans.

6. *Teneri.*] Contineri, coërceri.

7. *Inſtruunt.*] Opibus, armis, ſingularis potentiæ præſidiis.

Nihil poteſt eſſe dementius.] Nemo dementior. Neutrum pro maſculino ponitur. Modus loquendi Ciceroni familiaris. Læl. c. xv. 7. "Neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt." Epiſt. ad Div. iv. 4. 6. "Victoris, quo nihil moderatius," i. e. nemo moderatior.

8. *Quamvis enim.*] Quamvis demerſæ ſint. i. 25. 5.

Judiciis tacitis.] *Judicia tacita*, ſunt, quæ ſine verbis declarantur, factis maxime. Talia erant, cum ſub tyrannis nobiles ſeceſſum et latebras petebant, a matrimonio abhorrebant, liberos tollere gravabantur. Vide Plin. Paneg. c. 27.

Occultis de honore ſuffragiis.] Cum illis honores deferuntur, qui tyrannis maxime invifi ſunt. Exemplum habes apud Sueton. Cæſ. c. 80.

9. *Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis.*] Libertas intermiſſa acrius mordet. Eſt autem *intermiſſa libertas*, quæ aliquamdiu non uſurpata fuit, quæ ad tempus continere ſe coacta eſt.

mum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur: ita facillime, quæ volemus, et privatis in rebus, et in re publica conſequimur. Etenim, qui ſe metui volent, a quibus metuen- 11
tur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt. Quid 12
enim cenſemus, ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios, candente carbone adurebat capillum? Quid? Alexandrum Pheræum, quo 13
animo vixiſſe arbitramur? qui, ut ſcriptum legimus, cum uxorem Theben admodum delige-

12. *Quid enim cenſemus.*] *Quid* in hac formula interrogandi tantum vim habet, ac potius abundat. Pro Roſc. Am. c. 17. pr. "Quid cenſes hunc ipſum S. Roſcium, quo ſtudio—eſſe?" De Or. i. 17. extr. "Quid cenſes,—qualem illum—oratorem futurum?"

Superiorem illum.] Dionyſium majorem, Siciliæ tyrannum, minoris patrem.

Cultros metuens tonſorios.] Val. Max. ix. 13. extr. "Tonſorum metu tondere filias ſuas docuit. Quarum, poſtquam adultæ ætati appropinquabant, manibus ferrum non auſus committere, inſtituit, ut candentium juglandium putaminibus barbam ſibi et capillum adurerent."

Adurebat capillum.] Dionyſius *adurebat capillum*, id eſt *adurendum ſibi curabat*, ita inſtituerat filias, ut ſibi capillum adurerent. Dictum eſt ut illud Sueton. Aug. c. 79. "In capite comendo tam incurioſus, ut raptim compluribus ſimul tonſoribus operam daret: ac modo tonderet, modo raderet barbam: eoque ipſo tempore aut legeret aliquid, aut etiam ſcriberet." De eodem Dionyſio Cic. Tuſc. v. 20. "Inſtituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam ſibi et capillum adurerent." Sed locus noſter nullo ſupplemento indiget; *capilli* enim adpellatione barba etiam includitur, quemadmodum hoc vocabulo uſus eſt Cic. in Verr. lib. v. cap. 49. "Sthenius hic Thermitanus cum hoc capillo atque veſte." Sthenius vero, ut fordidatus, et *barbam, et capillum ſubmiſſerat.*

13. *Alexandrum Pheræum.*] Pheræ in Theſſalia ſitæ erant, quibus Alexander hic tyrannus imperavit. Vide Plutarch. et Corn. Nep. in Pelopida.

Uxorem Theben.] Jaſonis filiam, de quo lib. i. 30. 11.

ret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, et eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Thraciis, deſtricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui ſcrutarentur arculas muliebres, et, ne quod in veſtimentis occultaretur
14 telum, exquirerent. O miſerum, qui fideliorem et barbarum et ſtigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit. Ab ea eſt enim ipſa propter pellicatus ſuſpicionem interfectus.
15 Nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quæ, pre-
16 mente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cujus eſt præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noſter: ſed in quem univerſa Agrigentino-

Notis Thraciis.] Alii *Threciis* ab Ionica voce Θρῆικες. Thracibus antiqui ſæpe pro ſatellitibus utebantur, ut noſtri reges Hungaris vel Helvetiis. His enim major, quam civibus, fides habebatur. Illi vero ſtigmatibus corpora notare ſolebant.

Deſtricto gladio.] Vid. iii. 31. 9.

14. *Stigmatiam.*] Græci στιγματίαν vocant. A στίζω, *pungo*, fit ὁ στιγματίας, *notis compunctus.*

Nec eum fefellit.] Thebe non fefellit maritum, ſuſpicio tyranni non falſa fuit, non imprudenter in ea fecit. Ep. ad Div. iv. 2. 6. "Quantum nos fefellerit, [Cæſar] vides."

Ab ea eſt enim ipſa.] Tradit quidem Plutarchus in vita Pelopidæ extrema Theben ad interficiendum tyrannum Tiſiphoni, Pythonæ et Lycophronis, fratrum ſuorum, opera uſam eſſe. Et Diodor. Sic. l. xvi. p. 517. ait. Pheræum tyrannum ab uxore ſua Thebe, hujuſque fratribus, Lycophrone et Tiſiphono, interfectum eſſe. Nec tamen eſt, quod quiſpiam miretur, Ciceronem dicere, *ab ipſa* Thebe Alexandrum occiſum eſſe.

16. *Phalaris.*] Siciliæ tyrannus, vixit Solonis et Æſopi tempore.

Nobilitata.] Nota, celebris. Vid. i. 4. 9.

Hic noſter.] Cæſar.

Univerſa Agrigentinorum multitudo.] A qua lapidibus pro-

rum multitudo impetum fecit. Quid? Mace- 17
dones nonne Demetrium reliquerunt, univerſi-
que ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid? La-
cedæmonios, injuſte imperantes, nonne repen-
te omnes fere ſocii deſeruerunt, ſpectatoreſque
ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis?

VIII. Externa libentius in tali re, quam do- 1
meſtica, recordor. Verum tamen quam diu 2
imperium populi Romani beneficiis tenebatur,
non injuriis: bella aut pro ſociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarii; regum, populorum, nationum portus erat et refugium ſenatus; noſtri 3

ſtratus eſt, Zenonis Eleatæ maxime impulſu, quem vario cruciatus genere tyrannus torquebat. Valer. Max. lib. iii. 3. 2. Ovidius in Ibi, ver. 441. eum in Perilli taurum conjectum et combuſtum tradit.

17. *Demetrium.*] Poliorceten, Antigoni, Aſiæ regis, filium. Plutarchus inter cetera, inſolenter ac ſuperbe a Demetrio facta, quibus cives offenderit, hoc quoque narrat. Cum oblatas ſibi in itinere multorum ſcriptas petitiones benigne præter conſuetudinem accepiſſet, ſummoque cum gaudio, qui dederant, regem proſequerentur, omnes eas, ut in pontem Axii venit, chlamyde excuſſa in fluvium projecit.

Spectatoreſque ſe otioſos.] Cornel. Nep. Epam. 6. extr. De *Leuctrica calamitate* vid. i. 18. 9. 24. 10.

VIII. 2. *Beneficiis tenebatur.*] Recte, præclare et aliis bene faciendo. Salluſt. Cat. ix. 5. "In pace beneficiis, quam metu agitabant."

Non injuriis.] In his verbis περάτωσιν periodi finiendam duxi. Sequentia vero uſque ad finem n. 3. ἀποδοσιν eſſe juſſi.

Exitus erant.] Subintellige copulam: *et exitus erant.*

Neceſſarii.] Etiamſi durius aliquid in hoſtes conſuleretur, neceſſitati danda erat venia: quod publicæ utilitatis ratio id exigebat. Ita Carthago, ita Corinthus exciſa eſt, quod nulla cum his civitatibus pax ſatis fida fore videbatur.

Populorum, nationum.] Latius patet *nationis* nomen, quam *populi.* Eſt enim *natio*, quæ communi lingua utitur; *populus*, qui iiſdem inſtitutis et legibus continetur.

autem magiſtratus imperatoreſque ex hac una re maximam laudem capere ſtudebant, ſi provincias, ſi ſocios æquitate et fide defendiſſent.
4 Itaque illud patrocinium orbis terræ verius,
5 quam imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem et diſciplinam jam antea minuebamus: poſt vero Sullæ victoriam peni-
6 tus amiſimus. Deſitum eſt enim videri quidquam in ſocios iniquum, cum exſtitiſſet in cives
7 tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſſam non honeſta victoria. Eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cum bona in foro venderet et bonorum virorum, et locupletium, et certe civium, prædam ſe ſuam vendere.
8 Secutus eſt, qui in cauſſa impia, victoria etiam fœdiore, non ſingulorum civium bona publica-

4. *Patrocinium.*] Tutela, ſummum præſidium, ſub quo omnes gentes tutæ agerent.

5. *Jam antea.*] Ante Sullæ dominatum, cujus crudelitatem lege apud Vell. Paterc. ii. 28. Salluſt. Cat. c. 11.

7. *Honeſtam cauſſam non honeſta victoria.*] Salluſt. eod. loc. "Poſtquam L. Sulla, armis recepta republ. bonis initiis malos exitus habuit." Initia erant honeſta, quod nobilitatis a Mario oppreſſæ cauſam defendebat: exitus victoriæ minime erat honeſtus, ſed crudeliſſimus.

Haſta poſita.] Cum venderet bona proſcriptorum: cujus venditionis ſignum erat *haſta*, unde *haſtæ ſubjici* dicebantur, quæ plus licitantibus addicebantur. Vid. n. 12. et cap. xxiii. 10.

Prædam ſe ſuam.] Se bona eorum vendere, quos bello deviciſſet: quaſi hoſtes illi, non cives, eſſent.

8. *Secutus eſt.*] Julius Cæſar, cujus *cauſam impiam* dicit, quod contemtis legibus eos ſibi honores arrogavit, quos nemo civis Rom. æquo jure cum aliis vivens, adſequi poterat, et hanc unam civilis belli cauſam habuit.

Victoria etiam fœdiore.] Qua non ſingulos cives, ſed univerſas provincias adflixit, quod Sulla non fecerat. Quamquam ob id ipſum quoque fœdior erat victoria, quod cauſa erat impia.

Non ſingulorum civium.] Qua-

ret, ſed univerſas provincias regioneſque uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque vexa- 9
tis et perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperii portari in triumpho Maſſiliam vidimus, et ex ea urbe triumphari, ſine qua numquam noſtri imperatores ex Tranſalpinis [bellis] triumpharunt. Multa præterea com- 10

ſi ſcripſiſſet *non* tam *ſingulorum civium* quam *univerſas*, cet. Apud Salluſt. Jug. xiv. 23. Adherbal de fratre Hiempſale, quem regni participem Jugurtha interfecerat: "Non enim regnum, ſed fugam, exſilium —cum anima ſimul amiſiſti."

Uno calamitatis jure.] *Jus* eſt ſtatus et conditio. Agrar. iii. 2. "Libera meliore jure ſunt, quam ſerva." Reſpexiſſe Ciceronem crediderim ad id, quod *victor jura dare* victis dicitur. Cæſar igitur *univerſas provincias regioneſque uno calamitatis jure comprehendit*, i. e. victor hanc eis conditionem tulit, legem hanc eas accipere coëgit, ut una omnes pariter eſſent calamitoſæ. Nec mirum videri debet, *jus* appellari, quod multis calamitatem afferat. Namque eſt etiam *jus injuſtum*. Paullus de Juſt. et Jur. "Prætor quoque, [inquit] jus reddere dicitur, etiam cum inique decernit: relatione ſcilicet facta, non ad id, quod ita prætor fecit, ſed ad illud, quod prætorem facere convenit."

9. *Exteris nationibus.*] Gallis, Græcis, Ægyptiis, Afris, Hiſpanis.

Ad exemplum amiſſi imperii.] Quaſi imperium Rom. amiſſum eſſet, dum de ſociis civitatibus triumpharetur: ac ſi hoc exemplo declararetur, populum Rom. ſuum imperium amiſiſſe, cum ſuos ſocios unius poteſtati ſubjici videret.

Portari in triumpho Maſſiliam.] Maſſilia, Galliæ Narbonenſis civitas, Romanis ſemper amica et fida, Cæſari adverſus Pompeii legatos in Hiſpaniam proficiſcenti portas clauſerat. Itaque ab eo obſeſſa et magnis operibus expugnata in triumpho Gallico portata eſt, id eſt, imago ejus cirea inter pompæ fercula tranſlata eſt. Conf. Quintil. vi. 3. 61. cum Velleio ii. 56. 2.

Ex Tranſalpinis.] Subſtantive *Tranſalpinos* dicere potuit, quemadmodum Brutus lib. xi. ad Diverſ. ep. 4. *Progreſſus ſum ad Inalpinos.* Formula dicendi *ex urbe* (de ea urbe) et *ex gente triumphare* uſitatiſſima eſt. Cicero de eadem Maſſilia Philipp. viii. 6. "Ne triumphus quidem facit finem belli? per quem lata eſt urbs ea, ſine qua numquam ex *Tranſalpinis gentibus* majores noſtri triumpharunt."

memorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno quidquam ſol vidiſſet indignius. Jure igitur ple-
11 ctimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, numquam ad unum tanta perveniſſet licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit
12 hereditas. Nec vero umquam bellorum civilium ſemen et cauſſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam et meminerint, et ſperabunt. Quam P. Sulla cum vibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto triceſimo anno poſt a ſceleratiore haſta non receſſit. Al-

10. *Sol vidiſſet.*] Hoc ſumtum eſt e medio, cum ſol, quaſi mundi oculus, omnia adſpicere videatur. Vide Erafmi Adag. Theognis v. 167. Ὅλβιος οὐδείς Ἀνθρώπων, ἀτέρυς ἡίλιος καθορᾷ.

11. *Multorum impunita.*] Patientiam Romanorum reprehendit, Sullæ, Clodii, Piſonis, Gabinii aliorumque ſcelera inulta relinquentium.

Ad paucos.] Sororum Cæſaris nepotes, quos heredes inſtituerat, C. Octavium ex dodrante, L. Pinarium et Q. Pedium ex quadrante reliquo. Sueton. Cæſ. c. 83.

12. *Semen et cauſſa.*] *Semen bellorum civilium*, ſunt bellorum civilium concitatores. Ita apud Liv. iii. 19. 5. tribuni pl. *ſemina diſcordiarum* vocantur. *Cauſſa* vero eſt prætextus. Infra iii. 10. 5. "Muri cauſſam oppoſuit."

Homines perditi.] Omnes illi, quibus amiſſis rebus ſuis nulla ſpes ſupereſt, niſi in proſcriptione bonorum civium: qualem Cicero Antonium maxime videri vult, qui et ipſe ſector fuerat. Vide Philipp. ii. 26.

Haſtam illam cruentam.] Venditionem bonorum, quorum domini vel in bello occubuerant, vel in numerum proſcriptorum relati impune trucidabantur.

P. Sulla.] Cujus patruus fuerat L. Cornelius Sulla, dictator. Hic, cum illo dictatore proſcriptionibus præfuiſſet, ſexto et triceſimo anno poſtea ſub Cæſare fui ſe ſimilem præbuit.

Sexto triceſimo.] Ita copulam omiſit de Invent. i. 55. "Tertius decimus." Ibid. 56. "Quartus decimus, ſextus decimus." Pro Cluent. 27. "Septimus decimus." Ad Diverſ. xii. 25. princ. "Alter viceſimus." Liv. vii. 18. 1. "Quintus triceſimus."

ter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis, numquam defutura bella civilia. Itaque parietes modo urbis ſtant et manent, iique ipſi jam extrema ſcelera metuentes: rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quam cari eſſe et diligi maluimus. Quæ ſi populo Romano injuſte imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cum perſpicuum ſit, benivolentiæ vim eſſe magnam, metus imbecillam; ſequitur ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam volumus, adipiſci cum honore et fide caritatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cujuſque vitam inſtitutam ac-

13 14 15 16 17 18

Scriba fuerat.] Is fuit *Servius Cornelius Sulla*, Publii Sullæ, quem paullo ante nominavit, frater, qui e conjuratione Catilinaria evaſerat.

13. *Talibus præmiis propoſitis.*] Cicer. Philipp. viii. 3. "Haſta Cæſaris multis improbis et ſpem adfert et audaciam. Viderunt enim ex mendicis fieri repente divites. Itaque haſtam videre ſemper cupiunt ii, qui noſtris bonis imminent."

14. *Extrema ſcelera metuentes.*] Ne faces ſibi ſubdantur.

Rem vero publicam penitus amiſimus.] Vide i. 11. 6.

14. *Maluimus.*] Quia prægreditur præteritum tempus in *has* [ſc. quas dixi] *clades incidimus*, etiam poſt particulam *dum* præteriti temporis verbum requiritur.

16. *Quid debent putare ſinguli.*] Fortaſſe Cicero ſcripſerat: *quid debet putari, ſingulis?* ut ex antecedentibus repetatur *accidere poſſe.*

17. *Quod cum.*] *Quod* relativam ſignificationem, nec ullam aliam vim hic habet, ac prope abeſſe poteſt. Vid. iii. 31. 7.

18. *Non pariter.*] Non omnibus pari opus eſt gloria, ſed major alii, alii minor eſt appetenda.

Ad cujuſque—accommodandum.] Ex cujuſque vitæ inſtituto exiſtimandum eſt, multis an paucis ei opus ſit amicis.

commodandum eſt, a multiſne opus ſit, an ſatis
19 a paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque
et primum et maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et
20 noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non multum differat inter ſummos et mediocres viros; eaque utriſque eſt prope mo-
21 dum comparanda. Honore, et gloria, et benivolentia civium fortaſſe non æque omnes egent, ſed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas.

1 IX. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri; ſed attingamus, quando quidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plu-
2 rimum. Summa igitur et perfecta gloria con-

19. *Certum igitur hoc ſit.*] Vide i. 12. 6.

20. *Eſt una res prorſus, ut.*] *Eſt ut* Græcorum more frequentiſſime dicitur. Rarius vero hoc, ut *res* adjiciatur. Pro Mil. c. 13. extr. "Ille erat ut odiſſet." Alii dixiſſent, 'Hæc una res eſt, in qua non multum differat inter ſummos et mediocres viros.' Vide infra cap. 24. pr.

Prope modum.] Certo quodam modo.

IX. 1. *Alio libro—Lælius.*] Cicero in procem. libri ii. de divinatione, ubi omnes libros ſuos enumerat, Lælium non nominat; nec ipſorum de officiis librorum mentionem ibi facit. Fieri ergo potuit, ut inter illum de divinatione, et hunc de officiis librum brevis de amicitia dialogus interjiceretur, et jam in Attici manibus eſſet, cum hæc ſcriberentur.

Nunc dicamus de gloria.] Ab hoc capite ad finem cap. 14. de *honore* et *fide* agit. Vid. vi. 8.

Duo ſunt.] Exſtant. Vid. cap. v. 4. Ne hi quidem exſtabant, cum liber ſecundus de divinatione ederetur, adeoque et ipſi nuper admodum ad Atticum miſſi erant.

ſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo, ſi fidem habet, ſi cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter bre- 3
viterque dicendum, quibus rebus pariuntur a ſingulis, eiſdem fere a multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tamquam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ an- 4
te dixi, benivolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: ſecundo autem loco benefica voluntate benivolentia movetur, etiam ſi res forte non ſuppetit. Ve- 5
hementer autem amor multitudinis commovetur ipſa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod 6

3. *Simpliciter.*] Aperte, candide, ſine diſſimulatione.

Pariuntur a ſingulis.] Quibus rebus, ut a ſingulis amemur, conſequimur, iiſdem, ut multis cari ſimus, conſequemur. Verbo *parere* pro *parare* uſurpato, præpoſitiones haud inſolenter adjiciuntur. Infra xiii. 13. "Sibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione." Liv. xlii. 61. 10. "Similem gloriam ex hoſte pariendi occaſionem optabant." Curt. x. 6. 8. "Ut victoriam partam inter hos, de quibus parta eſt, obtinere poſſimus."

Alius quoque quidam.] Vide i. 4. 1.

4. *Quæ quidem beneficiis capitur.*] *Benivolentiam capi* ſatis latine dicas ſicuti *captari benivolentia* recte dicitur.

Benivolentia movetur.] Abeſſe poteſt verbum *benivolentia.*

5. *Commovetur.*] Et n. 6. "Specie ſua commovet." Vid. iii. 4. 1.

Opinione liberalitatis.] *Opinio* non eſt ſua cujuſque de ſuis virtutibus perſuaſio, ſed aliorum de his exiſtimatio. Sic "Opinio probitatis," n. 12. "Opinio juſtitiæ," c. xi. 6. "Quorum de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis," c. xii. 5.

honeſtum decorumque dicimus, quia per ſe
nobis placet, animoſque omnium natura et ſpe-
cie ſua commovet, maximeque quaſi perlucet
ex eis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco
illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, a natu-
7 ra ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem
cauſſæ diligendi graviſſimæ: poſſunt enim præ-
8 terea non nullæ eſſe leviores. Fides autem ut
habeatur, duabus rebus effici poteſt: ſi exiſti-
mabimur adepti conjunctam cum juſtitia pru-
9 dentiam. Nam et iis fidem habemus, quos
plus intelligere, quam nos, arbitramur, quoſ-
que et futura proſpicere credimus, et cum res
agatur in diſcrimenque ventum ſit, expedire
rem et conſilium ex tempore capere poſſe.
Hanc enim utilem homines exiſtimant veram-
10 que prudentiam. Juſtis autem et fidis homi-
nibus, id eſt bonis viris, ita fides habetur, ut
nulla ſit in his fraudis injuriæque ſuſpicio. Ita-
que his ſalutem noſtram, his fortunas, his libe-
11 ros, rectiſſime committi arbitramur. Harum

6. *Maximeque quaſi perlucet.*] *Quia* πρότασιν conſtituit, cui adhæret *maximeque quaſi perlucet:* ἀπόδοσις ab *idcirco* incipit.

8. *Fides autem ut habeatur.*] Hoc quid ſit, diſce ex n. 10.

9. *Expedire rem.*] Difficultatibus ſuperatis perficere id, quod velis.

Homines exiſtimant.] Multi philoſophi facultatem iſtam politicam adeo contemnebant, ut eam perfecto ſapiente vix dignam putarent. Dicit igitur Cicero, *homines*, i. e. pleroſque, prope omnes, vulgo homines, hanc prudentiam politicam utilem et veram prudentiam exiſtimare. Hæc ſignificatio vocis *homines* noſtro valde uſitata eſt. Ad Diverſ. ep. i. 7. "Ex eventu homines de tuo conſilio exiſtimaturos." Lib. x. ep. 25. "Id quod homines arbitrantur."

11. *Harum igitur duarum.*] Vid. c. 7. pr.

igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus pollet: quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior et callidior eſt, hoc invifior et ſuſpectior, detracta opinione probitatis. Quam ob rem intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium; juſtitia ſine prudentia multum poterit; ſine juſtitia nihil valebit prudentia. 12 13

X. Sed ne quis fit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, a meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita ſejungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſſe: alia eſt illa, cum veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quam ob rem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios 1 2 3

12. *Detracta opinione probitatis.*] Niſi probus eſſe aliis quoque videatur.

13. *Quam ob rem.*] Quæ Cicero inde a n. 8. tradiderat ſuiſque rationibus confirmaverat, ea brevi comprehenſione devincta hic repetit, reminiſcendique cauſſa unum ſub aſpectum ſubjicit.

Intelligentiæ juſtitia conjuncta.] Juſtitia cum prudentia conjuncta ad faciendam fidem tantum virium habebit, quantum ipſa volet.

X. 1. *Ne quis fit admiratus.*] Ne quis admiretur.

A meque ipſo ſæpe.] Maxime lib. iii. Tuſc. et v. de Fin.

Qui unam haberet.] Hoc imperfectum non ad *conſtet*, ſed ad *diſputatum ſit* referendum.

2. *Cum veritas ipſa limatur.*] Cum vera a falſis ſecernuntur, et quaſi lima poliuntur.

Ad opinionem communem.] Vulgarem. Sic "Communia offioia," lib. i. c. 3. lib. iii. 3. 10. "Communes amicitiæ," l. iii. 10. 15. de Amicit. c. xxi. 4.

4 prudentes esse dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, et usitatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit 5 Panætius. Sed ad propositum revertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum, 6 honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, et præter opinionem suam animadverterunt: seperatim autem in singulis, si perspi- 7 ciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, et 8 singulares perspicere virtutes: despiciunt autem eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male 9 existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, 10 sed de his male existimant. Quam ob rem, ut ante dixi, contemnuntur ii, qui ' nec sibi, nec

4. *De opinione populari.*] De populi sive multitudinis opinione, quâm illa de alicujus virtute habet.

5. *Pertinerent.*] Vide supra i. 9. 6. xliv. 10.

Cum admiratione hominum.] Admirantibus nos hominibus.

6. *Communiter.*] Universi pariter in omnibus. *Generaliter* vulgo dicunt; ut *specialiter*, quod Cicero *seperatim*.

Nec opinata.] Alii *necopinata*, una voce scribunt. Est enim *inopinata*.

8. *Nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum.*] Nullam prudentiam, nullum animum, nullas ad efficiendum vires.

10. *Qui nec sibi nec alteri.*] Verbum supprimitur, quod in proverbiis sollemne et elegans est. Facciolatus *valent* subintelligit, idque in utramque

alteri,' ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire ceteris virtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt obſiſtere. Nam et voluptates, blandiſſimæ do- 11
minæ, majores partes animi a virtute detorquent; et dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, 12
mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementiſſime permovent. Quæ qui in utramque 13
partem excelſo animo magnoque deſpiciunt, cum aliqua his ampla et honeſta res objecta eſt, totos ad ſe convertit et rapit. Tum quis non admiretur ſplendorem pulchritudinemque virtutis?

XI. Ergo et hæc animi deſpicientia admira- 1
bilitatem magnam facit: et maxime juſtitia

partem, ad commodum et ad incommodum.

Admiratione aut afficiuntur.] Sic *honore, laude, præmiis affici* dicimus. Idem aliter expreſſit xi. 1.

11. *Majores partes animi.*] Sunt τό, τι ὁρμητικὸν, καὶ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς μέρος. Ita Cicero ſupra i. 28. 11. "Una pars [animorum] in appetitu poſita eſt,—altera in ratione." Vid. quæ ibi adnotavimus.

Dolorum cum admoventur faces.] Cum dolorum metus infertur, cum dolores, quaſi Furiæ, faces intentant.

12. *Permovent.*] Multum in utramque partem valent ad animos et excitandos et terrendos.

13. *In utramque partem.*] Et cum adſunt, et cum abſunt, ita ut neque cupiant vitam et divitias, neque metuant mortem et paupertatem.

Totos ad ſe convertit et rapit.] *Totos* dicit, quia perverſæ, quas commemoraverat, cupiditates non ſinunt homines ſe *totos* virtuti dedere, quippe quæ *majores partes animi a virtute detorquent.*

XI. 1. *Admirabilitatem magnam facit.*] Facit homines valde admirabiles.

(ex qua una virtute viri boni appellantur) mirifica quædam multitudini videtur: nec injuria. Nemo enim juſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exſilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ ſunt his contraria, æquitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perſpectum ſit, hunc igni ſpectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia juſtitia conficit: et benivolentiam, quod prodeſſe vult plurimis: et ob eamdem cauſſam, fidem: et admirationem, quod eas res ſpernit et negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem ſententia omnis ratio atque inſtitutio vitæ adjumenta hominum deſiderat: in primiſque, ut habeat, quibuſcum poſſit familiares

Mirifica quædam.] Ut apud Græcos τὶς ſæpe abundat, ita apud Latinos eorum imitatores, *quidam* adjicitur, ubi parum neceſſarium videtur. Læl. xiii. 13. "Qui virtutem duram et quaſi ferream eſſe quamdam volunt."

2. *Qui mortem timet.*] Qui mortis, doloris, exſilii, egeſtatis metu officium negligit, injuſte facit.

3. *Pecunia non movetur.*] Qui pecuniam nihili facit.

Igni ſpectatum.] A Platone acceptum, qui ὥσπερ χρυσὸν πυρὶ βασανιζόμενον dixit. Sic Ovid. lib. i. Triſt. v. 25.

Scilicet ut fulvum ſpectatur in ignibus aurum.

4. *Propoſita ſunt.*] Antea poſita, neceſſaria eſſe dicta ſunt. Cap. ix. 2.

Inflammati aviditate.] Summa cupiditate incenſi.

5. *Ut habeat, quibuſcum poſſit.*] Pendet hoc *ut* a *deſiderat*: q. d. et in primis *amicos* deſiderat, quibus cum poſſis conferre ſermones. Simile conſtructionis genus, qua verbo primum accuſativus, deinde *ut* adjungitur, habes apud Corn. Nep. Eum. c. viii. 7. "Imperavit quam plurimos utres; poſt hæc pabulum;—utque quam minime fieret ignis." Tertiæ perſonæ *habeat* junge *homo*, quod ſubaudiendum eſt ex *adjumenta hominum*. Sic in

conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpe-
ciem præ te boni viri feras. Ergo etiam ſoli- 6
tario homini, atque in agro vitam agenti, opi-
nio juſtitiæ neceſſaria eſt: eoque etiam magis,
quod eam ſi non habebunt, injuſti habebun-
tur: nullis præſidiis ſepti, multis afficientur
injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, 7
conducunt, locant, contrahendiſque negotiis
implicantur, juſtitia ad rem gerendam neceſſa-
ria eſt. Cujus tanta vis eſt, ut ne illi quidem, 8
qui maleficio et ſcelere paſcuntur, poſſint ſine
ulla particula juſtitiæ vivere. Nam qui eorum 9
cuipiam, qui una latrocinantur, furatur ali-
quid, aut eripit; is ſibi ne in latrocinio quidem
relinquit locum. Ille autem, qui archipirata
dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpartiat, aut
interficiatur a ſociis, aut relinquatur. Quin 10

Cat. Maj. viii. 5. "Videtis, ut ſenectus non modo languida—non ſit, verum etiam ſit operoſa.—Quid, quod etiam addiſcunt aliquid?" ſcil. ſenes. Vide etiam ſupra i. 37. 11. et 12.

Niſi ſpeciem præ te boni viri feras.] Niſi aliis etiam bonus vir eſſe videaris. Non fallacem ſine re, ſed rei ipſi conſentaneam ſpeciem requirit.

6. *Solitario homini, atque in agro.*] Non idem eſt *ſolitarius* et *qui in agro vitam agit.* Hic enim paucorum, ille nullius hominis convictu utitur. Hinc verba plurali numero ſequuntur, *habebunt, habebuntur.*

Opinio juſtitiæ.] Non poteſt commode aut tuto vitam agere, niſi alii eum juſtum eſſe opinentur.

7. *Ad rem gerendam.*] Vide i. 4. 4.

8. *Qui maleficio et ſcelere paſcuntur.*] Latrones, graſſatores, fures.

Sine ulla particula.] Sine aliqua.

9. *In latrocinio.*] Inter latrones.

Aut interficiatur.] Vulg. *aut occidetur—aut relinquetur.* Conjunctivum retineo, quod ita ſæpe Cicero, ubi futurum vulgus mavult. Lib. i. 33. 6. "Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vivendi omne contulerit, is

etiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pa-
11 reant, quas obſervent. Itaque propter æqua-
bilem prædæ partitionem et Bardylis Illyrius
latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas
opes habuit, et multo majores Viriathus Luſi-
tanus, cui quidem etiam exercitus noſtri impe-
ratoreſque ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui
ſapiens uſurpatur, prætor fregit, et comminuit,
ferocitatemque ejus ita repreſſit, ut facile bel-
12 lum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis
juſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet
atque augeat, quantam ejus vim inter leges et
judicia in conſtituta re publica fore putamus?

1 XII. Mihi quidem non apud Medos ſolum,
ut ait Herodotus, ſed etiam apud majores no-

conſtantiam teneat." Lib. eod. xliv. 9. "Magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas ſit quædam et immanitas."

11. *Bardylis Illyrius latro.*] Βαρδυλλις dicitur Helladio, Plutarcho in Pyrrho Βάρδυλλις, Diodoro Sic. Βάρδυλις. Penultimam itaque rectius producimus. Ceterum Plutarchus et Diodorus *Illyriorum regem* vocant, non *latronem*, cujus filiam *Bircennam* uxorem duxit Pyrrhus Epirotes.

Theopompum.] Gnidium, Iſocratis auditorem, hiſtoriæ Græcæ ſcriptorem, Herodoto et Thucydidi proximum. Vide de eo Quintil. lib. x. 1. 74. Cornel. Nepot. Alcib. c. 11.

Viriathus Luſitanus.] Ex venatore latro, inde dux et imperator inter ſuos. Eadem de eo tradit Diodor. Sicul. in Excerpt. Valeſ. p. 346. 361. Vide et Flor. lib. ii. 17. 5.

C. Lælius.] Qui prætor fuit a. 609. Vide de ejus prætura de Amicit. c. xxv. 14.

Qui ſapiens uſurpatur.] Vocari ſolet. Dicitur de iis, quæ conſuetudine potius fiunt, quam jure. Cic. de Univerſ. c. 11. "Quos fratres inter ſe uſurpari atque appellari videmus."

Facile bellum.] Bellum confectu facile, non multi operis.

XII. 1. *Apud Medos.*] Qui primi reges habuerunt. *Herodotum* vide libro i. qui *Clio* inſcribitur, quo loco ait, quibus artibus Deioces ad regnum adſpirarit.

ſtros, juſtitiæ fruendæ cauſſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant, virtute præſtantem; qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate conſtituenda ſummos cum infimis pari jure tenebat. Eademque conſtituendarum legum fuit cauſſa, quæ regum. Jus enim ſemper eſt quæſitum æquabile: neque enim aliter eſſet jus. Id ſi ab uno juſto et bono viro conſequebantur, erant eo contenti. Cum id minus contingeret, leges ſunt inventæ, quæ cum omnibus ſemper una atque eadem vooe loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos,

2. *Cum prohiberet injuria tenuiores.*] Ita Cic. pro lege Manil. c. 7. "Erit igitur humanitatis veſtræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere." Nec ſolum cum Cæſare de Bel. Gall. i. 15. 4. "Hoſtem prohibere populationibus," dicere licet: ſed etiam "Agros populationibus prohibere," auctore Livio xxv. 15. 3. et xxxi. 25. 5.

Æquitate conſtituenda.] *Æquitas* eſt jus æquabile, par, ſuum cuique tribuens. Id tum conſtituebat, cum ſummis infimos exæquabat.

Pari jure tenebat.] Infra cap. xxiii. 11. "Commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere." Hoc eſt, conjunctos regere, inter eos, quodam modo exæquatos concordiam firmare. Eſt autem noſtro loco *tenere* idem, quod regere, gubernare, in officio continere. Supra cap. vii. 6. "Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coërcent, ſit ſane adhibenda ſævitia, ſi aliter teneri non poſſunt." Liv. vii. 25. 7. "Quum cerneret, metu tenendos, quos fides non teneret."

4. *Id ſi ab uno juſto.*] Si jus illud ab uno obtinebant, ejuſque æquitate ſuum cuique reddebatur.

Cum id minus contingeret.] Cum *minus, quam vellent* (ut loquitur Nepos Them. iv. 3.) id adſequerentur, vel cum *rarius.* Nam et hoc ſignificat *minus.* Lib. xii. epiſt. ii. 10. "L. Cotta fatali quadam deſperatione, ut ait, minus in ſenatum vellit," ſcil. quam ſollet, quam decet.

quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur.
6 Omni igitur ratione colenda et retinenda justitia est, tum ipsa per sese (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris
7 et gloriae. Sed ut pecuniae non quaerendae solum ratio est, verum etiam collocandae, quae perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria et quae-
8 renda, et collocanda ratione est. Quamquam

5. *Adjuncto vero.*] Scil. *hoc.* Sextus casus participii absolute positus, quod aliis, quam Ciceroni, familiarius est.

6. *Ipsa per sese.*] Sine spe mercedis et fructus. Cicero saepe ita locutus est. Ad Divers. ep. iii. 9. "Tua dignitas atque amplitudo mihi est ipsa cara per se." Lael. xxi. 12. "Per se sibi quisque carus est."

7. *Collocandae.*] Pecunia *collocatur*, cum vel in ea confertur, quae solo continentur, vel fenori datur, ut et ipsa salva sit, et certus inde fructus redeat.

Perpetuos sumtus.] Perennes. *Liberales*, ad vitam liberaliter degendam, ut et in nos et in alios benigni esse possimus.

Et collocanda ratione est.] Quia in majoribus rebus administrandis plurimum adjuvat gloria, is, cui haec suppetit, patriae multorumque hominum commoda egregie potest augere. Quemadmodum igitur *pecuniam*, ita *gloriam ratione collocat*, non ille, qui id unice agit, ut eam conservet atque augeat, sed qui ea sic utitur, ut rei publ. plurimorumque hominum utilitatibus serviat. Cic. Philipp. iii. 2. "Non enim effudit [C. Caesar patrimonium] sed in salute rei p. collocavit."

8. *Quamquam praeclare Socrates.*] Apud Xenophontem lib. i. ἀπομνημον. extr. Ἀεὶ γὰρ ἔλεγεν, ὡς οὐκ εἴη καλλίων ὁδὸς ἐπ' εὐδοξίαν, ἢ δι' ἧς ἄν τις ἀγαθὸς τοῦτο γένοιτο, ὃ δοκεῖν βούλοιτο. Lib. ii. paullo ante fin. Ἀλλὰ συντομωτάτη τε καὶ ἀσφαλεστάτη καὶ καλλίστη ὁδὸς, ὦ Κριτόβουλε, ὅ, τι ἂν βούλῃ δοκεῖν ἀγαθὸς εἶναι, τοῦτο καὶ γενέσθαι ἀγαθὸν πειρᾶσθαι. Sententia a particula *quamquam* incipiens, longa vero interpositione disjuncta, infra c. xiii. n. 2. interveniente conjunctione *sed*,

præclare Socrates, hanc viam ad gloriam proximam et quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione, et inani oſten- 9
tatione, et ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu, ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices 10
agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam floſculi, decidunt, nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes 11
ſunt permulti in utramque partem: ſed brevitatis cauſſa familia contenti erimus una. Ti. 12
enim Gracchus, P. F. tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii, nec vivi probabantur bonis, et mortui numerum obtinent jure cæſorum.

XIII. Qui igitur adipiſci veram gloriam volet, 1
juſtitiæ fungatur officiis: ea quæ eſſent, dictum

continuatur. Ibi vero, ut legentium memoriæ ſubveniatur, dicta, quæ parentheſin anteceſſerant, mutatis verbis repetuntur. De hoc more orationem parentheſi longiore interruptam connectendi vide ſupra i. 1. 3.

11. *In utramque partem.*] Qui et gloriam recte partam retinuerunt, et in malis artibus quæſitam amiſerunt.

12. *Tib. Gracchus.*] Qui duobus perfunctus conſulatibus (a. 576. et 590.] bis triumphavit, cenſuram geſſit, augur fuit. Africani majoris gener, ſocer minoris, Tullio teſte *civis grævis et eloquens.* Ejus filii fuerunt Tiberius et C. Gracchus, ex Cornelia nati, qui legibus agrariis rempubl. perturbarunt, et affectati regni ſuſpecti ambo, ſed diverſis temporibus, occiſi ſint. Vide i. 22. ii. 23. 4.

Numerum obtinent.] Lib. iii. de Nat. Deor. c. 20. "Errantes [ſtellæ] numerum deorum obtinebunt." Brut. c. 47. "Cneuſque Pompeius, Sex. filius, aliquem numerum obtinebat." *Numerus* nihil aliud eſt, quam *locus.*

2 eſt in libro ſuperiore. Sed, ut facillime, quales ſimus, tales eſſe videamur, etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus, ta-
3 men quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſſam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe) aut aliquo caſu atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quem ad modum vivat, inquiritur: et tamquam in clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum
4 poteſt nec dictum ejus eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem et obſcuritatem in hominum ignoratione verſatur,

XIII. 1. *In libro ſuperiore.*] Cap. vii. et proximis inde. Similiter præpoſitio adjicitur infra iii. 28. 7. Cat. Maj. xvii. 1. Diſpar ratio erat ſupra cap. ix. 1. ibi enim ſignificatur, toto libro de amicitia agi: noſtro autem loco Cicero intelligi vult, non totum librum ſuperiorem de juſtitia conſcriptum eſſe, ſed in eo libro ſe inter alia plura etiam de juſtitiæ officiis diſſeruiſſe.

2. *Etſi in eo ipſo vis maxima eſt.*] Etſi in eo plurimum ſitum eſt, ut re vera ſimus ii, qui videri volumus: tamen, ut facilius tales eſſe videamur, quales ſumus, aliqua præcipienda ſunt.

Qui haberi velimus.] Conjunctivus *velimus*, ſicut paullo ante *quales ſimus*, ponitur, quia incertum eſt, cui potiſſimum virtuti dediti eſſe videri velimus, utrum fortitudini, an magnanimitati, an juſtitiæ.

3. *Cauſſam celebritatis et nominis.*] Non dicit *celebritatem et nomen*, quod in adoleſcentulos non cadit; ſed *cauſſam celebritatis et nominis*, id eſt, incitamenta et ſtimulos inclareſcendi.

Caſu atque fortuna.] *Caſus et fortuna* prope idem ſignificant, differunt tamen nonnihil: ille ad tempus accidit; hæc conſtantior eſt. In Servio Tullio, quo exemplo hic interpretes utuntur, utrumque apparet. Ille *caſu*, viſa circa caput flamma, primum regiæ domus oculos in ſe convertit; deinde *fortuna*, cum reginæ favore ceteris præferretur, ad ſummos honores adſpiravit.

4. *In hominum ignoratione.*] Id eſt, hominibus ignotus eſt. Lib. iii. 17. 14. "Quotus e-

hi simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare et ad ea rectis studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur. Prima est igitur adolescenti commendatio ad 5 gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros exstiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus al- 6 tera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum 7 te Pompeius alæ alteri præfeciffet, magnam laudem et a summo viro, et ab exercitu consequebare equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum re publica cecidit. Mihi au- 8

nim quisque reperietur, qui, impunitate et ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria."

Eo firmiore animo.] Eo confidentius, eo minus timide.

5. *Prima est igitur adolescenti.*] Quoniam Romana gens bellicis studiis plurimum tribuebat, haud facile in ea quisquam ad honores adspirabat, cujus industria non satis in bello erat cognita.

Si qua.] Si qua *gloria*, non *commendatio*.

In qua multi exstiterunt.] In quo gloriæ genere multi sese ostenderunt, emerserunt. *Exsistere* est, se proferre, alios præstare, eminere. Cicer. pro Sext. c. 42. "Qui igitur primi virtute et consilio præstanti exstiterunt."

6. *Cujus altera pars.*] Cæsariana, cujus *causam impiam* dixit cap. vii. 8. *Altera* Pompeiana, quam fortuna destituit.

7. *Alæ alteri.*] Singulis legionibus duæ equitum alæ sive turmæ adjiciebantur, quæ non ex equitibus Rom. sed ex provincialibus constabant. Illæ latera legionum muniebant, et Romanos adolescentes nobiles habebant præfectos. Unam igitur ex duabus turmam Cicero filius duxit, quam *alteram* dicit Cicero, etsi legionis nomen non adscriptum est.

A summo viro.] Pompeio.

Tua laus pariter cum re publica.] Ex quo Pompeius cecī-

tem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. Quam ob rem pergamus ad ea, 9 quæ reſtant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora ſunt opera animi, quam corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio ac ratione, 10 graviores ſunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio profiſciſcitur a modeſtia, tum pietate in parentes, [tum] in ſuos benivo- 11 lentia. Facillime autem, et in optimam partem, cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros et ſapientes viros, bene conſulentes rei publicæ, contulerunt: quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum ſore ſe ſimiles, quos ſibi [ipſi] delegerint ad imitan- 12 dum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem et innocentiæ, et juris ſcientiæ, P. Mucii com-

dit, qui reipubl. cauſam defendit, ipſa reſpubl. et cum ea tua laus periit, quam conſecutus es a Pompeianis. Nunc enim nulla pro patria pugnandi facultas datur.

8. *De genere toto.*] De univerſa commendatione prima ad gloriam.

9. *Perſequimur.*] Quas tractamus, quas conſequi ſtudemus. Fortaſſe Cicero ſcripſerat *quas ingenio ac ratione conſequimur.*

Graviores ſunt.] Plus habent conſtantiæ ac dignitatis.

10. *Tum in ſuos benivolentia.*] *Tum* abeſt a multis; nec neceſſarium eſt.

11. *In optimam partem.*] Ad ipſorum decus et laudem.

Ad claros et ſapientes viros.] Vide lib. i. 34. 2.

Opinionem afferunt populo.] Eam de ſe ſpem faciunt populo.

Quos ſibi ipſi.] Recte Nonius *ipſi* omittit.

12. *P. Rutilii.*] P. Rutilius Rufus et juris et philoſophiæ perſtudioſus fuit, in jure civili P. Mucii pontificis, in philoſophia Panætii auditor. Conſul fuit cum Cn. Manlio anno 648; inde Q. Mucio, P. F. Aſiæ proconſuli legatus. Ibi cum Aſiam a publicanorum injuriis defendiſſet, accuſatus ab equeſtri ordine ac damnatus, reliquam vitam exſul in Aſia exegit, nec data poteſtate Romam redire voluit. Vide iii. 2. extr.

P. Mucii.] Hic P. Mucius Scævola P. F. Q. N. P. PRON.

mendavit domus. Nam L. quidem Craſſus, 13
cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili et glorioſa. Et qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent, ut Demoſthenem accepimus, ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

pater Q. Mucii pontificis, (ejus, de quo ſupra i. 32. 4. et Læl. i. 3.) frater patruelis Q. Mucii auguris (de quo Læl. i. 1.) fuit conſul a. 620, et pontifex M. Primus jus civile fundavit, primuſque hanc ſcientiam in familiam Muciam intulit.

13. *Nam L. quidem Craſſus.*] Craſſus enim excipiendus eſt, quem nullius clari viri adſectatio ad famam commendavit. De eo vide i. 30. 9. infra c. xvi. 11.

Admodum adoleſcens.] xxi. annos natus. Hac ætate qui ſunt, *adoleſcentuli* et *admodum adoleſcentes* multi dicuntur, ut *Eumenes* Nepoti Cornelio *peradoleſcentulus*, annos natus xx. Vid. c. ſq. n. 8. "Adoleſcens M. Antonius."

Ex illa accuſatione nobili.] Qua repetundarum poſtulavit C. Papirium Carbonem eloquentiſſimum hominem, anno 634, proximo poſt, quam conſulatu is abierat. Ob turbulentiſſimum tribunatum plebis et necis, P. Africano minori illatæ, invidiam Carbo damnatus et in exſilium abire juſſus, voluntaria ſe morte a ſeveritate judicum vindicavit.

Exercentur.] In ſchola declamando.

Ut Demoſthenem accepimus.] Procul dubio Craſſum cum Demoſthene comparavit Cicero, quod uterque adoleſcentulus in forum prodiit: ille, quum anno ætatis xxi. Carbonem repetundarum poſtularet; hic, quum annos natus xviii. tutores male adminiſtrati patrimonii ſui accuſaret. Acute Rubnkenius ad Rutil. Lup. paucorum verborum trajectione ſententiam juvandam locumque ita conſtituendum cenſet: *Ea ætate, ut Demoſthenem accepimus, L. Craſſus oſtendit*, cet. In verbis *ut Demoſthenem accepimus* extrinſecus adſumatur *feciſſe*. Ejuſmodi ellipſes Tullio ſunt uſitatæ. Supra i. 6. 5. "Ut in aſtrologia C. Sulpicium audimus, in geometria S. Pompeium ipſi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili." In Ver. iv. 18. "Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut—ſalutem viri proderet."

Quod etiam tum.] Quod eo

1 XIV. Sed cum duplex ratio ſit orationis, quarum in altera ſermo ſit; in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam (ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus) ſed tamen difficile dictu eſt, quanto opere conciliet animos comi-
2 tas affabilitaſque ſermonis. Exſtant epiſtolæ, et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Caſſandrum, et Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benivolentiam alliciant, mi-

adhuc tempore (vid. Schwartzius ad Turſellin. de partic.) quo jam in foro cauſas agebat, poterat domi cum laude meditari. *Meditari* vero eſt, declamando ſe exercere in umbra. Vide i. 40. 9.

XIV. 1. *Cum duplex ratio ſit orationis.*] Vid. lib. i. c. 37. pr.

Difficile dictu eſt.] Incredibile eſt. Nam et id *difficile dictu* dicitur, quod eloqui facile quidem eſt, difficulter vero credi poteſt. Læl. c. vii. 2. "Imbecilles valent, et, quod difficilius dictu eſt, mortui vivunt."

2. *Philippi ad Alexandrum.*] Philippi Macedonis ad Alexandrum Magnum filium.

Antipatri ad Caſſandrum.] Antipater, Caſſandri pater, poſt Alexandrum Macedoniæ potitus eſt. Is duos epiſtolarum libros reliquit, quorum Suidas meminit.

Antigoni ad Philippum filium.] Antigonus, Aſiæ rex, unus ex Alexandri ſucceſſoribus, vir prudens, et ætate iis proximus, cum quibus a Cicerone conjungitur. Huic Demetrius Poliorcetes filius fuit, vulgo etiam notus, ſed præter eum alius etiam Philippus nomine. Plutarchus in Demetrio princ. Antigonum ex Stratonice duos filios ſuſcepiſſe ſcribit, Demetrium et Philippum: Philippum, non multis annis Demetrio minorem, ante patrem e vita ereptum. Nec vero puerum, ſed adoleſcentem jam, mortuum, ex ejuſdem Plut. apophthegm. diſco, ubi is dicitur in caſtris paternis, et ea ætate fuiſſe, quæ a libidine maxime arcenda eſt. Cum enim hoſpitium ſibi legiſſet apud viduam, quæ tres habebat filias forma inſignes, vocato ad ſe eo, qui hoſpitiis deſignandis præerat, "Nonne, [inquit,] filium mihi ex iſtis anguſtiis expedies?"

liteſque blande appellando deleniant. Quæ au- 3
tem in multitudine cum contentione habetur
oratio; ea ſæpe univerſam excitat. Magna eſt 4
enim admiratio copioſe ſapienterque dicentis:
quem qui audiunt, intelligere etiam et ſapere
plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero ineſt 5
in oratione mixta modeſtiæ gravitas, nihil ad-
mirabilius fieri poteſt; eoque magis, ſi ea ſunt
in adoleſcente. Sed, cum ſint plura cauſſarum 6
genera, quæ eloquentiam deſiderant, multique
in noſtra re publica adoleſcentes et apud ju-
dices, et apud ſenatum dicendo laudem aſſe-
cuti ſint, maxima eſt admiratio in judiciis:
quorum ratio duplex eſt. Nam ex accuſatione 7
et defenſione conſtat; quarum etſi laudabilior
eſt defenſio, tamen accuſatio probata perſæpe
eſt. Dixi paullo ante de Craſſo. Idem fecit 8
adoleſcens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii

3. *Univerſam excitat.*] Intelligit *multitudinem.*

5. *Nihil admirabilius fieri.*] *Fieri* hic eſt *eſſe.*

7. *Conſtat.*] Ratio judiciorum.

Quarum etſi laudabilior.] Quarum ex numero. Vide cap. vii. pr.

Accuſatio probata perſæpe.] Adoleſcentibus quidem laudi erat, claros vires in republ. adminiſtranda minus integre verſantes in judicium vocare, in eoſque, quaſi canes generoſos, incitari, qui noxias feras perſequuntur. Vide Plutarch. in Lucull. princ. Plin. epiſt. ix. 13. 2. ſupra 13. 13.

8. *Adoleſcens M. Antonius.*] Avus M. Antonii triumviri, cum annos natus xxxii. accuſavit Cn. Papirium Carbonem, qui biennio ante (a. 640.) conſul temere cum Cimbris congreſſus in Illyrico, prælioque victus, turpi fuga provinciam reliquerat. Pater hic fuit Carbonis ter conſulis, Marianarum partium ducis.

P. Sulpicii.] Rufi, qui juvenis nondum quæſtorius C. Junium Norbanum reum fecit a. 659. quod anno ſuperiore tribunus plebis ingentem ſeditionem concitaſſet. Dixit teſtimonium contra reum M. Æmilius Scaurus princeps ſe-

eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum ſeditioſum et inutilem civem, C. Norbanum, in judi-
9 cium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec umquam niſi aut rei publicæ cauſſa, ut ii, quos ante dixi, aut ulciſcendi, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis; *pro Sardis, pro M. Albucio Julius.* In accuſando etiam M. Aquillio L. Fufii cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certe.
10 Sin erit, cui faciendum ſit ſæpius, rei publicæ

ratus, lapide in illo anni prioris tumultu percuſſus. Defendit Norbanum M. Antonius orator, cujus eloquentia factum, ut reus nocentiſſimus abſolveretur. Idem Sulpicius, teſte Velleio *diſertus, acer, opibus, gratia, amicitiis, vigore ingenii atque animi celeberrimus*, trib. pl. a. 665. in magiſtratu occiſus eſt, quod bellum Mithridaticum a Sulla in C. Marium transferret. Norbanus, conſul a. 670. victus a Sulla et proſcriptus, Rhodi, quo confugerat, in medio foro ſemet transfixit. Vid. Læl. i. 5.

Inutilem civem.] Perniciosum. Vid. iii. 13. 12.

9. *Ut duo Luculli.*] M. et L. Luculli, fratres, qui Servilium Augurem peculatus accuſarunt, a quo patrem ſuum L. Licinium, qui a. 651. prætor adverſus fugitivos in Sicilia male rem geſſerat, repetundarum poſtulatum dolebant. Cicero et Plutarch. Lucull. princ. De *Lucio* fratre vid. i. 39. 9. *Marcus* coſ. fuit anno poſt fratrem, 680.

Aut patrocinii.] Subintelligatur *cauſſa* et hic et ad verbum *ulciſcendi*.

Ut nos pro Siculis.] Ut ego Siculos a Verris injuriis ultus ſum, cum in ea provincia paullo ante quæſtor fuiſſem.

Pro Sardis, pro M. Albucio Julius.] Lege: *Pro Sardis contra Albucium Julius.* Conſtat inter omnes, C. Julium Cæſarem Strabonem (de quo vide i. 30. 9.) pro Sardis dixiſſe, non *pro* Albucio, *quem potius accuſavit.* Cum enim T. Albucius præturam in Sardinia a. 648. in conſulatu P. Rupilii (cap. præced. n. 12.) male geſſiſſet, Cæſar illum Sardorum nomine reum poſtulavit. *Albucius* non *Marci*, ſed *Titi* prænomen habuit. Ab eodem T. Albucio Q. Mucium augurem repetundarum accuſatum eſſe, teſtatur Cicero Brut. c. 26. Nec tamen Albucius Scævolam condemnavit. Cic. de Or. ii. 70. pr.

Manio Aquillio L. Fufii.] C. Marii quintum conſulis (a. 652.) collega fuerat M. Aquil-

tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpius, non eſt reprehendendum. Modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominere: quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, ne quem umquam innocentem judicio capitis arceſſas: id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad ſalutem hominum et ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, item eſt habendum religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque

11 12 13 14 15

lius. Deinde procoſ. ob eompreſſos in Sicilia ſerviles tumultus a. 654. ovationem obtinuerat, anno poſt L. Fufio Caleno accuſante de repetundis cauſſam dixit, ſedente inter judices C. Mario; ſed a M. Antonio oratore egregie defenſus. Vid. Liv. epit. 70. Fufii induſtria etiam M. Druſum, in tribunatu pl. collegam a. 662. adjuvit.

10. *Hoc muneris.*] Hoc officium, reipubl. cauſa hunc laborem ſuſcipiat. Ita fere *munus* uſurpatur cap. xx. 7. xxi. 11.

12. *Contigit.*] In re non optata hic utitur verbo *contigit*, ut infra xix. 5. Cat. Maj. xix. 18.

M. Bruto.] Nato circa Carthaginis everſæ tempora, L. Craſſi oratoris inimico, qui vitio pravæ voluntatis honores non petivit, bona paterna effudit, plures accuſavit, in his M. Scaurum, principem ſenatus. Pater M. Junius, viri conſularis filius, ædilitatem, quam geſſit a. 603. non ſupergreſſus, Africani minoris fere æqualis, libros de jure civili ſcripſit. Vide Brut. c. 34. de Orat. ii. 54. 55.

15. *Item eſt habendum.*] Id eſt, æque, ſimiliter.

defendere. Vult hoc multitudo, patitur con-
16 fuetudo, fert etiam humanitas. Judicis eſt, ſemper in cauſſis verum ſequi: patroni, non numquam veri ſimile, etiam ſi minus ſit verum,
17 defendere: quod ſcribere (præſertim cum de philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem
18 placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maxime autem et gloria paritur, et gratia defenſionibus: eoque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus opibus cir-
19 cumveniri urgerique videatur: ut nos et ſæpe alias, et adoleſcentes, contra L. Sullæ dominantis opes pro S. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, exſtat oratio.

1 XV. Sed expoſitis adoleſcentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam deinceps de beneficientia ac de liberalitate dicendum eſt.
2 Cujus eſt ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior,

16. *Verum ſequi.*] Quærere, exquirere, ex ejus præſcripto pronuntiare.

Etiam ſi minus ſit verum.] Etiamſi non plane, vel non ſit verum. Multas Ciceroni gratias habeant cauſidici, quibus eo auctore malis cauſis colorem dare licet. Religioſior eſt Quintilianus, qui lib. ii. 15. 32. et lib. xii. 1. minus licentiæ oratoribus concedit.

17. *Non auderem.*] Erant ergo jam illis temporibus, quibus hæc Ciceronis facilitas diſplicebat.

18. *Adoleſcentes.*] Natus tum erat annos 26. Gellius lib. xv. 28. Quintil. lib. xii. 6. 4.

19. *Exſtat oratio.*] In vulgus exiit, in manibus hominum eſt.

XV. 1. *De beneficientia.*] De *liberalitate* et *corruptela* (vide ſupra ad c. vi. 8.) agit uſque ad fin. cap. 24.

Ac de liberalitate.] Iterat præpoſitionem. Vide ſupra i. 14. 1.

2. *Lautior.*] Vide cap. 19. tot. Idem ſignificat, quod ditior, copioſior et ad bene de

ac ſplendidior, et viro forti claroque dignior. Quamquam enim in utroque ineſt gratificandi 3
liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures uſus fis, eo minus in multos uti poſſis. At qui opera, id eſt virtute et induſtria benefici 4
et liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt. Deinde conſuetudine bene- 5
ficientiæ paratiores erunt et tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præ- 6
clare epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quod largitione benivolentiam Macedonum conſectetur. "Quæ te, malum, [inquit,] ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſ-

multis promerendum magis idonea. Conf. Parei lex. critic. in voc. *Lautus*.

3. *Ex arca depromitur.*] Alterius quaſi fons eſt dives arca, alterius virtus. Opus enim eſt prudentia, juſtitia, induſtria, ut aliis utilitates adferas.

4. *Virtute et induſtria.*] *Virtus* hic poteſt intelligi de ſpecie virtutis, quæ ἀνδρεία eſt.

Adjutores habebunt.] Dum eos benevolos ſibi reddiderunt, eorum ſtudiis adjuti pluribus benefacere poterunt.

5. *Paratiores.*] Alacriores et promtiores.

6. *Epiſtola quadam.*] *In epiſtola quadam* melius videtur. Valer. Max. vii. 2. 10. extern. "Age, Philippi quam probabilis epiſtola, in qua Alexandrum quorundam Macedonum benivolentiam largitione ad ſe attrahere conatum ſic increpuit."

Quæ te, malum.] *Malum* hic indignantis et exclamantis particula eſt. Valer. Max. loco jam indicato: "Quæ te, fili, ratio in hanc tam vanam ſpem induxit, ut eos tibi fideles futuros exiſtimares, quos pecunia ad amorem tui compuliſſes?"

ſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum et præbitorem ſpe-
7 rent fore?" Bene "Miniſtrum et præbitorem;" quia ſordidum regi: melius etiam, quod largitionem, corruptelam eſſe dixit. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem ſemper ex-
8 ſpectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quam ob rem id quidem non dubium eſt, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera et induſtria, et honeſtior ſit, et latius pateat, et poſſit prodeſſe pluribus.
9 Non numquam tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: et ſæpe idoneis hominibus de re familiari impartiendum, ſed diligenter atque moderate.
10 Multi enim patrimonia effuderunt, inconſulte largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non
11 poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, ali-
12 enis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum benivolentiæ comparandæ cauſſa benefici eſſe velint: non tanta ſtudia aſſequuntur eorum,

Præbitorem ſperent.] *Præbitor* eſt *rapiax*.

8. *Latius pateat.*] Latius manet.

9. *Idoneis hominibus.*] Non iis, *qui reſtituere ac referre gratiam poſſunt*, ſed dignis, ſed probis, qui beneficia ſuſtinere poſſunt. Addunt gloſſatores *indigentibus*, ut inopes ſignificari pateat.

Impartiendum.] Vid. ad lib. i. 26. 9.

Sed diligenter.] Id eſt, cum dilectu, non obvio cuique, ſed dignis.

10. *Patrimonia effuderunt.*] Ut Milo, qui tria patrimonia effudit, ut Curio, ut Cæſar, horumque plures ſimillimi.

quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quam ob rem nec ita claudenda 13
eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit; nec ita reſeranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, iſque referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod a noſtris 14
hominibus ſæpiſſime uſurpatum, jam in proverbii conſuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt modus 15
eſſe, cum et idem qui conſuerunt, et idem illud alii deſiderent?

XVI. Omnino duo ſunt genera largorum, 1
quorum alteri prodigi, alteri liberales. Pro- 2
digi, qui epulis, et viſcerationibus, et gladiatoriis muneribus, ludorum venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino ſint relicturi. Liberales autem, qui ſuis facultati- 3

14. *Largitionem fundum non habere.*] Quaſi pertuſum dolium, quod, etiamſi plurimum ingeras, nihil tamen continet, numquam expletur. Largitio enim numquam eorum famem ſatiat, in quos ſuas opes effundit. Itaque nullum modum habet.

15. *Cum et idem.*] Fabricius *idem* antique ſcriptum putat, pro *iidem*, ut ſæpe alibi. Vulgata lectio hoc ſibi vult: "Cum idem et illi, qui conſueverunt [accipere] et alii deſiderent."

XVI. 2. *Epulis.*] Epulæ et ſenatui dabantur in Capitolio aut in templis, et univerſo populo in foro.

Viſcerationibus.] Carnibus crudis coctiſve populo diviſis.

Gladiatoriis muneribus.] Eorum locus erat amphitheatrum.

Ludorum.] Scenicorum, quales erant tragœdiæ, comœdiæ, mimi, poſterioribus maxime temporibus.

Venationum.] Cum nobiles feræ, leones, pantheræ itemque elephanti, vel cum aliis beſtiis, vel etiam cum hominibus pugnantes, in amphitheatro conficiebantur.

bus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto, in eo libro, quem de divitiis ſcripſit: in quo multa præclare: illud abſurde. Eſt enim multus in laudanda magnificentia et apparatione popularium munerum: taliumque ſumtuum facultatem fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla poſui, multo et major videtur, et certior. Quanto Ariſtoteles gravius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effuſiones non admiremur, quæ

3. *Æs alienum ſuſcipiunt amicorum.*] Qui aut ſua pecunia, quod illi debent, diſſolvunt; ut Plinius lib. ii. ep. 4. aut alios, ut ad levandam miſerorum inopiam ſtipem conferant, rogant, quos ἐρανίζας vocabant. Exemplo eſt Epaminondas apud Cornel. Nep. c. iii. 4.

In filiarum collocatione adjuvant.] In dotem aliquid conferentes. Vide Plin. eod. loco et lib. vi. ep. 32.

In re vel quærenda.] In parandis facultatibus neceſſariis.

4. *Theophraſto.*] De quo i. 1. 6. Eum *de divitiis, περὶ πλούτου*, ſcripſiſſe, teſtis eſt Laërtius lib. v. 47.

Taliumque ſumtuum facultatem.] Maximam ex divitiis voluptatem et utilitatem capere putat eos, qui talia munera populo ſuis ſumtibus apparare poſſint. *Fructus* eſt fruitio. Vid. cap. xviii. 13.

6. *Quanto Ariſtoteles.*] Hæc in ſuperſtitibus Ariſtotelis libris non legi conſtat, nec cum ejus de ludis judicio ſatis conveniunt, quod legitur lib. iv. Nicomach. c. 2. Fortaſſe Cicero ſcripſit *Quanto Ariſto Chius*, quod Stoici philoſophi celeberrimi cognomen fuit, cui, a Cicerone *ſcripta et multa et polita* tribuuntur: cum alter *Ariſto, Ceus*, Peripateticus fuerit.

Nos.] Qui in liberis rebus publ. talibus pecuniarum profuſionibus delectamur.

Qui has effuſiones pecuniarum non admiremur.] Ciceronis hæc mens eſt: Ariſto, ut gravem philoſophum decet, jure nos reprehendit, quod has tantas

fiunt ad multitudinem deleniendam: at ii, qui 7
ab hoſte obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium
mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile
nobis videri, omneſque mirari: ſed, cum at-
tenderint; veniam neceſſitati dare: in his im- 8
manibus jacturis, infinitiſque ſumtibus, nihil
nos magno opere mirari; cum præſertim neque
neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur;
ipſaque illa delectatio multitudinis ſit ad breve
exiguumque tempus; eaque a leviſſimo quoque:
in quo tamen ipſo una cum ſatietate, memoria
quoque moriatur voluptatis. Bene etiam col- 9

pecuniarum effuſiones non tamquam novas et inſanas admiremur, ſed eas quaſi conſuetudine probatas feramus. Sic lib. iii. 19. 3. "Hoc qui admiratur, is ſe, qui ſit vir bonus, neſcire fateatur." Alia hujus ſignificationis exempla vid. iv. de Fin. c. 22. med. i. de Nat. Deor. c. 3.

7. *Emere aquæ ſextarium mina.*] *Sextarius* eſt ſexta pars congii, quadrageſima octava amphoræ, xii. cyathos capiens: *mina*, Græcis μνᾶ, conſtat centum drachmis, (drachma denario Rom. par habetur) florenis noſtratibus xx. ſive x. uncialibus numis.

Primo auditu.] Dictum videtur, ut *primo adſpectu.*

Omneſque mirari.] Quaſi rem indigniſſimam, quaſi intemperantiam a viro alieniſſimam.

Cum attenderint.] Rem perpenderint; quæ cauſa talis emtionis ſit, perſpexerint. Subintelligitur autem *omnes*, nec cum *nobis* copulandum eſt.

Veniam neceſſitati dare.] Excuſatos habere eos, qui vitæ ſervandæ cauſſa rem viliſſimam tanti emant.

8. *In his immanibus jacturis.*] Cum immanes hæ jacturæ infinitique ſumtus fiant, nos tamen, recte et more agi, putare. *Jactura* ſunt largitiones, profuſiones.

Cum præſertim.] His ratio continetur, cur *vere reprehendat*, non cur *nihil magnopere miremur.*

Eaque a leviſſimo quoque.] Cumque ea delectatio ſit *a leviſſimo quoque*, i. e. ad leviſſimum quemque pertineat, ſive leviſſimum quemque maxime capiat. Simili ſignificatione *eſſe ab aliquo* dicitur in illo de Or. i. 13. princ. "Sed vide, ne hoc, Scævola, totum ſit a me." Hunc ſenſum, opinor, vidit Car. Langius, quum ſcriberet, in proximis. *In quo tamen ipſo* intelligendum eſſe *leviſſimo quoque.*

Una cum ſatietate.] Quam

ligit, hæc pueris, et mulierculis, et ſervis, et ſervorum ſimillimis liberis, eſſe grata: gravi vero homini, et ea, quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo. Quamquam intelligo, in noſtra civitate inveteraſſe, et jam bonis temporibus, ut ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur. Itaque et P. Craſſus, cum cognomine dives, tum copiis, functus eſt ædilicio maximo munere, et paullo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo, Q. Mucio, magnificentiſſima ædilitate functus

primum ſatiati ſpectando ſint oculi, memoria quoque voluptatis intereat, præſertim ſi priorem aliæ excipiant non minores.

9. *Probari nullo modo.*] Cenſet ſibi in ſuo judicio Cicero. Vide lib. vii. epiſt. 1. cumque eo conſentit. Plin. lib. ix. ep. 6.

10. *Et jam bonis temporibus.*] *Bona tempora* ſunt, quibus antiqui mores, nec dum corrupti, viguerunt. Jam illis temporibus, non *ab* illis temporibus, hic mos inveteravit. Exquiſitior eſt ſignificatio particulæ *et*, pro *et quidem* uſurpatæ. Tuſc. iii. 20. "At laudat, et ſæpe, virtutem." Pro reg. Dejot. 1. "Fugitivi autem dominum accuſantis, et dominum abſentem, et dominum amiciſſimum noſtræ rei p. cum os videbam," cet. Vid. infra xx. 2.

Splendor ædilitatum.] Ædiles præter cetera et ludos curabant. Ab his itaque poſtulabatur, ut ludos quam apparatiſſimos ederent, quos ad deorum honorem pertinere credebant. His enim feſti dies maxime celebrabantur. Quod qui facerent, ad ceteros honores plures habebant ſuffragatores.

11. *P. Craſſus.*] P. Licinius Craſſus, non ille, quem *Mucianum* cognominarunt, (Gell. lib. i. c. xiii. 9.) qui multo major fuit, ſed M. Craſſi, Romanorum ditiſſimi, pater. Ædil. pl. fuit a. 647, conſul 656. Hoc paullo minor fuit L. Craſſus, æd. cur. a. 650. quem proxime nominat. Vid. Excurſum iii.

L. Craſſus.] Orator ille, de quo lib. i. 30. 9. Craſſi, Scævolæ et Claudii ædilitates ornatiſſimas commemorat Verrina vi. c. 59. extr.

Q. Mucio.] Scævola, pontifice, Aſiæ proconſule, de quo ſupra c. xiii. 12. Plin. lib. viii. c. 16. "Leonum ſimul plurium pugnam Romæ prin-

est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. 12

XVII. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ. 1

ceps dedit Q. Scævola, P. filius, in curuli ædilitate;" anno 650.

C. Claudius.] C. Claudius Pulcher, qui ædilis fuit M. Antonio oratore, A. Postumio coss. a. 654, primusque elephantos pugnantes in circum produxit. Consul triennio post Crassum oratorem a. 661. Vid. Plin. lib. viii. c. 7.

Luculli.] L. et M. Luculli, fratres, qui ambo eodem anno 674. ædiles curules fuerunt et elephantorum cum tauris pugnam exhibuerunt. Vid. c. xiv. 9. Plutarch. in Lucull.

Hortensius.] Q. Hortensius, ille Ciceronis in eloquentia æmulus, cos. a. 684. Vid. iii. 18. 5.

Silanus. D. Junius Silanus, qui Ciceroni in consulatu successit. Vid. Sallust. Cat. l. 4.

12. *P. Lentulus.*] P. Cornelius Lentulus Spinther, qui a. 696, consul Tullium ab exsilio revocavit; de cujus ædilitate Valer. Max. lib. ii. 4. 6. Hanc Cicero respicit, cum lib. i. epist. vii. 28 scribit: "Magna est hominum opinio de te, magna *commendatio liberalitatis*, magna memoria consulatus tui."

Scaurus.] Vide i. 39. 3. Ascon. in arg. orat. pro Scauro, "M. Scaurus, Marci filius, (*ejus*, qui princeps senatus fuit) ædilitatem summa magnificentia gessit, [a. 695. quo P. Clodius tribunatum pl.] adeo ut in ejus impensas opes suas absumserit, magnumque æs alienum contraxerit." Ejus theatrum temporarium describit Plinius i. 36. c. 24. "Docebimus, [inquit,] insaniam Caii vel Neronis victam privatis operibus M. Scauri, cujus nescio an ædilitas maxime prostraverit mores civiles, majusque fit Sullæ malum tanta privigni potentia, quam proscriptione tot milium. Hic fecit in ædilitate sua opus maximum omnium, quæ umquam fuere humana manu facta," cet.

Secundo consulatu.] A. 698. Hoc consulatu theatrum a se constructum dedicavit, et ludos magnificentissimos edidit; in quibus aquæ per semitas decursu æstivum minuit fervorem.

In quibus omnibus.] De quibus quid mihi placeat. Ita *in multis dicere* lib. i. 39. 7. Possis etiam interpretari, *quod hæc omnia attinet*. Sic *in moribus* lib. i. 15. 2.

Mamerco, homini divitiſſimo, prætermiſſio ædi-
2 litatis conſulatus repulſam attulit. Quare et, ſi poſtulatur a populo, bonis viris ſi non deſide-rantibus, at tamen approbantibus, faciundum eſt, modo pro facultatibus; nos ipſi ut fecimus:
3 et, ſi quando aliqua res major atque utilior populari largitione adquiritur: ut Oreſti nuper prandia in ſemitis decumæ nomine magno honori fuerunt. Ne M. quidem Seio vitio datum

XVII. 1. *Mamerco homini divitiſſimo.*] Hæc ſola ejus memoria exſtat. Mamerci Æmiliæ fuerunt gentis, quæ patricia fuit. Ea cum multis olim honoribus functa eſſet, poſtea aliquamdiu jacuit.

Prætermiſſio ædilitatis conſulatus repulſam. Quod, cum ditiſſimus eſſet, ædilis fieri noluerat, ne ludis edendis ſumtus eſſet ſuſcipiendus, non obtinuit conſulatum.

2. *Quare et.*] Quare faciendum eſt, ut ædilicia munera edantur, et ſi *poſtulat populus*, et ſi quando aliqua res major atque utilior hac largitione acquiritur. *Poſtulatur a* hoc loco activum ſignificat. Aliter vero c. xvi. 10 "Ut ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur." Ibi non optimi viri ſunt, qui poſtulant, ſed populus, qui nemini honores defert a popularibus largitionibus paullo alieniori. Vide et c. xx. 6.

Nos ipſi.] De ædilitate Ciceronis, quam geſſit Hortenſio conſule a. 684, ætatis 37, vid. Verrin. v. c. 14. in ea trinos ludos fecit (pro Mur. c. 19.) Siculorumque liberalitate ad annonam urbis levandam uſus eſt.

3. *Oreſti.*] Oreſtæ Aureliæ gentis fuerunt: ex ea C. Oreſtes a Cn. Aufidio adoptatus, auctore Cicerone pro domo c. 13. Cn. Aufidius Oreſtes dictus, conſulque fuit a. 682, proximo ante Pompeium et Craſſum.

Prandia in ſemitis decumæ nomine.] Decimas bonorum vel fructuum ſuorum cum aliis diis, tum Herculi vovebant, vel felici alicujus rei eventu læti, vel, ut omnia proſpere cederent, precaturi. Id non mercatores tantum faciebant, quæ opinio Oreſtem hunc feneratorem finxit; ſed et nobiliſſimi quique. Hac vero religionis ſpecie Oreſtes aliique populares homines ad apparanda plebi prandia, eamque liberalitate ſua deleniendam abuſi fortaſſe ſunt: vel ad ejus exemplum decimæ non tam deo, quam populo datæ ſunt.

Ne M. quidem Seio.] I. F.

quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, ſane exiguus ſumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad uſum rei publicæ pertinent. Quamquam, quod præſens tamquam in manum datur, jucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo, propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant, ut et hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc

bit et obtinet, ut Cicero, qui annò ætatis 31. quæſtor, a. 38. ædilis, a. 41. prætor, et a. 44. conſul factus eſt. Vide Orat. Agrar. ii. c. 2. pr.

8. *Navalia.*] Loca munita et tecta, ubi in ſicco ſtant naves e mari ſubductæ, Græcis νεώρια.

Omniaque quæ.] Vid. lib. i. 4. pr.

9. *In poſterum.*] Poſtero tempore, apud poſteros.

10. *Theatra, porticus.*] Quæ voluptati, non neceſſitati, inſerviunt.

Nova templa.] Vetera templa conſervanda putat, numerum eorum augeri, novaſque ſuperſtitiones, externas præſertim, in rempubl. invehi, cum pleriſque Romanis inutile cenſet.

Verecundius reprehendo.] Etſi Pompeius hoc tempore non ſupererat, ſanctior tamen ejus memoria erat Ciceroni, quam ut ejus acta ſine gravi cauſa reprehenderet, et in hoc Cæſarianis gratificaretur. Pompeius autem novum theatrum exſtruxerat, idque templis et porticibus exornaverat parum utique neceſſariis.

Doctiſſimi.] Summi philoſophi.

11. *Phalereus Demetrius.*] Demetrius *Phalereus* cognomine, ὁ Φαληρεύς. Vid. i. 1. 6. De Pericle i. 30. 10.

Propylea.] Græci προπύλαια vocant *veſtibula*, qualia Pericles templo Palladis, quod in arce erat Athenarum, adjecerat, per quæ quinque aditus in illud urbis præſidium patebant. Eorum claves ſinguli archontes ſingulis tantum diebus adſervandas habebant, ne tyrannidis adfectandæ poteſtas

genere toto, in iis libris, quos de re publica
12 ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſaria; et tum ipſa et ad facultates accommodanda, et mediocritate moderanda eſt.

1 XVIII. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus.
2 Alia cauſſa eſt ejus, qui calamitate premitur, et ejus, qui res meliores quærit, nullis ſuis re-
3 bus adverſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos, niſi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non ut ne affligantur, ſed ut altiorem gradum adſcendant, reſtricti omnino eſſe nullo modo debemus: ſed in deligendis idoneis judicium

eſſet: eaſque qui adſervabant ἰατρεῖα dicebantur. In hæc Pericles bis mille ac duodecim talenta inſumſerat.

12. *Tota igitur ratio.*] Tota hæc largiendi ſpecies per ſe vitioſa, aliquando tamen, temporibus eas poſcentibus, neceſſaria eſt. Vid. ad lib. i. 10. 3.

XVIII. 1. *Altero genere largiendi.*] De primo genere, quod prodigorum eſt, dixit cap. 16. et 17. nunc de liberalibus agit.

In diſparibus cauſſis] Non eodem modo erga omnes affecti eſſe debemus, quorum diverſa eſt ratio, cumque alia eſt rerum ἀξίωσις.

2. *Qui res meliores quærit.*] Qui rem ſuam familiarem aut dignitatem augere cupit, qui ad altiorem gradum enititur.

3. *In iis.*] In eos, qui rerum ſuarum ſtatum rectius conſtituere volunt, non debemus eſſe minus liberales. Lib. iii. ep. viii. 28. "Cum et natura ſemper ad largiendum ex alieno fuerim reſtrictior." Quidam *in eos* maluerunt; ſed Cicero lib. iii. ep. viii. 8. "Studia mihi eorum placere, quod *in te bene merito* grati eſſent." Nepos Phoc. c. 4. extr. "In *hoc* tantum fuit odium multitudinis, ut nemo auſus ſit eum liber ſepelire."

et diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro et grato, 4
in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota, gratiſſima 5
eſt liberalitas: eoque eam ſtudioſius plerique laudant, quod ſummi cujuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur 6
opera eſt, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis poſteriſque prodatur, ut iis ingratis eſſe non liceat. Omnes 7
enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri: eumque, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam 8
rei publicæ eſt utilis, redimi e ſervitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro in oratione Craſſi

4. *In eo cum ex ipſo fructus eſt.*] *In eo* i. e. id cum fit, cum id tribuitur, fructus capitur cum ex ipſo bono viro, tum ex aliis. Vid. iii. 14. 10.

5. *Temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas.*] Si non temere largitus fueris et ſine dilectu, grata erit iis etiam, ad quos minime pertinet.

Commune perfugium.] Vid. cap. xx. 8.

6. *Memoria prodatur.*] Nep. Hannib. c. viii. 2. "De Magonis interitu duplex memoria prodita eſt."

Ut iis ingratis eſſe non liceat.] Ut non poſſint eſſe ingrati, niſi in omnium reprehenſionem incurrere velint.

7. *Eamque injuriam in deterrenda liberalitate.*] Eamque injuriam, dum liberalitas deterretur, i. e. liberales homines a benefaciendo deterrentur, ſibi etiam fieri putant.

8. *Ab ordine noſtro.*] Senatorio.

Craſſi.] L. Craſſi, de quo proxime c. xvi. 11.

9 ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſue-
tudinem benignitatis largitioni munerum longe
antepono. Hæc eſt gravium hominum, atque
magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, mul-
titudinis levitatem voluptate quaſi titillantium.
10 Conveniet autem cum in dando munificum
eſſe, tum in exigendo non acerbum; in omni-
que re contrahenda, vendendo, emendo, con-
ducendo, locando, vicinitatibus et confiniis æ-
quum et facilem, multa multis de jure ſuo ce-
dentem: a litibus vero, quantum liceat, et ne-
ſcio an paullo plus etiam quam liceat, abhor-
11 rentem. Eſt enim non modo liberale, paullum
non numquam de ſuo jure decedere, ſed inter-
12 dum etiam fructuoſum. Habenda autem ratio
eſt rei familiaris, quam quidem dilabi ſinere,
flagitioſum eſt: ſed ita, ut illiberalitatis avariti-
13 æque abſit ſuſpicio. Poſſe enim liberalitate uti,
non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum is eſt

9. *Hanc ergo.*] Apud Lactantium vi. 12. 15. ubi Ciceronis hæc verba adlegata ſunt, legitur *Hanc ego*; atque ita Ciceronem ſcripſiſſe puto.

Quaſi aſſentatorum.] Particula *quaſi* pro *fere, plerumque* videtur accipienda eſſe. Ita Paradox. vi. 3. 7. "Quod ei generi poſſeſſionum minime quaſi noceri poſſit."

10. *Vicinitatibus.*] *Vicinitates* et *confinia* non ſunt *vicini* et *confines*, ſed illa domorum et prædiorum inter ſe contingentium communitas, quæ inter horum dominos intercedit. *Vicini* autem dicuntur, qui communi pariete, *confines* qui communi limite diſterminantur.

Quantum liceat.] Quantum ſine incommodo, rei familiaris et famæ detrimento fieri poſſit.

Neſcio an paullo plus.] Paullo plus fortaſſe, quam commode fieri poſſit.

11. *Liberale.*] Libero homine dignum.

12. *Flagitioſum eſt.*] Res familiaris neglecta ſatis cauſſæ eſt, cur non a publicæ tantum, ſed et a ſuæ rei adminiſtratione aliquis ſubmoveatur.

pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domus hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idque etiam rei publicæ eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. Eſt autem etiam vehementer utile iis, qui honeſte poſſe multum volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe, et villicis imperaviſſe, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam ſuam devertiſſet. 14 15 16

XIX. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in univerſam rem publicam, tum in ſingulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, conſilio juvare, atque hoc 1 2

13. *Pecuniæ fructus.*] Cap. xvi. 4.

14. *Patere domus.*] Subſtantivi terminatio non mutanda.

15. *Honeſte poſſe multum.*] Qui, quantum licet, ſine malis artibus potentes eſſe volunt.

16. *Cimonem Athenis etiam.*] Mihi *etiam in ſuos curiales* copulandum videtur; niſi fortaſſe *Athenis etiam* factum eſt ex *Athenienſem.*

In ſuos curiales Laciadas.] *Curias* dicit Romanorum more quos Græci δήμους, *pagos.* Horum δήμων erant Athenienſibus clxxiv. iique omnes xii. φυλαῖς continebantur, quarum decimæ, τῇ φυλῇ Οἰνηΐδι inerat Λακιάδης. *Laciades* eſt Λακιάδης, qui eſt ex Λακιάς δήμου.

Ut omnia præberentur.] *Omnia præbet,* qui gratuito hoſpitio excipit. Quicumque Laciades in Cimonis villam ex aliquo itinere devertebat, domini ſumtu ibi pernoctare poterat.

XIX. 1. *In univerſam rem publicam.*] Ab iis, qui rei publ. vel armis, vel conſilio proſunt.

2. *In jure cavere.*] Rationem et formam conſulentibus

ſcientiæ genere prodeſſe quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad
3 gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime conſtituti juris civilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio atque interpre-
4 tatio: quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, ſic hujus ſcientiæ ſplendor deletus eſt:
5 idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile viciſſet.
6 Hæc igitur opera, grata multis, et ad beneficiis
7 obſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas,

præſcribere, quam in contrahendis rebus et in actionibus forenſibus ſequantur: petitorem, vel eum, unde petitur, conſilio regere, ne juris inſcientia peccet.

Ad opes augendas.] Non divitias magis, quam alios tuendi facultatem intelligit. Vid. i. 3. 7.

3. *Tum quod optime conſtituti juris.*] Tum illud eſt præclarum, quod juris ſcientia ſemper in honore fuit. Vide verboſam juris ſcientiæ commendationem lib. i. de Orat. c. 44. et 45. Aliter, ubi cauſæ ſervit, de eadem ſentit pro Muren. c. 9. ad 13.

4. *Ante hanc confuſionem temporum.*] Ante hæc tempora, quibus omnia confuſa ſunt; dum priſtinus honos, et hominibus et rebus detractus, iis datus eſt, quibus non debetur.

In poſſeſſione ſua principes retinuerunt.] Nam juris interpretes olim patricii tantum erant.

5. *Contigit.*] Accidit, de re non optata. Vid. xiv. 12.

Cum is eſſet.] Cum is viveret. Servium Sulpicium Rufum, conſulem a. 702, intelligit, ſummum horum temporum jure conſultum, Tullio perfamiliarem. (Ep. ad Div. lib. 4. et 13.) licet eum adoleſcentem Cicero conſul orat. pro Murena repulerit.

7. *Finitima eſt.*] Conjuncta, proxima.

Dicendi—gravior.] Eloquentia apud Romanos majore in honore fuit, quam juris ſcientia: quippe quæ et plus in-

et gratior, et ornatior. Quid enim eloquentia præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? Huic ergo a majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igi- tur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis eſt moribus, multorum cauſſas, et non gravate, et gratuito defendentis beneficia et patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem: ni vererer, ne de me ipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exſtinctis oratoribus, quam

genii poſtulabat, et plures ſibi beneficiis obſtringebat, quorum fortunas, dignitatem, famam et vitam tuebatur; denique multos ad honores ſola provehebat.

Admiratione audientium, vel ſpe indigentium.] Nulla enim ars eſt, quam magis admirentur, qui audiunt; nulla, quam ii, qui ejus præſidio indigent, ad propulſanda pericula plus valere credant.

8. *In toga.*] Addidit hoc Cicero, ne eloquentiam, pacis artem, qua togati cives Rom. utebantur, militari virtuti præferre videretur; quam ſententiam illud *Concedat laurea laudi!* non impugnat.

9. *Facile laborantis.*] *Libenter* laborantis. Epiſt. ii. 16. 6. "Quod autem in maritimis facillime ſum, moveo nonnullis ſuſpicionem, velle me navigare." iv. 4. 2. "Sed tamen idem facile cedo tuorum ſcriptorum ſubtilitati et elegantiæ."

Gratuito defendentis.] Antea patrio more gratuitam patroni præſtabant operam: poſtea, labente illo, lex Cincia lata eſt, qua cautum, ne quis ob cauſam orandam mercedem paciſceretur, aut munera acciperet.

10. *Ne dicam interitum.*] Id eſt, *prope dixerim, interitum.* Si *interitum* dixiſſet, omnem ſpem eloquentiæ reparandæ excluſiſſet. Melius vero ominaturus *intermiſſionem* vocat, quaſi eloquentia ad tempus ita interquieverit, ut aliquando reviviſcere poſſit.

De me ipſo.] Qui eloquentiæ tanta ornamenta debeo, eaque curia, foro, roſtris pulſa, minore dignitate ſum, jamque minus regnare videor.

Quibus, exſtinctis oratoribus, quam.] Hoc loquendi genus habes apud Corn. Nep. Attic.

in paucis ſpes, quanto in paucioribus facultas,
11 quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut juris periti eſſe, aut diſerti: licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem judicibus et magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſimeque eorum
12 manat induſtria. Jam illud non ſunt admonendi (eſt enim in promtu) ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant.
13 Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes,
14 negligentiæ eſt: ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos

xviii. 3. "Notans, qui a quo ortus quos honores, quibuſque temporibus cepiſſet."

In paucis ſpes.] Quam pauci adoleſcentes ſint, quos priorum oratorum ſimiles futuros ſperare poſſis.

Quam in multis ſit audacia.] Non *audacia opprimendi alios*, ſed patrocinia ſuſcipiendi et cauſſas defendendi.

11. *Beneficia petentem.*] Quæ iis, quibus petis, conferantur ab aliis. *Beneficia* ſunt vel publica vel privata. Hic publica maxime intelligo, id eſt, vel magiſtratus urbanos, populi beneficio dari ſolitos, quos ſæpe *beneficia* Cicero vocat; vel militares honores, quibus a proconſulibus et proprætoribus ad ærarium delati ornabantur. Verbo *licet* paullo ante alium caſum (*multis*) adjecerat. Hic *prodeſſe* jungas accuſativo *petentem*, ut lib. i. cap. 26. extr. "Hæc præſcripta ſervantem licet magnifice, graviter animoſeque vivere."

Commendantem judicibus et magiſtratibus.] Hujus rei exempla habes apud Cicer. Epiſt. i. 9. 58. Senec. de Brevit. Vit. c. 6. Plin. Epiſt. iii. 20. 5.

Qui aut conſuluntur aut defendunt.] Jureconſulti.

Latiſſimeque manat.] Late ſpargitur, vulgatur, multorum ſermone celebratur.

14. *Adverſus eos.*] Erga. Vide i. c. 11. pr.

invitus offendas, quacumque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: ceteriſque operis et officiis erit id, quod violatum eſt, compenſandum.

XX. Sed cum in hominibus juvandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat: dictu quidem eſt proclive, itaque vulgo loquuntur, ſe in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis, et optimi viri cauſſæ non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati et potentis? A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere eſt voluntas noſtra propenſior. Sed animadvertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit: nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiam ſi referre gratiam non poteſt, habere certe poteſt. Commode autem, quicumque dixit, pe-

1 2 3 4 5

Quacumque poſſis.] Placet *poſſit*, ut intelligatur *fieri*, quæ ellipſis Ciceroni familiaris eſt. Epiſt. xiv. 1. 9. "Amor in omnes nos tantus eſt, ut nihil ſupra poſſit." xvi. 19. 1. "Demetrium redde noſtrum, et aliud, ſi quid poteſt, boni." Infra c. xxi. 3. "Danda eſt opera omnino, ſi poſſit." Vid. iii. 10. 8.

XX., 1. *Dictu quidem eſt proclive.*] Dictu eſt facilius, quam factu. *Itaque* eſt, et ita. Nep. Alcib. iv. 2. "Inimici illud tempus exſpectandum decreverunt, quo exiſſet.—Itaque fecerunt."

Honeſta oratio eſt.] Verba horum hominum probanda ſunt; ſed ipſi ea factis refutant. Sic Terent. i. Andr. i. 114.

2. *Inopis et optimi.*] *Inopis, et* quidem *optimi viri*, (ſupra xvi. 10.) vel *et* tamen *optimi viri*. Poſtea n. 8. *Inopem, probum* tamen *et modeſtum.*

Fortunati.] A ſola fortuna, non a moribus etiam commendati.

3. *In eum fere.*] Hic *fere* eſt, *plerumque.*

5. *Commode autem.*] Apte, eleganter, ſcite.

Quicumque dixit.] Quem primum hæc ſententia auctorem

cuniam qui habeat, non reddidiſſe: qui reddiderit, non habere: gratiam autem et qui retu-
6 lerit, habere: et qui habeat, retuliſſe. At, qui ſe locupletes, honoratos, beatos putant, ii ne obligari quidem beneficio volunt. Quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam a ſe aut poſtulari, aut exſpectari aliquid ſuſpicantur: patrocinio vero ſe uſos et clientes
7 appellari, mortis inſtar putant. At vero ille tenuis, cum, quidquid factum ſit, ſe ſpectatum, non fortunam putat, non modo illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, a quibus exſpectat (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet: neque vero verbis auget ſuum munus, ſi quo forte fun-
8 gitur, ſed etiam extenuat. Videndumque illud eſt, quod ſi opulentum fortunatumque defenderis, in uno illo, aut forte in liberis ejus ma-

habeat, non conſtat. Duobus aliis locis Cicero eam retulit, pro Plancio c. 28. et poſt redit. ad Q. c. 9. Luſus eſt in verbo *habere*. Aliter *pecunia*, aliter *gratia habetur*. *Pecuniam qui habet* ab aliquo mutuam, *non reddit* eam, quamdiu *habet*; cum vero *reddidit*, eam *habere* deſinit: *gratiam* autem et is, qui *retulit*, *habet*, (dum gratum animum retinet) et *qui habet* (grato in bene meritos animo eſt) eam *retulit* et quodam modo exſolvit.

6. *Quamvis magnum.*] Quantumvis magnum. Vid. i. 25. 5.

Patrocinio vero.] Ita intelligo: *patrocinio ſe* aliorum *uſos* eſſe, *aut* adeo *clientes appellari*, *mortis inſtar putant*.

7. *Qui eſt meritus.*] Qui beneficium dedit.

A quibus exſpectat.] Similia beneficia.

Gratum ſe videri ſtudet.] Salluſt. Cat. pr. "Qui ſeſe ſtudent præſtare ceteris animalibus." Sic "Se volunt videri," cap. xxii. 9.

8. *Videndumque illud eſt quod.*] De hac conſtructione vid. lib. i. c. 12. pr.

In uno illo, aut forte in liberis ejus manet gratia.] Unus ille, aut ſummum ejus liberi ſe gratos præſtant.

net gratia: sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quam ob rem melius apud 9
bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni 10
generi satis facere possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: 'Ego vero,' inquit, 'malo virum, qui pecunia egeat, quam pecu-

Probum tamen et modestum.] Latini *probum* dicunt, qui modum in rebus servat, *improbum* qui modum transit. Hinc *probus* est modestus, *improbus* impudens, insatiabilis.

10. *Si res in contentionem veniet.*] Si duo inter se erunt comparandi, et uter præferendus sit, quæretur. Quod Cicero dixit *si veniet*, perinde est, ac si dixisset *quoties veniet*. Loquutus est hoc loco non aliter, quam de Invent. i. 32. "Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut," cet. Supra i. 15. 4. "Sin erunt merita—major quædam cura adhibenda est." Sic sæpe alibi.

Themistocles est auctor adhibendus.] Themistoclis judicium est sequendum. Valer. Max. lib. vii. c. 2. extr. 9. "Unicæ filiæ pater Themistoclem consulebat, utrum eam pauperi, sed ornato, an locupleti, sed parum probato collocaret: Cui is, malo, inquit, virum pecunia, quam pecuniam viro, indigentem." Paullo aliter Plutarch. in Themistoc. p. 121. *Τῶν μνωμένων αὐτοῦ τὴν θυγατέρα τὸν ἐπιεικῆ τοῦ πλουσίου προκρίνας, ἔφη, ζητεῖν ἄνδρα χρημάτων δεόμενον μᾶλλον, ἢ χρήματα ἀνδρός.* Ex illis, qui filiæ suæ nuptias ambirent, cum probum prætulisset pecunioso, ait, virum se quærere potius, qui pecunia egeret, quam pecuniam, quæ viro.

Utrum collocaret.] Collocare deberet. Nep. Eum. cap. 6. "Ad hunc Olympias cum litteras et nuntios misisset consultum, utrum repetitum Macedoniam veniret, [venire melius esset] et eas res occuparet."

An minus probato.] Vulgus *utrum, aut* recte dici putat. Aliter Cicero.

11 niam, quæ virq.' Sed corrupti mores depravatique ſunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrum
12 pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: ne id quidem ſemper: ſed fac juvare; utentior
13 ſane ſit; honeſtior vero quo modo? Quod ſi etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: ſitque omne judicium, non quam locuples, ſed qualis quiſ-
14 que ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda eſt, ne quid contra æqui-

11. *Quid ad unumquemque noſtrum pertinet.*] Quid divitiarum alienarum magnitudo ad nos pertinet? quid ea momenti habet in ferendo de hominum dignitate judicio?

12. *Utentior.*] *Utentior* ille eſt, qui pleniore pecunia fruitur, ex eaque plus impendit, et ſumtus majores facit. Hac ſignificatione verbi *utor* dixit Cic. Læl. vi. 9. "Ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus fere ſingulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare." Horat. i. ep. 7. 57.

Et properare loco, et ceſſare; et quærere, et uti.

Rutil. Lup. de Fig. Sent. et Eloc. i. 5. "Proculeius cum filium ſuum moneret et hortaretur, audaſter ex bonis ipſius ſumtum faceret, quas in res vellet atque opus eſſet: nec tum denique ſperaret libertatem licentiamque utendi futuram, cum pater diſceſſiſſet, cui vivo patre promiſſe omnia licerent."

13. *Ne impediant divitiæ.*] Id eſt, concedi fortaſſe queat, divitias impedire non debere, quo minus juvetur: ſed non ob id unum juvandus eſt, quod pleriſque aliis præſtat opibus. Hic uſus eſt particulæ *ne* in conceſſionibus negativis. Or. xxix. 101. "Nemo is, inquies, umquam fuit. Ne fuerit."

Modo ne.] Quemadmodum *modo ut* pro dummodo, ita *modo ne* pro dummodo non, eleganter dicitur. Acad. Quæſt. iv. 43. "Modo ne quis illud tam ineruditum abſurdumque reſpondeat." Læl. xvii. 1. "Modo ne ſumma turpitudo ſequatur." Ad Diverſ. ep. vii. 1. princ. "Modo ut tibi conſtiterit fructus otii tui." Vide ſupra i. 25. 13.

Sitque omne judicium.] Id tantum conſideretur, qui mores cujuſque non quæ divitiæ ſint.

14. *In beneficiis, operaque danda.*] In beneficiis, quæ ex opera danda conſtant, extremo loco præcipiendum eſt.

tatem contendas, ne quid pro injuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis et famæ eſt juſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

XXI. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quæ ad univerſos, quæque ad rem publicam pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam gratiora. Danda opera eſt omnino, ſi poſſit, utriſque, nec minus, ut etiam ſingulis conſulatur: ſed ita, ut ea res aut profit, aut certe ne obſit rei publicæ. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhaurie-

1 2 3 4

Ne quid pro injuria.] Ne amicum injuſte in alios facientem adjuves aut defendas.

XXI. 1. *Quæ ad ſingulos ſpectant.*] Quæ a ſingulis, a privatis proficiſcuntur.

Quæ ad univerſos.] Quæ a magiſtratibus, qui perſonam civitatis ſuſtinent, exſpectari poſſunt.

2. *Eorum autem ipſorum partim.*] Aliqua. Vide i. 7. 10.

Pertineant.] Conferantur in univerſos, in totam civitatem, ita tamen, ut ſinguli nihil inde ferant. Ut ſi quis agris, viris, vectigalibus imperium augeat.

Singulos ut attingant.] Non paucos, ſed omnes, ita ut *ſinguli* eorum beneficiorum participes fiant: quod fit in frumentariis largitionibus, congiariis, viſcerationibus. Atque hæc gratiora eſſe dicit.

3. *Si poſſit, utriſque, nec minus.*] Danda eſt opera, *utriſque conſulatur*, univerſis ſcilicet et ſingulis. Primam curam eſſe vult, ut univerſis pariter ac ſingulis, ſi id fieri poſſit, conſulatur: non minus tamen, ut et ſingulis ſubveniatur ſeparatim, cum imperium non augetur.

Ut ea res—ne obſit.] *Ut ne* Ciceroni perſamiliare eſt. Ita epiſt. xiii. 8. "Ego te plane rogo,—ut Albinio parcas, prædia Laberiana ne attingas."

4. *Frumentaria largitio.*] Sempronia C. Gracchi tribunicia lex (lata a. 630.) de frumento, pauperibus ſemiſſibus et trientibus diſtribuendo, jubebat, ut frumentum publice emeretur, ſinguliſque menſibus per ſingulas tribus viliſſimo pretio plebi divideretur: eratque locus Romæ conſtitutus, in quo frumentum publicum aſſervabatur una cum legibus

bat igitur ærarium ♦ modica M. Octavii, et rei publicæ tolerabilis, et plebi neceſſaria. Ergo 5 et civibus, et rei publicæ ſalutaris. In primis autem videndum erit ei, qui rem publicam adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de 6 bonis privatorum publice deminutio fiat. Pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile paſſus eſt, et in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non eſſe in civitate duo 7 milia hominum, qui rem haberent. Capitalis

frumentariis, qui dicebatur *horrea Sempronia.*

Modica M. Octavii.] Fuit is Tib. Gracchi in tribunatu collega a. 620. frumentariæ ejus largitioni adverſarius: quam tamen non totam ſuſtulit, ſed tantum moderatus eſt, ut majus pretium in ſingulos modios ſtatueret; minoris tamen, quam emtum eſſet, eſurienti populo venderet. De Octavio vid. Cicer. in Brut. c. 62.

Plebi neceſſaria.] In magna annonæ caritate.

5. *Publice deminutio fiat.*] Ne publica auctoritate pauperiores fiant privati, et civium facultates exæquentur.

6. *Philippus.*] L. Marcius Philippus, trib. pl. a. 649. de quo ad c. xvii. 6. et iii. 22. 6.

Legem agrariam ferret.] Ferret, ſed non perferret. Rogationem quidem ad populum tulit: ea vero accepta non eſt. *Antiquari*, rejici, ſuffragiis populi repudiari.

Sed cum.] Quæ vis ſit hujus conjunctionis poſt parentheſin, dixi i. 1. 3.

Duo milia.] Scripſi *milia*, uno *L.* Grammaticorum priſcorum et monumentorum teſtimoniis nunc addo Plinii auctoritatem e Pompeii commento artis Donati, ubi hæc diſputantur: "Quæſitum eſt hoc ipſum, utrum MILLE diceremus, an MILE? id eſt, utrum per geminum L, an per unum? Sed Plinius Secundus in libris dubii ſermonis ita expreſſit. 'Mille non debemus aliter dicere, niſi per geminum L.' Et quid faciemus de numero plurali? Quomodo habemus dicere, dicit: 'In numero plurali unum L. ponere debemus et dicere MILIA, ut eſt Milia multa dare leto.'"

Qui rem haberent.] Quibus ad honeſte vivendum ſatis eſſet, qui ex ſua re familiari ſe ſuoſque alere poſſent.

7. *Capitalis oratio.*] *Capitalis* dicitur, quod pernicioſa erat

oratio, et ad æquationem bonorum pertinens: qua peſte quæ potèſt eſſe major? Hanc enim 8
ob cauſſam maxime, ut ſua tenerent, res publicæ civitateſque conſtitutæ ſunt. Nam etſi 9
duce natura congregabantur homines, tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum urbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne, quod 10
apud majores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem aſſiduitatemque bellorum, tributum ſit conferendum: idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin quæ neceſ- 11
ſitas hujus muneris alicui rei publicæ obvenerit (malo enim, quam noſtræ ominari; neque tantum de noſtra, ſed de omni re publica diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalvi

civitati, cum nihil aliud ſpectaret, quam bonorum æquationem. Hoc enim volebat intelligi, paucos eſſe divites: ceteram multitudinem inopia laborare, ideoque viam aliquam inveniendam eſſe, qua tenuioribus conſuleretur; eripienda aliis eſſe, quæ his darentur. Eadem res jam antea ſæpe tentata fuerat.

8. *Ut ſua tenerent.*] *Sua* Ciceroni ſæpe *propria* ſignificare, obſervatum eſt i. 7. et 31.

9. *Duce natura congregabantur.*] Vid. lib. i. 44. 7.

10. *Ærarii tenuitatem.*] Inopiam. Exigua enim primis temporibus erant imperii vectigalia.

11. *Neceſſitas hujus muneris.*] *Munera* ſunt onera, quæ civibus imperantur: quæ et *munia* dicuntur, unde *municipes*, qui ea onera ſuſtinent, et *immunes* qui his ferendis carent. Cicero Agrar. ii. contra Rull. c. 17. "Imperabitur aliquid muneris: non recuſabunt."

Malo enim, quam noſtræ ominari.] Sententia requirebat, *Malo enim ita dicere, quam dicere, noſtræ reip. obvenerit.* Sed quia ſic quoque imperio R. male ominatus eſſet, dixit, quod idem ſignificaret, *malo enim, quam noſtræ ominari.* Statim pergit: Neque difficile fuit evitare omen illud infauſtum, quod hæc mea diſputatio non ad noſtram remp. tantum, ſed generatim ad omnes civitates pertinet.

De omni republica.] De univerſa republ. de toto genere, ut ſupra cap. xiii. 8.

12 eſſe velint, neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui rem publicam gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, 13 quæ ſunt neceſſariæ: quarum qualis comparatio fieri ſoleat, et debeat, non eſt neceſſe diſputare. Eſt enim in promtu: tantum locus attingendus 14 fuit. Caput autem eſt in omni procuratione negotii et muneris publici, ut avaritiæ pellatur 15 etiam minima ſuſpicio. 'Utinam,' inquit C. Pontius Samnis, 'ad illa tempora me fortuna reſervaſſet, et tum eſſem natus, ſi quando Romani dona accipere cœpiſſent! *non eſſem paſſus diutius* 16 *eos imperare.*' Næ illi multa ſæcula exſpectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rem publicam invaſit. Itaque facile patior, tum

12. *Quæ ſunt neceſſariæ.*] In quibus princeps locus eſt annonæ.

13. *Comparatio.*] Quo modo parentur.

14. *Caput autem eſt.*] Præcipuum munus, primaria cura eſſe debet. Læl. c. xiii. 3. "Caput eſſe ad beate vivendum ſecuritatem."

15. *C. Pontius.*] C. Pontius Herennius, Samnitium imperator, qui Romanos ad furcas Caudinas ſub jugum miſit, ipſe poſtea captus, in triumpho ductus et ſecuri percuſſus a Q. Fabio Maximo Gurgite. Vide Liv. lib. ix. 2. Hæc vero dixit Pontius, cum M. Curius aurum a Samnitibus ſibi oblatum reſpuit.

16. *Næ illi multa ſæcula exſpectanda.*] Multa utique ſæcula (ætates hominum, quæ xxx. circiter annis conſtant) Pontio exſpectanda fuiſſe dicit, ſi ea demum ætate vivere voluiſſet, qua Romani dona accipere cœpiſſent. A Pontii vero morte, quæ incidit in a. 462. ad Hirtium et Panſam coſſ. (a. 710.) ante quem annum hæc Cicero ſcripſit, ſunt anni CCXLVII. Sed jam ante annos CV. prima de repetundis lex lata eſt: (vid. n. 17.) ſuperſunt igitur vix anni CXLII. qui inter Pontium et illam latam interfuerunt.

Modo enim.] Ab annis non ita multis, centum circiter ac paucioribus. Quemadmodum hic *modo*, ita alibi *mox*, *nuper*, *proxime*, de tempore non admodum brevi ſunt accipienda. Vid. Oudendorpius ad Sueton. Aug. c. 7. princ.

potius Pontium fuiſſe, ſi quidem in illo tantum fuit. Nondum centum et decem anni ſunt, 17
cum de pecuniis repetundis a L. Piſone lata lex eſt, nulla antea cum fuiſſet. At vero poſtea tot leges, et proximæ quæque duriores: tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum: tanta, ſublatis legibus et judiciis, expilatio direptioque ſociorum, ut imbecillitate aliorum, non noſtra virtute valeamus.

XXII. Laudat Africanum Panætius, quod 1
fuerit abſtinens. Quid ni laudet? ſed in illo

Si quidem in illo tantum fuit.] Gloſſatoris eſt vox *roboris*. Sententia eſt, *ſi quidem in illo*, quod Pontius tum vixit, *tantum fuit*, ut in ea re populi R. imperium verteretur. Cic. Epiſt. ii. 8. "In eo mihi ſunt omnia." Lib. vi. ep. 10. "Quæ ſunt in fortuna, temporibus regentur." Curt. vii. 7. 27. "Quantum in uno te ſit, ſcio."

17. *Nondum centum et decem.*] L. Calpurnii Piſonis Frugi tribunatus incidit in a. 604. Cicero hæc ſcripſit a. 709. Ergo vix anni cv. interſunt. Lex ejus *de pecuniis repetundis* ab auctore *Lex Calpurnia* dicta eſt.

Italicum bellum.] Quod et *ſociale* dicitur: de quo Flor. lib. iii. c. 8. Liv. Epit. 71. Id excitatum eſſe ab iis ſignificat, qui repetundarum judicia metuerent. ii. 13. 12. Omnibus igitur modis nitebantur ſenatores a. 662, ut per M. Druſum, tribunum pl. ab equitibus ad ſe transferrent judicia. Is ut ſocios Latinos ſibi adjungeret, cauſſamque ſenatus ſuſceptam majoribus viribus tueretur contra equeſtrem ordinem, ſocios ſpe civitatis erexit.

Sublatis legibus.] Sullæ primum, tum Julii Cæſaris dictatura.

Imbecillitate aliorum.] Quia nemo eſt, qui Romanos vincere audeat, qui nunc quidem facile vinci poſſent.

XXII. 1. *Africanum.*] Scipionem Africanum minorem, cui Panætius familiaris fuit, et in pluribus expeditionibus comes hæſit.

Abſtinens.] Quod continuerit manus ab alienis, nihil aliis eripuerit, munera non acceperit. Placet ex optimo librorum meorum *quod fuerat abſtinens*. Repudiaverunt hanc ſcripturam homines, quibus falſo perſuaſum erat, poſt *quod* conjunctivum requiri. In Verr.

alia majora. Laus abſtinentiæ, non hominis eſt
2 ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni
Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus
Paullus tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut
unius imperatoris præda finem attulerit tribu-
torum: at hic nihil domum ſuam præter me-
3 moriam nominis ſempiternam detulit. Imita-
tus patrem Africanus, nihilo locupletior Car-
4 thagine everſa. Quid? qui ejus collega fuit in
cenſura, L. Mummius, numquid copioſior, cum
copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet? Ita-

iv. 17. "Non tibi objicio, quod hominem, digniſſimum tuis moribus, ſpoliaſti." Vid. iii. 21. 4.

Non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum.] Sic in Verr. i. 21. "Ita enim tum æquabiliter omnes erant hujuſmodi, ut hæc laus eximiæ virtutis et innocentiæ non ſolum hominum, verum etiam temporum illorum eſſe videatur." Paucioribus verbis defungitur infra iii. 31. 2. "Iſta laus non eſt hominis, ſed temporum." Temporibus illis omnes erant abſtinentes, nec aliena quiſquam corripiebat. Non propria igitur Africani hæc laus fuit, ſed communis cum omnibus, quos illa ætas tulit.

2. *Macedonum gaza.*] Quam deſcribit Plutarchus in Æmilio Paullo p. 272. Vellei. Pat. lib. i. c. 9. Bis millies centies HS. ærario eo triumpho collatum ſcribit, id eſt, centies et quinquies centena millia florenorum, vel, ut vulgus loquitur, *decem milliones et quingenta millia florenorum*, vel paullo minus.

Paullus.] L. Æmilius Paullus, Africani minoris pater naturalis.

Finem attulerit tributorum.] Plutarchus in Æmilio Paullo p. 275. Tantum pecuniæ in ærarium intulit, ut populus uſque ad Hirtii et Panſæ conſulatum tributum conferre neceſſe non habuerit. Cicero vero hæc ſcripſit proximo ante eorum conſulatum anno.

3. *Patrem.*] Patrem naturalem, Paullum.

Nihili locupletior.] Qui nulla re locupletior fuit, poſtquam Carthaginem evertit.

4. *L. Mummius.*] Qui conſul, victis Achæis, Corinthum evertit. Vid. i. 11. 5. Vellei. Pat. lib. i. c. 13.

Copioſiſſimam urbem.] Corinthum, Græciæ lumen, auro, argento, ære refertam.

Italiam ornare.] Signis, tabulis, vaſis pretioſis.

liam ornare, quam domum ſuam, maluit: quam-
quam Italia ornata, domus ipſa mihi videtur
ornatior. Nullum igitur vitium tætrius eſt (ut 5
eo, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quam
avaritia, præſertim in principibus rem publi-
cam gubernantibus. Habere enim quæſtui rem 6
publicam non modo turpe eſt, ſed ſceleratum
etiam et nefarium. Itaque quod Apollo Pythius 7
oraculo edidit, Spartam nulla re, niſi avaritia
perituram, id videtur non ſolum Lacedæmoniis,
ſed etiam omnibus opulentis populis prædixiſſe.
Nulla autem re conciliare facilius benivolen- 8
tiam multitudinis poſſunt ii, qui rei publicæ
præſunt, quam abſtinentia et continentia. Qui 9

5. *Unde egreſſa eſt.*] Cic. Bruto c. 21. "Ut egrederetur a propoſito ornandi cauſſa." Quinctilian. ii. 4. 15. "Sed ut eo revertar, unde ſum egreſſus." iv. 3. 12. "Hanc partem παρέκβασιν Græci vocant, Latini egreſſum, vel egreſſionem."

6. *Habere enim quæſtui rem publicam.*] Rei publicæ procuratione locupletari, publica in ſuam utilitatem convertere. Priſci Romani, honore contenti, de republ. nihil capiebant, nec reipubl. magis vectigalibus, quam ſuis, ſe ſuoſque ædebant. Gratuitam tum quiſque reipubl. operam præſtabat, mercenariamque hanc, quam ſolam hodie novimus, ingenuis hominibus indignam putabat.

7. *Quod Apollo Pythius oraculo edidit.*] *Oraculum* eſt, non tantum reſponſum divinum, ſed etiam locus, unde reſponſa dantur. Unde *oraculo edi* vox dicitur, quæ ex templo emittitur. Cicero ad Brut. epiſt. 2. extr. "Hæc ex oraculo Apollinis Pythii edita tibi puta." Liv. lib. xxix. 10. "Reſponſum oraculo editum." Curt. lib. iii. 1. 16. "Editam eſſe oraculo ſortem." Vellei. Pat. lib. i. 10. 4. "Quæ vox, veluti oraculo emiſſa." Sortem illam, quam Apollo ediderat Alcameni et Theopompo regibus, his verbis adfert Scholiaſt. Ariſtoph. Ἀ φιλοχρημοσύνη Σπάρτας ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν. Cicero, niſi fallor, Latino verſu expreſſam acceperat tali:

Sparte nulla re, niſi avaritia, peritura eſt.

Numeros igitur poëticos etiam in oratione obliqua ſervavit.

8. *Abſtinentia et continentia.*] Hæ virtutes contrariæ omnino

vero populares ſe eſſe volunt, ob eamque cauſſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: ii labefactant fundamenta rei publicæ; concordiam primum, quæ eſſe non poteſt, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. 10 Id enim eſt proprium (ut ſupra dixi) civitatis atque urbis, ut ſit libera et non ſollicita ſuæ rei 11 cujuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie rei publicæ ne illam quidem conſequuntur, quam 12 putant, gratiam. Nam cui res erepta eſt, eſt inimicus: cui data, etiam diſſimulat, ſe accipere voluiſſe: et maxime in pecuniis creditis occultat ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe 13 ſolvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, et

ſunt *avaritiæ*. *Abſtinentia* eſt a rebus alienis, *continentia* a ſuis. Ubi licet uti rebus tuis, ſed tamen moderate uteris, *continens* es: *abſtinens* vero, ſi non attigeris res alienas, etſi id fieri per te poſſit impune.

9. *Qui vero populares ſe eſſe volunt.*] Hoc priſcis, et maxime Ciceroni familiare eſt. Supra xx. 7. "Gratum ſe videri ſtudet." i. 19. 11. "Principemque ſe eſſe mavult, quam videri." xxxi. 9. "Affabilem et jucundum ſe eſſe volebat." Infra iii. 4. 4. "Qui bonos ſe viros haberi volunt." xvii. 9. "Quæ vult illa quidem videri, ſe eſſe prudentiam."

Agrariam rem tentant.] Leges agrarias ferre conantur, ut agri, quos alii poſſederunt, his erepti plebi dividantur.

Pecunias creditas.] Vide c. 23. extr.

10. *Ut ſupra dixi.*] Cap. xxi. 8.

Et non ſollicita.] *Et non*, pro *nec*, obſervatum ad lib. i. 2. 6.

Suæ rei cujuſque.] i. 7. 4.

11. *In hac pernicie.*] Cum hanc rem in reip. perniciem tentent, cum reipubl. ea plurimum noceant.

12. *Cui res erepta.*] Cui ſua erepta ſunt. *Res* de omni poſſeſſionum genere dicitur.

In pecuniis creditis.] Quæ novis tabulis condonantur.

13. *Et meminit.*] Memoriam

meminit, et præ ſe fert dolorem ſuum: nec, ſi plures ſunt ii, quibus improbe datum eſt, quam illi, quibus injuſte ademtum eſt, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, ſed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſæculis, ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? 14

XXIII. Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lyſandrum ephorum expulerunt; Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Exque eo tempore tantæ 1 2

injuriæ retinet; etiam ſi videatur æquo animo ferre.

Et præ ſe fert.] Quin etiam aliquando non diſſimulat dolorem, ſed eum vultu et verbis prodit.

Nec, ſi plures ſunt.] Et licet plures ſint, ideo tamen non plus etiam valent.

Non enim numero hæc judicantur.] In his rebus non multitudo eorum, qui amici ſunt, vel inimici, conſideranda eſt, ſed cauſſa benivolentiæ odiive. Contra Plin. lib. ii. epiſt. xii. 5. "Numerantur enim ſententiæ, non ponderantur."

14. *Ut agrum habeat.*] Pro *agrum habere.* Nec tamen hoc minus eſt uſitatum. Læl. c. 16. "Nec enim illa prima [ſententia] vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus." Epod. i. "Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis."

Sæculis.] Hominum ætatibus, xxi. 16.

XXIII. 1. *Propter hoc injuriæ genus.*] Propter tentatam bonorum æquationem et condonatas debitoribus pecunias creditas.

Lyſandrum.] Non Ariſtocliti filium, cujus vitam Cornelius Nepos et Plutarchus ſeparatim narrarunt, qui non fuit ephorus: ſed Lyſandrum Libyos filium, illo toto fere ſæculo poſteriorem, Agidis æqualem. Plutarchus in Agide.

Agin regem.] Qui, Lyſandro ephoro conſtituto, eoque adjutore, poſſeſſiones æquare, et agros tenuioribus dividere voluit; oppreſſus vero ab adverſaria factione, et in vincula conjectus a nonnullis ibi periiſſe traditur; Lyſander in exſilium ejectus eſt. Vide Plutarchum. Pauſanias vero hiſtoricus Agin ad Mantineam pugnantem ab hoſtibus interfectum ſcribit.

2. *Exque.*] i. 34. 2. *Exque his:* ubi plura. Sic paullo poſt *cumque*, n. 5.

diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut et tyranni exſiſterent, et optimates exterminarentur, et præclariſſime
3 conſtituta res publica dilaberetur. Nec vero ipſa ſolum cecidit, ſed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ a Lace-
4 dæmoniis profectæ manarunt latius. Quid? noſtros Gracchos, Ti. Gracchi, ſummi viri, fi-
lios, Africani nepotes, nonne agrariæ conten-
5 tiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt po-

Tyranni exſiſterent.] Machanidas et Nabis.

Optimates.] Cum ephoris nobiliſſimi. *Exterminare* non eſt *occidere* et *tollere*, ſed e civitate ejicere.

Dilaberetur.] Manſit tamen poſtea etiam aliqua priſtinæ reip. ſpecies vel umbra. Vide quæ dixi ad Cornel. Nepot. præf. n. 5. p. 3.

3. *Contagionibus.*] Dum in reliquis Græciæ civitatibus, exemplum Lacedæmoniorum ſecutis, reip. fundamenta pari modo labefactata, idque venenum toti genti infuſum eſt.

Profectæ manarunt.] Non minus eleganter *contagiones proficiſci* alicunde dicuntur, quam ep. ix. 14. extr. "Viros, a quibus initium libertatis profectum eſt." Nec valde diſſimile eſt, quod de Div. ii. 44. pr. "Contagio ex infinito pæne intervallo pertinere ad lunam," dicitur.

4. *Gracchos.*] Vide c. 12. extr. et xxi. 4.

5. *Aratus Sicyonius.*] Dux Achæorum, qui patriam Sicyonem, Peloponneſi urbem, a tyrannis oppreſſam et male habitam, in libertatem reſtituit. Plutarchus ejus vitam ſcripſit. Floruit circa initium belli Punici ii. periit veneno Philippi junioris Macedonis. Ne confundatur cum Arato Cilice, poëta, ſcriptore Phænomenorum, quæ Cicero et Germanicus Cæſar Latine verterunt. Hic ætate prior fuit, et floruit ſub Antigono Gonata, Philippi patre.

A tyrannis.] Ab Abantida, Paſea illius patre, et Nicocle, quem tandem Aratus oppreſſit et in exſilium egit.

Argis.] Ubi, amiſſo patre Clinia, quem Abantides interemerat, a paternis hoſpitibus educatus fuerat.

Clandeſtino introitu.] Cum

titus. Cumque tyrannum Nicoclem improviſo oppreſſiſſet, ſexcentos exſules, qui fuerant ejus civitatis locupletiſſimi, reſtituit, remque publicam adventu ſuo liberavit. Sed cum magnam 6
animadverteret in bonis et poſſeſſionibus difficultatem, quod et eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum poſſeſſiones moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo ſpatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur ſine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur ſtatuiſſet, opus eſſe ad 7
eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci dixit, remque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe: iſque celeriter ad Ptolemæum, ſuum hoſpitem, venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: cui cum expoſu- 8

ſcalis noctu admotis mœnia tranſcendiſſet, et cum paucis in urbem introiiſſet.

6. *Neque illis.*] Præſentibus poſſeſſoribus.

Neque his.] Ne intelligas, qui illas poſſeſſiones ſine injuria tenebant: ſunt potius, qui poſſeſſionibus injuſte ejecti fuerant, ſed ab aliis.

7. *Statuiſſet.*] Cum certiſſimum eſſe intellexiſſet, ad res perturbatas reſtituendas opus eſſe pecunia.

Alexandriam ſe proficiſci.] Sæpe præſens infinitivi, loco futuri temporis adhibetur. Epiſt. ix. 2. "Proficiſci ad te ſtatim dixit." Lib. i. ep. 7. haud procul a fine: "Quæ ne per populum quidem ſine ſeditione ſe aſſequi arbitrabantur." Vide Vechneri Hellenol. i. 2. 14. extr.

Ad Ptolemæum.] Philadelphum, ejus filium, qui primus poſt Alexandrum in Ægypto regnaverat.

Regnabat alter.] Scilicet Alexandriæ, quam Alexander quidem condiderat, ſed conditam non viderat.

iſſet, patriam ſe liberare velle, cauſſamque docuiſſet, a rege opulento vir ſummus facile im-
9 petravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſſas cognovit et eorum, qui aliena tenebant, et eorum, qui ſua amiſerant: perfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, ut perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, poſſeſſionibus cederent: aliis, ut commodius putarent, numerari ſibi, quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes concordia conſtituta fine
10 querela diſcederent. O virum magnum, dig-

8. *Patriam ſe liberare velle.*] At jam liberarat, tyranno expulſo. Nondum vero concordiam reſtituerat, cum exſules vi recuperare vellent, quæ amiſerant, et, ne res ad tyrannidem rediret, metuendum eſſet. Deinde nec liberam ſuæ rei poſſeſſionem cuique reſtituerat, nec ære alieno civitatem exſolverat. Hoc vero ſæpe etiam dicitur *liberare*. Vide lib. xv. ep. 4. pr.

Cauſſam docuiſſet.] Non *docuit cauſſam Ptolemæum, cur vellet patriam ſuam liberare*; ſed oſtendit, quantum negotii ſibi conficiendum eſſet, ſi utriſque ſatisfacere vellet, et exſulibus, et bonorum, quæ hi amiſerant, poſſeſſoribus. *Cauſſa* pro eo ſumitur, quod ad aliquem proprie pertinet. Hoc ſenſu ſubjicitur *rei* ita, ut *res* totum negotium ſignificet, *cauſſa* vero illam negotii partem, quæ proxime nos attingit. Epiſt. i. 5. 5. "De Alexandrina re, cauſſaque regia."

Grandi pecunia.] Talentis CL. (Plutarch. p. 1033.) quæ centum quinquaginta circiter florenorum ſunt millia. Ea noſtra æſtimatione non ita grandis ſumma videtur: priſcis autem illis temporibus longe minora erant poſſeſſionum pretia.

9. *Æſtimandis poſſeſſionibus.*] Æſtimatione poſſeſſionum. Vid. ad lib. i. 2. 4.

Aliis, ut pecuniam.] Præſentibus poſſeſſoribus.

Aliis, ut commodius.] Exſulibus.

Quod tanti eſſet.] Accipere pretium poſſeſſionum, quo reſtimatæ fuerant a quindecimviris.

Suum recuperare.] In poſſeſſionem paternorum prædiorum reſtitui.

Sine querela diſcederent.] Ut ſibi jus ſuum obtinuiſſe a judi-

numque, qui in noſtra re publica natus eſſet! Sic par eſt agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) haſtam in foro ponere, et bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus, id 11
quod fuit ſapientis et præſtantis viri, omnibus conſulendum putavit. Eaque eſt ſumma ratio et ſapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno? Quid ita? 12
Ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid eſt aliud, aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ 13
vero novæ quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecunia fundum: eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?

XXIV. Quam ob rem ne fit æs alienum, 1
quod rei publicæ noceat, providendum eſt; quod multis rationibus caveri poteſt: non, ſi

cibus viderentur, lætique eſſent eventu illius judicii.

10. *Ut bis jam vidimus.*] Quod primum Sulla, deinde Cæſare dictatore factum vidi.

Haſtam in foro ponere.] Bona civium plus licitantibus vendere. Vid. ad c. viii. 12.

11. *Commoda civium non divellere.*] Omnium utilitati pariter conſulere: non, una civium parte neglecta, alteram tueri. Vid. ſupra xii. 2.

Quid ita?] Quam ob cauſam? eſt arguentis et accuſantis.

Tuear, impendam.] Sarta tecta ædificia conſervem, in cultum eorum multa impendam.

Quid eſt aliud.] Annon hoc eſt aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Supple, *ſi hoc non eſt?* Vide ad Philippic. ii. 4. infra lib. iii. 13. 4.

13. *Tabulæ vero novæ.*] Quibus publica auctoritate debita abolentur, et pecuniæ creditæ debitoribus ex aliqua parte condonantur. *Novæ* dicuntur, quod priores abolentur.

Quid habent argumenti?] Quid ſibi volunt aliud?

Mea pecunia.] Quam ego tibi credidi, tu numquam reddis, atque ita meo damno locupletaris.

XXIV. 1. *Non, ſi fuerit, ut locupletes.*] *Eſt* (ſc. facultas,)

fuerit, ut locupletes ſuum perdant, debitores
2 lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehe-
mentius rem publicam continet, quam fides:
quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolu-
3 tio rerum creditarum. Numquam vehementius
actum eſt, quam me conſule, ne ſolveretur.
Armis et caſtris tentata res eſt ab omni genere
hominum et ordine: quibus ita reſtiti, ut hoc
4 tantum malum de re publica tolleretur. Num-
quam nec majus æs alienum fuit; nec melius,
nec facilius diſſolutum eſt. Fraudandi enim
ſpe ſublata, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt.
5 At vero hic nunc victor, tum quidem victus,

ut ſignificat *accidit, evenit, fieri poteſt.* Horat. Od. iii. 1. 9.

Eſt, ut viro vir latius ordinet
Arbuſta ſulcis.

Ipſum Ciceronem ita fere locutum ſupra obſervavi ad cap. viii. 20. "Hæc enim eſt una res prorſus, ut non multum differat inter." Explica igitur noſtro loco: Non *autem* caveri poteſt, ne ſit æs alienum, quod reip. noceat, *ſi ita ratio ineatur*, ut locupletes ſuum perdant, cet. Ita de Or. ii. 69. "Me quidem hercule valde illa movent ſtomachoſa et quaſi ſubmoroſa ridicula: non, cum a moroſo dicuntur." Ibi verba poſtrema ſic interpretor: *ſed* non illa movent, cum a moroſo dicuntur. Elegantem et optimis uſitatiſſimam particulæ adverſativæ omiſſionem multis exemplis illuſtrant Sanctius in Minerva iv. 7. p. 702. et Drakenb. ad Liv. i. 25. 3.

3. *Me conſule.*] Primum a tribunis plebis, præſertim a P. Servilio Rullo, novas tabulas et leges agrarias proponentibus; tum et ab aliis, qui cum Catilina vel conjuraverant, vel fortuna illi adſpirante, ſocietatem coituri erant.

5. *Hic nunc victor, tum quidem victus.*] Cæſar, cui mortuo etiam nunc parebat civitas tamquam victori. Vid. c. vii. 4. *Nunc victor* intelligi poteſt, ut *ante malorum* apud Virgil. v. Æn. 302. Vide Vechneri Hellenol. lib. i. part. ii. 12. pag. 229. Catilinaria conjuratione a Cicerone detecta et oppreſſa, Cæſar quoque ſe victum ſenſerat, qui a multis ejus particeps fuiſſe credebatur, quique, quod maximo ære alieno laboraverat, novis rebus ſemper ſtuduerat, T. etiam Atium Labienum accuſatorem C. Rabirio ſubornaverat, quo judicio hoc omnino agebat, ut omnes ſe-

quæ cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiam ſi cauſſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largi- 6
tionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rem publicam tuebuntur; in primiſque operam dabunt, ut juris et judicierum æquitate ſuum quiſque teneat: et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel recuperanda obſit invidia: præterea quibuſcumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rem publicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum 7
hominum ſunt: hæc apud majores noſtros factitata: hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate rei publicæ magnam ipſi adipiſcentur et gratiam, et gloriam. In his 8
autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius,

natus actiones convelleret, imperium conſulare tolleret.

Quæ cogitarat, ea perfecit.] Ut æſtimatione poſſeſſionum creditores quarta parte crediti fraudarentur, lege ſtatim de fenore lata a. 704. quo primum dictaturam geſſit.

Cum ejus jam nihil intereſſet.] Devicta enim Gallia, ſuperatoque deinde Pompeio, jam pridem egere deſierat, omniaque in ſua poteſtate habuerat. Si vero ante iſtum Galliæ proconſulatum a creditoribus ſuis novis tabulis liberari potuiſſet, maximis ſe difficultatibus expediviſſet.

Tanta in eo peccandi libido.] Hoc ſatis invidioſe dictum, Cæſarem peccare ſolitum, etiamſi peccandi cauſſam non habuiſſet. Hic enim ſummus furor eſſe ſolet. Ipſe quidem probabiles ſui conſilii cauſſas adfert lib. iii. Civil. c. 1. Vide et Appian. Alex. lib. ii. Civil. p. 751.

6. *Quibuſcumque rebus.*] Quacumque ratione potuerunt.

Vel belli.] Pro Plancio c. 33. "Qui belli, qui domi de patria bene merentes?" Supra c. v. 1. "Neminem neque ducem belli, nec principem domi."

7. *Magnam ipſi.*] Verum puto *Magnam ſibi.*

8. *Antipater Tyrius.*] Qui æ-

Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præterita cenſet eſſe a Panætio, valetudinis curationem, et pecuniæ. Quas res a ſummo philoſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles:
9 ſunt certe utiles. Sed valetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis; et obſervatione, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; et continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi cauſſa: et prætermittendis voluptatibus; poſtremo arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent.
10 Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a quibus abeſt turpitudo: conſervari autem diligentia, et parſimonia: iiſdem etiam rebus au-
11 geri. Has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Œconomicus inſcribitur: quem nos iſta fere ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, [e Græco] in Latinum convertimus.

qualis Catoni Uticenſi, et in ejus contubernio aliquamdiu fuit. Alius eſt *Antipater Sidonius*, poëta: alius *Antipater Tarſenſis*, de quo infra iii. 12. 5.

9. *Sed valetudo.*] Ut *autem* ſæpe continuat orationem (vid. i. 22. 10.) ita et *ſed*.

Et obſervatione, quæ res.] Verbali nomini verbi conſtructio data, quaſi dixiſſet, *obſervando*, vel *dum obſervantur, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe*. C. vi. 12. "Spe ſibi id utile futurum." Ita ſupra i. 13. 3. "Aſtrictos jure jurando, ſe redituros eſſe." De Or. ii. 83. "Tum promiſſio, ſi audierint, probaturos."

Et prætermittendis voluptatibus.] Non placet ad hæc iterare ex ſuperioribus *continentia in*. Valetudo ſuſtentatur prætermittendis iis rebus, quæ voluptatis tantum cauſſa ſine ratione expetuntur.

Arte eorum.] Medicorum, quos domi ſuæ plerique Romanorum principes habebant. Plures enim medici tum ſervi erant.

10. *A quibus abeſt turpitudo.*] Non ſordidis, non turpibus artibus. Vid. lib. i. c. 26. extr. et cap. 42.

11. *Xenophon Socraticus.*] Socratis auditor, cujus *œconomicus* liber ad nos pervenit.

XXV. Sed utilitatum comparatio, quoniam 1
hic locus erat quartus, a Panætio prætermissus,
sæpe est necessaria. Nam et corporis commoda 2
cum externis, et externa cum corporis, et ipsa
inter se corporis, et externa cum externis com-
parari solent. Cum externis, corporis, hoc mo- 3
do comparantur: valere ut malis, quam dives
esse. Cum corporis, externa hoc modo: dives
esse potius, quam maximis corporis viribus.
Ipsa inter se corporis sic: ut bona valetudo vo-
luptati anteponatur, vires celeritati. Exteran- 4
rum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana

Quæ es tu nunc.] Annum filius tum agebat XXI. Vid. lib. i. cap. 1. pr.

E Græco.] Hæc verba accessisse videntur a magistro, qui se operæ pretium facturum putabat, si lectores Ciceronis ignorare non sineret, Xenophontem Græce scripsisse.

In Latinum.] *Sermonem*, quod Cicero maluit, quam *linguam*, quod nos hodie fere solum novimus.

XXV. 1. *Utilitatum comparatio.*] Rerum utilium, duarum vel plurium, inter se comparatio.

Quartus, a Panætio prætermissus.] Hoc non ita accipiendum est, ac si Panætius tres priores locos simul cum hoc prætermiserit: sed hic locus est quartus, de quo Cicero sibi dicendum proposuit, quem vero Panætius non attigit. Vide lib. i. c. 3. extr.

2. *Cum externis.*] Quæ fortunæ bona nos quidem dicimus.

3. *Dives esse potius.*] Ut *dives esse potius* velis, quod verbum ex *malis* subaudiendum est. Ita ex *noli* subintelligitur *velis*, epist. xii. 30. "Noli impudens esse, nec mihi molestiam exhibere." Infra iii. 2. 11. "Negant—prætermissum, sed [aiunt] consulto relictum."

Maximis corporis viribus.] Similis videtur compositio, *dives potius, quam maximis viribus* illius i. 26. 8. "Maximas geri res et maximi animi," vel isti variationi epist. vii. 22. "Bene potus feroque redieram."

4. *Externorum autem.*] Dicendum erat *externa autem*: subintelligitur vero *e numero*: quasi dicat, *ut gloria* e numero *externorum divitiis* anteponatur.

Vectigalia urbana.] Reditus ex possessionibus urbanis, qui uberior et certior erat, quam ex rusticis. Hoc noverat Articus, qui, ut scribit Cornel. Nep. in ejus vita c. 14. extr. "Nullos habuit hortos, nullam suburbanam aut maritimam sumtuosam villam, re-

5 ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, 'Bene paſcere.' 'Quid ſecundum?' 'Satis bene paſcere.' 'Quid tertium?' 'Male paſcere.' 'Quid quartum?' 'Avare.' Et, cum ille, qui quæſierat, dixiſſet, 'Quid fenerari? Tum Cato, 6 'Quid hominem,' [inquit,] 'occidere?' Ex quo,

que in Italia, præter Ardeatinum et Nomentanum, ruſticum prædium: *cujuſque* omnis pecuniæ reditus conſtabat in Epiroticis et urbanis poſſeſſionibus."

5. *Illud eſt Catonis.*] Columell. lib. vi. præf. "In ruſticatione vel antiquiſſima eſt ratio paſcendi, eademque quæſtuoſiſſima. Propter quod nomina quoque et pecuniæ et peculii tracta videntur a pecore: quoniam id ſolum veteres poſſederunt. Et adhuc apud quaſdam gentes unum hoc uſurpatur divitiarum genus; et nunc apud noſtros quidem colonos alia res uberior nulla eſt. Ut etiam M. Cato credidit, qui conſulenti, quam partem rei ruſticæ exercendo celeriter locupletari poſſet, reſpondit, ſi bene paſceret; rurſuſque interroganti, quid deinde faciendo ſatis uberes fructus percepturus eſſet, adfirmavit, ſi mediocriter paſceret. Ceterum de tam ſapiente viro piget dicere, quod eum quidam ruſticationis inexpertiores quæroranti, quodnam tertium in agricolatione quæſtuoſum eſſet, aſſeveraſſe, ſi quis vel male paſceret." Plin. lib. xviii. c. 5. "Cato interrogatus, quis eſſet certiſſimus quæſtus, reſpondit, ſi bene paſcas: quis proximus, ſi mediocriter paſcas." Catonis reſponſio ſimilis eſt illi Demoſthenis, quem, ut eſt apud Cicer. in Bruto c. 38. quærenti, "Quid primum eſſet in dicendo, actionem; quid ſecundum, idem, et idem tertium, reſpondiſſe ferunt."

Bene paſcere.] Cato non paſtoris induſtriam, ſed ſufficientem pecori paſcuorum ubertatem requiriſſe videtur.

Satis bene.] Hoc Columellæ et Plinio eſt *mediocriter*. Vide lib. iii. c. 14. pr.

Male paſcere.] Exiguum pecoris numerum in macro agello alere.

Avare.] Agri ergo culturam paſtione minus fructuoſam putavit. Pluribus enim coeli et tempeſtatum injuriis ſubjaceat, quas vitare nulla prudentia poteſt.

Quid hominem, inquit, occidere.] Non negat, fenerari rem eſſe quæſtuoſam: ſed eam non magis juſtam eſſe cenſet, quam latrocinium. Non quodque tamen fœnus, ſed illud tantum vitæ genus damnaſſe videtur, cui unus ex fœnore quæſtus

et multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri ſolere, rectèque hoc adjunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibuſdam optimis viris ad Janum medium ſedentibus, quam ab ullis philoſophis ulla in ſchola diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda. Pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur. 7 8

eſt. Id enim turpe ſenatori Rom. et odioſum erat. i. 42. 2.

7. *Etiam de utenda.*] Parum noverit homines augendæ rei familiari unice intentos, ſi quis non animadvertit, quam crebro ſermonibus ſuis, quos de re pecuniaria plerumque inſtituunt, ſalutaria pecuniæ utendæ præcepta admiſceant. Plautus quidem in Curcul. iii. 10. Lyconem daniſtam ſic inducit philoſophantem:

Qui homo mature quæſivit pecuniam,
Niſi eam mature parſit, mature eſurit.

Optimis viris.] Proprie hæc accipienda eſſe, viri docti volunt. Quamvis vero ſciam, divites homines ac feneratores, quod a perditorum civium conſiliis abhorrentes plerumque cum bonis ſentiant, *bonos viros* interdum dici: tamen a me nullo modo impetrare poſſum, ut credam, ſine *ἰρωνείᾳ* a Cicerone *optimos viros* dici potuiſſe daniſtas, quos ſupra i. 42. 2. genus hominum inviſum eſſe fatebatur, et quos hoc ipſo loco non ſine *μυκτηρισμῷ ad Janum medium ſedentes* appellat. Feneratores igitur *optimos viros* dixit non alia ſignificatione, quam qua T. Roſcium, peſſimum hominem, pro Roſc. Amer. 8. et 36. *optimum virum* dixerat.

Ad Janum medium.] *Jani* dicuntur tranſitiones perviæ. In foro Romano, porticibus tabernisque clauſo, platearum aditus tribus Janis, arcuum triumphalium inſtar, ſive portarum ſplendide ornatarum, pervii patebant. Hinc "Janus ſummus, medius, imus." Ad hos, *medium* præſertim, mercatores et feneratores ſedebant. Horat. Sat. ii. 3. 18.

—— *Poſtquam omnis res mea Janum*
Ad medium fracta eſt.

Idem lib. i. epiſt. 1.

O cives, cives, quærenda pecunia primum eſt,
Virtus poſt nummos: hæc Janus ſummus ad imum
Perdocet.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

1 I. PUBLIUM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus fit, dicere ſolitum ſcripſit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, 'Numquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus: 2 nec minus ſolum, quam cum ſolus eſſet.' Magnifica vero vox, et magno viro, ac ſapiente digna: quæ declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in ſolitudine ſecum loqui ſolitum; ut neque ceſſaret umquam, et interdum

I. 1. *Fere ejus æqualis.*] Nam aliquot annis eo poſterior, eique conſuli quæſtor fuit. Etſi vero tota vita ab eo diſſenſit, tamen et in adverſario, quæ præclara ſunt, laudavit.

Numquam ſe minus otioſum.] Ludit in ambiguo verbo, quod et vacuum a muneribus publicis, et a labore feriatum ſignificat.

2. *Magnifica vero.*] *Vero* eſt *certe.*

Ut neque ceſſaret umquam, et.] *Neque, et* conjungi, obſervavi i. 21. 8. Paullo poſt n. 9. "Ea otio fruor, nec eâm ſolitudinem languere patior."

Ceſſaret.] Otioſus eſſet, vacaret.

Interdum.] Numquam ceſſabat: interdum colloquio alte-

colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et ſolitudo. Vellem nobis hoc 3
idem dicere liceret: ſed ſi minus imitatione tantam ingenii præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam et a 4
re publica forenſibuſque negotiis armis impiis vique prohibiti, otium perſequimur: et ob eam cauſſam, urbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec hoc otium cum Africani 5
otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim requieſcens a rei publicæ pulcherri- 6
mis muneribus otium ſibi ſumebat aliquando, et a cœtu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopia, non 7
requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Exſtincta

rius non egebat. Natura enim patitur, hominem hominis colloquium aliquando non deſiderare.

Languorem afferunt.] Torporem: quæ ad agendum pigros reddunt.

4. *Armis impiis.*] Antonii; qui tum militari præſidio ſeptus in ſenatum venire ſolebat. Vid. Philipp. ii. 8. et 44. v. 7. Ex his vero perſpicitur, hos libros extremo illo anno perfectos fuiſſe, quo Anconius conſul fuit, oratione Philippica ſecunda jam vulgata. Vid. lib. xvi. Attic. ep. 11.

Otium perſequimur.] Tertius jam annus vertebatur, ex quo ad ſcribendos rhetoricos et philoſophicos libros incubuerat. Hor. epod. i. 7. "Utrumne juſſi perſequemur otium?"

Rura.] Id eſt, prædia et villas ſuas, *peragrabat*, et in iis philoſophiæ maxime vacabat.

5. *Hoc hoc otium.*] Præſens hoc otium meum. Sic poſtea *hanc ſolitudinem illi*, id eſt, meæ cum ſuperiore illa Africani.

Comparanda.] Par putanda, ut *conferendus* dicitur i. 22. 7. et 23.

6. *A rei publicæ pulcherrimis muneribus.*] A functione munerum publicorum, ab adminiſtranda republ.

Sumebat.] Sua arbitratu, et ne commodum esse, non ut alii volebant.

7. *Conſtitutum eſt.*] Cauſa noſtri otii eſt negotii inopia.

enim senatu deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere
8 possimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus; nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, et
9 sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi adfert
10 necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem meo judicio assequebatur.

Exstinctis senatu.] Non de senatoribus bello exstinctis, sed de libertate senatui adempta loquitur, cum curia armatis obsideretur ab Antonio.

Judiciis deletis.] Cum praetores, M. Brutus et Cassius ex urbe fugere coacti essent: quorum epistolas habemus apud Ciceronem lib. xi. inter primas.

In foro.] In judiciis, non in *concione populi*.

8. *Sceleratorum.*] Qui caedes minantur.

Quibus omnia redundant.] Magna veteranorum manu ab Antonio comparata, et perditis quibusque ad illam causam adjunctis.

9. *Ab hominibus doctis.*] Philosophis.

Et otio — nec eam solitudinem.] Vid. n. 2.

Non illo quidem.] Vide i. 27. 9.

Quo debeat is.] Gesnerus malebat *quo debebat is*. Hoc ad vernaculae, illud ad Romanae linguae morem propius videtur accedere. De Or. ii. 26. "Quae mihi videntur ii melius nosse, qui dialecticî appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse *debeant*." Or. c. 51. "Quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimi, summi ipsi oratores esse *debeant*." Adde supra i. 9. 1.

10. *Majorem laudem assequebatur.*] Quod mentis in eo vigor erat major, cujus sola agitatione otium suum oblectabat, ut a solitudine abstraheretur.

Vel meo judicio.] Debui pau-

Nulla enim ejus ingenii monumenta mandata 11
litteris, nullum opus otii, nullum ſolitudinis
munus exſtat. Ex quo intelligi debet, illum
mentis agitatione, inveſtigationeque earum re-
rum, quas cogitando conſequebatur, neque oti-
oſum, nec ſolum umquam fuiſſe. Nos autem,
qui non tantum roboris habemus, ut cogita-
tione tacita a ſolitudine abſtrahamur, ad hanc
ſcribendi operam omne ſtudium curamque con-
vertimus. Itaque plura brevi tempore everſa, 12
quam multis annis ſtante re publica, ſcripſimus.

II. Sed cum tota philoſophia, mi Cicero, fru- 1
gifera et fructuoſa, nec ulla pars ejus inculta ac
deſerta ſit: tum nullus feracior in ea locus eſt,
nec uberior, quam de officiis, a quibus con-
ſtanter honeſteque vivendi præcepta ducuntur.
Quare quamquam a Cratippo noſtro, principe 2
hujus memoriæ philoſophorum, hæc te aſſidue

ticulam *vel*, cujus vis a ſcopo Ciceronis aliena videtur. Non ille ex animi ſententia Scipionis majorem, quam ſibi, laudem tribuit; ſed, quod, arrogantiæ crimen vitans, ſe ipſum agnoſcere callide diſſimulat, id agit, ut alii judicent, Africano ſe majorem laudem mereri.

11. *Solitudinis munus.*] Nihil quod in ſolitudine ab eo peractum vel compoſitum fuerit.

12. *Plura.*] Nam et libros aliquot rhetoricos et pleroſque philoſophicos poſt id tempus ſcripſit, quo reſpubl. Cæſaris armis eſt oppreſſa.

II. 1. *Frugifera et fructuoſa.*] Laudatur ager, qui non ſolum *frugifer* eſt, ſed et *fructuoſus*, id eſt, ex quo réditus impenſam ſuperat. Vide Cat. de R. R. cap. i. 6. Hoc Cicero ad philoſophiam transfert, ex qua non ita magna mercede fructus capiuntur uberrimi.

Feracior.] Hoc *frugifero* reſpondet, ſicut *uberior* idem eſt, quod *fructuoſior*. *Locus* eſt pars; vid. n. 10. 11. et 13.

2. *A Cratippo noſtro.*] Familiari utrique noſtrum. Lib. i. de Divin. c. 3. med. *Cratippus quoque familiaris noſter.* De eo vide i. c. 1. pr.

Hujus memoriæ.] Priſcis illis *parem* dicere non audet, *ſimil-*

audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumſonare; nec eas, ſi fieri poſſit, quid-
3 quam aliud audire. Quod cum omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtam ingredi cogitant, tum haud ſcio, an nemini potius, quam
4 tibi. Suſtines enim non parvam exſpectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam hono-
5 rum, non nullam fortaſſe nominis. Suſcepiſti onus præterea grave et Athenarum, et Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem et urbis auctо-
6 ritatem, et magiſtri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (ſi

linum tantum eſſe concedit lib. ii. c. 2. extr.

Audire atque accipere.] *Audiunt* omnes, quibus præcepta traduntur: ſed non omnes *accipiunt*, ſive, quod idem eſt, *arripiunt*. Vid. Cornel. Attic. cap i. 3.

Undique.] Ab omnibus partibus.

Quidquam aliud audire.] Alia fortaſſe audierat a Gorgia, vinolento rhetore, quem familiarem habuerat. Vid. epiſt. xvi. 21. 11.

3. *Haud ſcio an nemini potius.*] Nemini fortaſſe magis. i. 11. 1. Lib. i. ad Q. F. ep. i. 10. "Ut tibi tanti honores haberentur, quanti haud ſcio an nemini."

4. *Suſtines enim non parvam exſpectationem.*] Magna de te ſpes eſt, fore ut imiteris induſtriam paternam, honores adipiſcaris et aliquam gloriam.

5. *Suſcepiſti onus.*] *Onerant*, quæ ei, cui adſunt, aliquam decori vel honeſti obſervandi neceſſitatem imponunt, idque negligenti degenerem animum exprobrant. Ciceronis filio igitur *oneri* erant Athenarum urbs et Cratippus, id eſt, turpe ei futurum, inertiamque exprobraturum erat, niſi doctior ac melior inde rediſſet. Nemo eum tantum præceptorem et urbem dedecorantem non odiſſet et reprehendiſſet. Hanc *oneris* ſignificationem diſces ex Plin. min. pluribus locis.

Ad mercaturam bonarum artium.] Ad mercandas bonas artes. Male de loco intelligunt, et ad noſtras academias tranſferunt.

6. *Si diſcendi labor eſt.*] El-

diſcendi labor eſt potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia ſuppeditata ſint a nobis, tute tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus. Multa enim ſæpe 7
ad te cohortandi gratia ſcripſimus. Nunc ad reliquam partem propoſitæ diviſionis revertamur. Panætius igitur, qui ſine controverſia de 8
officiis accuratiſſime diſputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potiſſimum ſecuti ſumus, tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines et conſultare de officio ſolerent, uno, cum dubitarent, honeſtumne id eſſet, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene, an inutile: tertio, ſi id, quod ſpeciem haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quo modo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum, nec id exſolvit, quod promiſerat. Quod 9

liptica loquendi ratio: plene dicendum fuiſſet, *ſi diſcendi labor* omnino labor *eſt*. Cap. xxi. 10. "Quæ major utilitas, quam regnandi, eſſe poſſit?" De Or. ii. 84. "Ne illud tertium [genus, quod eſt] laudationum genus difficile eſt." Ibid. iii. 38. "Tertius ille [modus, qui eſt] modus tranſferendi verbi late patet." Ad Diverſ. x. 3. 8. "Unus autem eſt, hoc præſertim tempore, per tot annos re publ. devexata, rei p. bene gerendæ curſus ad gloriam." Interpretare: unus eſt curſus ad gloriam, qui curſus eſt rei p. bene gerendæ, ſive, qui conſiſtit in re p. bene gerenda.

Fac ut efficias.] Pleonaſmus Ciceronianus, pro *effice*.

Ut, cum omnia.] Lege: *ut ne, cum omnia*. Exemplo Græcorum Romani geminandis negationibus interdum contentius negant. Vide ſupra i. 20. 1.

Tute tibi.] Tu ipſe tibi defuiſſe.

7. *Propoſitæ.*] Ab initio poſitæ, factæ.

8. *Panætius.*] Vide i. 26. 5.

Tribus generibus propoſitis.] Repete lib. i. c. 3. extr.

Nec id exſolvit.] Illud *nec* eſt, ſed non, nec tamen. Eandem

eo magis miror, quia ſcriptum a diſcipulo ejus Poſidonio eſt, triginta annis vixiſſe Panætium, poſtea quam eos libros edidiſſet. Quem locum miror a Poſidonio breviter eſſe tactum in quibuſdam commentariis; præſertim cum ſcribat, nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. Minime vero aſſentior iis, qui negant, eum locum a Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe: quia numquam poſſet utilitas cum honeſtate pugnare. De quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibenduinne fuerit hoc genus, quod in diviſione Panætii tertium eſt, an plane omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin a Panætio ſuſceptum ſit, ſed relictum. Nam

rem Cicero lib. xvi. epiſt. 21. ad Atticum ita exponit: "Τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος, quatenus Panætius, abſolvi duobus; illius tres ſunt. Sed cum initio diviſiſſet ita, tria genera exquirendi officii eſſe; unum, cum deliberemus, honeſtum an turpe ſit, alterum, utile an inutile, tertium, cum hæc inter ſe pugnare videantur, quomodo judicandum ſit: (qualis cauſſa Reguli, redire honeſtum, manere utile) de duobus primis præclare diſſeruit, de tertio pollicetur ſe deinceps; ſed nihil ſcripſit. Eum locum Poſidonius perſecutus: ego autem et ejus librum arceſſivi, et ad Athenodorum Calvum ſcripſi, ut ad me τὰ περάλαια mitteret; quæ exſpecto, quem velim cohortere, et roges, ut quam primum. In eo eſt περὶ τοῦ κατὰ περίστασιν καθήκοντος."

9. *Poſidonio.*] Vide i. 45. 2. Libri veteres et hic et ubique unanimi conſenſu in *Poſidonii* nomine duplicem ſibilum admittunt. Eſt quidem Græcis Ποσειδώνιος. Tamen priſci conſonantes, potiſſimum in propriis nominibus, geminabant, ut L in *Saluſtius*, *Salius*, N in *Seneca*.

11. *Prætermiſſum.*] Negligentia vel oblivione, non conſilio, quod alii volebant. Vid. lib. i. c. iii. 9.

Sed conſulto relictum.] Ex verbo præcedenti *negent* ſubintellige *aiunt*. Vid. ii. 25. 3.

12. *De quo.*] Quod ad id attinet. Non *alterum de quo*, ſed *de quibus* dicendum erat, ſi hæc conjungi ita voluiſſet, ut *unum de multis*.

qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Praeterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panaetium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coae Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quae Panaetius praetermisisset [et non perfecisset] propter eorum, quae perfecisset, praestantiam, neminem esse persecutum. 14

III. Quam ob rem de judicio Panaetii dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam sive 1 2

14. *Accedit eodem.*] Ad haec accedit. Vid Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 12. p. 236.

Testis locuples.] *Firmus et certus.* Vide c 27. pr.

P. Rutilium.] Vid. ii. 13. 12.

Dicere solere.] Rutilio superstite haec epistola a Posidonio scripta esse potuit.

Coae Veneris.] Plin. lib. xxxv. 10. "Apelles etiam inchoaverat Venerem Cois, superaturus etiam suam illam priorem. Invidit vero mors peracta parte, nec, qui succederet operi ad praescripta lineamenta, inventus est."

Oris pulchritudo.] Vultus inimitabili arte pictus.

Imitandi.] Ita pingendi, ut ori cetera responderent.

Et non perfecisset.] Assentiendum est iis, qui haec verba repudiant.

III. 1. *De judicio Panaetii.*] Quid de hac parte judicaverit. Certum enim est, ejus judicio hanc comparationem institui posse, ipsumque de ea dicere voluisse.

Disputari potest.] *Disputare* proprie est, sermonem de quare habere, et fine contentione differere. Tamen interdum pro contendere, disceptare, in. utramque partem differere, hac

honeſtum, ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quem ad modum Peripateticis veſtris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin numquam poſſit utilitas cum honeſtate 3 contendere. Itaque accepimus, Socratem exſecrari ſolitum eos, qui, primum hæc natura 4 cohærentia, opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut et quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent; nec utile quid- 5 quam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet

alterius vocabuli adjectione, uſurpatur. Terent. Andr. prol. 15.

Id iſti vituperant factum; atque in eo diſputant,
Contaminari non decere fabulas.

Cic. de Fin. ii. 4. "Etſi ſatis clemens ſum in diſputando, tamen interdum ſoleo ſubiraſci." Quinctilian. i. 5. 34. "Quamquam circa hoc quoque diſputatum eſt."

2. *Ut Stoicis placet.*] Vide Paradox. i.

Peripateticis veſtris.] Alii *noſtris.* Ut infra iv. 15. Quæ Ciceronem cauſſa movere potuerit, ut Peripateticis ſe accenſeret, non video. Supra ii. 2. extr. "Tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui." Longe alia ratio erat ſupra c. ii. 2. quum diceret *a Gratippo noſtro.*

Vim minimi momenti inſtar.] Cicero lib. v. Tuſc. c. 17. "Quam vim habet libra illa Critolai: qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa; tantum propendere illam boni lancem putat, ut terram et maria deprimat." Lib. v. de Fin. c. 30. "Satis erit hoc præceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim eſſe virtutis, ut omnia, ſi ex altera parte ponantur, ne appareant quidem." Vid. infra c. viii. 3.

Contendere.] Comparari, præferri.

3. *Socratem.*] Lib. i. de Leg. c. 12. "Recte Socrates exſecrari eum ſolebat, qui primus utilitatem a natura ſejunxiſſet. Id enim querebatur caput eſſe exitiorum omnium." Vide cap. vii. 6.

Opinione diſtraxiſſent.] Res eſſe diverſas putaſſent.

4. *Ut et quidquid honeſtum.*] Particulam *et* eleganter ſequitur *nec.* Vide c. i. n. 2.

5. *Si is eſſet.*] Si talis eſſet philoſophus, ut vulgus loquitur, vel ex eorum philoſopho-

Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiantur: liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed cum sit is, qui id 6
solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem: non videtur ejus modi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum esset, compararetur. Etenim quod summum bo- 7
num a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum

rum numero. ii. 2. 22. "Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore."

Efficiens utilitatis.] C. 3. *efficiens voluptatis.* Pro Leg. Manil. c. 3. pr. *appetentes gloriæ.* Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 18. p. 291.

Indolentia.] Doloris vacuitate, *ἀναλγησίᾳ*: Vox a Cicerone ficta. De Fin. ii. 3. seqq. ubi de hoc Hieronymi Rhodii summo bono disputat, *ἀναλγησίαν* modo *nihil dolere*, modo *doloris omnis ametionem*, modo *cum dolor omnia detractus est*, modo *cum dolore caremus*, modo *ut ita dicam indolentiam*, modo *sine ulla molestia vivere*, modo *doloris vacuitatem* interpretatur.

7. *Convenienter naturæ.*] i. 26. extr.

Cum virtute congruere.] Convenienter naturæ vivere esse nihil aliud, quam cum virtute congruere semper, cetera autem, quæ secundum naturam, *nol.* Similis fere constructionis exemplum habes c. v. 6. Stoicis τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν idem erat, quod *nec' ἀρετὴν ζῆν.* Vide Diog. Laërt. lib. vii. s. 87. Ex eadem Stoicorum schola Cic. i. de Legib. c. 8. virtutis definitionem mutuatus est illam: "Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta et ad summam perducta natura;" et de Invent. ii. 53. "Virtus est animi habitus naturæ modo atque rationi consentaneus." Est ibi *naturæ modus atque ratio* nihil aliud, quam summa et præscriptum naturæ. Ita pro Quinct. c. 7. "Exitiosa, C. Aquilli, modo et ratione omnia Romæ Naviusa fecisse."

virtute congruere ſemper: cetera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea vir-
8 tuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere quid-
9 quam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod proprie vereque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque a virtute divelli umquam poteſt. In iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum, nullo modo, ſimilitudines honeſti
10 eſſe poſſunt. Hæc enim omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant. Ea communia ſunt, et late patent: quæ et ingenii bonitate multi aſſequuntur, et pro-
11 greſſione diſcendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque abſolutum eſt, et, ut iidem dicunt, omnes numeros

Quæ ſecundum naturam eſſent.] Ut valetudo, ſenſuum integritas, robur, divitiæ, gloria. Hæc *ſecundum naturam eſſe* dicebant; quæ iis adverſa, *contra naturam*. Vide i. Academ. c. 10. Utraque vero nec bona nec mala eſſe cenſebant, ideoque nec in optandis, nec in fugiendis ponebant.

Ita legere.] Sumere, amplecti; non expetere, nec optare. Quæ autem *legenda* eſſe concedebant, ea *præpoſita* vel *præcipua* dicebant; his contraria *rejectanea*. Vide iii. de Finib. c. 15. iv. c. 25. et 26.

8. *Putant quidam.*] Stoici.

9. *Honeſtum.*] Quod καλὸν Σωμα vocabant: de quo ad lib. i. c. 3.

Id in ſapientibus.] *Id* abundat poſt *illud*: ſed ita tamen alibi etiam loqui ſolet. Vide i. 35. 3.

10. *His libris diſputamus.*] Male h. l. diceres: *in his libris*. Vide ſupra ii. 13. 1.

Media.] Repete lib. i. c. 3.

Communia.] Cum omnium hominum genere, ut ipſe loquitur cap. 4. pr.

Ingenii bonitate.] *Naturæ bonitatem* vocat lib. i. cap. 2.

Progreſſione diſcendi.] Diſcendi opera, profectu, et recte agendi exercitatione.

11. *Omnes numeros habet.*] Metaphora eſt a palæſtra, cu-

habet; nec, præter ſapientem, cadere in quem-
quam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in 12
quo media officia compareant, id cumulate vi-
detur eſſe perfectum, propterea quod vulgus,
quid abſit a perfecto, non fere intelligit, quate-
nus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum.
Quod idem in poëmatis, in picturis uſu venit, 13
in aliiſque compluribus, ut delectentur impe-
riti laudentque ea, quæ laudanda non ſint, ob
eam, credo, cauſſam, quod inſit in his aliquid
probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid
in una quaque re vitii ſit, nequeant judicare.
Itaque cum ſint docti a peritis, deſiſtunt facile
ſententia.

IV. Hæc igitur officia, de quibus his libris 1
differimus, quaſi ſecunda quædam honeſta eſſe
dicunt, non ſapientium [modo] propria, ſed
cum omni hominum genere communia. Itaque
his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, com-
moventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo 2

jus omnes motus ad decus compoſitos qui perdidicerant, *omnes numeros habere* dicebantur.

12. *Propterea quod vulgus.*] Redditur ratio, cur media officia perfecta eſſe videantur.

Quid abſit a perfecto.] Quantum deſit ad optimi perfectionem.

Non fere intelligit.] Plerumque minus intelligit. Suo more Cicero adverbio *fere* præpoſuit negationem.

13. *In poëmatis.*] Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. i. cap. 3. p. 27.

Uſu venit.] Contingit, accidit.

IV. 1. *Secunda quædam honeſta.*] Secundaria, ſecundi ordinis.

Non ſapientium modo.] Moleſte adjicitur *modo*.

Commoventur.] Ad amorem alliciuntur, non poſſunt non ea amare. Infra cap. 8. pr. "Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, commoveri neceſſe eſt." Vide ii. 9. 5. et 6.

2. *Decii, aut duo Scipiones.*] i. 18. 9.

Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Ariſtideſve juſti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tamquam
3 a ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem volumus intelligi; nec ii, qui ſapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Lælius, ſapientes fuerunt; ne illi quidem ſeptem: ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quamdam gere-
4 bant ſpeciemque ſapientium. Quocirca nec id, quod vere honeſtum eſt, fas eſt cum utilitatis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quod colitur ab iis, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolu-
5 mentis umquam eſt comparandum. Tamque

Fabricius.] De Fabricio et Ariſtide infra c. 22. Cicero ſcripſiſſe videtur: 'Aut cum Fabricius Juſtus nominatur, aut ab illis (Deciis, Scipionibus) fortitudinis aut ab hoc juſtitiæ tamquam a ſapiente (l. ſapientibus) petitur exemplum.' Deſiderabat gloſſator exemplum Græcum. Ad ea Cicero paullo poſt tranſit.

3. *Sic ſapiens.*] Satis commode *fuit* intelligitur ex *fuerunt*, quod ſequitur.

M. Cato et C. Lælius.] Vid. Cat. Maj. i. 6, Læl. i. pr. 2. pr. et 5. 8. 9.

Ne illi quidem ſeptem.] Græciæ ſapientes.

Ex mediorum officiorum frequentia.] Quia media officia frequenter adſequebantur, eorumque vita in his conſervandis ſpectata erat, ſapientum non diſſimiles videbantur, quamvis a perfecta ſapientia multum abeſſent. Vide n. 6.

4. *Quod vere honeſtum eſt.*] Primi ordinis honeſtum, a quo ſecunda honeſta diſcernit.

Cum utilitatis repugnantia.] Cum utilitate, quando honeſto repugnat.

Fas eſt — comparari.] Ita pro Muren. c. 37. extr. "Si eos hoc nomine appellari fas eſt." Liv. i. 2. extr. "Quemcumque eum dici jus faſque eſt." Vide ſupra *appellari licet* i. 7. pr. *decet referri* i. 10. 2.

Communiter.] Omnes; philoſophi cum indoctis communiter.

Bonos ſe viros haberi volunt.] ii. 22. 9.

id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum conſervandumque nobis eſt, quam illud, quod proprie dicitur veroque eſt honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri non 6
poteſt, & quæ ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia 7
metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non ſolent. Itaque exiſti- 8
mo, Panætium, cum dixerit, homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare quod utile vi- 9
deatur, quam quod honeſtum; ſed hæc etiam inter ſe comparare, et in his addubitare, turpiſſimum eſt. Quid ergo eſt, quod non numquam 10
dubitationem afferre ſoleat, conſiderandumque videatur? Credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. Sæpe enim 11

5. *In noſtram intelligentiam.*] Secundariam, quod omnes intelligere poſſumus.

Honeſtum, ſapientibus.] Ne conjunges *dicitur ſapientibus*, ſed *conſervandumque eſt ſapientibus.*

6. *Aliter.*] Alioqui i. 39. 6. ii. 12. 3. et 6.

Teneri non poteſt.] *Progreſſionem tenere* Latine dicimus, ut *curſum, iter, viam*, et *fugampeu medios hoſtes.*

Si quæ ad virtutem.] Sic n. 12. et i. 16. 8. *Si quis* ii. 21. 12. *Sin quis.*

Facta progreſſio.] *Progreſſio eſt virtutis* eſt virtutis inchoatio. Acad. i. 5. "Quod inchoatum eſt, neque abſolutum, progreſſio quædam ad virtutem appellatur."

8. *Hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit.*] Nihil aliud valuiſſe, quam quod verba ſonant.

tempore fit, ut, quod turpe plerumque haberi
solent, inveniatur non esse turpe. Exempli
causa ponatur aliquid, quod patent latius.
12 Quod potest majus esse scelus, quam non modo
hominem, sed etiam familiarem hominem occi-
dere? Num igitur se astrinxit scelere, si qui
13 tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo
quidem Romano non videtur, qui ex omnibus
præclaris factis illud pulcherrimum existimat.
Vicit ergo utilitas honestatem? Immo vero ho-
14 nestatem utilitas est consecuta. Itaque, ut sine
ulla errore dijudicare possimus, si quando cum
illo, quod honestum intelligimus, pugnare id
videbitur, quod appellamus utile, formula quæ-
dam constituenda est, quam si sequemur in
comparatione rerum, ab officio numquam rece-
15 demus. Erit autem hæc formula Stoicorum
rationi disciplinæque maxime consentanea:
quam quidem his libris propterea sequimur,
quod, quamquam et a veteribus Academicis, et
a Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant,
quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ viden-

11. *Tempore fit.*] Vide lib. i. c. 10.

12. *Familiarem hominem.*] Mos in gestiana percussorum Cæsaris dicit, qui ex ejus familiarissimis fuerunt.

13. *Romano non videtur.*] Vide cap. 6. sub fin. et Romano homine dignam sententiam Cornelii Nep. Milt. c. 3. cum Timoth. i. 5.

14. *Quod honestum intelligimus.*] Quod in nostram intelligentiam cadit, ut est n. 5, vel, quod omnes perspiciunt esse honestum.

Formula quædam.] Præscriptum, norma, regula.

15. *Peripateticis vestris.*] Vide iii. 2. De geminata prapositione vid. i. 14. 2.

Qui quondam iidem erant.] i. 1. 3.

tur utilia; tamen ſplendidius hæc ab eis differuntur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honeſtum; quam ab iis, quibus honeſtum aliquid non utile, aut utile non honeſtum. Nobis 16
autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunque maxime probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

V. Detrahere igitur [aliquid] alteri, et ho- 1
minem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum hu- 2
manum et ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, dirumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Ut, ſi unum quodque 3
membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe puta-

Splendidius hæc ab iis.] Gravius, generoſius et majore cum audientium admiratione.

16. *Noſtra Academia.*] Cicero enim non Stoicus erat, ſed Academicus, Stoicoſque Academiæ licentia in iis tantum ſequebatur, quæ probabiliora putabat.

Licentiam dat — ut liceat.] Infra c. viii. 7. "Hoc deliberantium genus, qui deliberant." Loquendi genus, in quo aliquid redundare videtur. Nep. Milt. i. 2. "Delphos deliberatum miſſi ſunt, qui conſulerent Apollinem."

V. 1. *Rebus externis.*] Vid. ii. 25. 2.

2. *Principio.*] Primum. Vid. i. c. 4. pr. Huic reſpondet *Neque vero hoc ſolum* n. 5. Ita *vero* continuat orationem, præcedente *primum*. i. 28. 9.

3. *Senſum hunc haberet.*] Ita ſentiret, putaret.

ret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, et interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unus quiſque noſtrum ad ſe rapiat commoda aliorum, detrahatque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum et communitas evertatur
4 neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quam alteri, acquirere, conceſſum eſt, non repugnante natura: illud natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras
5 facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc ſolum natura, id eſt jure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus res publica continetur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceat ſui commodi
6 cauſſa nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt; incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exſilio,
7 vinclis, damno coërcent. Atque hoc multo

Valetudinem.] Vires, robur.

4. *Nam ſibi ut quiſque malit.*] Hoc enim ab ipſa natura conceſſum eſt, ut, quæ ad uſum vitæ pertinent, ſibi quiſque adquirere malit, quam alteri.

Aliorum ſpoliis.] Spoliis, quæ aliis detracta ſunt.

Facultates, copias, opes.] Vide lib. i. 3. 7.

5. *Jure gentium.*] Jure naturæ, quod omnes gentes ipſa natura docuit, quoque illæ inter ſe continentur. Tuſc. i. 13. "Conſenſio quædam gentium lex naturæ putanda eſt." Ita veteres philoſophi deſcribebant; aliter vero noſtri.

6. *Incolumem eſſe.*] Pendet a *volunt.* Sic fere ſupra cap. iii. 7.

Vinclis.] Syncope. Dixi ad i. 35. 11. *Damno,* multa, ζημίᾳ.

7. *Atque hoc multo magis efficit.*] Id eſt declarat, vincit. Infra n. 13. "Ex quo efficitur." Tuſc. i. 11. "Efficiet enim ratio, ut — mors aut malum non ſit, aut ſit bonum potius." In Hortenſio: "Quod efficit dialecticorum ratio." Meminerimus autem, formu-

magis efficit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex divina et humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui ſecundum naturam volunt vivere) numquam committet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. Etenim [multo] magis eſt ſecundum naturam 8
excelſitas animi et magnitudo, itemque communitas, juſtitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi et excelſi eſt. Detrahere ergo de altero ſui commodi 9
cauſſa, magis eſt contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejuſdem. Itemque magis eſt ſecundum naturam, pro 10

læ initio capitis hujus propoſitæ, argumentiſque deinde (1) a jure gentium et (2) a jure civili petitis confirmatæ, certitudinem hic (3) ex ipſa naturæ ratione oſtendi. Dicit igitur Cicero, ipſam *naturæ rationem* manifeſtius etiam, quam priora argumenta, declarare, immo cogere, nullo modo licere ſui commodi cauſſa nocere alteri. Id ut omnibus probaret, plures concluſiones naturæ principiis aptas deinceps ordinavit. Naturæ ratio *lex divina* dicitur, quia ea ipſa eſt mens dei. Eamdem, opinor, *humanam legem* appellari, quod a deo hominibus data in mente ſapientis ineſt, eique omne genus humanum parere debet. Vide de Leg. ii. 4.

8. *Etenim multo magis.*] Adverbio *multo* hic æque facile caruiſſemus, ac paullo poſt in illis "Itemque magis eſt ſecundum naturam."

Ducere, comparantem cum utilitate communi.] Ea pro nihilo te ducere, qui ex altera parte utilitatem communem præponderare videas. Sic n. 10. "Imitantem Herculem illum."

9. *Detrahere ergo de altero.*] Verba hæc ſunt neceſſaria conſequutio legis naturalis a Cicerone modo propoſitæ. De Fin. i. 9. "Detrahis de homine ſenſibus, reliqui nihil eſt." Infra vi. 11. "Si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis cauſſa detraxeris." Adde ibid. n. 12. et 14.

Cetera generis ejuſdem.] i. 4. 1.

10. *Pro omnibus gentibus.*]

omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocavit, quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine et viribus.
11 Quocirca optimo quisque et splendidissimo inge-
12 nio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini
13 nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam.
14 Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis, quid cum eo differas, qui omnino

Quamvis exteris, quamvis sermone, moribus et sacris discrepent.

Herculem.] De Hercule vide de Fin. ii. 36. Tusc. iii. 22. *Fama* est id, quod omnes homines fantur, sermo, opinio. Cat. Maj. xvii. 71.

Vivere in solitudine.] Non ab omnibus quidem hominibus, sed tamen a multitudine et frequentia remotum: alioqui inutilis esset pulchritudo, minor etiam voluptas.

Abundantem.] Sc. *te*. Sic antea *imitantem*.

11. *Et splendidissimo ingenio.*] Ad hæc cognoscenda et posthabendam vitam solitariam haud ita magno ingenio opus est: at ne Cicero quidem aliter judicat; quo quis vero splendidiori ingenio sit, eo magis eum colere ait hominum societatem.

13. *Mortem, paupertatem, dolorem.*] Cicero a majore malo ad mala minora sensim procedit. Vis tamen sententiæ per singulos descensionis gradus augetur.

14. *Hominibus violandis.*] Violatione hominum. Ut *de inferenda injuria* i. 8. 10. ii. 23. 9.

hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem cenſet, ſed multo illa pejora mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius exiſtimat. 15

VI. Ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas unius cujuſque et univerſorum: quam ſi ad ſe quiſque rapiet, diſſolvetur omnis humana conſortio. Atque etiam ſi hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicumque ſit, ob eam ipſam cauſſam, quod is homo ſit, conſultum velit, neceſſe eſt ſecundum eamdem naturam omnium utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, una continemur omnes et eadem lege naturæ: idque ipſum ſi ita eſt, certe violare alterum naturæ lege prohibemur. Verum autem primum, verum igitur extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos, commodi ſui cauſſa; aliam rationem eſſe civium reliquorum. Hi ſibi nihil juris, nullam ſocietatem, communis utilitatis cauſſa ſtatuunt eſſe cum civibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit civitatis. Qui au- 1 2 3 4 5 6

Hominem ex homine tollat.] Tollit enim ex homine, quæ maxime ei propria eſt, humanitatem.

VI. 1. *Unum debet eſſe omnibus propoſitum.*] Id unum omnes ſpectare debent, ut aliorum pariter et ſua commoda tueantur atque augeant.

2. *Quicumque ſit.*] Etiamſi ſervus, alienigena, barbarus ſit.

Quod is homo ſit.] Ejuſdem ſanguinis et generis, communi ratione præditus.

5. *Diſtrahit.*] Diſſolvit, dirimit, ex amicis facit inimicos. Vide n. 16.

tem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis ſocietatem; qua ſublata, beneficientia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adverſus deos
7 immortales impii judicandi ſunt. Ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt: cujus ſocietatis artiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſſa, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel
8 etiam ipſius animi, quæ vacent injuſtitia. Juſtitia enim una virtus omnium eſt domina et regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri, homini ad nullam rem
9 utili? Minime vero. Non enim mihi eſt vita mea utilior, quam animi talis affectio, nemi-
10 nem ut violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum et immanem vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpo-
11 liare poſſit, nonne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis cauſſa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturæ legem. Sin autem is tu ſis, qui multam utilitatem rei publicæ atque hominum ſocietati, ſi in vita re-

10. *Phalarim.*] Vide ii. 7. 16.

11. *Ad judicandum ſunt facillima.*] i. 35. pr.

Ad nullam partem utili.] Paullo ante dixit *ad nullam rem utili:* lib. i. c. 10. "Qui nec ſibi, nec alteri, ut dicitur." De re ipſa confer cap. 23.

manieas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum. Sin 12
autem id non ſit ejus modi, ſuum cuique in-
commodum ferendum eſt potius, quam de al-
terius commodis detrahendum. Non igitur 13
magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas,
aut quid hujus modi, quam detractio, aut ap-
petitio alieni: ſed communis utilitatis dere-
lictio contra naturam eſt; eſt enim injuſta. Ita- 14
que lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum
conſervat et continet, decernit profecto, ut ab
homine inerti atque inutili ad ſapientem, bo-
num, fortem virum transferantur res ad viven-
dum neceſſariæ; qui, ſi occiderit, multum de
communi utilitate detraxerit: modo hoc ita
faciat, ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeque
diligens, hanc cauſſam habeat ad injuriam. Ita 15
ſemper officio fungetur, utilitati conſulens ho-
minum, et ei, quam ſæpe commemoro, hu-

12. *Sin autem id non ſit.*] Si non is fueris, qui hominum ſocietati ac reipubl. multum prodeſſe poſſis: non licet tibi de alterius commodis detrahere.

13. *Non igitur magis eſt.*] Non igitur ex eo, quod licet interdum viro bono, vitæ ſuæ conſervandæ cauſſa, aliquid ab homine ad nullam partem utili detrahere, efficitur, ut magis contra naturam ſit morbus, egeſtas, cet.

14. *Detraxerit.*] Si perierit, morte ſua multum de communi utilitate detraxerit, id eſt, ejus mors detrimentum reipubl. allatura ſit.

Modo hoc ita faciat.] Hoc, quod lex naturæ decernit.

Seſeque diligens.] Nimis, i. 9. 6. "Niſi noſmetipſos valde amabimus."

15. *Ita ſemper officio fungetur.*] Ita ſi animo affectus, et liber ab amore ſui vitioſo, naturæ legi obtemperaverit: ab honeſto numquam aberrabit, atque etiam tum officio fungetur, quum res ad vivendum neceſſarias ab altero ad ſe transferet, eaque re humanæ ſocietatis conſulet utilitati.

16 manæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium eſt. Nulla enim nobis ſocietas cum tyrannis, et potius ſumma diſtra-
17 ctio eſt: neque eſt contra naturam, ſpoliare eum, ſi poſſis, quem eſt honeſtum necare: atque hoc omne genus peſtiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum eſt.
18 Etenim ut membra quædam amputantur, ſi et ipſa ſanguine et tamquam ſpiritu carere cœperunt, et nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas et immanitas beluæ, a communi tamquam humanitatis corpore
19 ſegreganda eſt. Hujus generis ſunt quæſtiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur.

16. *Et potius ſumma.*] Similiter *ac potius*, pro *ſed potius* Cicero dixit ſupra i. 20. 9. et de Orat. ii. 37. "Minime, inquit Antonius: ac ſic decrevi philoſophari potius," cet.

17. *Quem eſt honeſtum necare.*] iv. 12.

18. *Si et ipſa ſanguine, etc.*] "Ut cetera pars corporis tuta ſit, membrum quod paulatim emoritur, abſcindere," lubet Celſus de Medic. v. 26. 34. extr. Quod Celſus *paulatim emori*, id Cicero *incipere ſanguine et tamquam ſpiritu carere* dicit. *Sanguis* autem eſt vita. Sic Horat. i. od. 24. 15.

Num vanæ redeat ſanguis imagini?

Verba *et ipſa* (ſibi ſuo damno, in ſuam perniciem) opponuntur illis: *et nocent reliquis.*

A communi tamquam humanitatis.] Cave putes, *humanitatem* hoc loco ſimpliciter *humanum genus* dici, quo ſenſu hanc vocem in Cicerone non memini me legere: ſed *commune humanitatis corpus* eſt, cujus quaſi membra ſunt omnes ii, qui humanæ rationis, humanorum motuum propenſionumque humanarum non ſunt expertes. Adverbium *tamquam* metaphoram vocabuli eleganter mollit. Similiter Liv. iii. 34. 7. "Duas deeſſe tabulas; quibus adjectis, abſolvi poſſe *velut corpus* omnis Romani juris."

19. *Ex tempore.*] Quid officii ſit, ex tempore exiſtimatur, ex temporis ratione judicatur. Vid. iv. 11.

VII. Ejus modi igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliqui caſus, aut occupatio conſilium ejus peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quod ſit propter turpitudinem fugiendum; quid idcirco fugiendum non ſit, quod omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen abſoluto, tamquam faſtigium imponimus: ut geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ volunt, explicent: ſic ego a te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil, præter id, quod honeſtum ſit, propter ſe eſſe expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum: at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe

1 2 3 4

VII. 1. *Aliqui caſus.*] Sic i. 32. 1.

Peremiſſet.] *Perimere* eſt, tollere, in perpetuum reprimere. Cicero pro Sext. c. 22. pr. "Si cauſſam publicam mea mors peremiſſet." De Haruſp. Reſp. c. 11. "Si ludi non intermiſſi, ſed peremti atque ſublati ſunt." Hinc *peremtorium* dicitur, quidquid diſceptationem perimit, et adverſariorum tergiverſationi finem ſtatuit.

2. *Ex ſuperioribus libris—præcepta ſunt.*] *Sunt*, exſtant, in promtu ſunt, ut ſupra i. 11. 12. "Eſt epiſtola." Præpoſitio *ex* ſignificat κατά. Sic "Ex una re præcipitur." i. 16. 7.

3. *Prope tamen abſoluto.*] Particula *tamen* ſine præcedente *etſi* eleganter adhibetur. i. 12. 4.

Faſtigium imponimus.] *Faſtigium* eſt, quod ſummæ operis altitudini deeſt. Hic transfertur ad reliquam libri partem, quæ perficienda reſtat.

Ut geometræ ſolent.] V. Tuſc. c. 7. "Geometræ cum aliquid docere volunt, ſi quid ad rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id ſumunt pro conceſſo et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil ſcriptum eſt."

Expetendum.] *Expetenda* eſſe dicebant, quæ per ſe bona; cetera *legenda* vel *ſumenda*. Vid. cap. iii. 7.

4. *Per Cratippum.*] Magiſtrum, Peripateticum.

maxime propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt: et tum hoc, tum illud probabilius
5 videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare aliquando poſſe dixerit (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ vi-
6 derentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honeſtum: nihil honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negatque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quam eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint.
7 Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur
8 eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminis-
9 culis, ſed, ut dicitur, Marte noſtro. Neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerint.

Maxime propter ſe expetendum.] Quæ Peripatæticorum ſententia erat.

Utrumvis.] Alterutram, quod concedes. Academici enim, quæcumque probabilia erant, undecumque arripiebant. Ad præſentem autem quæſtionem alterutrum ſatis erat concedi.

Et tum hoc.] Peripateticorum dogma: *tum illud*, Stoicorum ſcitum, *ſola honeſta eſſe bona.* Dicta hæc ſunt, ut illa Læl. iv. 2. "Qui [Socrates] non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper."

5. *Neque enim ei fas erat.*] Neque enim poterat, cum eſſet Stoicus.

6. *Negatque ullam peſtem.*] Vid. ſupra iii. 3.

8. *Marte noſtro.*] *Suo Marte* rem gerit, qui externis auxiliis non utitur, ſed domeſticis copiis contentus belli fortunam tentat.

9. *De iis.*] Ex iis. Nep. Them. c. 9. pr. "Thucydidi credo, qui ætate proximus de iis, qui illorum temporum hiſtoriam reliquerunt."

VIII. Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, commoveri neceſſe eſt: ſed ſi, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit, tum non utilitas relinquenda eſt, ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quid ſi nihil eſt tam contra naturam, quam turpitudo (recta enim, et convenientia, et conſtantia natura deſiderat, aſpernaturque contraria) nihilque tam ſecundum naturam, quam utilitas; certe in eadem re utilitas et turpitudo eſſe non poteſt. Itemque ſi ad honeſtatem nati ſumus, eaque aut ſola expetenda eſt, ut Zenoni viſum eſt, aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet; neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita quidquid honeſtum, id utile. Quare error homi-

1 2 3 4

VIII. 1. *Commoveri.*] De hoc verbo. Vid. cap. 4. pr.

Speciem utilitatis attulerit.] Falſam utilitatis ſpeciem objecerit.

Utilitas relinquenda.] Tum non exiſtimandum, relinquendam eſſe id, quod re vera ſit utile; ſed intelligendum, illud ipſum, quod ſpeciem utilitatis mentiatur, ideo non eſſe utile, quia ſit turpe. Vid. 2. 1. 6.

2. *Quid ſi nihil eſt tam contra naturam.*] Si turpitudo contra naturam, utilitas ſecundum naturam eſt: non poteſt idem ſimul et turpe eſſe et utile. Natura enim ſecum non pugnat.

Aſpernaturque.] Rejicit, faſtidit. Latini, quemadmodum *altero* et *alterno* ab *alter* formant, ita *aſpere* et *aſperno* ex *aſper* producunt. Etiam *aſper* antiquis eum ſignificabat, qui faſtidiret et averſaretur. Virg. Æn. viii. 365. "Rebuſque veni non aſper egenis."

3. *Omni pondere gravior.*] Vide c. iii. 2.

4. *Quare error.*] Homines improbi, quidquid utile videtur, cupide arripiunt, et, licet honeſtum non ſit, ſibi tamen expetendum ducunt.

num non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes direptionesque sociorum et civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis civitatibus regnandi exsistunt cupiditates, quibus nihil nec tætrius, nec fœdius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quam ob rem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum sceleratum et impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an sé scientes scelere contaminent. In ipsa enim du-

5. *Sicæ.*] Cædes clandestinæ, quas percussores immittuntur iis, quos e medio tolli inimicis utile videtur.

Venena.] Venefitia, quibus homines maxima familiares vita privantur. *Peculatus*, furta publica. *Opum nimiarum — potentiæ*, hominum nimiis opibus valentium potentiæ intolerabiles.

6. *Fallaciis judiciis.*] *Videant*, ac potius videre se putant, quantum inde emolumenti sive commodi futurum sit, fallaciis emolumentorum spe ducuntur ad res turpissimas: quæ autem non pœna magis a judicibus, qui legibus judicant, metuenda, quam quæ turpitudo secutura sit, non vident.

Quas sæpe perrumpunt.] De Leg. i. 15. "Neglicet leges easque perrumpet." Respicere videtur ad dictum illud Zaleuci Locrensis (ab aliis Solonis tribuitur) qui leges aranearum telis comparabat.

Ipsius turpitudinis.] Quam et aliorum et suo ipsorum judicio subeunt. Turpissimum enim est, scelerisque et flagitii sibi esse conscium.

7. *Deliberantium — qui deliberant.*] Vide supra iv. 16.

In ipsa enim dubitatione.] In ipsa deliberatione. Vid. lib. i. c. 9. extr.

bitatione facinus ineſt, etiam ſi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non 8
ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi et occultandi ſpes opinioque removenda eſt. Satis 9
enim nobis, ſi modo in philoſophia aliquid profecimus, perſuaſum eſſe debet, ſi omnes deos homineſque celare poſſimus, nihil tamen avare, nihil injuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum.

IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone: 1
qui, cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumque equum, ut ferunt fabulæ, animadvertit, cujus in lateribus fores eſſent: quibus apertis hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipſe induit (erat autem regius paſtor) tum in concilium ſe paſtorum recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam conver- 2

8. *Eſt turpis ipſa deliberatio.*] Cum de re turpi deliberatur.

IX. 1. *Gyges,*] Qui Candaule interfecto rex Lydiæ factus eſt. Vide Juſtin. lib. i. c. 7. extr. Herodotus rem aliter narrat geſtam. Sed hoc fabuloſe fictum eſſe, non ipſe negat Plato lib. ii. de Republ. nec Cicero.

Cum terra diſceſſiſſet.] Platonis verba expreſſit, Ῥαγῆναί τι τὴν γῆν, καὶ γενέσθαι χάσμα —καὶ ἰδεῖν ἄλλα τι δὴ, ἃ μυθολογοῦσι, θαυμαστὰ, καὶ ἵππον χαλκοῦν, κοῖλον, θυρίδας ἔχοντα.

Magnitudine inuſitata.] Plato, μεῖζω ἢ κατ' ἄνθρωπον.

Annulumque.] De annulorum magicorum ſuperſtitione, et de hoc ipſo Gygis annulo, plura collegit Kirchmannus de Annul. cap. 21.

In concilium ſe paſtorum.] In ſollemne aliquod concilium paſtorum, quod ſingulis menſibus habebatur.

2. *Palam.*] Den Kaſten, σφενδόνην.

Ad palmam.] Introrſum, εἰς τὸ ἔσω τῆς χειρός. *Converterat,* fortuitu et aliud agens.

teret, a nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat. Idem rurſus videbatur, cum in locum 3 annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit, ea [que] adjutrice regem dominum interemit, ſuſtulit quos obſtare arbitrabatur: nec in his eum facinoribus quiſquam potuit videre. Sic repente 4 annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quam ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta 5 quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minime mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam et commenticiam fabulam prolatam dicunt a Platone: quaſi vero ille, aut fa- 6 ctum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus annuli et hujus exempli, ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum

A nullo videbatur.] Quod ex eo mirabundus intelligebat, quod de ſe, tamquam de abſente, ceteros loqui audiebat.

In locum.] Στρέψας ἴξω τὴν σφενδόνην, *cum in eum locum converterat, qui conveniens erat*, id eſt, extra palmam. *Locus* enim eſt is, quo quidque collocandum eſt, ut *tempus*, id quo quidque faciendum.

4. *Nihil plus.*] Pro *nihilo plus.* Ita de Or. iii. 24. 92. "Non multum eſt majus," pro *multo.*

Honeſta enim bonis viris.] Rarius hoc eſt, dativum caſum verbo paſſivo jungi a Cicerone, qui participiis quidem paſſivis ſæpius ab oratoribus etiam adjicitur. Plin. Ep. vi. 24. "Quod factum ne mihi quidem, qui municeps, niſi proxime, auditum eſt."

5. *Atque hoc loco.*] Sententia vult *atqui.* Vide i. 40. 8.

Defendat.] Adfirmet, contendat. De Orat. ii. 38. "Carneades nullam umquam in illis ſuis diſputationibus rem defendit, quam non probarit: nullam oppugnavit, quam non everterit." Ibid. cap. 50. "Sed meritam ac debitam fuiſſe defenderes."

aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſſa feceris, ſi id diis hominibuſque futurum ſit ſemper ignotum, ſine facturus. Negant id fieri poſſe. Quamquam poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent? Urgent ruſtice ſane. Negant enim poſſe, et in eo perſtant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, ſi poſſint celare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſintne celare: ſed tamquam tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint, ſe, impunitate propoſita, facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed jam ad propoſitum revertamur.

7 8 9

6. *Fecerit.*] Eſt futuri, quod *Actum* quidam vocant, non præteriti temporis: cum a te factum erit vel fuerit.

7. *Quamquam poteſt id quidem.*] Cicero de providentia divina quid ſenſerit, quum aliis locis, tum de Divin. ii. 50. extr. atque in hoc ipſo de Officiis opere iii. 10. 12. et c. xxix. 4. haud obſcure ſignificavit. Haud novum igitur aut inuſitatum videri debet, Academicum noſtrum de Natura Deorum ita diſputare, ut defendat, fieri poſſe, ut dii res hominum non curent, eoque improba eorum facta ignorent. Verba *Quamquam poteſt id quidem: ſed quæro* non aliter hic connectuntur, quam illa ad Diverſ. xiii. 32. "Quamquam a te quidem cumulate ſatisfit et mihi et meis omnibus. Sed velim ſic exiſtimes," cet. Conf. infra xxxiii. 22.

8. *Urgent ruſtice.*] Tenent id, quod ſibi negandum ſumſerunt: parum id quidem erudite. Non vident enim, quæ fictionis cauſſa, quæ vis ſit. Eruditi vero homines non ignorant, falſa quoque fingi poſſe, ut vera inde concludantur.

Hoc verbum.] Verbum *poſſe*, vel hæc conditio ſive conditionalis oratio, *ſi poſſet*. Non intelligunt, conditionem nihil de re ipſa adfirmare.

9. *Tormenta.*] Inſtrumentum aliquod, quo invitis etiam veritas exprimitur.

Facturos quod expediat.] Se facturos id, quod utile vel jucundum putaverint.

X. Incidunt multæ ſæpe cauſſæ, quæ con-
1 turbent animos utilitatis ſpecie; non, cum hoc
deliberatur, reliquendane ſit honeſtas propter
utilitatis magnitudinem (nam id quidem im-
probum eſt) ſed illud, poſſitne id, quod utile
2 videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino
collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat
videri facere injuſte. Fuerat enim in regibus
expellendis ſocius Bruti conſiliorum et adjutor.
Cum autem conſilium hoc principes cepiſſent,
cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum
et memoriam regni eſſe tollendam: quod erat
utile, patriæ conſulere, id erat ita honeſtum, ut
3 etiam ipſi Collatino placere deberet. Itaque
utilitas valuit propter honeſtatem, ſine qua ne
4 utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege,
qui urbem condidit, non item. Species enim

X. 1. *Incidunt multæ ſæpe cauſſæ.*] Supra i. 22. 2. "Multi enim bella ſæpe quæſierunt." Horat. Serm. i. 6. 10.

Multos ſæpe viros, nullis majoribus ortos.

Vide ii. 6. 5.

2. *Collatino.*] L. Tarquinio Collatino, Lucretiæ marito: qui, cum in expellendis regibus Brutum adjuviſſet, cum eo primus conſul factus eſt. Non multo vero poſt, ſuſpectus populo, quod Tarquiniæ gentis eſſet, regno adſuetæ, conſulatu abire et cum omnibus ſuis urbe excedere coactus eſt a collega, lata lege, ut omnes Tarquiniæ gentis exſules eſſent. Liv. ii. 2. Erat autem Egerii filius, Aruntis ejus nepos, qui Tarquinii Priſci frater fuerat, auctore eod. Livio i. 46. et 57.

Brutus.] L. Junius Brutus, natus et ipſe Tarquinia matre, quæ vel amita vel ſoror Superbi fuerat.

Fuerat enim.] Non Brutus, ſed Collatinus. Ita ex obliquo caſu, qui præcedit, ad hæc rectus eſt ſubaudiendus. Vid. i. ii. 1. 3.

In regibus expellendis.] *Reges* dicit regem cum conjuge et liberis. Vide Drakenb. ad Liv. ii. 2. extr.

4. *Non item.*] Apud Romulum *non item* utilitas valuit propter honeſtatem, ut apud

utilitatis animum pepulit ejus: cui cum viſum eſſet utilius, ſolum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic et pietatem, et humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet: et tamen muri cauſſam oppoſuit, ſpeciem honeſtatis neque probabilem, nec ſane idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliiſque tradendæ, cum his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati, quod ſine alterius injuria fiat, ſerviendum eſt. Scite Chryſippus, ut multa. Qui ſtadium, inquit, currit, eniti et contendere debet, quam maxime poſſit, ut vincat; ſupplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere,

Brutum; ſed ſpecies utilitatis plus potuit, quam honeſtas.

Animum pepulit.] Impulit, movit.

5. *Muri cauſſam.*] Romulus edixerat, ne quis nova mœnia tranſiliret. Id cum ſpreto fratris edicto Remus feciſſet, ab eo interfectus eſt. Liv. i. 7.

Pace vel Quirini vel Romuli.] Dum iram Romuli, quaſi dei, deprecatur, tanto magis fictam ejus divinitatem ridet. Peccavit, inquit, ſive Quirinus, id eſt, deus habeatur, ſive Romulus tantum fuerit.

6. *Noſtræ nobis utilitates omittendæ.*] Vid. v. 4.

Egeamus.] Licet *cum* interpretari *etiamſi*, et ita conjunctivum ei aptare.

Quod ſine alterius injuria.] *Quod* eſt, *quantum* vel *quoad*.

7. *Chryſippus.*] Stoicorum princeps a Zenone tertius, proximus a Cleanthe hujuſque diſcipulus, in dialectica clariſſimus, plurimorum librorum auctor. Diog. Laërt. lib. vii. extr. Alienis vero plerumque pennis is ſe exornaſſe creditus eſt.

Stadium currit.] In ſtadio decurrit. *Stadium* erat certum ſpatium, quod emetiendum erat curſu de præmio certantibus. Continebat id paſſus CXXV. pedes IↃↃXXV.

Supplantare.] *Pedem ſupponere*, ὑποσκελίζειν.

Manu depellere.] Placet ſcriptura *manu pellere*, quod eſt impellere, ut cadat. De Fato c. 18. "Quæ moveri incipere, niſi pulſa, non poſſunt."

nullo modo debet. Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum
8 eſt; alteri deripere, jus non eſt. Maxime autem perturbantur officia in amicitiis; quibus et non tribuere, quod recte poſſis, et tribuere, quod
9 non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve et non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cetera generis ejuſdem, hæc
10 amicitiæ numquam anteponenda ſunt. At neque contra rem publicam, neque contra jus jurandum ac fidem, amici cauſſa, vir bonus faciet; ne ſi judex quidem erit de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici, cum induit judicis.
11 Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſſam eſſe malit: ut orandæ litis tempus, quoad
12 per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato ſententia dicenda ſit, meminerit, deum ſe adhibere teſtem, id eſt, ut ego arbitror, men-

Jus non eſt.] Vide lib. i. c. 11. extr.

8. *Perturbantur officia.*] Peccatur, prave agitur, dum multa et negantur amicis et conceduntur, quæ non debebant. De re vid. Læl. c. 10. et deinceps.

Quod recte poſſis.] Pulchre duo optimi MSS. *poſſit*; ſcil. fieri. Vide ſupra ii. 19. 14.

10. *Ponit enim perſonam amici.*] Definit eſſe amicus, dum fit judex. Hinc eſt illud proverbium, "Exuit perſonam amici, quiſquis induit judicis."

11. *Veram amici cauſſam.*] Juſtam, bonam.

Orandæ litis.] Tertius caſus *amico*, ex orationis contextu facile intelligitur. Dabit autem amico judex non clepſydras modo ſpatioſas, ſed diem etiam quam maxime opportunum.

12. *Cum vero.*] Quoniam, quia. In quavis cauſa judices jurabant, ſe nihil gratiæ odiove daturos.

Adhibere teſtem.] *Adhibet* deum teſtem, qui teſtem facit et perjurii vindicem conſtituit. Sæpe philoſophi animum dicebant *deum*. Ut Plato de Legib. lib. x. Ψυχὴ—τοῦτο μὲν

tem ſuam, qua nihil homini dedit deus ipſe di-
vinius. Itaque præclarum a majoribus accepi- 13
mus morem rogandi judicis, ſi eum tenere-
mus, quæ ſalva fide facere poſſit. Hæc rogatio
ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi honeſte
amico a judice poſſe concedi. Nam, ſi omnia 14
facienda ſunt, quæ amici velint: non amicitiæ
tales, ſed conjurationes putandæ ſunt. Loquor 15
autem de communibus amicitiis. Nam in ſa-
pientibus viris perfectiſque, nihil poteſt eſſe
tale. Damonem et Phintiam, Pythagoreos, fe- 16
runt hoc animo inter ſe fuiſſe: ut, cum eorum

προσλαμβάνουσα, ἀεὶ θεὸν, θεὸς ἄνευ. Noſter ſomn. Scip. viii. 4. in perſona Africani: *Deum te igitur ſcito eſſe*, cet. Vid. Tuſc. i. 26.

Ut ego arbitror.] Pronomen non ſine gravitate additur. De Divin. i. 3. "Atque hæc, ut ego arbitror, veteres—probaverunt." Adde Cic. ep. ii. 10. 8. Cortii.

13. *Si eum teneremus.*] *Si*, vel *utinam*, *eum*, ut in judicio quidem ſervatur, domi etiam *retineremus*. Haud multum enim abeſt, quin exoleverit. Multi a judicibus, ſi non in publico, at privatim, ſi non verbis, at votis contendebant, ut *gratiæ pluſculum etiam, quam concederet veritas, largirentur*.

Quæ ſalva fide.] Accepimus morem judicis ea rogandi, quæ ſalva fide facere poſſit.

Ad ea pertinet.] Reſpicit ad ea, quæ honeſte concedi poſſunt.

14. *Sed conjurationes.*] Hanc in ſententiam Salluſt. Jugurth. xxxi. 15. "In malis factionem eſſe [dicit,] quod in viris bonis amicitia eſt."

16. *Phintiam.*] *Phintias* Græcum nomen ac pluribus commune fuit; et Φιντίας & Δάμων a Plutarcho inter paria amicorum referuntur, et a Diod. Sic.

Ut, cum eorum alteri.] Adverbium *ut*, quod in rebus per exempla declarandis ſæpiſſime adhibetur, interdum a Cicerone eleganter ibi collocatur, ubi non ſatis attento lectori ſupervacaneum eſſe videri queat. Ita paſſit. Orator. cap. 13. "Eſt autem illa varietas in argumentando et non injucunda diſtinctio: ut, cum interrogamus noſmet ipſos, aut perounctamur," cet. Ibid. cap. 19. "Aut de honeſtate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum eſt. De honeſtate ſic: ut, Honeſtumne ſit pro amico periculum aut invidiam ſubire. De utilitate autem ſic: ut, Sitne utile in re p. adminiſtranda verſari. De æquitate

alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinaviſſet, et is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtulaviſſet: vas factus eſt alter ejus ſiſtendi; ut, ſi ille non revertiſſet, moriendum eſſet ipſi.
17 Qui cum ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut ſe ad amicitiam
18 tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, jaceat utilitatis ſpecies,
19 valeat honeſtas. Cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio et fides anteponatur amicitiæ. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

1 XI. Sed utilitatis ſpecie in re publica ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciverunt, ut Æginetis, qui claſſe valebant, pollices

vero ſic: ut, Sitne æquum amicos cognatis anteferre."

Dionyſius tyrannus.] Superiorem intelligi, diſces ex lib. v. Tuſ. c. 22.

Commendandorum.] *Commendare ſuos* vel *ſua* morituri dicuntur, qui alicujus fidei tuenda tradunt, quæ cara habent.

17. *Ad diem ſe recepiſſet.*] Cum ipſo die, qui dictus ſive conſtitutus erat, revertiſſet.

18. *Cum igitur id.*] Cum amici cauſa alterutrum, vel utile vel honeſtum, poſtponendum videbitur: falſa illa utilitatis ſpecies negligatur, honeſtatis unius ratio habeatur.

19. *Anteponatur.*] Vide i. 30. 5. iii. 5. 3.

Delectus officii.] Deligetur id, quod officio conveniet, fietque quod rectiſſimum erit.

XI. 1. *In Corinthi diſturbatione noſtri.*] In Corintho evertenda. Vid. lib. i. c. 12. Ex *peccatur*, quod præceſſit, poſſis per ſyllepſin intelligere *peccaverunt*. Tamen, quod ſequitur *Durius etiam Athenienſes*, malim *fecerunt* extrinſecus adſumere.

Sciverunt.] Jufferunt. *Sciſcunt*, qui communi conſenſu decernunt.

Æginetis.] Ægina una e Cycladibus, e regione Atticæ, rei

præciderentur. Hoc viſum eſt utile. Nimis 2
enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam 3
qui peregrinos urbibus uti prohibent, eoſque exterminant, ut Pennus apud patres noſtros, Papius nuper. Nam eſſe pro cive, qui civis 4
non ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules Craſſus et Scævola: uſu vero urbis prohibere peregrinos, ſane inhumanum eſt. Illa præclara, in quibus pub- 5

navalis peritia celebris, Athenienſium æmula.

2. *Propter propinquitatem.*] Hoc non ineſt in verbo *imminebat*. *Imminere* etiam ea dicuntur, quæ longe remota ſunt. Ut pro Balbo, c. 14. "Cum præpotens terra marique Carthago, nixa duabus Hiſpaniis, huic imperio immineret." Aliquoties apud Curtium *Alexander imminens Dario*.

Piræo.] Alii *Piræeo*. Utrumque haud vitioſum. Ipſi Athenienſes hunc portum ſuum non Πειραιᾶ ſolum, ſed etiam, ut ſæpe Xenophon, τὸ Πίραιον et τὸ Πείραιον adpellaverunt, atque etiam τὸν Πειραιὸν apud Steph. Byz. legimus.

3. *Urbibus uti.*] Illi, quos Cicero dicit, *urbibus*, five acceſſu ad eas, peregrinos non *prohibebant*; ſed *urbibus uti*, i. e. in eis habere domicilium, ibique ſedes rerum ac fortunarum ſuarum collocare vetabant.

Pennus.] M. Junius Pennus, trib. pl. a. 628. lata lege de peregrinis, quam fruſtra C. Gracchus, tum quæſtor, diſſuaſit.

Papius nuper.] Ante 20 annos. C. Papius, trib. pl. a. 688. duobus ante Tullii conſulatum.

4. *Eſſe pro cive.*] Gerere ſe pro cive, haberi civem et jus civitatis uſurpare, honores gerere, legata et hereditates capere.

Craſſus et Scævola.] Anno 658. (L. Craſſus orator Q. Mucium Scævolam Pont. Max. in omnibus magiſtratibus collegam habuit, præter trib. pl. et cenſuram. Vid. lib. i. c. 30. 9. et c. 32. 4.) Ea lex *Licinia et Mucia* vocatur. Verum ea lege ita alienati ſunt animi principum Italicorum populorum, ut ea vel maxima cauſſa belli Italici, quod poſt triennium exortum eſt, fuerit.

licæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemni-
6 tur. Plena exemplorum eſt noſtra res publica,
cum ſæpe, tum maxime bello Punico ſecundo:
quæ, Cannenſi calamitate accepta, majores ani-
mos habuit, quam umquam rebus ſecundis.
7 Nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis.
Tanta vis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis ob-
8 ſcuret. Athenienſes cum Perſarum impetum
nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentque, ut
urbe relicta, conjugibus et liberis Trœzene
depoſitis, naves conſcenderent, libertatemque
Græciæ claſſe defenderent; Cyrſilum quem-
dam ſuadentem, ut in urbe manerent, Xerxem-
9 que reciperent, lapidibus cooperuerunt. Atqui
ille utilitatem ſequi videbatur: ſed ea nulla
10 erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt
victoriam ejus belli, quod cum Perſis fuit, dixit
in concione, ſe habere conſilium rei publicæ ſa-
lutare, ſed id ſciri opus non eſſe. Poſtulavit,

6. *Bello Punico ſecundo.*] Lege Liv. lib. xxiii. 14. Flor. lib. ii. 6. 31.

8. *Athenienſes.*] Vid. Cornel. Them. c. 2.

Statuerentque, ut.] Dictum eſt, quemadmodum illud ad Att. xvi. 10. "Conſtitueram, ut ii. Idus aut Aquini manerem, aut in Arcano."

Trœzene.] Ablativus a Trœzen. Græce Τροιζήν, Argolidis urbs clariſſima in Peloponneſo, quam barbari *Trœzenam* dicebant, Cicero et æquales *Trœzena* appellabant.

Cyrſilum.] Κυρσίλον, cujus et Demoſthenes meminit περὶ στεφάνου. Alius ab hoc fuit Lycidas ſenator, qui Mardonii conditiones accipiendas ſuaſerat apud Herodot. lib. ix. pr. quem ob eamdem cauſſam Athenienſes necarunt.

Lapidibus cooperuerunt.] In Verr. i. 46. "Lapidibus coopertus eſſet in foro."

10. *Id ſciri opus non eſſe.*] Divulgatum enim id irritum futurum. Hic *opus eſſe* non neceſſe, ſed utile eſſe ſignificat. Quemadmodum Græcis ἔργον, ita *opus* Latinis eſt *utile*. Infra xxxii. 10. "Quod ipſi opus eſſe videretur." Contra *non opus eſt*, οὐκ ἔργον, ſignificat *in-*

ut aliquem populus daret, quicum communi-
caret. Datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem 11
Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gy-
theum, clam incendi poſſe: quo facto frangi
Lacedæmoniorum opus neceſſe eſſet. Quod 12
Ariſtides cum audiſſet, in concionem magna
exſpectatione venit, dixitque, perutile eſſe con-
ſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime
honeſtum. Itaque Athenienſes, quod honeſtum
non eſſet, id ne utile quidem putaverunt: to-
tamque eam rem, quam ne audierant quidem,
auctore Ariſtide repudiaverunt. Melius hi, 13
quam nos, qui piratas immunes, ſocios vectiga-
les habemus.

XII. Maneat ergo, quod turpe ſit, id num- 1
quam eſſe utile: ne tum quidem, cum id, quod
eſſe utile putes, adipiſcare. Hoc enim ipſum

utile eſt, et, κατὰ λυσιτέλειαν, *obeſt*, *nocet*. De Or. ii. 73. "Quod non ſolum, quod opus eſſet, diceres, ſed etiam, quod non opus eſſet, non diceres." Læl. xiv. 9. "Atque haud ſcio, an ne opus ſit quidem."

11. *Quæ ſubducta eſſet.*] Tempeſtatibus ſubducta et in navali conſtituta.

Gytheum.] *Gythium* et *Gytheum*, penultima longo, Latine. Græce Γύθιον et Γύθειον dicitur Lacedæmoniorum hæc ſtatio navalis: de qua Liv. lib. xxxiv. 38.

12. *Magna exſpectatione.*] Venit in concionem populi cognoſcendæ rei exſpectatione ſuſpenſi.

13. *Piratas immunes habemus.*] Non loquitur de piratis Cilicibus, quos Pompeiopolin tranſtulerat Pompeius; ſed de iis, qui eo ipſo tempore piraticam impune faciebant. Nam civilis belli licentia multis prædandi licentiam fecerat. De Pompeii actis non ita facile foret detrahere.

Socios vectigales.] Maſſilienſes, Dejotarum, Gallogræcias regem, et alios, qui a Pompeii partibus ſteterant.

XII. 1. *Maneat.*] Pro cento habeatur. Pro Mil. c. 4. extr. "Quapropter hoc maneat in cauſſa judices."

Hoc enim ipſum utile putare.] Hoc ipſum, quod quis utile

utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt.
2 Sed incidunt, ut ſupra dixi, ſæpe cauſſæ, cum repugnare utilitas honeſtati videatur, ut animadvertendum ſit, repugnetne plane, an poſſit cum
3 honeſtate conjungi. Ejus generis hæ ſunt quæſtiones: Si, exempli gratia, vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, et fame, ſummaque annonæ caritate: ſi idem ſciat, complures mercatores Alexandria ſolviſſe, naveſque in curſu, frumento onuſtas, petentes Rhodum, viderit: dicturuſne ſit id Rhodiis, an ſi-
4 lentio ſuum quam plurimo venditurus? Sapientem et bonum virum fingimus: de ejus deliberatione et conſultatione quærimus: qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe judicet; ſed
5 dubitet, an turpe non ſit. In hujuſmodi cauſſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, magno et

putat, *διὰ τὸ ἀγνοεῖσθαι*. Lib. ii. c. 24. "Ut hoc ipſum eum delectaret peccare." Paradox. iii. pr. "Ipſum quidem peccare, quoquo te verteris, unum eſt."

2. *Ut ſupra dixi.*] Cap. 10. pr.

3. *Alexandria.*] Urbe illa Ægypti copioſiſſima, unde immenſa frumenti copia exportari ſolebat.

Frumenti numerum.] *Numerus* de iis etiam dicitur, quæ metiri ſolemus, neque id tamen improprie. Intelligitur enim *modiorum* numerus, non *granorum*. Hirt. de Bell. Afr. c. 8. "Quod ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat."

4. *De ejus deliberatione.*] Quid talis vir deliberaturus ſit, qui Rhodios celaturus non ſit.

Dubitet, an turpe non ſit.] Ejus ſententia eo inclinare poſſit, ut non turpe putet.

5. *Diogeni Babylonio.*] Clari nominis Stoico, Antipatri Taſenſis et Panætii præceptori. Eum Athenienſes cum Carneade et Critolao Romam legatum miſerunt Africano minore iterum conſule; quos Cato major, Romanæ juventuti a peregrinis diſputationibus metuens, citius ad ſuas ſcholas remitti curavit.

gravi Stoico: aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, qua tenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera fine infidiis agere; et quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, 6
expossui, vendo meum non pluris, quam ceteri,
× fortasse etiam minoris, cum major est copia:
cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex al- 7
tera parte: Quid ais? Tu cum hominibus consulere debeas, et servire humanæ societati, eaque lege natus sis, et ea habeas principia na-

Antipatro.] Tarsensi, Panætii præceptori, sed ejusdem Diogenis discipulo. Hoc Antipatro posterior fuit Antipater Tyrius, de quo ii. 24. 8.

Omnia patefacienda.] Supple *videntur.*

Jure civili.] Cujusque civitatis jure, Romæ quidem edicto maxime ædilicio. Aliter *jus civile* interpretabimur infra c. 16. pr.

Quam optime vendere.] Cum aliquo lucro.

6. *Advexi.*] Mercator ipse per προσωποποιΐαν loquens inducitur.

Cum major est copia.] Quando plures naves frumento onustæ portum subierint. Mercibus suis secundum annonam fori, quam deprehendunt, pretium statuere solent negotiatores. Ii igitur, qui foro sciunt uti, quum vident, rerum, quas ipsi venales advehunt, magnam copiam ab aliis eodem convectam esse; suas merces paullo minoris, quam alii vendunt. Ita parvæ pecuniæ jactura sæpe magnum damnum redimunt, quod ex eo nascereture, si merces suas aut post longam demum moram vendere, aut alio asportare cogerentur. Dicere itaque videtur ille, qui a Diogene inducitur, frumentarius, *fortasse etiam* vendo meum triticum *minoris*, quam ceteri frumentarii, *cum major est copia* tritici per alios mercatores advecti et expositi.

7. *Exoritur Antipatri ratio.*] Ex altera parte Antipater exsistit atque ita argumentatur.

Tu cum.] Copulanda sunt *tu celabis.*

Ea habeas principia naturæ.] Cum a natura ea principia tibi data sint, ut et aliis prodesse deceat, quod tibi sit utile.

turæ, quibus parere, et quæ ſequi debeas, ut utilitas tua communis ſit utilitas, viciſſimque communis utilitas tua ſit; celabis homines, 8 quid iis adſit commoditatis et copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic, Aliud eſt celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura deorum ſit, qui ſit finis bonorum: quæ tibi plus prodeſſent cognita, quam tritici vilitas. Sed numquid, quod tibi 9 audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt? Immo vero, inquiet ille, neceſſe eſt, ſi quidem meminiſti, eſſe inter homines natura conjun- 10 ctam ſocietatem. Memini, inquiet ille: ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujuſquam ſit? quod ſi ita eſt, ne vendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum.

1 XIII. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe ſit; tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, ut turpe non ſit: ex altera autem parte, ea re, 2 quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe norit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, et habeantur ſalubres: ignoretur, in omnibus cubiculis

8. *Quam tritici vilitas.*] Plus tibi profuturum ſit ſcire quid ſit deus, quid ſit ſummum bonum, quam tritici vilitas tibi prodeſt.

10. *Ut nihil ſuum cujuſquam ſit.*] Ut nemo quidquam habeat proprium.

XIII. 1. *Quamvis hoc—turpe non ſit.*] Orationis inæqualitas, de qua vide ii. 5. 8.

Ex altera autem parte, ea re.] Ex altera parte dici, *ea re*, id eſt, ideo, non eſſe faciendum, quia turpe ſit.

2. *Vendat ædes.*] Si exempli gratia vir bonus ædes vendat.

Peſtilentes.] Salubri aëre deſtitutæ, unde morbi naſcuntur.

apparere ſerpentes: male materiatæ ſint, ruinoſæ; ſed hoc, præter dominum, nemo ſciat. Quæro, ſi hæc emtoribus venditor non dixerit, 3 ædeſque vendiderit pluris multo, quam ſe venditurum putarit, num [id] injuſte aut improbe fecerit. Ille vero, inquit Antipater. Quid eſt 4 enim aliud, erranti viam non monſtrare, quod Athenis exſecrationibus publicis ſanctum eſt, ſi hoc non eſt emtorem pati ruere, et per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam 5 eſt, quam viam non monſtrare. Nam et ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes 6 contra: Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem eſt? Ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. Quod ſi qui 7 proſcribunt VILLAM BONAM BENEQUE ÆDI-

Male materiatæ.] Si materia, lapides, ligna ſint vitioſa.

3. *Num id injuſte aut improbe.*] *Id* eleganter omittitur. Conf. x. 2. "Poterat videri facere injuſte." *Injuſte* et *improbe* differunt quidem; nec tamen plane ſunt diverſa. *Injuſte* agit, qui jus violat; *improbe*, qui modum non ſervat. *Aut* vero non ſemper disjungit, ſed aliquando etiam minuit, ut ſenſus ſit, *injuſte aut ſaltem improbe*, id eſt, cupide, immoderate.

4. *Ille vero, inquit Antipater.*] *Ille vero* eſt, utique ille injuſte improbeque fecerit.

Quid eſt enim aliud.] Vid. ii. 23. 12.

Athenis exſecrationibus publicis ſanctum eſt.] Alii *ſancitum*, quod vix differt. Hoc vult Cicero, exſecrationibus publicis obnoxium eſſe, diriſque devoveri, qui viam non monſtrarit erranti. Vid. i. 16. 6. *Publicas* autem *exſecrationes* appellare videtur eas, quæ ex lege, in concione populi, per præconem, interdum per ſacerdotes fiebant.

Emtorem pati ruere.] Si quis patitur emtorem ruere et in fraudem incurrere.

5. *Scientem.*] Ne copules cum *alterum*, ſed ſubaudias *te*, qui venditor es.

7. *Proſcribunt villam bonam.*] Qui proſcriptionis tabulæ hæc verba inſcribunt: VILLAM BONAM BENEQUE ÆDIFICATAM, ſubaudi *vendo*. *Proſcribi* dicuntur, quæ propoſito libello vel

FICATAM, non existimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emtoris eſt, ibi fraus venditoris quæ
8 poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid vero eſt ſtultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quam ſi domini juſſu ita præco prædicet? DOMUM PESTILEN-
9 TEM VENDO. Sic ergo in quibuſdam cauſſis dubiis ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honeſtum ſit, ſed etiam, non facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe diſ-
10 ſenſio. Quæ dijudicanda ſunt. Non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus.
11 Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emtores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, quidquid

adfixa tabula venalia eſſe ſignificantur.

Ubi enim judicium emtoris eſt.] Ubi res venalis emtoris oculis eſt expoſita, et ſuo ille judicio uti poſſit.

8. *Dictum.*] Non quæcumque commendandæ rei venalis gratia dicta ſunt, præſtare cogitur venditor.

10. *Quæ dijudicanda ſunt.*] Meum de iis judicium exponendum eſt.

Ut quæreremus.] Ut quæſtiones tantum in medium adferremus, eaſque inexplicatas relinqueremus; ſed ut noſtram de iis ſententiam pronuntiaremus.

11. *Frumentarius.*] Supple *negotiator.*

Neque enim id eſt.] Sic abundat *id* de Fin. ii. 14. pr. "Id ſequi volunt, quodcumque veri ſimile videatur."

Quidquid reticeas.] Celare non eſt, reticere aliquid, qualecumque id ſit.

reticeas: ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſſa velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, 12
et cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non ſimplicis, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, et alia plura, nonne inutile eſt vitiorum ſubire nomina?

XIV. Quod ſi vituperandi ſunt, qui reticu- 1
erunt, quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques 2
Romanus, nec infacetus, et ſatis litteratus, cum ſe Syracuſas otiandi, ut ipſe dicere ſolebat, non negotiandi cauſſa, contuliſſet, dictitabat, ſe hortulos aliquos emere velle, quo invitare amicos, et ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cum percrebuiſſet, Pythius ei 3
quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, ve-

12. *Nonne inutile eſt.*] Non modo, quod non prodeſt, ſed etiam quod obeſt, quod damnum aut perniciem adfert, per λυτότητα Latini *inutile* dicunt. Hoc docuit etiam Clarkius ad Iliad. B. 269. ubi eamdem ſignificationem vocabuli ἀχρεῖος illuſtrat. Vid. xi. 10.

XIV. 1. *Orationis vanitatem.*] Mendacia.

2. *C. Canius.*] Non recte hujus gentis nomen, cujus primam ſyllabam ſæpius producit Martialis, a *cane* ducitur.

Nec infacetus, et ſatis.] *Infacetus*, ut *impartiens* i. 42. 8. De *nec*, *et*, vid. i. 21. 8. Facetum ſane hujus hominis commentum legimus de Or. ii. 69. extr.

Satis litteratus.] Mediocriter. ii. 25. 5.

Hortulos aliquos.] Quos hic *hortulos* appellat Cicero, eoſdem infra n. 6. *villam* vocat. Prædium igitur ſuburbanum villamque cultiorem, oblectationi magis, quam reditibus aptam, ſignare videtur.

3. *Argentariam.*] Subaudi *negociationem.* Vid. xiii. 11. Erat ἀργυροπράτης, ἀργυροπω-

nales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Canio, ſi vellet, ut ſuis: et ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum 4 diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, qui eſſet, ut argentarius, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, et ab his petivit, ut ante ſuos hortulos poſtridie piſcarentur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœ- 5 nam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: cymbarum ante oculos multitudo. Pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. 6 Tum Canius, Quæſo, inquit, quid eſt hoc, Pythi? tantumne piſcium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit; hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium; hic aquatio: hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut vende- 7 ret. Gravate ille primo. Quid multa? im-

Eos, qui numos permutaret et quaſi venderet.

Syracuſis.] Regia olim Siciliæ urbe.

Hominem.] Id eſt *eum*, Canium. Ponitur *homo* eleganter pronominis vice.

4. *Promiſſiſſet.*] Subint. *ad cœnam* ex Plin. Epiſt. i. 15. pr. ubi leges Cortium.

Pythius, qui eſſet.] Sic etiam Cic. Epiſt. vii. 24. 5. "Ille autem, *qui ſciret*, ſe nepotem bellum tibicinem habere, diſceſſit a me." Horat. lib. i. Sat. iii. 4.

——*Cæſar, qui cogere* poſſet.

Apud omnes ordines gratioſus.] Nam argentariorum opera late patebat, qui in pecunia fenore danda aut accipienda, in contrahendis rebus, in auctionibus aliiſque pluribus, multos ſibi obſtringebant.

5. *Tempore.*] Quo convenerat, tempeſtive, nec maturius, nec ſerius.

Opipare.] Exquiſitis copiis adornatum convivium.

6. *Hoc loco eſt.*] Omnes, qui Syracuſanas menſas inſtruunt, hoc loco piſces capiuntur.

Hic aquatio.] Unde dulcis aqua petenda eſt.

petrat. Emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit et emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius 8
postridie familiares suos. Venit ipse mature: scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, quod sciam, inquit [ille,] sed hic piscari nulli solent. Itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari 9
Canius. Sed quid faceret? Nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum 10

7. *Emit instructos.*] Cum omni horti instrumento, cum omnibus ornamentis.

Nomina facit.] Creditor Pythius nomina facit. Majore interpunctione a præcedentibus hæc secrevi, quia de Canio accipi nullo modo possunt. Sæpe vero veteres in dictis factisque duorum alternis commemorandis, ubi ex ipsa re, quid quisque dixerit aut fecerit, existimari posset, personarum discrimina nominatim interponere negligebant. Nec omissio nominis Pythii hoc loco magis insolens mihi videtur, quam paullo ante in verbo *impetrat* personæ Canii suppressio. Hoc ellipseos genus illustrant illa Cæsaris de B. Gall. i. 18. 2. "Quærit [Cæsar] ex solo [Liscо] ea, quæ in conventu dixerat. Dicit [Liscus] liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis reperit [Cæsar] esse vera."

8. *Scalmum nullum.*] Pars navigii est *scalmus*, illud scilicet lignum, cui remi alligantur.

Quod eos nullos videret.] Dictum est ut *ea permulta collegit*, lib. i. c. 45. pr. Lib. ii. 1. 8. "Cum autem respubl. nulla esset omnino." Pro Rosc. Amer. c. 44. "Hæc bona in tabulas publicas nulla redierunt."

9. *Aquillius collega.*] C. Aquillius Gallus, Q. Mucii Scævolæ pontificis adsectator, Ciceronis collega in prætura, qui primus actionem de dolo malo constituerat.

De dolo malo formulas.] Cestam de dolo malo agendi rationem verborumque sollemnium præscriptionem.

10. *In quibus ipsis.*] Sententia est: Aquillius *in formulis illis proferendis* (vide supra ii. 18. 4.) actionibusque de dolo malo præscribendis, consultoribus ex ipso quærentibus, quid esset dolus malus, respondere solebat, cet. Simile est

ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus: reſpondebat, cum eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſane luculenter, ut ab
11 homine perito definiendi. Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factum eorum poteſt utile eſſe, cum ſit tot vitiis inquinatum.

1 XV. Quod ſi Aquilliana definitio vera eſt, ex omni vita ſimulatio diſſimulatioque tollenda eſt. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quidquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus.
2 Atque iſte dolus malus et legibus erat vindicatus (ut tutela duodecim tabulis, circumſcriptio adoleſcentium lege Lætoria) et ſine lege judi-

illud Topic. ad Trebat. c. 7. extr. "Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica eſſe vultis, quærentibus iis, ad quos id pertinebat, quid eſſet litus, ita definire, qua fluctus illideret."

Ab homine perito definiendi.] Quales erant jureconſulti, e Stoicorum præſertim diſciplina.

XV. 2. *Ut tutela.*] Subaudi *male adminiſtrata, mala.*

Circumſcriptio adoleſcentium.] Dolus, quo adoleſcentes, qui ſui juris non ſunt, in fraudem illicitentur.

Lege Lætoria.] *Legis Plætoriæ* ſive *Lætoriæ* (eamdem enim familiam eſſe docet Car. Patin. in Fulv. Urſ. fam. Rom. p. 210.) latæ a. 490. a M. Lætorio Planciano, tr. pleb. meminit Cicero de Nat. Deor. iii. 30. et Suetonius apud Priſcian. *Lætoria, quæ vetat minorem annis XXV. ſtipulari,* (ſignif. paſſiv.) ἐπερωτᾶσθαι.

Et ſine lege judiciis.] Dolus malus vindicatus erat etiam illis judiciis, quæ non legibus, ſed ex æquitate prætoris exercebantur, qua, quod legibus deerat, ſupplebatur. Ea vero judicia dicebantur *bonæ fidei,* (c. xvii. 8.) ad quæ referebantur primum contractus bonæ fidei, (qui non ſunt ſtricti juris,) quibus accommodari ſolebant hæc verba *ex bona fide*; (et primam hanc ſpeciem ſignificat Cicero verbis: *ſine lege jud. in qu. add. EX F. B.* Sunt autem e. g. *tutela, ſocietas, emtio, venditio, locatio, conductio, man-*

ciis, in quibus additur EX FIDE BONA. Reli- 3
quorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIUS ÆQUIUS: in fiducia, INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod MELIUS 4
ÆQUIUS, poteſt ulla pars ineſſe fraudis? aut, cum dicitur, INTER BONOS BENE AGIER, quidquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt? Do- 5
lus autem malus in ſimulatione, ut ait Aquillius, continetur. Tollendum eſt igitur ex æ-
bus contrahendis omne mendacium. Non inli- 6

datum) deinde *fiduciæ*, quarum ſollemnis formula erat, *ut inter bonos bene agier oportet et ſine fraude*, tum *res uxoria*, in qua his verbis utebantur, *quantum æquius melius*.

Ex fide bona.] Verbum *agitur* ſubintelligi poteſt. Nihil frequentius, quam in formulis verba ſubaudiri. Cic. Topic. ad Trebat. c. 17. "In omnibus igitur iis judiciis, in quibus ex fide bona eſt additum."

3. *Reliquorum autem judiciorum.*] Scil. bonæ fidei; quæ item ſine lege fiunt.

In arbitrio rei uxoriæ.] *Res uxoria* eſt dos, id eſt, uxoris bona, quæ facto divortio ei reddenda ſunt. De his non judices, ſed *arbitri* cognoſcere ſolebant, qui ex bono et æquo pronuntiare poterant nullis legibus adſtricti.

Melius æquius.] Hæc formula in omnibus arbitriis, non uxoriæ tantum rei, præſcripta erat, ut patet ex oratione pro Roſcio Comœd. c. 4. In judiciis certa et definita ſumma petebatur, cauſſamque perdebat, qui uno numo plus, quam debebatur, petierat: in arbitriis, quantum melius æquius eſſet ſibi dari, poſtulare quis ſolebat, et minus ſemper, quam poſtulabatur, auferebat, tantum ſcilicet, quantum melius et æquius arbitro viſum fuerat. Vid. Cicer. Topic. c. 17.

In fiducia.] *Fiduciam accepiſſe* dicitur, cuicumque res aliqua ea lege mancipatur, ut mancipanti aliquando remancipet. Hinc *in emancipatione*, cum ſemel iterumque manumiſſus filius in patris poteſtatem recidiſſet, tertiæ mancipationi accedebat *contractus fiduciæ*, eaque conditione pater naturalis filium emtori mancupabat, ut *pater fiduciarius* eum patri remanciparet.

Inter bonos.] Conf. infra c. xvii. 7.

5. *Ex rebus contrahendis.*] Contractibus. i. 5. 2.

6. *Inlicitatorem.*] Emtorem

citatorem venditor, non qui contra liceatur, emtor apponet. Uterque, ſi ad eloquendum
7 venerit, non plus, quam ſemel, eloquetur. Q. quidem Scævola, P. F. cum poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cujus emtor erat, ſemel indicaretur, idque venditor ita feciſſet: dixit, ſe pluris æſti-
8 mare: addidit centum milia. Nemo eſt, qui hoc boni viri fuiſſe neget; ſapientis, negant:
9 ut, ſi minoris, quam potuiſſet, vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quod alios bonos, alios ſapientes exiſtimant. Ex quo Ennius 'Nequic-

ſimulatum, qui alios licitantes licitando ſuperet, eoque rerum venalium pretia accendat.

Qui contra liceatur, emtor apponet.] Adverbium *contra* eſt *ex altera parte, viciſſim:* quemadmodum *contra amare, contra adſpicere, contra ferre manum* et ſimilia dicuntur. Licitator ab emtore ſubornatus non modo, quum primus licitatur, pecuniam offert minimam, eaque licitatione pretium rei deprimit: ſed ſubinde etiam alios interdum ipſum illum, cujus emtioni inſervit licitando ſuperat. Id vero tam cunctanter, tam maligne facit, ut hominibus perſuadeat, non magni rem eſſe, cujus adeo exiguum pretium, neque hoc ſine multa hæſitatione, deferatur.

Si ad eloquendum venerit.] Venditor pretium ex æquitate ſtatuat, idque ſemel indicet: emtor, utrum in id conſentire poſſit, nec ne, ſine verborum ambagibus dicat.

7. *Q. quidem Scævola P. F.*] i. 32. 4.

Semel indicaretur.] *Indicare* eſt *pretium rei dicere*, quod venditoris eſt, ut *liceri* emtoris. *Semel* ſignificat, *einmal für allemal.* Quintil. x. 1. 7. "Ut ſemel dicam."

Addidit centum milia.] Adjecit ſummæ, quam venditor poſtulabat, *centum milia æris*, id eſt, duo milia florenorum, ſive mille unciales. De *milia* uno *L* exſcripto vide ſupra ii. 21. 6.

8 *Ut, ſi minoris quam potuiſſet vendidiſſet.*] *Sapientis* id eſſe *negant* Epicurei eorumque ſimiles, quod Scævola fecit, *ut*, vel *veluti* ſapientis non eſſet, *ſi* idem Scævola aliquem fundum *minoris, quam potuiſſet, vendidiſſet.*

9. *Illa pernicies.*] Peſtifera quorumdam hominum opinio.

Ex quo.] Unde, ex quo errore.

Ennius.] In Medea ex Euripide converſa: cujus duas Medeas fuiſſe docti viri exiſtimant. Nam in ea, quæ exſtat, neque hi, neque alii plu-

quam ſapere ſapientem, qui ipſe ſibi prodeſſe non quiret.' Vere id quidem, ſi, quid effet *prodeſſe* mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim ſolum nobis divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeque rei publicæ. Singulorum enim facultates et copiæ, divitiæ ſunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo poteſt. Etenim qui omnino

res verſus exſtant, qui a priſcis referuntur. Græcus tamen licet Euripidis licet Menandri verſus legitur apud Cic. xiii. Epiſt. 15. *Μισῶ σοφιστὴν, ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.* vii. 6. cxii. "Qui ipſe ſibi ſapiens prodeſſe non quit, nequidquam ſapit."

Vere id quidem.] Vere id quidem dictum faterer, ſi, quid ſit *prodeſſe*, mecum conveniret Ennio. Ennius enim cum vulgo locutus eſt, Cicero cum Stoicis ſentit, quibus nihil utile videtur, quod non idem ſit honeſtum. Tuſc. Quæſt. iii. 19. "Conveniret mihi cum Epicuro, ſi, quid eſſet bonum; conveniret."

10. *Hecatonem.*] Clarum Africani minoris fere tempore. Vide etiam cap. 23. pr.

Q. Tuberoni.] Q. Ælius Tubero, Q. filius, L. Æmilii Paulli ex filia nepos, Africani minoris ſororis filius, Stoicus. Prætor fuit a. 630. poſt repulſam, quam perverſa frugalitate ſua in Africani minoris funere meruerat.

Habere rationem rei familiaris.] Rem quærere et augere, et vel ex alterius imprudentia quæſtum facere, modo id per leges et mores fieri poſſit. Hanc ſententiam Cicero reprehendit.

11. *Neque enim—volumus.*] Cicero in commemorando philoſophi Rhodii dicto, quod priſci ſæpe faciebant, ex obliquo dicendi genere in orationem directam tranſit.

Nobis divites.] Divitias parare, quæ noſtris tantum uſibus ſufficiant.

Singulorum facultates.] Dives eſt reſpubl. cujus ſinguli cives ſunt divites.

12. *Huic.*] Hecatoni huic placere non poteſt Mucii factum.

Etenim omnino.] *Etenim* ſignificat *at, at enim, eniverò.*

tantum ſe negat facturum compendii ſui cauſſa, quod non liceat, huic nec laus magna tribu-
13 enda, nec gratia eſt. Sed ſive ſimulatio et diſſimulatio dolus malus eſt; perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur: ſive vir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini; certe iſtum virum bonum non fa-
14 cile reperimus. Numquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: et quia ſemper eſt honeſtum virum bonum eſſe, ſemper eſt utile.

1 XVI. Ac de jure quidem prædiorum ſancitum apud nos eſt jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſſent venditori.
2 Nam, cum ex duodecim ſatis eſſet ea præſtari,

Cat. Maj. v. 10. "Etenim, cum complector animo, reperio quatuor cauſſas."

Quod non liceat.] Quantum non liceat, tantum ſe negat facturum. Vide ſupra x. 6.

13. *Sed ſive ſimulatio—ſemper eſt utile.*] Hæ duæ periodi in hunc fere modum cum ſuperioribus connecti videntur: Si quis fatetur, ſe compendii ſui cauſſa facturum, quidquid per mores, leges atque inſtituta civitatis liceat: tantum abeſt, ut ei magna laus aut gratia tribuenda ſit; ut in omnium ejuſmodi hominum dictis factisque dolus malus verſetur, nec ipſi virorum bonorum nomina tueri poſſint. Hoc quia turpe eſt, utile eſſe non poteſt.

Reperimus.] Præſens tempus, ſicut paullo ante Cicero dixerat *perpaucæ res ſunt.*

XVI. 1. *De jure prædiorum.*] De eo, quod juſtum ſit in vendendis prædiis, id eſt, fundis, villis, domibus.

Jurevivili.] Diſputationibus, quas vocant, fori, interpretatione prudentium: quod proprium eſt *juris civile.* Vide xvii. 3. Multa enim juris capita poſt duodecim tab. per interpretationem invexerunt J. C. ob eam rem *juris auctores* l. *conditores* appellati.

2. *Ex duodecim.*] *Secundum* (i. 16. 7.) leges xii. tabularum, ex earum præſcripto.

Ea præſtari.] *Vitia præſtat*, qui, quidquid ex iis incommodi eſt, in ſe recipit, idque luit. *Lingua nuncupata* ſunt: verbis expreſſa, a venditore, quærente emtore, nominatim indicata.

quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui infitiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: a jure conſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quid- 3
quid enim eſſet in prædio vitii, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. Ut, cum in arce augurium 4
augures acturi eſſent, juſſiſſentque Ti. Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auſpiciis, Claudius proſcripſit inſulam, vendidit; emit P. Calpurnius Lanarius. Huic ab augu- 5
ribus illud idem denuntiatum eſt. Itaque Calpurnius cum demolitus eſſet, cognoſſetque, Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet ab auguribus demoliri juſſus, arbitrum illum

Quæ qui infitiatus.] Cumque is, qui ea infitiatus eſſet quærenti emtori, dupli pœnam ſubiret; ut, ſi damnum eſſet mille HS. bis mille ille præſtaret.

Reticentiæ pœna.] Ut ea quoque vitia præſtaret, de quibus emtor non quæſierat. Hæc pœna actione redhibitoria perſequenda eſt.

3. *Niſi nominatim dictum.*] Emtori a venditore. Nam ſi quis ſciens emit, quæ vitioſa ſunt, redhibitioni locus non eſt.

4. *In arce.*] Capitolina, qui auguriis captandis ſacratus erat locus.

Ea quorum altitudo.] Non *ædes*, ſed *ea* demolienda fuerunt, quorum altitudo auſpiciis offecerat.

Proſcripſit inſulam.] De *proſcriptione* ædium dictum eſt xiii. 7. *Inſula* antiquitus dicta eſt domus, quæ ab aliis eſſet ſeparata, nec communibus parietibus cum vicinis ædibus jungeretur.

P. Calp. Lanarius.] Plutarchus narrat, Livium Salinatorem, Sertorii legatum, in Hiſpania obtruncatum eſſe inſidiis Καλπουρνίου τινὸς ἱππάρχου Λανατείου. Hunc ipſum Calpurnium Claudianarum ædium emtorem fuiſſe, ſuſpicantur.

5. *Arbitrum illum adegit.*] Dici videtur omiſſa præpoſitione, pro *ad arbitrum*. Pro Roſc. Com. cap. 9. "Cur non arbitrum pro ſocio adegeris Q. Roſcium, quæro."

adegit, QUIDQUID SIBI DARE FACERE OPORTERET EX FIDE BONA. M. Cato ſententiam dixit, hujus noſtri Catonis pater. Ut enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui lumen illud progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit, cum in venundando rem eam ſciſſet, et non pronuntiaſſet, emtori damnum præſtari oportere. Ergo ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emtori vitium, quod noſſet venditor. Quod ſi recte judicavit, non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujus modi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter,

Quidquid ſibi dare facere oporteret.] Reſpicit ad formulam ſtipulationis: *promittiſne, quidquid te dare facere oportet?* Reſpondebatur, *promitto.* Hujus ſtipulationis ea vis erat, ut damnum præſtaretur, quod præſtari deberet ex fide bona.

6. *M. Cato ſententiam dixit.*] Tamquam arbiter.

Hujus noſtri.] Catonis Uticenſis, qui patre erat clarior. Deceſſit Catonis mineris pater, cum præturam peteret, anno Ciceronis 16.

7. *Is igitur.*] *Igitur* continuat orationem. i. 1. 3.

In venundando.] Cum ædes vendidiſſet. Meliores: *vendundo.*

Emtori damnum præſtari oportere.] Emtori dari oportere; æſtimatione facta, quanti ejus intereſſet. Vid. n. 2.

Notum eſſe.] Indicari, dici.

8. *Frumentarius ille.*] De quo cap. 12.

Ædium peſtilentium venditor.] Cap. 13.

Reticentiæ.] Reticendi rationes. i. 22. 15.

Tenentur.] *Jure* et *legibus tenentur*, quæ prohibentur et vindicantur, quæ pœnæ legum obnoxia ſunt.

9. *Propinquus noſter.*] Ciceronis avo nupta fuerat M. Gratidii Arpinatis ſoror, quod ipſe teſtatum reliquit de Leg. iii. 16. Ejus vel nepos, ut quidam malunt, vel filius adoptatus a M. Mario, C. Marii ſepties conſulis fratre, ideoque dictus eſt *Marius Gratidianus.* Vid. infr. xx. 3.

C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. Eæ [Sergio] ſerviebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Craſſus urgebat, quod vitii venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici: nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo jure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe majoribus noſtris aſtutos. 10 11

XVII. Sed aliter leges, aliter philoſophi tol- 1

C. Sergio.] Hic C. Sergius Silus Orata præturam geſſit anno Cic. 10. Cognomen *Oratæ*, ſive *Auratæ* a piſcis genere habuit, quo maxime delectari ſolitus eſt *homo ditiſſimus et deliciоſiſſimus*. Ruſtici aurum dicebant *orum*, ut auriculas *oriculas*.

Eæ ſerviebant.] Non totæ quidem, ſed tamen ex parte. *Servire* dicuntur ædes et prædia, in quibus vicini prædii domino aliquid ad ſui prædii utilitatem agendi vel habendi jus conſtitutum eſt, quod communi jure agere vel habere non liceat. Urbanum prædium ſervit vicino, cujus ſtillicidium recipit, cujus tignum parieti immiſſum ſuſtinet, cujus lumini prohibetur officere, et quæ ſunt alia, de quibus vide librum viii. Pandectarum. Nomen *Sergii* male invectum eſt. Abſolute Cicero dicere potuit *eæ ſerviebant*, quemadmodum de Or. i. 39. "Cum enim Marius Gratidianus ædes Auratæ vendidiſſet, neque, ſervire quandam earum ædium partem, in mancipii lege dixiſſet," cet. De Leg. Agrar. iii. 2. "Capite hoc omnia [prædia] quæ ſerviebant, non ſervient."

In mancipio.] In mancipio faciendo, id eſt, in transferendo dominio. *Mancipium* enim eſt, rei alicujus traditio.

10. *Craſſus.*] De quo i. 30. 9.

Antonius.] Vide ii. 14. 8.

Quod vitii.] Vide i. 6. 5.

Qui illas ædes vendidiſſet.] Quippe qui illas.

Teneret.] Noſſet, ſciret, meminiſſet. Nam ipſius aliquando illæ ædes fuerant.

11. *Quorſum hæc?*] Dicitur etiam *quorſus*.

lunt aſtutias. Leges, quatenus manu tenere poſſunt; philoſophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio ergo poſtulat, ne quid infidioſe, ne quid ſimulate, ne quid fallaciter. 2 Suntne igitur infidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? Ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt. Sic tu ædes proſcribas, tabulam, tamquam plagas, ponas, domum propter vitia vendas, in eam

XVII. 1. *Quatenus manu tenere.*] Leges, ait, apertas tollere aſtutias; philoſophiam eas quoque, quæ ſint tectiores et in oculos minus incurrant. Illis facta tantum tenentur; hæc ſubdoli animi conſilia etiam damnat.

Simulate.] et diſſimulate. i. 30. 10.

2. *Suntne igitur infidiæ.*] Ipſe Cicero interrogat. *Suntne infidiæ* ita capio, ut id adfirmetur, de quo interrogat, non ut negetur. Idem enim eſt, quod *nonne* l. *annon ſunt infidiæ?* Cicer. pro Roſc. Amer. c. 39. "Itane eſt? in minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpiſſimo judicio condemnetur neceſſe eſt." Hoc, qui faciat, turpiſſimo judicio condemnari ait, non negat. Vide infra xix. 12. itemque Ciceronis orationem vel interrogationem in Vatinium.

Excitaturus non ſis.] Subaudi *feras.* Proprie *excitari* feræ dicuntur, cum e latibulis ſuis exiguntur.

Ipſæ enim.] Sunt utique infidiæ. Ipſæ enim feræ, quæ natura improvidæ ſunt, in plagas incurrunt, etiamſi non agites.

Sic tu ædes proſcribas.] Ita accipienda hæc commata videntur, ut aliud ii. 23. 12. "Habitent gratis in alieno?" Horat. Epiſt. i. 7. 63. "Neget ille mihi?"

Tamquam plagas.] An *plagam* ſingulari numero in retis ſignificatione quiſquam veterum dixerit, valde dubito.

In eam aliquis incurrat.] Scil. *in domum.* Proprie *incurritur* in plagas, ſed h. l. tranſlatum eſt. Cicero ſæpe comparationes ita pronuntiat, ut verba et vocabula, quæ rei cui quid adſimilatur proprie conveniebant, ad eam rem tranferat, quæ alteri adſimilatur. Pro Roſc. Amer. xxvii. 7. "Ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire poſſis, ſic non omne *facinus* in omni vita *naſcitur.*" Nec raro comparationem atque allegoriam tam belle conjungit ac miſcet, ut hæc ab illa magnam claritatem, illa vero ab hac miram ſuavitatem mutuetur. Tuſc. Quæſt. l. 5. "Ut agri non omnes frugiferi ſunt, qui co-

aliquis incurrat imprudens? Hoc quamquam 3
video propter depravationem consuetudinis neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: tamen naturæ lege sancitum est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum 4
est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores 5
aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ 6
solidam et expressam effigiem nullam tenemus; umbra et imaginibus utimur. Eas ipsas utinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ et veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, 7
UTI NE PROPTER TE FIDEMVE TUAM

luntur,—sic animi non omnes culti fructum ferunt." De Nat. Deor. i. 20. "Ut tragici poetæ, cum explicare argumenti exitum non *potestis*, confugitis ad deum."

3. *Jure civili.*] Hoc distinguitur a *legibus*, quæ scriptæ erant, cum jus civile nondum esset scriptum. Vide de eo cap. 16. pr.

4. *Sæpe dictum.*] i. 16. 5. 17. pr.

5. *Jus gentium.*] Quo plures gentes utuntur, quod est jus naturæ, ut Ciceroni quidem libuit. Conf. v. 5.

Non idem continuo gentium.] Non omnes enim gentes idem jus civile sibi constituerunt.

6. *Germanæ justitiæ.*] Veræ et sinceræ.

Ex optimis—exemplis.] *Exempla* sunt species ad imitandum propositæ, unde imagines exprimuntur, ἐκτύπωμα, πρωτότυπα, *Originale*, quibus opponuntur ἀντίγραφα, *Copien*. Vid. Ernestus in Clave Cic.

7. *Uti ne propter te.*] Formula est, qua in stipulationibus utebantur, sibique cavebant, ne iis, quibuscum contrahebant, fidem habuisse fraudi sibi esset.

CAPTUS FRAUDATUSVE SIEM. Quam illa aurea! INTER BONOS BENE AGIER [OPORTET] ET SINE FRAUDATIONE. Sed, qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est. 8 Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas contineretur: in his magni esse judicis statuere (præsertim cum in plerisque essent judicia contraria) quid quem-

Siem.] Hoc antiquius et formulis convenientius, quam *sim*. Sic postea *agier*, pro *agi*.

Inter bonos bene agier.] Supra xv. 3. hic etiam, sicut Epist. vii. 12. et in Topic. cap. 17. meliores libri invisum illud *ut*, molestumque verbum *oportet*, merito excludunt.

8. *Scævola.*] Vide cap. xv. 7.

Arbitriis.] Judiciis, in quibus non tam ex præscripto legum, quam ex æquo bonoque pronuntiatur.

Summam vim dicebat esse in.] Existimabat, maximum ac difficillimum negotium agere judicem, qui ejusmodi receperit arbitrium; multumque requiri ad id, ut recte pronuntiari queat, aliquem præstitisse, quæ ex fide bona præstanda fuerint. Vide supra xv. 2.

Societatibus.] Quæ de re aliqua aut opera conferenda libere coëuntur ab iis maxime, qui negotiantur.

Fiduciis.] Vide c. xv. 3.

Mandatis.] *Mandata* sunt, quæ gratuito agenda suscipiuntur. Nam *mandare* sæpe est, fidei alicujus committere.

Rebus emtis, venditis, conductis, locatis.] In emtionibus, venditionibus, conductionibus, locationibus; sine quibus vitæ societas esse non potest, quibus societas constat, quippe quæ in ea frequentissima sunt.

Contineretur.] Vide i. 9. 6. ii. 10. 5.

Magni esse judicis.] Judicis non vulgaris, nihil odio gratiæve concedentis, magno animo justitiæ adhærentis.

Judicia contraria.] In quibusdam contractibus utraque pars habet actionem directam, ut in emtione, venditione, in societate et aliis; in aliis pars una directam, ut pupillus in tutorem, deponens in depositarium, altera contrariam, ut

que cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtu- 9
tiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ vult illa
quidem videri, ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab
ea diſtatque plurimum. Prudentia eſt enim lo- 10
cata in delectu bonorum et malorum: malitia,
ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt, mala bo-
nis ponit ante. Nec vero in prædiis ſolum jus 11
civile ductum a natura malitiam fraudemque
vindicat; ſed etiam in mancipiorum venditione
venditoris fraus omnis excluditur. Qui enim 12
ſcire debuit, de ſanitate, de fuga, de furtis,
præſtat edicto ædilium. Heredum alia cauſſa
eſt. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura 13
fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe, neminem
id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. Nec 14

tutor in pupillum, depoſitarius in deponentem. In his ab utraque parte aliquid poſtulatur, et aliud pupillo a tutore, aliud tutori a pupillo præſtandum eſt.

9. *Illa quidem.*] Vid. i. 27. 9. Pro *videri, ſe eſſe prudentiam*, alius dixiſſet *videri prudentia*, ſed illud elegantius et Ciceroni erat uſitatius. Vide ii. 22. 9.

10. *Locata.*] Proprium locum habet, ejus officium eſt.

Bonis ponit ante.] Pro Sull. c. 8. "Suo generi me meum ante non ponere." Ita *i præ, ſequar.* Nec tamen *malitia* h. l. definitur, ſed ideo, quod hoc facit, reprehenditur. Alioqui *malitia* et *ſtultitia* nihil diſcreparent.

11. *In mancipiorum venditione.*] Servorum, quorum vitia dicenda ſunt a venditore, qui ea ſcire potuit.

12. *De ſanitate.*] Quod attinet ad ſanitatem, an ſervus ſit fugitivus, an fur. Corporis vero ſanitas maxime intelligitur: etſi et animi vitia præſtanda erant, ſi falſo ea venditor abeſſe dixiſſet.

Edicto ædilium.] Vid. L. i. tit. de ædil. edict.

Heredum alia cauſſa eſt.] Illi non præſtant vitia ſervorum, quoniam ea ignorare creduntur.

13. *Neminem id agere.*] Naturæ conſentaneum eſſe, ut nemini propoſitum ſit ex aliorum imprudentia quæſtum facere.

Inſcitia.] Vide i. 34. 2. 40. 9.

ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quam in malitia ſimulatio intelligentiæ: ex quo iſta innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui impunitate et ignoratione omnium propoſita, abſtinere poſſit injuria?

1 XVIII. Periclitemur, ſi placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum 2 fortaſſe non putat. Neque enim de ſicariis, veneficiis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt: qui non verbis ſunt et diſputatione philoſophorum, ſed vinclis et carcere fatigandi. Sed hæc conſideremus, quæ 3 faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii Baſili, locupletis hominis, falſum teſtamentum 4 quidam e Græcia Romam attulerunt. Quo fa-

14. *In malitia ſimulatio intelligentiæ.*] Cum *prudentiam vult imitari malitia*, ut loquitur XXV. 11.

Ignoratione omnium propoſita.] Si certus ſit, neminem id ſciturum. ii. 14. 14.

XVIII. 1. *Periclitemur.*] Videamus, periclitemur id quod dixi.

2. *Teſtamentariis.*] Qui falſa teſtamenta ſcribunt, ſignant, ſupponunt.

Fatigandi.] Cohibendi, comprimendi. i. XXV. 11.

3. *L. Minucii Baſili.*] Ita ſcribendum, non *Baſilii*. Penultimam enim corripiunt Juvenalis et Lucanus. An hic fuit L. Baſilius ille, quem Sullæ fuiſſe legatum Plutarchus in Sulla commemorat? Plutarchus et Appianus Βάσσλλος duplici λ ſcribunt. Ita etiam *Poſidonius* dicitur *Poſſidonius*. Iſta tamen conſonantium geminatio recentioribus, quam Ciceronis æqualibus, uſitatior fuiſſe videtur.

Falſum teſtamentum.] Sub falſo Baſili nomine teſtamentum, ab ipſis ſuppoſitum et ſignatum.

E Græcia Romam.] Quia in Græcia mortuus erat. Valer. Max. lib. IX. 4. pr.

4. *Quo facilius.*] Pronominis *quod* ellipſis ſuavitatem conciliat orationi. Abſolute vero *obtinere* is dicitur, qui vincit, ſive ad exitum, quem ſibi propoſuerat, pervenit. Ita

cilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M. Craſſum et Q. Hortenſium, homines ejuſdem ætatis potentiſſimos: qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergo? ſatin' hoc eſt, ut non 5
deliquiſſe videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum vivum amavi, alterum non odi mortuum. Sed cum Baſilus M. Satri- 6
um, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, eumque feciſſet heredem (hunc dico patronum agri Piceni et Sabini: O turpem notam tem-

ad Attic. xi. 7. med. "Nam ſi perſeverant et obtinent, quid nobis futurum ſit, vides."

Ejuſdem ætatis.] Ita loqui videtur Cicero de illo tempore, quia tum, quum hæc ſcriberet, et Craſſus, et Hortenſius, et plerique ejus ævi inſignes viri e vivis diſceſſerant.

Falſum eſſe ſuſpicarentur.] Quod Minucio illi ignotos ſe fuiſſe noverant.

Alieni facinoris munuſculum.] Lucrum inhoneſtum non ſua, ſed aliorum fraude ad ſe delatum.

5. *Satin' hoc eſt.*] Hoc, quod falſum teſtamentum non ipſi ſubjecerunt, etſi illud falſum eſſe non ignorarunt.

Vivum amavi.] Hortenſium oratorem.

Non odi mortuum.] Fatetur, ſe Craſſum vivum numquam amaſſe: quia vero extremis temporibus cum eo in gratiam redierat, jam mortuum odiſſe negat. Vide Epiſt. i. 9. 63.

6. *M. Satrium.*] Hujus M. Satrii, poſtquam ab avunculo adoptatus eſt, nomen fuit L. Minucius Baſilus. Is erat, niſi fallor, Jul. Cæſaris legatus, cujus ipſe Cæſar et Lucanus mentionem faciunt. Nec alius videtur Minucius Baſilus ille, quem in Cæſaris interfectoribus fuiſſe alteroque poſt necem Cæſaris anno a ſervis ſuis occiſum eſſe, Appianus de bello civ. tradit.

Nomen ſuum ferre.] Ut Minucius diceretur quaſi teſtamento adoptatus.

O turpem notam temporum illorum!] Reſpicit Tullius tempora civilis belli, quibus coloniæ ac ſocii populi R. vexationis ac direptionis metu compulſi, patronos accipiebant Antonium, Baſilum et alios partium Cæſareanarum peſſimos homines. Hunc locum illuſtrant, viciſſimque hinc aliquid lucis mutuantur, illa Ciceronis Philipp. ii. 41. "Quid

porum illorum!) num erat æquum, principes civis rem habere, ad Satrium nihil præter no-
7 men pervenire? Etenim ſi is, qui non defendit injuriam, neque propulſat, cum poteſt, injuſte facit, ut in primo libro differui: qualis habendus eſt is, qui non modo non repellit, ſed etiam
8 adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honeſtæ videntur, ſi ſunt malitioſis blanditiis, officiorum non veritate ſed ſi-
9 mulatione, quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſo-
10 let. Falſo. Nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula. Qui hoc non perviderit, ab
11 hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Eſt iſtuc quidem honeſtum, verum hoc expedit; res a natura copulatas audebit errore divellere; qui fons eſt fraudium, maleficiorum, ſcelerum omnium.

ego illas iſtius [Antonii] minas contumeliaſque commemorem, quibus invectus eſt in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Caſſium, quod Brutos patronos adoptaſſent? magno quidem judicio, ſtudio, benivolentia, caritate, non, ut te, ut Baſilum, vi et armis, et alios veſtri ſimiles, quos clientes nemo habere velit, non modo illorum cliens eſſe."

7. *Non defendit injuriam.*] Non prohibet. Cat. Maj. xi. 9. "Uva—veſtita pampinis—nimios ſolis defendit ardores." Sic Græcorum ἀμύνειν et ἀμύνων ſignificat et *defendere* et *arcere*. *Propulſat.* Satis commode dicitur aliquis *defendere ac propulſare injuriam*, licet non adjicias *a quo* defendat. Cic. pro Roſc. Amer. c. 1. "Injuriam novo ſcelere conflatam putant oportere defendi." Supra i. 29. 11. "Non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam."

In primo libro.] Cap. vii. 7. ſeq. De præpoſitione vide ii. 13. 1.

8. *Veræ hereditates.*] Non fictæ et fraude aliis ereptæ.

Officiorum non veritate.] Eleganter *officiorum veritas* opponitur *ſimulationi officiorum*; vera officia ſimulatis.

9. *Atqui in talibus.*] Verum puto *atque*.

Fimbriam, ſe illam rem numquam judicaturum; ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra judicaſſet; aut ſtatuiſſe videretur, virum bonum eſſe aliquem, cum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, 8 non modo Socrates noverat, nullo modo videri poteſt quisquam eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Itaque talis vir non modo facere, ſed ne 9 cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc non turpe eſt, dubi- 10 tare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? a quibus natum eſt id, quod contritum eſt vetuſtate proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant, dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam 11 habet vim, niſi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente ob-

Illam rem.] Eam cauſſam: ſe de ea non pronuntiaturum.

Et laudibus.] *Laudes* ſunt, quæ laudem merentur, etiamſi non laudentur.

8. *Fimbria etiam.*] Qui philoſophus non erat.

9. *Non modo facere.*] Non modo non audebit facere, ſed ne, cet. Alterum *non* omittitur Ciceronis et aliorum more.

10. *Hæc non turpe eſt.*] *Non* pro *nonne*, ut infra xxiii. 7.

In tenebris mices.] Erat *micare* ludi genus, quod Itali, quibus id hodieque uſitatum eſt, *la Mora* dicunt. Ludendi modum Polydor. Virgilius de Invent. Rer. l. ii. c. 13. ita explicat: "Fit, cum duo clauſis manibus vocando certum numerum ſubinde digitos porrigunt. Verbi cauſſa, ego tres digitos explico, tu totidem; ipſe quatuor nomino, tu vero ſex: ita tu, qui numerum vocando divinaſti, jam vicisti. Et quia digiti ita explicati ſubito apparent, idcirco per metaphoram *micare* dicitur." Sciri autem numerus non poteſt in tenebris, niſi plena fide ſint ludentes, ut vere dicant, quot levarint.

11. *Nullo refellente.*] Cum nemo poterit probare, te injuſte feciſſe.

12 tinere? Videſne, hoc proverbio neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percuſſione hereditates omnium poſſe converrere? Ut enim, quod turpe eſt, id quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante et repugnante natura.

1 XX. At enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſſa peccandi. C. Marius cum a ſpe conſulatus longe abeſſet, et jam ſeptimum annum poſt præturam jaceret, neque petiturus umquam conſulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, ſummum virum et civem, cum ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt, bellum illum ducere: ſi ſe conſulem feciſſent, brevi tempore, aut vivum, aut mortuum Jugurtham 2 ſe in poteſtatem populi Romani daturum. Ita-

12. *Videſne.*] Annon vides? C. xvii. 2.

Converrere.] Ad ſe rapere. Metaphora a ſcopis ducta eſt. Plaut. Stich. ii. 2. 74. "Reverram, Hercle, hoc, quod converri modo." Potuit etiam Cicero, ad verriculum reſpicere, ut ſit, quaſi retis aliquo genere corripere. Latinus Pacatus in Panegyr. Theodoſ. xxvi. 4. "Noſter ille pirata, quidquid undecumque converrerat, id nobis ſibique perieturum, in illam ſpecus ſui Charybdim congerebat."

XX. 1. *At enim.*] Repete *dixerit quis* e ſuperioris cap. n. 6.

C. Marius.] Poſtea ſepties conſul. Vide de eo Salluſt. Jug. c. 63.

Jaceret.] Neglectus et ſpe deſtitutus eſſet. Epiſt. i. 5. 5. "Ut neque jacere regem pateremur, nec."

Q. Metellum.] Cui *Numidico* cognomen fuit a Jugurtha victo. Eodem Mario auctore poſtea in exſilium ejicitur, ſed in patriam revocatus eſt.

In poteſtatem—daturum.] *Daturum* et verbo *mortuum*, et Marii jactantiæ convenientius

que factus eſt ille quidem conſul, ſed a fide juſtitiaque diſceſſit, qui optimum et graviſſimum civem, cujus legatus, et a quo miſſus eſſet, in invidiam falſo crimine adduxerit. Ne[3] noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumque prætorum tribuni plebi adhibuiſſent, ut res numaria de communi ſententia conſtitueretur. Jactabatur enim temporibus illis numus, fic, ut nemo poſſet ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt[4] communiter edictum cum pœna atque judicio; conſtituerunt que, ut omnes ſimul in roſtra poſt meridiem eſcenderent. Et ceteri quidem alius[5] alio: Marius a ſubſelliis in roſtra recta, idque quod communiter compoſitum fuerat, ſolus

eſt, quam *redacturum*. Liv. viii. 24. 8. "Aut vivum, aut mortuum, in poteſtatem daturos."

2. *Legatus.*] Qui proximum ab imperatore locum obtinebat, unique legioni præerat.

Falſo crimine.] Ficta criminatione.

3. *Noſter Gratidianus.*] *Noſtrum* dicit, quia propinquus erat hic M. Marius Gratidianus, de quo dictum xvi. 9. Hanc præturam geſſit a. 667. C. Mario ſeptimum conſule. Idem in ſecunda prætura, quam populi favore adeptus eſt a. 671. Sullæ juſſu ad necem conquiſitus et a L. Catilina ad Q. Lucatii Catuli ſepulchrum crudeliſſime interfectus eſt, ut per ſingula membra moreretur. Flor. iii. 21.

Tribuni plebi.] I. e. *plebi. Adhibuiſſent* in conſilium, ut certum numis, qui ferebantur, pretium conſtitueretur, tota res numaria ordinaretur.

Jactabatur—numus ſic, ut.] *Incertum erat pecuniæ pretium. Jactari* enim dicuntur, quæ certo loco non conſiſtunt, variantur, modo extolluntur, modo deprimuntur.

4. *Edictum cum pœna atque judicio.*] Edicto conſtituerunt rem numariam, adverſus quod qui faceret, multaretur, aut ad populum accuſatus publico judicio damnaretur.

5. *Alius alio.*] Ceteri non in forum, ſed domum aut ad amicos deverterunt: Marius vero *a ſubſelliis* tribunorum, quibuſcum in conſilio fuerat, *recta* in forum provolavit, non exſpectata hora prome ridiana, quæ convenerat.

edixit. Et ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit. Omnibus vicis ſtatuæ: ad eas tus, cerei. Quid multa? Nemo umquam multitudini fuit 6 carior. Hæc ſunt, quæ conturbant in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis et tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tum propoſuerat, valde utile vi- 7 debatur. Sed omnium una regula eſt, quam tibi cupio eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne ſit: aut, ſi turpe eſt, ne vide- 8 atur eſſe utile. Quid igitur? poſſumuſne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, et notio

Si quæris.] Hoc ponitur, ubi lector plura requiſitarus eſſe videatur. Ep. ad Att. i. 13. "Tertius eſt Catulus; quartus, ſi etiam hoc quæris, Hortenſius."

Optime noſtro loco convenientem hujus formulæ explicationem affert Erneſtus in Clave: "Eleganter dicitur pro *ut verum dicam.*"

Omnibus vicis ſtatuæ.] Subaudi *poſitæ.* Sed has omnes iterum prætor, ante Sullæ in urbem introitum ab eadem plebe metu victoris ſubverti vidit.

Ad eas tus, cerei.] Tus et cereos accendit populus non Mario, ſed diis publici mali averruncis. Seneca de Ira iii. 18. "M. Mario, cui vicatim populus ſtatuas poſuerat, cui [in cujus honorem] ture et vino Romanus populus ſupplicabat," cet.

Quid multa?] Ut paucis dicam. Supra xiv. 8. "Quid multa? impetrat."

6. *Conſulem—fieri.*] Nec tamen factus eſt, prius, quam fieri poſſet, a Sulla interfectus.

8. *Aut illum.*] C. Marium; *aut hunc* Marcum.

Explica atque excute.] Sic cap. xix. 4.

Species, forma et notio.] Quæ ſit in ea ab ipſa natura informata idea viri boni, quam ἰδέαν et περίληψιν dicere ſolebant Platonici.

viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri 9
emolumenti ſui cauſſa, criminari, præripere,
fallere? Nihil profecto minus. Eſt ergo ulla 10
res tanti, aut commodum ullum tam expeten-
dum, ut viri boni et ſplendorem et nomen
amittas? Quid eſt, quod afferre tantum utilitas 11
iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi
boni viri nomen eripuerit, fidem juſtitiamque
detraxerit? Quid enim intereſt, utrum ex ho- 12
mine ſe quis conferat in beluam, an hominis
figura immanitatem gerat beluæ?

XXI. Quid? qui omnia recta et honeſta 1
negligunt, dummodo potentiam conſequantur,
nonne idem faciunt, quod is, qui etiam ſoce-
rum habere voluit eum, cujus ipſe audacia po-
tens eſſet? Utile ei videbatur plurimum poſſe 2
alterius invidia. Id quam injuſtum in patriam,
et quam turpe, et quam inutile eſſet, non vide-
bat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos 3

9. *Mentiri,—fallere.*] *Mentiri, criminari* ad priorem Marium, *præripere, fallere* ad poſteriorem refertur.

12. *Se quis conferat in beluam.*] Simili fere ratione dixit Cicero in Timæo c. 12. "Qui autem immoderate et intemperate vixerit, eum ſecundus ortus in figuram muliebrem transferet." Ibid. "In ſuis moribus ſimillimas figuras pecudum et ferarum transferetur."

An hominis figura.] Nominativus.

XXI. 1. *Quæ etiam ſocerum habere voluit.*] Pompeium ſignificat, qui Cæſaris filiam, Juliam, uxorem duxit, Cæpioni antea promiſſam.

2. *Alterius invidia.*] Cæſaris, in quem omnis Pompeianæ potentiæ invidia redundabat: quoniam illius audacia ad id faſtigium evecta videbatur.

Quam turpe, et quam inutile.] Hoc agit Cicero, ut, quod *utile* Pompeio ſit viſum, id *inutile*, ſive noxium, fuiſſe oſtendat. Quia injuſtum in patriam, propterea inutile erat.

3. *Ipſe autem ſocer.*] Cæſar.

verſus de Phœniſſis habebat, quos dicam ut potero; incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi: . . . . . .

Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratia
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

4 Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulen-
5 tas? Ecce tibi, qui rex populi Romani domi-

. . . . . .

Verſus de Phœniſſis.] Eu ipſos:

Εἶστε γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι·
Κἀλλιστον ἀδικεῖν· τ' ἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

Sunt autem *verſus de Phœniſſis*, verſus ex Euripidis tragœdia, quæ Phœniſſæ inſcripta eſt. Ita de Or. iii. 35. "Verſumque quendam de Philoctete paullo ſecus dixit."

Pietatem colas.] Patriæ, parentibus et propinquis officium præſtes.

4. *Eteocles, vel potius Euripides.*] Magis quidem reprehendendus erat Eteocles, qui ita vixerat, ut Euripides non poſſet non impie loquentem inducere. Quod vero in tragœdia ita diſputat Eteocles, ut regnandi gratia violari pietatem licitum, in aliis rebus illicitum eſſe cenſeat; id utique Euripidis inventioni potius, quam Eteocli, tribuendum erat. Non ferib tamen Euripidem Cicero, ſed ita reprehendit, ut iſta reprehenſio magnam laudem pariat tragico, qui Eteoclem perſona tali digna loquentem fecerat. De *Capitalis* vid. i. 13. 11. ii. 21. 7.

Sceleratiſſimum.] Patriam ſervitute opprimere.

Fuerat.] Sæpe veteres dicebant *fuerat*, ubi nos *erat* ſolemus. Nimirum *fuo* vim verbi φύω, unde natum eſt, in eo quoque retinuit, ut præteritum perfectæ rei *fuerat* interdum *natum erat*, *factum erat*, *prodierat*, *erat* ſonaret. Supra xx. 5. "Quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit." De Or. i. 7. pr. "Veniſſe eodem, ſocer ejus qui fuerat, Q. Mucius dicebatur." Salluſt. Jug. xxxix. 3. "Senatus ita, uti par fuerat, decernit."

5. *Ecce tibi.*] Novum aliquid et majus h. l. *ecce* oſtendit. Eleganter jungitur pronomini *tibi*. Acad. Qu. iv. 38. "Ecce tibi a tranſverſo Lampſacenus."

Qui rex populi Romani.] Cæſar, qui id auſus eſt, quod o-

musque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam 6
quis esse dicit, amens est. Probat enim legum
et libertatis interitum; earumque oppressionem
tætram et detestabilem, gloriosam putat. Qui 7
autem fatetur, honestum non esse in ea civitate,
quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare;
sed, qui facere possit, esse utile; qua hunc ob-
jurgatione, aut quo potius convicio a tanto er-
rore coner avellere? Potest enim, dii immorta- 8
les, cuiquam esse utile fœdissimum et tæterri-
mum parricidium patriæ: quamvis is, qui se eo
obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nomine-
tur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, et 9
quidem sic, ut hæc duo, verbo inter se discre-
pare, re unum sonare videantur. Non habeo, 10
ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam

nium sceleratissimum Romanis videtur, quorum majores jurejurando se adstrinxerunt, numquam se aliquem regnare passuros.

7. *Sed, qui facere possit.*] Sobaudi *ei*, qui *id* f. p.

8. *Parens nominetur.*] Ut Cæsar, cui ei vivo is honor tributus, et mortuo. Suet. Cæs. 76. et 85.

9. *Honestate igitur dirigenda utilitas.*] Honestas sit regula utilitatis, ut, quidquid ab ea discrepat, inutile habeatur. Vide c. 23. pr.

Unum sonare.] I. e. idem significare.

10. *Non habeo ad vulgi opinionem.*] Ita Cic. Læl. xxvii. 11. "Nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare." Cat. M. v. 4. "Nihil habeo, quod ineuntem senectutem." In his *habere* idem est, quod *scire*. Verba *ad vulgi opinionem* cohærent cum *major esse possit*. Est scilicet comparativa præpositio, cujus vis est, *si respicias, si referas*. Epist. xvi. 1. 10. "Nos quemadmodum instructos, et quibus præsidiis munitos *ad* tanti belli opinionem miseritis, non estis ignari." Corn. Epam. ii. 3. "Atque hæc *ad* nostram consuetudinem sunt levia et potius contemnenda."

Quam regnandi.] Sobaudi *utilitas*, ii. 6.

regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui non juste consecutus sit, invenio, cum ad
11 veritatem coepi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni at nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

12 *Multi iniqui atque infidelis regno, pauci sunt boni,*

inquit Accius. At cui regno? Quod a Tantalo
13 et a Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo cen-
14 ses habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita

12. *Boni.*] Amici, propitii. Virgil. Ecl. v. 65. "Sis bonus O felixque tuis." Cato R. R. 4. "Vicinis bonus esto."

Accius.] Poëta tragicus, annis 22. Terentio minor, Lucilio duodeviginti major. Versus Accii ex Atreo tragœdia desumtus videtur.

Tantalo.] Cicero ergo Tantalum non Phrygium, sed Argivum regem fuisse putavit, a quo idem regnum *proditum*, i. e. per manus traditum, obtinuerit Pelops filius.

Et a Pelope.] Vide i. 14. 1.

13. *Nam quanto.*] *Nam* in comparatione contrariorum locum habet. Cic. Brut. 21. pr. "Albinus—dissertus fuit: et tenuit cum hoc locum quemdam etiam Ser. Fulvius, et una Ser. Fabius Pictor—antiquitatis bene peritus. Q. que Fab. Labeo fuit ornatus iisdem fere laudibus. *Nam* Q. Metellus—in primis est habitus eloquens."

Ei regi.] Cæsar, qui exercitu, ad reprimendos Gallos dato, usus est ad opprimendam patriam.

Exercitu populi Romani.] Præpositio *cum* omittitur, ut Nep. Dion. v. 5. "Dion. [cum] iis ipsis, qui sub adversarii fuerant potestate, regios spiritus repressit."

14. *Cujus autem vita.*] Quid cum juvat vivere, quid vita ei prodest ipsi, cui eam eripere præclarum facinus sit? Nullam enim horam metu vacat.

ipſi poteſt utilis eſſe, cum ejus vitæ ea conditio ſit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia futurus ſit, et gloria? Quod ſi hæc utilia non ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt dedecoris ac turpitudinis; ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit. 15

XXII. Quamquam id quidem, cum ſæpe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, conſule iterum, et a ſenatu noſtro judicatum eſt. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intuliſſet, cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente; perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eique eſt pollicitus, ſi præmium ſibi poſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, ſic

In maxima et gratia—et gloria.] Magnam gratiam ab omnibus initurus, et ſummam laudem ſibi paraturus ſit. Sic *in laudibus eſſe.*

15. *Quodſi hæc.*] Si ne regnare quidem utile eſt, quod maxime utile eſſe videtur: certum eſt nihil, quod non ſit honeſtum, utile eſſe.

Quod non honeſtum ſit.] Noſter locus hunc ſenſum requirit, *quod non honeſtum ſit, id nec utile eſſe.* Infra xxii. 8. "Quouſque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honeſtum."

XXII. 1. *Quamquam id quidem.*] Dixerat, pleriſque perſuaſum eſſe, nihil eſſe utilius, quam regnare, id eſt, alios opprimere, omnibus ſuperiorem eſſe. Longe aliter vero philoſophiam judicare, paullo poſt oſtendebat. Nunc ſenatum quoque Romanum ſæpe ſtatuiſſe docet, nihil eſſe utile, quod non ſit honeſtum. Ita *quamquam* refert ſe ad proxima illa, *quæ maxime videntur*, quaſi dicat: ea pleriſque quidem maxime utilia videntur; ſed tamen et Fabricius et ſenatus ſæpe aliter judicavit.

Pyrrhi bello.] In bello a Pyrrho, Epirotarum rege, Romanis ultro illato, quem nulla illi injuria laceſſierant. Vide lib. i. c. 12.

Judicatum eſt.] Senatus Rom. ſententia declaratum eſt.

2. *Perfuga.*] Medicus, vel amicus Pyrrhi.

Si præmium ſibi poſuiſſet.] Recte dicuntur *præmia proponi*, quibus eliciuntur homines vel incitantur ad facinus: offerenti operam ac pretium paciſcenti *ponitur* ſeu conſtituitur magis præmium, quam *proponitur.*

clam in Pyrrhi caſtra rediturum, et eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum laudatum
3 a ſenatu eſt. Atqui ſi ſpeciem utilitatis opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, et gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus et flagitium, qui cum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute,
4 ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit, vel ſenatui noſtro, qui numquam utilitatem a dignitate ſejunxit, armis cum

3. *Si ſpeciem utilitatis opinionemque.*] Si utilitatem ſpecie tantum blandientem et vulgi opinione probatam ſequimur.

Sed magnum dedecus et flagitium.] Subaudi *fuiſſet*, eum ſcelere ſuperatum, cum quo laudis certamen interceſſiſſet, ſi quidem perfuga unus gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet.

4. *Qui numquam utilitatem a dignitate ſejunxit.*] Ne Tullius, qui ſenatum Romanum utilitatis ſpecie non numquam deceptum eſſe, alibi (xi. 1. xxii. 7.) fatetur, a ſe ipſe diſſentire videatur; memiperimus, duo de utilitate perverſe deliberantium genera ab eo conſtitui. Alterum eſt eorum, qui quum aliquid, quod utile viſum eſt, arripuerunt, id continuo *fecerunt ab honeſto*, et deliberant, relinquendane ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem; ſive utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. Hæc deliberatio eſt ſicariorum, veneficorum, furum, qui non verbis ſunt et oratione philoſophorum, ſed vinculis et carcere fatigandi. Vide viii. 4. x. 1. xviii. 2. xxviii. 1. Ex hoc nefario grege noſter populi R. ſenatum ſatis conſtanter eximit. Alterum genus dubitant, poſſitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter, et adduntur, quod valde utile ſit, id fieri honeſtum. Vide x. 1. xxviii. 9. In hac deliberatione ſenatum, utilitatis ſpecie malorumque conſiliatorum fuco atque fallaciis deceptum, aliquoties peccaſſe, Cicero non diffitetur. Hos tamen errores facilius excuſari poſſe exiſtimat, quam iſtam utilitatis a dignitate ſejunctionem. Itaque hoc ipſo capite graviter reprehendit Curionem, qui utilitatem ab æquitate ſejunxerat. Facilius, ait, ſe auditurum fuiſſe, ſi Curio dixiſſet, cauſſam Tranſpadanorum *non eſſe æquam, quia non eſſet utilis rei publicæ.*

hoſte certare, an venenis? Si gloriæ cauſſa im- 5
perium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo
non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur
quoquo modo, non poterunt utiles eſſe cum
infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, 6
Q. F. ſententia: quas civitates L. Sulla, pe-
cunia accepta, ex ſenatus conſulto liberaviſſet,
ut hæ rurſus vectigales eſſent: neque his pe-
cuniam, quam pro libertate dederant, redde-
remus. Eſt ei ſenatus aſſenſus. Turpe imperio. 7
Piratarum enim melior fides, quam ſenatus.
At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque 8
audebunt dicere quidquam utile, quod non
honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod
gloriæ fultum eſſe debet, et benivolentia ſocio-
rum, utile eſſe odium et infamia? Ego etiam 9
cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis mihi
præfractum videbatur ærarium vectigaliaque
defendere, omnia publicanis negare, multa ſo-

5. *Quoquo modo.*] Bonis malisve artibus, per fas et nefas, ut aiunt.

6. *L. Philippi.*] Idem reprehenditur il. 21. 6.

Quas civitates.] Aſiæ, ut videtur, Mithridati ereptas, et Syllæ jure in poteſtatem populi R. redactas, ſed data pecunia libertati redditas a Sulla, ipſo ſenatu decernente.

Liberaviſſet.] Immunes feciſſet. Subintelligitur *vectigalibus*. Sic *liberare agros* Agrum, i. 4. pr.

7. *Turpe imperio.*] Hoc fuit.

Melior piratarum fides.] Quia, perſoluta, quæ pro libertate pacta eſt pecunia, a fuis poteſtate dimittunt quos aliquamdiu captivos tenuerunt.

9. *Catone meo.*] Quamvis eſſet amicus, ſæpe tamen in republ. ab eo diſſenſit.

Præfractum.] Ita recte Nonius legit et interpretatur *durum, inflexibile.*

Omnia publicanis negare.] Qui, cum ſæpe vectigalia cupidius conducerent, poſtea, calamitatibus, ut ſolet, intercedentibus, reipubl. perſolvere non poſſent, remiſſionem aliquam efflagitabant. Eam cum

cia: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut eum colonis nostris soleremus: eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem rei publicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causſam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, 'Vincat utilitas.' Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis rei publicæ, quam, cum *utilem esse dicerat, non esse æquam fateretur.*

XXIII. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis, talium quæstionum: Sitne boni viri, in maxima caritate annonæ, familiam non alere. In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum utilitate officium dirigit magis, quam

senatus, Catoni obsequens, semper negaret, factum est tandem, ut equester ordo, a senatu abalienatus, per Cæsarem impetraret, quæ per Catonem non potuerat: qui debitæ pecuniæ tertiam partem remisit, publicanosque ad suam causſam adjunxit. Vide pro Mur. 30. pr.

Cum colonis nostris.] Quibus aliquid remittimus, quoties gravior aliqua calamitas annuum proventum intercepit.

Eoque magis, quo.] I. e. eo m. *quod.*

10. *Male etiam Curio.*] C. Scribonius Curio, pater, cos. a. urb. 677. cum Cn. Octavio, 13. annis ante Tullii consulatum. Vide ii. 17. 6.

Causſam Transpadanorum.] Qui, data Cispadanis civitate, sibi deberi eam putabant, tandemque a Cæsare dictatore obtinuerunt.

Vincat utilitas.] Plus valeat, potior sit ejus ratio.

11. *Quam cum utilem esse diceret.*] Mihi vix dubium videtur, quin scripserit Cicero: *quam, cum inutilem esse diceret, esse æquam fateretur.*

XXIII. 1. *Hecatonis.*] Vide cap. xv. 10.

Familiam non alere.] Servis victum negare. *Familia* enim, quæ a *famulis* dicitur, proprie servos et ancillas significat; deinde eos, qui sunt ejusdem cognationis, de quibus vero hic non est sermo.

Utilitate officium dirigit magis, quam humanitate.] *Humanitas* est φιλανθρωπία, alios omnes homines servandi et juvandi studium. Verbum *dirigit* explicat *putat dirigi.* Ita supra xxi. 9. de Fin. ii. 22. "Non igitur potestis voluptate

humanitate. Quærit, ſi in mari jactura facienda 2
ſit, equine pretioſi potius jacturam faciat, an
ſervuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit
humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus 3
arripuerit, extorquebitne eam ſapiens, ſi potu-
erit? Negat, quia ſit injurium. Quid dominus 4
navis, eripietne ſuum? Minime, non plus,
quam navigantem in alto ejicere de navi velit,
quia ſua ſit. Quoad enim perventum ſit eo,
quo ſumta navis eſt, non domini eſt navis, ſed
navigantium. Quid ſi una tabula ſit, duo nau- 5
fragi, iique ſapientes? Sibi neuter rapiat. An
alter cedat alteri? Cedat vero: ſed ei, cujus

omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem." Hecaton *humanitatem* poſtponendam eſſe putat, ubi te alioſque pariter ſervare non queas: ſervos tali tempore deſerendos, ne ipſe cum illis pereas. Cicero hanc ſententiam non probat: ipſe enim in ſuperioribus *honeſtate dirigi officium* contendit; ſed Hecatonem utilitati plus tribuere dicit.

2. *In mari jactura facienda.*] Si in gravi tempeſtate navis levandæ cauſſa ſupervacua ejus onera ejicienda ſint.

Alio res familiaris, alio ducit humanitas.] Aliud, inquit, ſuadet rei familiaris ratio, cui minus perit in vili mancipio, quam in equo pretioſo: aliud vero humanitas; quia ſervus homo eſt, quo cum magna nobis communitas intercedit. Hæc igitur vincat. Atque hoc cum Hecatone Cicero quoque voluit.

4. *Quid dominus navis, eripietne ſuum?*] Verſus pentameter. An dominus navis tabulam ideo alteri eripiet, quod eam ſuam eſſe dicere poteſt?

Non plus quam navigantem.] *Non plus* eſt, non magis. Epiſt. x. 19. 4. "Non multo plus patriæ faveo, quam tuæ gloriæ:" Hoc dicit: "Non magis illud faciat, quam navigantem in mare ejiciat, vel ejicere velit." Recte igitur illud *ſi* omittitur.

Quo ſumta navis eſt.] *Conducta eſt.* Navis tam diu navigantium eſt, quoad eo perventum ſit, quo ut pervenirent, illi navem conduxerunt.

5. *An alter cedat alteri?*] Interrogatio ironica, cujus hæc fere ſententia eſt. Nec tamen crediderim, te dicere, tabulam alteri ab altero cedendam eſſe.

magis interfit vel ſua, vel rei publicæ cauſſa,
6 vivere. Quid ſi hæc paria in utroque? Nullum
erit certamen, ſed quaſi ſorte aut micando vi-
7 ctus, alteri cedat alter. Quid ſi pater fana
expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicetne
id magiſtratibus filius? Nefas id quidem eſt.
Quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non
igitur patria præſtat omnibus officiis? Immo
vero: ſed ipſi patriæ conducit, pios cives ha-
8 bere in parentes. Quid ſi tyrannidem occu-
pare, ſi patriam prodere conabitur pater? file-
bitne filius? Immo vero obſecrabit patrem, ne
id faciat. Si nihil proficiet, accuſabit, minabi-
tur etiam. Ad extremum ſi ad perniciem patriæ
res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti
9 patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos
numos acceperit imprudens pro bonis, cum id
reſcierit, ſoluturuſne ſit eos, ſi cui debeat, pro
bonis. Diogenes ait: Antipater negat, cui

Vel ſua, vel rei publicæ cauſſa.] Ita ad Att. vii. 1. "Si me vellet ſua, aut rei p. cauſſa Luceriam venire." Si cum Grævio legis: *ſuæ*, explicari queat, *vel ſuæ rei, vel publicæ rei cauſſa*. Conf. ii. 1. extr.

6. *Si hæc paria in utroque.*] Sin utrimque pares ſint vivendi cauſſæ.

Quaſi ſorte aut micando.] *Micatio* eſt ſortis genus. C. xix. 10. Cedat is, qui caſu aliquo, quaſi ſorte, inferior vel poſterior fuerit.

Alteri cedet alter.] Prægreditur *erit*.

7. *Non igitur patria præſtat.*] Nonne. C. xix. 10.

8. *Accuſabit.*] Reprehendet, objurgabit, non ad judicem; ſed domi ſolus.

Patriæ ſalutem anteponet.] Indicabit magiſtratibus: quod tamen Cicero vix dicere audet, et ſignificat potius, quam dicit.

9. *Diogenes ait.*] Adfirmat. Philoſophos vide xii. 5. Hecaton utrumque in ſuo libro diſputantes feciſſe, certe eorum diſſenſum teſtatus eſſe, videtur. Ipſe Panætium doctorem habuit, Panætius illos.

potius aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeatne dicere. Non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. [Hæc ſunt quaſi controverſa jura Stoicorum.] In mancipio vendendo dicendane vitia: non ea, quæ niſi dixeris redhibeatur mancipium jure civili; ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, *furacem*, ebrioſum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum ſe putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud eſſe, an emat denario, quod 10 11 12

10. *Vinum fugiens.*] Id eſt, *quod deterius fit*, quod non multo poſt corrumpitur, quamvis nondum ſit corruptum. Seneca ep. 12. "Gratiſſima ſunt poma, cum fugiunt:" ubi Lipſius, *jam cedentia ætati et abeuntia.*

11. *Hæc ſunt quaſi controverſa jura Stoicorum.*] Hæc ἐπίμετρον ex margine profecta videtur, ne ſuo quidem loco poſita. Certe in fine capitis poſt verba *mille denarium* adjicienda fuiſſent.

Dicendane vitia.] Subintellige *quærit Hecaton*, ideoque interrogationis notam tolle.

Non ea quæ.] Non de iis vitiis ſe loqui ait, quæ niſi dicta fuerint, irrita fit venditio, (*redhibeatur mancipium*, fit quaſi *retrohabendum*, recipiendum, reddito pretio) reſcindaturque quidquid inter venditorem emtoremque convenerit; ſed de levioribus morum vitiis.

Furacem.] Id eſt, furtis deditum. At, ut dicit xvii. 12. de *furtis etiam* mancipii, is qui vendit, dicere emtori debuit. Fortaſſe ſcripſit Cicero *voracem*, id eſt, geloſum: quæ vox melius cum *ebrioſum* conjungitur. Huic Pearcii conjecturæ favent illa quæ Bachelius ex Juris conſultis protulit, l. iv. §. 2. de ædilicio edicto: "Aleatores et vinarios non continueri edicto, quoſdam reſpondiſſe, Pomponius ait: quemadmodum nec *guloſos*, nec impoſtores aut mendaces aut litigioſos."

12. *Orichalcum.*] Græce ὀρείχαλκον dicitur non ab *auro*, ſed ἀπὸ τῦ ὄρους quaſi *æs montanum.*

Quod ſit mille denarium.] Denariorum. *Eſſe* eſt, æſtimari. Apparet ex hoc, *orichalci* et æris pretium idem fere fuiſſe. Una enim auri drachma par erat duodecim argenti drachmis, ſingulæ argenti drachmæ octoginta minimum æris drachmis; ut adeo æs et aurum differrent portione circiter milliaria, æque atque orichalcum et aurum.

sit mille denarium? Perspicuum jam est, et quid mihi videatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

1 XXIV. Pacta et promissa semper servanda sint, quæ nec vi, nec dolo mala (ut prætores 2 solent) facta sint? Si quis medicamentum quipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento umquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, et annis aliquot post inciderit in eumdem morbum, nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret, ut iterum eo liceat uti, quid faciendum sit. Cum sit is inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ et saluti consu- 3 lendum. Quid? si sapiens rogatus ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante, quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, id se facturum promiserit; quod aliter heredem eum scripturus ille non esset: faciat, quod promise- 4 rit, nec ne? Promisisse nollem, et id arbitror fuisse gravitatis. Quoniam promisit, si saltare

XXIV. 1. *Ut prætores solent.*] Edicere. Non minus elegans est hæc ellipsis, quam illa in Bruto c. 4. *ut agricolæ* (dicere) *solent.*

2. *Ad aquam intercutem.*] *Ad* usum significat: *ad* hydropem curandum *aptum* vel *idoneum*, quæ sæpe supplet Celsus. Sed sæpius adjectivum omittitur a scriptoribus rei medicæ et rusticæ. Cato c. 115. "Vinum ad alvum movendam." Celsus vi. 6. 22. "Liquidum quoque medicamentum ad idem componebat."

Vitæ et saluti consulendum.] Ut vita conservetur, contra fidem datam faciendum est.

3. *Sestertium millies.*] Supple *centena millia.* Quinquagies centena millia florenorum, sive quinque florenorum *milliones.*

Luce palam in foro saltet.] Quasi obtius vel insanus. Vid. iii. 19. 2.

in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hereditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in rei publicæ magnum aliquod tempus contulerit, ut vel ſaltare, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit.

XXV. Ac ne illa quidem promiſſa ſervanda 1
ſunt, quæ non ſunt iis ipſis utilia, quibus illa promiſeris.

Sol Phaëtonti filio, 2

ut redeamus ad fabulas,

Facturum ſe dixit eſſe, quidquid obtaſſet [ſibi.]
Ut curru patri' tolleretur, optavit. Sublatus eſt.
Atque is ea, qua conſtitit, ictu deflagravit fulminis.

4. *In reipublicæ magnum aliquod tempus.*] Niſi forte ad facultatem reipubl. ex magnis periculis et malis ſervandæ contulerit. De *tempore* vid. i. 13. et 18. princ.

XXV. 1. *Ne illa quidem promiſſa ſervanda.*] i. 10. 3. et 5.

2. *Sol Phaëtonti.*] Sol, pater, Phaëthonti, filio ex Clymene nympha nato, currum ſuum roganti conceſſit regendum. Fabula nota ex Ovid. lib. ii. Metam. pr. Tribus ſyllabis extulit noſter *Phaëtonti*, quemadmodum apud alios poëtas *Phæton* διὰ λαβῶν reperitur. Sic Varro apud Quinctilian. Inſt. Or. i. 4. 18.

Cum te flagranti dejectum fulmine Phæton.

Cave, ſcribas ibi *Phæthon* per *th*. Ne vocabuli contracti ſecundæ ſyllabæ littera *h* adjiciatur, vetat concurſus duarum adſpirationum in ſyllabis deinceps junctis.

Quidquid optaſſet.] Suſpicabar, olim ſcriptum fuiſſe *quidquid expetiſſeret*. Dum aliquid certius ex libris antiquis afferatur, interpoſito pronomine *ſibi*, hiatum explevi.

Ut curru patris tolleretur.] Ita Horat. Sat. ii. 6. 42.

——*Quem tollere rheda*
Vellet.

Ovid. Faſt. ii. 785.

Tollamur equis.

Ibid. iv. 462.

——*Aligero tollitur axe*
Ceres.

In vocabulo *patris* littera *s*, quod ſolebant veteres, eliditur. Nec pronuntiatione ſolum, ſed ſcriptura quoque, litteras ejuſmodi ſubtrahebant, teſte Quinctiliano ix. 4. 39.

Atque is ea, qua conſtitit.] Particula *atque* eleganter peri-

Quanto melius fuerat, in hoc promiſſam patris
3 non eſſe ſervatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſſum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dediſſet, optavit interitum Hippolyti filii, cum is patri ſuſpectus eſſet de noverca: quo [optato] impetrato, Theſeus in ma-
4 ximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum devoviſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum

odum orditur, et idem fere ſignificat, quod *ſed, vero*. Cic. Epiſt. v. 2. 15. "Egi cum Claudia uxore tua et cum veſtra ſorore Marcia,—ut eum ab illa injuria deterrerent. Atque ille," cet. Verba *ea, qua conſtitit* explico *ibi, ubi conſtitit, eodem veſtigio, ſive in eo ipſo curru, quem tam cupide conſcenderat*. Non raro Latini *qua* pro *ubi* uſurpabant. Plaut. Men. ii. 1. 12. "Oraſque Italicas omnis, qua adgreditur mare." Curt. vii. 4. 30. "Sed qua mitior terra eſt, ingens hominum equorumque multitudo gignitur." Ut i. 12. 6. *Eorumdem* pronuntiabatur *Orumdem*, ſic h. l. *ea* poteris ut monoſyllabum *a* efferre.

In hoc.] In hoc promiſſo.

3. *Theſeus.*] Vide lib. i. 10. 4.

Exegit promiſſum.] Non hic *exigere* ſonat *petere, ſive poſcere*, ſed *ferre, impetrare, accipere*. Cic. de Or. ii. 29. "Quo facilius a te exigam, quod peto, nihil tibi a me poſtulanti recuſabo."

Optationes.] Alii *optiones*. Sed verbo *optatio* uſus eſt de Orat. iii. c. 53. extr. et *adoptatio* Salluſt. Jug. xi. 6.

De noverca.] Phædra, quæ falſo crimine Hippolytum in ſuſpicionem patri adduxerat.

Quo optato impetrato.] *Quo impetrato* a Cicerone ſcriptum puto, cui ex gloſſa acceſſit, *optato*. i. 10. 4. "Quo impetrato in maximos luctus incidit."

4. *Agamemnon.*] Aliter plerique fabularum enarratores: Agamemnonem cum ceteris Græcis Aulide tempeſtate detentum, quod Dianæ cervam occidiſſet, Calchantis reſponſo coactum eſſe iratæ deæ filiam ſuam, Iphigeniam, immolare. Dianam tamen virginis miſertam, cervam pro ea ſubſtituiſſe, ipſam in Tauris templi ſui ſacerdotem feciſſe. Tamen et Horatius Sat. ii. 3. 199. Agamemnonem quaſi ſua ſponte filiam immolantem reprehendit: et Clytæmneſtra apud Sophoclem in Electra ideo ſe virum occidiſſe ait, quod is filiam ſuam Dianæ immolandam ſponte obtulerit.

pulchrius. Promiſſum potius non faciendum, quam turpe factum admittendum fuit. Ergo 8
et promiſſa non facienda non nunquam, neque ſemper depoſita reddenda. Si gladium quis 6
apud te ſana mente depoſuerit, repetat infa-
nions; reddere peccatum ſit, officium non red-
dere. Quid, ſi is, qui apud te pecuniam de- 7
poſuerit, bellum inferat patriæ, reddaſne de-
poſitum? Non, credo. Facias enim contra
rem publicam, quæ debet eſſe cariſſima. Sic 8
multa, quæ honeſta natura videntur eſſe, tem-
poribus fiunt non honeſta. Facere promiſſa,
ſtare conventis, reddere depoſita, commutata
utilitate, ſunt non honeſta. Ac de iis quidem, 9
quæ videntur eſſe utilitates contra juſtitiam ſi-
mulatione prudentiæ, ſatis arbitror dictum. Sed 10
quoniam a quatuor fontibus honeſtatis primo
libro officia duximus, in eiſdem verſabimur,
cum docebimus, ea, quæ videntur eſſe utilia,
neque ſunt, quam ſint virtutis inimica. Ac de 11
prudentia quidem, quam vult imitari malitia;
itemque de juſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſ-
putatum eſt. Reliquæ ſunt duæ partes hones- 12

6. *Officium.*] Juſtum, officio conveniens.

Reddere peccatum ſit, officium non reddere.] Ita Cicero verborum ordinem vaſare ſolet. i. 31. 7. "Quod lenies eorum vita et mores fuerant faciliores."

9. *Quæ videntur eſſe utilitates contra juſtitiam.*] Quæ utilitatis nomen ſibi arrogant, cum juſtitiæ repugnant, prudentiæ tantum falſam ſpeciem gerant.

10. *Virtutis inimica.*] Ita "Libidinum inimica," xxxiii. 10. "Veritatis amici," i. 19. 5. "Inimiciſſimi mentis." Tuſc. iv. 15.

11. *Ac de prudentia quidem.*] Egit de juſtitia c. x. ad. xvii. de prudentia a c. xvii.

ſtatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine et præſantia cernitur, altera in conformatione et moderatione continentiæ et temperantiæ.

1 XXVI. Utile videbatur Ulixi, ut quidem [poëtæ] tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulixe nulla ſuſpicio eſt, ſed inſimulant eum tragœdiæ, ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe.
2 Non honeſtum conſilium. At utile, ut aliquis fortaſſe dixerit, regnare, et Ithacæ vivere otioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis laboribus et periculis cum hac tranquillitate conferendum putas?
3 Ego vero iſtam contemnendam et abjiciendam; quoniam, quæ honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas
4

12. *In conformatione.*] Sic de Fin. v. 6. "Inventa vitæ via eſt et conformatio omnium officiorum." *Conformatio et moderatio continentiæ eſt*, continentia et temperantia conformans et moderans animi motus non minus, quam ipſas actiones. Hic enim effectus eſt continentiæ et temperantiæ.

XXVI. 2. *Ulixi.*] Vide i. 31. 8.

Ut quidem tragici.] Nullus ex iis, qui Ulyſſem furentem fecerunt, ſupereſt. Sophoclis Ὀδυσσεὺς μαινόμενος citatur ab Heſychio et ſcholiaſte Pindari.

Optimum auctorem.] Virtutis magiſtrum, fide digniſſimum. Infra xxxii. 2.

Militiam ſubterfugere.] Furorem enim ſimulabat, ne ad Trojam cum ceteris ire cogeretur. Vid. n. 4.

2. *Ut aliquis fortaſſe dixerit.*] Vide xxvii. 3. xxviii. 4. Paradox. iii. c. 2. "Nihilne igitur intereſt (nam hoc dices aliquis) patrem quis enecet, an ſervum?"

Ithacæ.] Quæ maris Ionii inſula eſt cum oppido ejuſdem nominis, in quo natus erat Ulyſſes.

Cum parentibus.] Laërte, Arceſii filio, et Anticlea, Dioclis filia. Cum *uxore*, Penelope, quam unice amabat; cum *filio*, Telemacho.

fuiſſe Ulixem, ſi in illa ſimulatione perſeveraſſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hoc audiat ab Ajace:

Cujus ipſe princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem.
Furere aſſimulavit, ne coiret, inſtitit.
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepſet malitioſam audaciam,
Fide ſacratum jus perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad

4. *Hoc audiat.*] I. e. cui hæc audienda ſunt apud poëtam, Pacuvium fortaſſe, cujus tragœdia, quam *judicium armorum* inſcripſit, olim exſtitit.

Cujus ipſe princeps.] Solus Ulyſſes *juris jurandi fidem neglexit*, [jus jurandum non ſervavit] *cujus ipſe princeps fuit*, id eſt, quo in primis ſe cum ceteris in publico Græciæ conventu adſtrinxit, cum omnes juraſſent, ſe ad Trojam ituros, nec prius redituros, quam eam ſolo æquaſſent. Litteram *s* in voce *cujus* abjici opus non eſt. Sine diſcrimine, ſive vocalis, ſive conſonans ſequeretur, *cujus* una ſyllaba a priſcis enuntiatur.

Furere aſſimulavit.] *Se* ad infinitivos ſubauditur.

Ne coiret, inſtitit.] Ne cum ceteris iret, operam dedit, et in propoſito perſeveravit.

Palamedis prudentia.] Palamedes prudens, ut ap. Horat. *Sapientia, Læli, Nitor Hebri.* Cum furorem ſimulans Ulyſſes, junctis diverſi generis animalibus, litus aratro proſcinderet, pro frumento ſalem ſereret: aranti parvulum filium, Telemachum, objecit Palamedes, qua ſulcus ducendus erat. Quo cum ille perveniſſet, et aratrum ſuſpendiſſet, ne filium obtereret, fraudem facile prodidit.

Iſtius.] Eſt diſyllabum.

Percepſet.] Pro *percepiſſet.* Syncopen metri ratio exigit, ut i. 12. 6. in *acpite.*

Fide ſacratum.] Legas: *fidè ſacratæ*, ſecundo caſu, ut ap. Hor. Od. iii. 7. 4. "Conſtantis juvenem fide." *Fidei ſacratæ jus* eſt jusjurandum, jus fidei religione ſacratæ. Seneca Agam. v. 79.

——*Jura pudorque,*
Et conjugii Sacrata fides,
Fugiunt aulæ.

5. *Cum fluctibus.*] In decennali illo errore undis jactatus.

6 bellum barbaris inferendum. Sed omittamus et fabulas, et externa: ad rem factam nostra-
7 que veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthagi-
8 nem. Is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declarat, falsam judicavit: [quæ erat talis] manere in patria, esse domui suæ cum uxore, cum liberis; quam

Barbaris.] Phrygibus, quos Græci *barbaros* vocare consueverunt.

6. *Omittamus.*] Hoc verbum, quod in præteritionibus sollemne est non minus commode in transitionibus adhibetur. Cic. de Divinat. i. 20. pr. "Sed omittamus oracula: veniamus ad somnia."

Et fabulas et externa.] Exempla a poëtis ficta et ab exteris gentibus petita.

Ad rem factam nostraque.] Lege *nostramque.* Quemadmodum *fabulis res facta*, ita *exteris res nostra* singulari numero bene opponitur. Idem Reguli factum, quod *rem factam* Cicero dixerat, etiam *rem nostram* dicere potuit.

7. *Consul iterum.*] Fuit annis 486. et 497.

Xanthippo.] Non eadem hujus nominis ratio est, quæ ceterorum ad eamdem formam compositorum, qualia sunt *Cratippus*, *Alcippus* (pag. 2.) Μάνθιππος est a ἵππος, ut etiamsi Æolico more componatur, adspiratio tamen maneat.

Imperatore.] Summus tum imperator erat Hamilcar cum Hasdrubale et Bostare. Ab his exercitus ducendus permissus est Xanthippo, quem *ducem* ideo dicit Cicero.

Juratus missus est.] Totam hanc de Regulo historiam fabulosam et commenticiam esse, sunt qui ex Polybii silentio, et ex Diodori Siculi fragmento libri xxiv. colligunt: quorum princeps est Palmerius. Vide Tollii Appianum p. 4. *Juratus*, qui juravit. xxxii. 1.

1. *Quæ erat talis.*] Hæc tria verba, tamquam ineptum gloſſema, Facciolatus etiam sustulit.

Domui suæ.] Liv. v. 51. 9. *Sacra alia* terræ *celavimus.* Quid, si cum Varrone (Gell. iv. 16.) Cic. scripsit: *domus suæ?*

Cum liberis.] Duos enim habebat filios, unum jam consularem.

calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunae bellicae judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum; quis hoc neget eſſe utile? Quem cenſes? Magnitudo animi et fortitudo negat.

XXVII. Num locupletiores quaeris aucto- 1
res? Harum enim eſt virtutum proprium, nihil
extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil,
quod homini accidere poſſit, intolerandum pu-
tare. Itaque quid fecit? In ſenatum venit, 2
mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, re-
cuſavit; quam diu jure jurando hoſtium tenere-

Communem fortunae bellicae.] *Calamitatem fortunae bellicae* eſt, quam fortuna bellica importat: *communem*, quae non uni homini peculiariter accidit, ſed quam multi etiam alii perpeſſi ſunt.

Conſularis dignitatis gradum.] Non *conſulis*, ſed *conſularis viri* dignitatem. Conſulatus enim jam alii ceſſerat.

Quem cenſes?] Explico: *quem cenſes negare?* Cicero noto ſchemate; quod communicatio dicitur, uſus eſt. Hoc a Quinctiliano ix. 2. 24. ſic explicatur: "Sed non numquam communicantes aliquid inexſpectatum ſubjungimus, quod et per ſe ſchema eſt. Ut in Verrem Cicero [v. 5.] 'Quid deinde? quid cenſetis? furtum fortaſſe, aut praedam aliquam?' Deinde cum diu ſuſpendiſſet judicum animos, ſubjecit quod multo eſſet improbius." Hoc Quinctilianus. Hujuſmodi conformatione Cicero ſententias illuminare ſolet. Pro Caecina c. 30 extr. "Mandat, ut fundum ſibi emat. Cui tandem? cui putatis? an non in mentem venit omnibus," etc.

XXVII. 1. *Locupletiores auctores.*] Quam hae virtutes ſunt? iii. 2. 14. "Teſtis locuples Poſidonius." De Div. ii. 58. "Pythagoras et Plato locupletiſſimi auctores," id eſt, viri, quorum ſententia plurimum valere debet, quibus credere par eſt.

Humana.] Vide i. 4. 6.

2. *Mandata.*] Quae a Poenis ſibi mandata, vel, ut vulgo loquuntur, *commiſſa* eſſent.

Ne diceret, recuſavit.] Uſitatius fuiſſet *dicere recuſavit*. Sed illa altera conſtructio, non minus proba eſt atque elegans. *Recuſare* enim proprie eſt cauſſam ſ. excuſationem contra adferre. Ad Diverſ. i. 9. 26. "Mihi videbatur contentionem — cum illis viris nolle facere et, ne fieret, vehementer recuſare."

3 tur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam (O ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, et repugnantem utilitati ſuae!) reddi captivos, negavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes eſſe, et
4 bonos duces, ſe jam confectum ſenectute. Cujus cum valuiſſet auctoritas, captivi retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit: neque eum ca-
5 ritas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neque vero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem et ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jus juran-
6 dum conſervandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore cauſſa, quam ſi domi ſenex captivus, perjurus conſula-
7 ris remanſiſſet. At ſtulte, qui non modo non cenſuerit captivos remittendos, verum etiam
8 diſſuaſerit. Quo modo ſtulte? etiamne, ſi rei publicæ conducebat? Poteſt autem, quod in-

3. *Negavit eſſe utile.*] Etſi ſententiam dicere recuſaverat, et expoſitis Carthaginienſium mandatis e ſenatu exierat cum ceteris legatis: tamen poſtremo in eum ſolus fortaſſe revocatus, reddi captivos utile eſſe, negavit. Appianus clam collocutum cum proceribus Rom. eſſe narrat. Hæc varietas Palmerio favere videtur.

4. *Cujus cum valuiſſet auctoritas.*] Etſi non ut ſenator, ſed ut privatus et peregrinus, ſententiam dixerat: tamen in eam S. C. factum eſt.

6. *Cum vigilando necabatur.*] Auctore Tuditano apud Gellium vi. 4. qui eum *ſomno diu prohibitum atque ita vita privatum retulit.* Alii aliter. Vid. Drakenb. ad Sil. Ital. lib. vi. 539. Morbo vero extinctum ex Diodori Siculi fragmento hoc colligit Palmerius, quo Reguli uxor ſuſpicata fuiſſe dicitur, virum in cuſtodia *neceſſaria cura deſtitutum defeciſſe.* (δι' ἀμελείας αὐτὸν ἐκλελοιπέναι τῦ ζῆν.)

In meliore cauſſa.] Cauſſa ejus melior, ipſe meliore conditione, minus miſer erat.

Perjurus conſularis.] Hæc ne dirimas.

7. *At ſtulte.*] Subaudi *fecit.*

8. *Etiamne.*] Etiamne ſtulte fecit, ſi id reipubl. conducebat?

utile rei publicæ fit, id cuiquam civi utile esse?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ sunt 1
fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia 2
fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi 3
in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima et summa habemus; utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jure 4
jurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotii [dicunt], nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, et moliri volunt, numquam nec irasci

Id cuiquam civi.] *Id* eleganter postponitur. xiii. 11. "Cum, quod tu scias, id ignorare—velis." i. 38. 7.

XXVIII. 3. *Utilitatis nomen.*] Utilitatem. Sic *philosophiæ nomen* ii. 1. 3. Utilitas non multum habet dignitatis, sed tamen propter indigentiam naturæ humanæ appetenda est.

4. *Dixerit quis.*] Qui laudem Regulo a me tributam ereptum it.

In jure jurando.] Quam vim habet jusjurandum?

At hoc quidem.] Usque ad n. 8. non Ciceronis, sed ejus verba sunt, qui Regulum laudandum negat.

Nihil habere ipsum negotii.] Epicureorum hæc opinio erat, deum nihil agere, nihil cuiquam nocere. Non temere Pearcius verbum *dicunt* abjicit.

Deum semper agere.] Stoici maxime intelliguntur, qui deo providentiam et mundi hujus administrationem tribuunt. Non multum ab his discrepabat Academicorum et Peripateticorum sententia.

Nec irasci deum nec nocere.] In hoc cum Epicureis consentiebant et Stoici ceterique philosophi. *De numquam nec—nec* v. i. 30. 1.

5 deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuiſſet, quam nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis [fuit] religionis, quæ 6 tantam utilitatem perverteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quan- 7 tum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium,

Fregiſtin' fidem?
Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

quamquam ab impio rege dicitur, luculente ta- 8 men dicitur. Addunt etiam, quem ad modum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi juris jurandi cauſſa ad cruciatum revertiſſe: ſed ſit non honeſtum; quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. 9 Addunt etiam, quidquid valde utile ſit, id fieri

6. *An, ne turpiter faceret?*] An ideo, ne turpiter faceret, ſervandum fuit jus jurandum?

Primum.] Primum hoc conſtat, omnium philoſophorum præceptum eſſe, *minima de malis ſumenda.*

7. *Accium.*] In ejus Atreo. Vide xxi. 12.

Fregiſtin' fidem.] Ita explico, ut Thyeſtes dicat: An non fregiſti fidem? Ita Liv. ii. 36. 4. "Satin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem?" Plura exempla particulæ *ne* pro *nonne* uſurpatæ habes xvii. 2. Carmen deinde ita ſejunxi, ut appareat, Thyeſtæ interrogationi clauſulam, reſponſioni vero Atrei quinque pedes primos verſuum trochaicorum a poëta adſignatos eſſe.

Ab impio rege.] Atreo. C. xxix. 12. i. 28. 2.

8. *Videtur.*] Oratio obliqua poſceret conjunctivum *videatur*, ut deinde *ſed fieri:* ſed veteres in his ſæpe aliter ſolent, ac nos.

Conſervandi juris jurandi.] Corn. Hannib. ii. 5. "Id ego jus jurandum, patri datum, uſque ad hanc ætatem ita conſervavi."

honestum, etiamsi ante non videretur. Haec 10
fere contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. Non fuit Jupiter metuendus, ne ira- 1
tus noceret; qui neque irasci solet, nec nocere.
Haec quidem ratio non magis contra Reguli, 2
quam contra omne jus jurandum valet. Sed in 3
jure jurando, non qui metus, sed quae vis sit,
debet intelligi. Est enim jus jurandum affir-
matio religiosa. Quod autem affirmate, quasi 4
deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam
enim non ad iram deorum, quae nulla est, sed
ad justitiam et ad fidem pertinet. Nam prae- 5
clare Ennius:

O Fides alma, apta pinnis, et Jus jurandum Jovis.

10. *Prima.*] Quae legantur n. 4.

XXIX. 3. *Non qui metus, sed quae vis sit.*] In jure jurando id potius considerandum, quae ejus natura et obligatio, quam quid mali in eo violato metuendum sit.

Affirmatio religiosa.] Adfirmatio praesente quasi ac teste deo facta, atque hac religione jurantem obstringens.

4. *Affirmate.*] Cum affirmatione, sive asseveranter promittere. Non igitur assentior iis, qui *affirmate* interpretantur *jure jurando.*

Non ad iram deorum.] Non quaeritur, utrum deus vindex perjurii sit; sed an is justus, an fides in eo sit, qui promissa non servaverit. Jusjurandum servandum non ideo magis, quia deus perjuris metuendus, quam quia justum et fidei conveniens est.

Quae nulla est.] Illud constat, deum ex Stoicorum et Academicorum mente hominibus quidem benefacere, minime vero irasci. Ubi ergo Cicero *iratos* facit deos, non tam ex suo, quam ex vulgi sensu loquitur. Nec obstas, quod ii. 3. 11. dixit: "Deos placatos pietas efficiet et sanctitas." Certum enim est, *placatos* et *propitios deos* a Stoicis dictos, non qui non irascerentur, sed qui bene facerent. Vide Senec. ep. cx. pr.

5. *O Fides alma, apta pinnis.*] Versus Ennii trochaicus. *Fides* hic nomen proprium deae est. *Apta* vero, *juncta. Apere* prisca lingua significabat *jun-*

Qui Jus igitur jurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione eſt, majores 6 noſtri eſſe voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuiſſet, quam ſibi 7 nocuit ipſe Regulus. Certe, ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. Id autem non modo ſummum, ſed ne malum quidem eſſe, maxima au- 8 ctoritate philoſophi affirmant. Quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum, nolite, quæſo, vituperare. 9 Quem enim locupletiorem quærimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii 10 cauſſa cruciatum ſubierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis; id eſt, ut turpi-

gere. Virgilius: *Cœlum ſtellis fulgentibus aptum.* Hinc *aptam pinnis* (pennis) interpretantur *alatam*, πτηνόεντα, deum ubique præſto eſſe ſignificantes.

Et jus jurandum Jovis.] *Fides* non eſt *jus jurandum Jovis.* Sed in tragœdia per jus jurandum deceptus aliquis, Thyeſtes fortaſſe, Fidem et Jus jurandum Jovis, tamquam deos perjurii ultores, invocabat. Jam ſi contra perjurum Fides, ut perjurii ultrix, recte invocatur; bene habet Ciceronis confectarium illud: "Qui jus jurandum violat, is Fidem violat." Appellatur autem *jus jurandum Jovis*, quia Jupiter qui inde Ὅρκιος eſt, juris jurandi arbiter exiſtimabatur, ejuſque honor proprius erat, quod per ipſum jurabatur.

In Capitolio vicinam Jovis.] Cicero de Nat. D. ii. 23. "Ut Fides ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro, ante autem ab Atilio Calatino erat Fides conſecrata."

7. *Certe.*] Conceſſionis particula. Ep. iv. 2. 5. "Quod exiſtimas meam cauſam conjunctam eſſe cum tua: certe ſimilis in utroque noſtrum, cum optime ſentiremus, error fuit."

Non modo ſummum.] Pro *non modo non.* C. xix. 9. Ad vocem *ſummum* ſubaudi *malum.*

8. *Quorum quidem teſtem.*] Philoſophorum teſtem dici Regulum, quod, quæ illi docent, is vita comprobavit. Nam *factis verba firmantur*, ut ait Lactant.

Haud ſcio an.] Fortaſſe. I. 11. 1.

ter potius, quam calamitoſe: an eſt ullum majus malum turpitudine? Quæ ſi in deformitate corporis habet aliquid offenſionis, quanta illa depravatio et fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervoſius qui iſta dixerunt, ſolum audent malum dicere id, quod turpe ſit; qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem, 11 12

Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

idcirco recte a poëta, quia, cum tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi hoc 13 ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit, videant, ne quæratur latebra perjurio. Eſt jus etiam bellicum, fideſque juris jurandi 14 ſæpe cum hoſte ſervanda. Quod enim ita jura- 15 tum eſt, ut mens conciperet fieri oportere, id

10. *In deformitate corporis.*] In deformi corpore.

11. *Nervoſius qui iſta.*] Stoicos intelligit, qui ſola turpia dicebant eſſe mala.

Remiſſius.] Peripatetici. Vid. iv. 15. vii. 3. 4.

12. *Neque dedi, neque do fidem.*] Vocabulum *fidem* omittit; quia in repetendo tranſilit oratio. Ejuſmodi fulcro non magis hic opus eſt, quam in illis Ennii ſupra i. 16. 9. "Nihilo minus ipſi lucet."

Tractaretur Atreus.] Atrei perſona induceretur.

Perſonæ ſerviendum.] Poëta non ex ſua, ſed ex Atrei perſona locutus eſt, dixitque non quæ ipſe probaret, ſed quæ impio rege digna eſſent.

13. *Si hoc ſibi ſumunt.*] Si hoc defendendum ſuſcipiunt, ſi, quod Atreo tribuit poëta, ſuum faciunt.

Nullam eſſe fidem.] Quæ hoſti promiſſa ſint, non obligare.

Latebra.] Quo ad impunitatem confugiat.

15. *Ut mens conciperet fieri oportere.*] I. e. ut mens tua comprehenderet, ſive ut intelligeres, et pium eſſe ac juſtum, id a te præſtari (nam ſi nefas ſit, omnis obligatio diſſolvitur) et eum, cui juras, id ſibi a te præſtari velle. Hoc infra n. 18. *ex animi ſententia jurare* dicitur. Non eſt igitur, quod vereantur non nulli, ne latebram Cicero relinquat perjurio eorum, qui dum jurant, quam-

ſervandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris,
16 nullum eſt perjurium. Ut, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi juratus quidem id non feceris.
17 Nam pirata non eſt perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides debet, nec jus jurandum eſſe com-
18 mune. Non enim falſum jurare, perjurare eſt; ſed, quod EX ANIMI TUI SENTENTIA juraris, ſicut verbis concipitur more noſtro, id non fa-
19 cere, perjurium eſt. Scite enim Euripides:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

20 Regulus vero non debuit conditiones, pactioneſque bellicas, et hoſtiles perturbare perjurio.
21 Cum juſto enim et legitimo hoſte res gereba-

vis intelligant, alia eſſe, quæ a ſe præſtari oporteret, tamen ſcelerata fraude, ſe alia facturos eſſe, cogitatione tacita deſtinant.

16. *Pactum—pretium.*] Paſſive, ut i. 10. 9.

Ne ſi juratus quidem.] Non quærit Cicero, an vir bonus planeque ſapiens piratis juraturus ſit: ſed, ſi quis piratis pecuniam ſe daturum eſſe jure jurando promiſerit, eum teneri hoc jure jurando negat. Diſſentiunt, qui ſibi perſuadent, jus jurandum eſſe promiſſionem Deo factam. Horum errorem coarguunt Pufendorfius, Barbeyracius, Burlamacius et Darieſtus.

17. *Perduellium numero definitus.*] Pirata non continetur numero juſtorum hoſtium ac legitimorum, adverſus quos jus fetiale juraque alia ſervanda ſunt.

18. *Ex animi tui ſententia.*] Verba EX ANIMI SUI SENTENTIA in jure jurando ſollemnia fuiſſe copiose differit Briſſonius de formulis. *Ex animi* autem *ſententia jurat*, qui prudens ac ſciens jure jurando promittit, quod et cui promittere fas et jura ſinunt. Eamdem rem Cicero paullo ante dixerat, *ut mens conciperet fieri oportere:* et i. 13. 6. "Quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum."

19. *Euripides.*] in Hippolyto v. 611. Ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

20. *Perturbare.*] Violare.

21. *Juſto et legitimo hoſte.*] Qui jure gentium armis cum populo R. decertabat.

tur, adverſus quem et totum jus fetiale, et multa ſunt jura communia. Quod ni ita eſſet, 22
numquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dedidiſſet.

XXX. At vero T. Veturius et Sp. Poſtu- 1
mius, cum iterum conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his. Injuſſu enim populi ſenatuſque fecerant. Eodemque tempore 2
Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe Poſtumius, 3
qui dedebatur, ſuaſor et auctor fuit. Quod idem multis annis poſt C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, S. Atilius ex ſenatus conſulto ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus

Jus fetiale.] Vide i. 11. 9.

XXX. 1. *Apud Caudium.*] Samnitium oppidum inter Caſiam et Beneventum, non Apuliæ vicum. Pugna facta eſt a. 632.

Dediti ſunt his.] Anno ſequente, quum conſulatu abiiſſent.

2. *Qui tum tribuni plebis erant.*] Hi inter ſponſores pacis Caudinæ fuerant, cum eſſent tribuni militum, ni fallor, ac tribuni plebis deſignati. Reverſi Romam magiſtratum ex more menſe Decembri inierunt. Intercedebant etiam ſenatus conſulto de pace Caudina reſcindenda. Vide Liv. ix. 8. ſeq. et Pighium ad annum Caudinum.

3. *Multis annis poſt.*] Superiores, Veturius et Poſtumius, dediti fuerant a. 433. hic anno 616. conſul fuit.

C. Mancinus.] C. Hoſtilius Mancinus.

L. Furius, Sex. Atilius.] Qui ſequentis anni (617) conſules fuerunt.

Eſt hoſtibus deditus.] Non

4 deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem caussa esset, deprecante, 5 accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum 7 esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id 8 reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit caussam, ut esset judicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus 9 restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit,

magis tamen receptus ab hostibus, quam superiores.

4. *Q. Pompeius.*] Aufi. F. Rufus. Ruforum hæc familia diversa est ab illa, quæ Cn. Magnum habuit. Quadriennio ante Mancinum consul fuerat, a. 614.

In eadem caussa.] Pacem enim non minus turpem cum Numantinis fecerat.

Accepta lex non est.] Populus rogationem illam non accepit, quam novi consules tulerant, ut Numantinis Pompeius dederetur.

5. *Hic.*] In Pompeio.

Apud superiores.] Veturium, Postumium, Mancinum, quos Cicero paullo ante commemoraverat.

Ab honestatis auctoritate superata.] Honestas plus valuit, quam falsa utilitatis species.

6. *At non debuit.*] Novum argumentum adversus Regulum (xxviii. 8.) ad quod ex Stoicorum sententia breviter respondet.

7. *Cur igitur.*] Aliud argumentum, quo Regulus stultitiæ accusatur.

8. *Non enim suo judicio stetit.*] Non suo contentus judicio, non eo tantum nixus fuit.

Sed suscepit caussam.] Ad senatum agendam, publici negotii patronus esse voluit.

Ut esset judicium senatus.] Ut senatus judex esset, idque decerneret, quod reipubl. esset utilissimum.

Nisi ipse auctor fuisset.] Nisi prius dixisset, quid sibi optimum videretur, et captivos reddendos diffuasisset.

Restitisset.] Restitere potuisset.

idcirco ſibi honeſtum et ſentire illa, et pati credidit. Nam quod aiunt, quod valde utile ſit, id fieri honeſtum: immo vero eſſe, non fieri. Eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec quia utile, honeſtum eſt; ſed quia honeſtum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præſtantius.

XXXI. Sed ex tota hac laude Reguli unum illud eſt admiratione dignum, quod captivos retinendos cenſuit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculum ad aſtringendam fidem jure jurando majores artius eſſe voluerunt. Id indicant leges in XII. tabulis, indicant ſacratæ, indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte devincitur fides; indicant notiones animadverſioneſque cenſorum, qui nulla de re diligentius, quam de jure

10. *Immo vero eſſe.*] Subaudi *aiunt*, vel *dicere volunt.*

11. *Aut laudabilius.*] Subintellige *aliud.*

XXXI. 1. *Ex tota hac laude.*] Cum multa ſint laudanda.

2. *Laus non eſt hominis.*] ii. 22. 1. "Laus abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum."

3. *Nullum enim vinculum.*] Nihil ſanctius habuerunt et conſervarunt, quam jus jurandum; nihil acrius vindicarunt, quam perjurium.

4. *In duodecim tabulis.*] Hanc gloſſam eſſe, mihi fit credibile. Vide i. 10. 7. iii. 15. 2.

Sacratæ.] *Leges ſacratæ* dicebantur propterea quod ſancitum erat, ut, qui adverſus eas feciſſet, ſacer eſſet alicui deo. Proprie illæ ſunt, quibus libertas civium et poteſtas tribunicia ſancitæ ſunt.

Notiones.] Judicia et cognitiones cenſorum; vel ipſæ notæ. Alii *notationes.* Perjuri a cenſoribus notabantur.

5 jurando, judicabant. L. Manlio, A. F. cum dictator fuiſſet, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos ſibi dies ad dictatu-
6 ram gerendam addidiſſet. Criminabatur etiam, quod Titum filium, qui poſtea eſt Torquatus appellatus, ab hominibus relegaſſet et ruri ha-
7 bitare juſſiſſet. Quod cum audiviſſet adoleſcens filius, negotium exhiberi patri: accurriſſe Romam et cum prima luce Pomponii domum ve-
8 niſſe dicitur. Cui cum eſſet nuntiatum, qui illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur, ſurrexit e lectulo, remotiſque
9 arbitris, ad ſe adoleſcentem juſſit venire. At ille, ut ingreſſus eſt, confeſtim gladium deſtrinxit, juravitque, ſe illum ſtatim interfectu-

5. *L. Manlio.*] De hac re lege Liv. vii. 4.

Diem dixit.] Ad populum eum accuſavit, a. 391.

6. *Qui poſtea eſt Torquatus appellatus.*] An hæc verba a gloſſatore adjecta ſunt? Hoc certe facilius adducor, ut credam, quam ut ſub finem hujus capitis omnia illa *Atque hic Titus Manlius—in filium* abjici patiar.

Ruri.] Villa intelligitur.

7. *Quod cum audiviſſet.*] Id eſt, *cum audiviſſet.* Nam *quod* πλεονάζει, ut in *quod ſi, quod ubi, quod niſi*, ita ut abeſſe poſſit. Poſſis tamen interpretari *ob quod.* Ita ii. 8. 17.

Negotium exhiberi.] xxviii. 4. "Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, nihil exhibere alteri."

Et cum prima luce.] Apud Nonium, in voc. *Lux*, locus e *M. Tul. de Offic. lib.* iii. quo Nonius oſtenderat, veteres *lucem* maſculino genere dixiſſe, librariorum culpa excidit. Suſpicantur itaque, hoc Ciceronis loco grammaticum in ſuis exemplaribus legiſſe et in antiquiſſimis codicibus ſcriptum fuiſſe *et cum primo luci.*

8. *Qui illum iratum.*] Vid. ſupra ii. 17. 4. Terent. Eun. iii. 2. 37.

——*Nam, qui huic animum adſentari induxeris,*
E flamma petere te cibum poſſe arbitror.

9. *Deſtrinxit.*] ii. 7. 13. Tectum autem pugionem attulerat vel *cultrum*, ut Livius vocat.

Se illum ſtatim.] Pronomen *ſe* non male omittitur a quibuſdam, ut xxxii. 1.

rum, nisi jus jurandum dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc coactus terrore Pomponius; rem ad populum detulit; docuit, cur sibi caussa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis jus jurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi et fugati. Magnus vir in primis, et qui perindulgens in patrem, idem acerbo severus in filium.

XXXII. Sed ut laudandus Regulus in conservando jure jurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captivis impetrassent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. * [Nam] Poly-

10. *Caussa desistere.*] Sine præpositione *a* dicit etiam supra 3. extr. *desistunt facile sententia.*

11. *Ad Anienem.*] Fluvium, qui Latinos a Sabinis discernens in Tiberim influit. A. U. C. 392.

12. *Cognomen invenit.*] Torquati.

Ad Veserim.] Fluvius, an oppidum vicusve Campaniæ sit, incertum est. Utrumque apud veteres legitur.

In filium.] Quem, quod contra edictum cum hoste, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit, eodem a. 413. quo Decius pater, Manlii collega ad Veserim, se devovit.

XXXII. 1. *Decem illi.*] De quibus i. 13. Liv. xxvii. 61. Gell. vii. 18. Valer. ii. 9. 8.

Juratos.] Cum jurassent, se redituros in castra. De v. *juratus* vid. xxvi. 7. de omisso *se* xxxi. 9.

Si non redierunt.] Discrepat enim inter auctores.

2. *Polybius.*] Lib. vi. 56. Asericus appositus monet, hue transferendam esse periodum 9. *Acilius, qui Græce*, etc. Vide infra 9.

bius, bonus auctor in primis [ſcribit] ex decem nobiliſſimis, qui tum erant miſſi, novem revertiſſe, a ſenatu re non impetrata: unum [ex decem] qui paullo poſt, quam egreſſus erat e caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ
3 remanſiſſe. Reditu enim in caſtra liberatum ſe eſſe jure jurando interpretabatur. Non recte, fraus enim aſtringit, non diſſolvit perjurium.
4 Fuit igitur ſtulta calliditas, perverſe imitata prudentiam. Itaque decrevit ſenatus, ut ille veterator et callidus vinctus ad Hannibalem
5 duceretur. Sed illud maximum: octo hominum milia tenebat Hannibal, non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent a Paullo et a Var-
6 rone conſulibus. Eos ſenatus non cenſuit redimendos, cum id parva pecunia fieri poſſet: ut

Bonus auctor.] Fide dignus. Vide c. 26. pr.

3. *Reditu in caſtra.*] Quod rediſſet in caſtra, quod ſe factum juraverat, putabat ſe jure jurando eſſe ſolutum.

Aſtringit, non diſſolvit.] Metaphora ducta videtur a ſcopis aut ſimilibus rebus, quæ, quo artius conſtringuntur, eo majorem vim et firmitatem capiunt, diſſolutæ vero dilabuntur. Videtur hoc ſignificari, perjurium fraude non excuſatius fieri, ſed atrocius. Sed locus admodum ſuſpectus eſt, a verbis *non recte* uſque ad *perjurium*, et gloſſæ ſimillimus. Alii legunt *diſtringit*.

4. *Veterator et callidus.*] Cic. Verr. iii. 14. "In hoc homo luteus etiam callidus ac veterator eſſe vult."

5. *Tenebat.*] Captos in ſua poteſtate habebat.

A Paullo et a Varrone.] Qui, cum ad Cannas infeliciter pugnatum eſt, conſules fuerunt a. 537. De præpoſ. gemina vide ſupra i. 4. 4. xiv. 1.

6. *Non cenſuit redimendos.*] Ut hanc cladem contemnere, nec populus Rom. militibus indigere videretur.

Parva pecunia.] Ternis minis, id eſt, trecenis, denariis ſinguli redimi potuerant, auctore Polybio lib. vi. extr. qui erant quadrageni circiter imperiales.

eſſet inſitum militibus noſtris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum ani- 7
mum Hannibalis ſcribit idem, quod ſenatus populuſque Romanus rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, 8
quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, 9
qui Græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui in caſtra revertiſſent, eadem fraude, ut jure jurando liberarentur, eoſque a cenſoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis. 10
Perſpicuum eſt enim, ea, quæ timido animo, humili, demiſſo, fractoque fiant (quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ſibi opus eſſe videretur, non quod rei publicæ cen-

Aut vincere aut emori.] Aut vincendum eſſe, aut moriendum.

7. *Scribit idem.*] Polybius i. vi. extr.

9. *Acilius autem.*] Hæc cum præcedentibus male connexa eſſe, manifeſtum eſt. Proximum vero videtur, Acilii narrationem ſupra ex n. 2. excidiſſe, inque ſuum locum ita reponendam eſſe: "De quibus non omnes uno modo. Acilius, qui Græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui—omnibus ignominiis notatos. Polybius autem, bonus auctor in primis, ex decem," cet. Neque eſt, ut vereamur, ne parum commode dicantur *plures fuiſſe, qui in caſtra revertiſſent*, niſi præceſſerint illa *unum—Romæ remanſiſſe*. Sæpe Latinis *plures* ſunt *multi*, et res quæcumque, quarum eſt aliquis numerus, ſimpliciter *plures* dicuntur. Supra ii. 14. 6. "Cum ſint plura cauſſarum genera." De Leg. ii. 1. "Cum licet plures dies abeſſe."

Acilius.] Ejus annales, Græce ſcriptos, Latine convertit *Claudius* quidam, quem *Quadrigarium* fuiſſe non nulli putant. Liv. xxv. 39. xxxv. 14. Quis ipſe Acilius fuerit, parum convenit inter eruditos. Non errant fortaſſe, qui *C. Acilium* intelligunt, eum, qui Græcos legatos (vid. iii. 12. 5.) in ſenatum introduxit, eorumque ſermones ſenatoribus ipſe ſenator interpretatus eſt; de quo Plutarchus in Cat. Maj. Gellius lib. vii. 14. 9.

10. *Quod ſibi opus eſſe.*] Sibi utile. Vide xi. 10.

fuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, turpia.

1 XXXIII. Reſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperan-
2 tia, continetur. Poteſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium virtutum choro con-
3 trarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Annicerii [philoſophi nominati], omne bonum in voluptate poſuerunt, virtutemque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis floret Epicurus,
4 ejuſdem fere adjutor auctorque ſententiæ. Cum his viris equiſque, ut dicitur, ſi honeſtatem tu-

Quia ſunt flagitioſa.] De indicativo in oratione obliqua vide i. 7. 6.

XXXIII. 1. *Quarta pars.*] Quartus officii fons, temperantia.

3. *Ab Ariſtippo.*] Ariſtippus Cyrene, Africæ regione et urbe ortus, Socratem quidem audivit, ſed voluptatis patrocinium ſuſcepit. Vide i. 41. 10. Nec vero jungenda ſunt *ab Ariſtippo nominati*: ſed *ab Ariſtippo* eſt accipiendum, quemadmodum *a Platone* in illis pro Muren. c. 30. "Noſtri illi a Platone et Ariſtotele, moderati homines et temperati aiunt, apud ſapientem valere aliquando gratiam." Extrinſecus adſumere poſſis *profecti*, quod alibi videmus adjici. Ut, de Leg. iii. 6. "Heraclideſque Ponticus, profectus ab eodem Platone."

Annicerii.] Vel *Annicerei*, utrumque recte. Nam Ἀννικέριοι vocantur. Hujus ſectæ conditor fuit *Anniceris*, Ἀννίκερις, quintus in ſchola Cyrenaica ab Ariſtippo: qui Platonem a Dionyſio tyranno venditum redemit. Omnia quidem cum ceteris Cyrenaicis ad voluptatem referebant, ſed relinquebant tamen in vita amicitiam et gratiam, parentum reverentiam, bene de patria merendi ſtudium.

Philoſophi nominati.] Si codex aliquis addiceret, utrumque, certe poſterius, vocabulum ejiceremus.

Quibus obſoletis.] Nam poſt Epicurum Cyrenaicorum nomen uſurpari deſiit.

Ejuſdem fere adjutor.] Diſſenſit enim in nonnullis. Vide Diog. Laert. ii. 89.

4. *Viris equiſque.*] Non *cum his viris equiſque* conjunges, illius exemplo, qui *cum his viris equiſque* interpretaretur *cum his Centauris*; ſed *cum his decer-*

eri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modo utilitas, ſed vita omnis beata, 5
corporis firma conſtitutione, ejuſque conſtitutionis ſpe explorata, ut a Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certe hæc utilitas, et quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabi- 6
tur? An, ut conquirat undique ſuavitates? Quam miſer virtutis famulatus, ſervientis vo- 7
luptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil iſto eſſe jucundius: quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud 8
eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborumque contemtio? Quamvis enim 9
multis locis dicat Epicurus, ſicuti dicit, ſatis fortiter de dolore: tamen non id ſpectandum

tandum eſt, idque *viris equiſque*, i. e. collectis viribus, ſumma vi: quo proverbio Cicero ſæpe uſus eſt.

5. *Ejuſque conſtitutionis ſpe explorata.*] Tuſc. ii. 6. "Metrodorus quidem perfecte eum beatum putat, cui corpus bene conſtitutum ſit, et exploratum ita ſemper fore. Quis autem eſt iſte, cui id exploratum poſſit eſſe?"

A Metrodoro.] Epicuri diſcipulo.

Et quidem ſumma.] Quamvis ex eorum opinione ſumma ſit. Summum enim bonum poſitum putabant in corporis conſtitutione, quæ ab omni doloris ſenſu ac metu abeſſet.

6. *Ubi primum prudentiæ.*] Finem prudentiæ hic ſignificat, in proximâ officium.

7. *Intelligenter.*] *Intelligenter legit voluptates*, qui a ſalutaribus noxias, a magnis parvas, a diuturnis breves ſecernit.

9. *Sicuti dicit.*] Verbum *dicere* ſæpius hic iterat Cicero: nec id præter morem ſuum.

Non id ſpectandum eſt.] Non minus eleganter Cicero dixit *non id ſpectandum eſt, quid* cet. quam ſi dixiſſet *non illud ſpectandum eſt, quid.* In Vatin. c. 12. "Atque illud etiam ſcire ex te cupio, quo conſilio, aut qua mente feceris." Plaut. Amph. iv. 2. 5. "Sceleſte, at etiam quid velim, id tu me rogas?"

eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, ſi illum audiam de continentia et temperantia, dicit ille quidem multa multis locis; ſed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? Eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiverſantur. Prudentiam introducunt, ſcientiam ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt. Dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri.

Bona voluptate terminaverit.] Cic. de Fin. i. 11. "Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari ſummam voluptatem." Idem eſt *finire* paullo poſt n. 13. Summum bonum ab Epicuro in voluptate, ſummam malum in dolore poni dicit.

Ut ſi illum audiam.] *Ut* eſt, veluti, ſicut.

Aqua hæret.] Expedire ſe nequit, laborat explicandæ ſententiæ ſuæ difficultate. Tranſlatum vel a clepſydris, vel ab incilibus et aquarum derivationibus, quarum curſus obſtruitur.

10. *Libidinum inimica.*] Vide cap. xxv. 10.

11. *In his tribus generibus.*] In his tribus virtutibus, prudentia, fortitudine, temperantia, ſatis callide ſubterfugiunt eluduntque adverſarios, dum eas ſuis decretis utcumque accommodant. Exemplum habes lib. i. de Fin. c. 9. ſeqq. ubi Torquatus, Epicureus, cum voluptate virtutis præcepta conciliat.

12. *Expediunt.*] Excogitant aliquam fortitudinem cum voluptate copulatam, eique munus ſuum aſſignant.

13. *Illi quidem.*] Vide i. 27. 9.

Doloris detractione finiri.] Ubi dolor detractus ſit, *finiri* (ter-

Juſtitia vacillat, vel jacet potius, omneſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur et in ſocietate generis humani. Neque enim boni- 14
tas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus quam amicitia; ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut 15
utilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria, ſic omnem voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis repre- 16
hendendos Calliphonem et Dinomachum judico, qui ſe diremturos controverſiam putaverunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulaviſſent. Non re- 17
cipit iſtam conjunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. Nec vero finis bonorum, [et malorum]

minari, ἐρίζεσθαι) voluptatem, neque *creſcere* amplius, ſed *variari*. Vide De Finib. i. 11. ii. 3.

Vacillat.] Non tam labat, quam tota jacet.

Quæ in communitate cernuntur.] Quæ in conſervanda vitæ communitate munus ſuum præſtant, quas paullo poſt nominat.

15. *Conferamus igitur in pauca.*] Quæ multis verbis diſputavimus, paucis complectemur.

16. *Calliphonem et Dinomachum.*] Qui nec Epicureis nec Stoicis plane adſenſi, ſummum bonum in virtute cum voluptate conjuncta poſuerunt. Ex Calliphontis enim ſententia voluptatis quidem cauſſa acceſſit virtus: procedente vero tempore, cum ſuam vidiſſet (virtus) pulchritudinem, effecit, ut principio, hoc eſt, voluptati eſſet honore æqualis. Quemadmodum apud Terentium a rectis *Antipho* et *Cteſipho*, *Antiphonem* et *Cteſiphonem* legimus: ita Latini non ſolum a recto caſu *Calliphon*, obliquos *Calliphontis*, *Calliphonti*; ſed etiam a *Callipho*, *Calliphonis*, et ſimiliter caſus reliquos, formaverunt.

17. *Finis bonorum et malorum.*] Duo verba, *et malorum*, ab homine non ſatis intelligente acceſſerunt. Si Cicero de utroque loqueretur, *fines* dixiſſet, non *finem*. Ita enim ſemper ſolet.

qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimillimis rebus
18 miſceri et temperari poteſt. Sed de hoc (magna enim res eſt) alio loco pluribus. Nunc ad pro-
19 poſitum. Quem ad modum igitur, ſi quando ea, quæ videtur utilitas, honeſtati repugnat, di-
20 judicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. Sin autem ſpeciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate con-
21 junctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe non nihil, utilitatis certe nihil habebit.

22 Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum; ſed perinde erit, ut acceperis. Quamquam hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios tamquam hoſpites erunt
23 recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me e medio curſu clara voce patria revocaſſet) aliquando

22. *Perinde erit, ut acceperis.*] Tanti erit, quanti illud facies.

Quamquam.] Conjunctionem *quamquam* abſolute poſitam, plane eleganter particula *ſed* ſubſequitur. Vide c. 9. n. 7.

Tamquam hoſpites.] Cratippi commentariis primum locum concedit, ſuis ſecundum tribui vult. *Commentarii* ſunt, in quibus Cratippus auditores ſuos de philoſophia erudiebat: quibus *hypomnemata* accedebant, de quibus Cicero Fil. Epiſt. xvi. 21. extr.

23. *Patria revocaſſet.*] Cæſare idibus Martiis a. 709. interfecto Brutus et Caſſius metu plebis urbe ceſſerant, et initio Aprilis Cicero, qui circa calendas Junias Romam redire volebat, ut calendis in ſenatu adeſſet. Sed cum coſ. Antonius peragratis veteranorum coloniis, Romam ſtipatus armis rediiſſet, ſenatores diffugerunt. Cicero igitur a re p. vi prohibitus iter in Græciam ſuſcepit, ea tamen mente, ut calendis Januariis, quibus Hirtius et Panſa conſulatum erant inituri, Romæ adeſſet. E medio curſu (Syracuſis jam profectum venti ad Italicum littus retulerant) revocatus a Rheginis eſt, ſummam ſpem nunciantibus, fore, ut Antonius urbe cede-

me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox eſt mea, tribues his temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc 24
ſcientiæ genere gaudere, tum et præſens tecum prope diem, ut ſpero, et dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, 25
eſſe te quidem mihi cariſſimum; ſed multo fore cariorem, ſi talibus monumentis præceptiſque lætabere.

ret, Caſſius et Brutus reverterentur. Addebant, Ciceronem deſiderari. Tum pridie cal. ſept. Romam venit, ſumma omnium lætitia exceptus. Paucis diebus poſt in ſenatu Philippicam primam habuit. Vide Fra. Fabricii hiſtor. Cic. Extremis ejuſdem anni menſibus libros de Officiis abſolviſſe creditur.

24. *Ut ſpero.*] Sed non ſine magno metu, qui non vanus fuit. Periit enim anno proximo.

25. *Talibus monumentis præceptiſque.*] *Monumenta* ſunt libri, paterni amoris teſtes, quibus *præcepta* filio ſalutaria continentur.

CICERONIS

LIBRI DE OFFICIIS

ED. PEARCE,

EMENDATI A JO. TOUPIO.

CICERONIS

LIBRI DE OFFICIIS

ED. PEARCE,

EMENDATI A JO. TOUPIO.

P. 8, 2. pronunciare] Græci, *ἀπαγγέλλειν*, Latini, *narrare.*

P. 10. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque ſuis commodis, non honeſtate metitur; hic, ſi ſibi ipſe conſentiat, et non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere *poſſit*, nec juſtitiam, nec liberalitatem: fortis vero, dolorem ſummum malum judicans; aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo *poteſt.*] Legendum, *colere poteſt*, ut infra, *nullo modo poteſt.* Quamquam ſcio Ciceronem ita eſſe locutum p. 11. *Hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere.* Quare forſan utrumque bonum; illud tamen perſpicuum magis.

P. 14. ult. Atque ea ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe *definiant;* medium autem officium id eſſe dicant] Cl. Pearcius uncinis includit *τὸ definiant;* idque recte: ſed retrahenda eſt vox, *dicant.* Atque ita legend. *id perfectum officium eſſe dicant, medium autem officium id eſſe, quod* &c. Ceterum quæ præcedunt ita legenda cenſeo. *Perfectum officium, rectum opinor vocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem commune, quod κοινὸν vocant.* id eſt, hoc ſcil. *medium,* commune vocemus, quod

P. 102, 11. quamvis graviter offendat] Sententia nulla erit, nisi legas *quemvis*. Sed, opinor, altius latet ulcus, quod sine MSS. non facile erit sanare.

P. 103, 14. altitudo animi] βαθύτης, cui infra p. 105. opponit *levitatem*. Sallust. Jugurth. de Sylla, *Ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis*. Cicero Epist. Famil. 3, 10. *Gravitas et animi altitudo*. Non. Marcell. *Exercere, exagitare*. *M. Tullius de Offic. lib.* 1. *Exercendâ etiam est facilitas et altitudo animi*. Inepte Nonius, neque enim *exercenda est exagitanda*. Sed vulgatam lectionem stabilit. Autor Libelli περὶ ἀρετῶν p. 30. βάθος ψυχῆς, Suidas v. Κόπτω. Cicero Orat. Partition. p. 299. Stobæus, p. 472. βαθύτητα καὶ διαγωγίαν. Valesc. ad Polyb. p. 366.

P. 104, 11. accedit] Leg. *accedet*—tenebit: sed p. 115. *si sequimur* ducem, nunquam *aberrabimus*. For. *si sequemur*.

P. 105. legum similes] Seneca de Ira, cap. 16. Procedam in tribunal—*vultu legis*.

P. 116, 9. nec vero agere quidquam, cujus non possit] MSS. Bodl. et Groning. *possis*. Lege, *nec vero agere quidquam decet, cujus non possis*. Omnino legend. *decet*: de *decoro* enim hic agit Cicero. Supra p. 110. *Agere quod agas considerate—decet*.

P. 117, 10. iratorum *aut*] Scribe, *et*.

Ib. 14. ad officii formam] F. *normam*.

P. 118, 2. somno et quietibus cæteris] Hinc forsan emendand. Sallust. in Catilin. *Namque animus impurus diis hominibusque infestus neque vigiliis neque quietibus cæteris sedari poterat*. Forsan legend. *neque vigiliis neque somno et quietibus cæteris*.

P. 119, ult. ne nimis omnia profundamus] Lege, *ne nimis in ludicra profundamur*, vel f. *nimis omnia profundamus*.

P. 121, 10. quæ sit in natura excellentia] Imo legend. *in nostra natura*. Simile mendum infra, p. 127.

P. 125, ult. alium quemque] F. *alium quidem* vel *quoque*. Mox lege, *ut nec Xenocratem.*

P. 127, 10. nos ſtudia noſtræ naturæ] Legend. *nos ſtudia noſtra noſtræ naturæ.* Infra lego, *quare ſit decorum*, non, *quale.*

P. 135, 6. major rei cura adhibenda] Legend. *major ei*, vel, *ei rei*, cum Grævio aliiſque. Sic p. 294. *adjunctam ei rei.*

P. 135, ult. ut fortuna nonnunquam] Edit. Rom. cum MSS. nonnullis, *quam fortuna; non ut*: unde lego certiſſime, *quam fortuna; non ut fortuna nunquam, tanquam ipſa mortalis cum immortali, cum natura pugnare videatur*, i. e. *non ita quia fortuna nonnunquam &c.*: ſenſus apertiſſimus.

P. 140, 3. civium, peregrinorum] Ita legend. Cicero p. 165. *habere delectum civis et peregrini.*

P. 142, pen. nec orationis obſcœnitas] Corrigunt *oratio obſcœnitate*: quod vulgatæ lectioni longe præſtat. Mihi vero ſemper vox excidiſſe viſa eſt. Lego, *nec appellatio orationis obſcœnitate.* Supra Cicero, *eas neque partes neque earum uſus ſuis nominibus appellant.* Et infra, *nominibus appellemus ſuis.*

P. 148. Sed diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri.] Pearcius, *dicentium.* Quod ſpecie verum; ſed nil mutandum. Senſus: Sed magiſtri inveniuntur non niſi ſtudiis diſcentium, eorum qui diſcere volent; ſed qui huic ſermoni ſtudeant, vel ſermonem diſcant, nulli ſunt; quare nulli magiſtri.

P. 151, 7. utcunque aderunt Vulg. *res aderunt.*] Lego, *ut cuique res aderunt.* Sequitur enim, *neque enim omnes iiſdem rebus.* Eleganter dixit, *ut cuique res aderunt, ut cuique erit conveniens niſi pro tempore et re nata.*

P. 152, 5. id agendum etiam eſt] Legend. ſine dubio: *id agendum tamen eſt.* Reſpicit ea quæ præcedunt. *Objurgationes etiam nonnunquam incidunt neceſſariæ—gravitate acriore: id agendum tamen eſt.* Ita legend. et diſtinguendum.

P. 152, 7. ad urendum et secandum] Lego, ad urendum et secandum medici: sic supra p. 97. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter aegrotantes leniter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur.

P. 155. O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino] Scribe, ut salvum sit metrum, *dispari nunc dominare domino*. Est versus Trochaicus.

P. 159, 18. in oratione constanti] Leg. *constantia*, i. e. *congruentia*. Horat. *Et sibi constet*. Vide omnino p. 294.

P. 161, 13. vel multo etiam magis] Legend. idque multo. Quod verum unice.

P. 164, 3. Cynicorum vero ratio est forte ejicienda] Lego, *Cynicorum vero ratio*. Nihil verius. Sed *infra, tota ratio largitionum*, p. 239.

P. 175, 2. quæ ad victum cultumque pertinent] Leg. *pertinerent—suppeditarentur*.

P. 176, 18. quod teneatur hominum societate] Leg. *quo contineatur hominum societas*. Supra p. 30. *De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitæ quasi communitas continetur*. Vid. et p. 286, 325. Sed forsan nihil mutandum. Cicero Tuscul. Quæst. 1, 26. *Jus hominum quod situm est in generis humani societate*. Sed prius placet.

P. 183, 15. si autem] Scribe, *sin autem*.

P. 184, 10. nec habeat unquam] Lego, *usquam*.

P. 187, 14. ut alia ejusdem generis] Leg. *et alia*.

P. 190, 17. Quid enim ægris subveniret] Lego, *Qui enim ægris subveniretur?* Sic p. 227. *Si quando accidit ut ei subveniatur*. Et p. 232. *cum præsertim nec necessitati subveniatur*.

P. 191, 18. potuisse: utitur] F. *potuisse: sed utitur &c.*

P. 192, 2. collectis ceteris causis] Lego, *casibus*. Sic p. 195. Hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet; primum ab inanimis procellas, &c.

P. 198, 6. periſſe expetit] Leg. *periſſe*, aliter non ſubibit verſus. Eſt enim Troch. Catalect.

P. 201, 9. nec eum fefellit] Scilicet, *animus*. Ea ellíptica locutio, qua alibi utitur Cicero: male Cl. Pearsius. Sic Græci, Ariſtæn. p. 52. Ed Pauw. μετὰ γὰρ τὴν ἐμὴν, ubi ſubaud. ἡμέραν. Interpres non intellexit. Utitur et Ælian. in variis.

P. 204, 2. uno calamitatis *jure*] F. *ictu*.

P. 209, 17. juſtis autem et fidis] Iſtud *fidis* nullum locum hic habet; forſan legend. *provisis*.

P. 211, 5. ad gloriam pertinent] Leg. *erat—pertinerent*.

Ib. 9. animadverterunt] Leg. cum MS. Groning. *animadvertunt*, vel *animadverterint*. Vid. Bentleium ad Tuſc. ubi reponit, *viderint* pro *viderunt*.

P. 212. animi a virtute.;] Leg. *nimis a virtute*; ſic mox *præter modum—vehementiſſime permovent*. Simile mendum ſupra p. 84.

P. 217, ult. quanquam] Ita recte. Quanquam haud ita elaborandum eſt in gloria quærenda et collocanda, cum præclare Socrates, &c. Male Chapmannus legit, *quamobrem*. vid. infra, p. 340.

P. 242. multum volunt, per] Delenda diſtinctio. Senſus eſt: *qui volunt honeſte poſſe multum valere*. Videomnino p. 284. ubi ſimilis locutio.

P. 242. Cimonem *Athenis etiam* in ſuos] Leg. *Cimonem Athenienſem in ſuos*. Et ſic Theopompus, unde hæc deſumpta ſunt. Κίμωνα Ἀθηναῖον. nullus locus τῇ *etiam*: probant ſequentia.

P. 247, 12. *putat*] Leg. *putat; et non male*.

P. 249. modo ne adjuvent] Leg. *modo ne male adjuvent*. Sequentia probant.

P. 250. ult. magna largitio] F. *nimia* larg.

P. 251, pen. non eſſe in civitate] Fruſtra hæc ſollicitant viri docti. Dixit Philippus; *non eſſe in civitate duo millia hominum qui rem haberent, illoque longe maximum civium*

partem esse indigentem, et qui aliorum opibus sustentari deberent.

P. 257. suæ rei cujusque] Leg. cum MSS. *cuique.* Alterum ne Latinum est.

P. 261. ut persuaderent] Recte Vulg. *ut persuaderet aliis.* Vide Syntaxin: *perfecitque ut persuaderet:* nihil verius.

P. 262, 9. habitent gratis] F. *an habites.*

P. 266. sed utilitatum] Leg. *sed et* ut.

P. 288, 2. sed et multo pejora] Legend. *multo magis illa pejora,* scil. *fugienda.*

Ib. 14. una continemur] Leg. *una continemur omnes, et eadem lege naturæ.*

P. 289, 12. quæ vacent justitia] Recte Cl. Pearcius, *quia vacat* justitia: *quæ, qua* et *quia* sæpe confunduntur. Vide nos ad Cicer. Nat. Deor. p. 90. Spartian. p. 602. ubi legend. *quia omen.* MS. P. *quæ.*

P. 290, 8. sed communis] Leg. sed *et* communis.

P. 294, 14. omni pondere] Leg. *omnino* pondere.

P. 297, 5. sustulit quos] Leg. *sustulitque quos.*

P. 303, antep. disturbatione nostri] Recte opinor Sayus, *a nostris,* vel *nostris;* sic p. 46. ex emendat. nostra, *peccatur illi,* non *ille.*

P. 311, antep. Rhodius] Imo, *Rhodios,* ut alii. Sic supra, p. 307. *celaturus Rhodios non sit.*

P. 317, ult. ne quicquam] Ennii verba, quæ ita digesunt,

—— *Qui ipsus sibi*
Sapiens prodesse non quit, nec quicquam sapit.

Sed versus est Trochaicus, atque ita legendus:

Qui ipse sibi sapiens nequit prodesse, nec quicquam sapit.

Ut *sibi* sit μονοσυλλ. ut *mihi, tibi,* Planco, Terentio, aliis. Vide Cicer. Famil. Epist. vii. 6. Euripides,

μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.

P. 318. de officiis scripsit Q. Tuberoni] Leg. *inscripsit.* Vid. Bentl. ad Tuscul. p. 78.

P. 337. Euripides] Nil mutandum cum Pearcio: vid. Longini fragment. p. 268. Ed. Pearce.

P. 340. quanquam id quidem] Hæc a præcedente capite non erant divellenda. Nil opus emendatione Chapmanni, *quamobrem*, ut nec ſupra, p. 217.

P. 343. quam cum utilem] Leg. *quam cum æquam eſſe diceret, non eſſe utilem fateretur*. Nihil certius.

Ib. ult. utilitate, ut putat,—dirigit] Nihil fœdius hac lectione. Imo, *utilitas ut putat, dirigit*, dicendum potius. Sed legend. ut vulg. *utilitate putat dirigi*, deleto *ut*.

P. 344, 4. ducit humanitatis] Leg. *humanitas*: nam quid ſit, *res humanitatis*, neſcio.

Ib. 7. eripietne ſuum] Leg. *ſuam, tabulam* ſcilicet.

P. 346, 5. non ea] Senſus: non ea intelligo, quæ, &c. Quare delenda interrogationis nota poſt *ebriofum*.

P. 348, ult. ante quam conſtitit] Leg. *ante quam deſtitit*. Vide Marklandi Crit. Epiſt. p. 23.

P. 353, ult. domi ſuæ] Daviſ. ad Tuſcul. p. 43. legit, *domuis ſuæ*. Sed legendum potius ex MSS. *domui ſuæ*. Vid. infra in Addendis, p. 353.

P. 354, 3. utilia?] For. *utilia? utilia quæ cenſes, &c.*

P. 357. fregiſti fidem] Verſus Accii ita digerendi et legendi;

A.——*fregiſti fidem.*

B. *Neque dedi neque do infideli cuiquam fidem.*

ita ut duæ perſonæ loquantur. Vide infra, p. 360.

P. 360. neque do fidem] MSS. nonnulli *fidem* non habent; alii exhibent, ſed non ſuo loco. Legendum omnino ut ſupra monui.

P. 365, 8. quod exhiberi] Legend. ſententia poſtulante, cum MS. *exhibere*.

P. 369, 8. atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Annicerii philoſophi nominati] Leg. *atque ab Anniceride Annicerii*. Neque enim Annicerii ab Ariſtippo nominati ſunt.

ADDENDA.

P. 140. jura deſcribere] Male interpretatur Pearcius. Cicero de Legib. 2, 5. *Ex quo intelligi par eſt eos qui pernitioſa et injuſta populis juſſa deſcripſerint, cum contra fecerint quam polliciti profeſſique ſint, quidvis potius tuliſſe quam leges.* An legendum, *injuſſa populis jura?*

P. 119. ne nimis omnia profundamus] For. legend. *ne mimis*, i. e. *ludis ſcenicis.* vel for. *ne nimis pniam*, i. e. *pecuniam.* vid. p. 230. Sed p. 27. *nimis magnam.* vide infra.

P. 233. inveteraſſe etiam bonis temporibus] Vereor ut hoc probum ſit et Latinum. *Cum ſeculis inveterare*, dixit Cicero N. Deor. 2, 2. Quare lego potius cum vulg. *inveteraſſe etiam a bonis temporibus*, i. e. *huc uſque a bonis temporibus duraſſe.*

P. 301. deum—teſtem] Nihil muta. Sic p. 364, *deo teſte.*

P. 353. domi ſuæ] Davif. ad Tuſc. (ut dixi) legit *domuis ſuæ.* Sed legend. ex MS. *domui.* Cicero Tuſc. p. 42. *alienæ domui.* Ubi legend. potius, *in corpore inſit, tanquam in aliena domu.* Quod magis Ciceronianum.

P. 119. ne nimis omnia profundamus] Leg. ſine dubio, *ne mimis omnia p.* vel ne mimis pmonia, i. e. *patrimonia.* Vopiſcus in Carino, p. 864, *ne patrimonia ſua, proſcriptis legitimis hæredibus, mimis et balatronibus deputarent.*

Lib. 2. cap. 30. quicquid utile, idem ſit honeſtum.] Vide nos ad Julian. or. 1. p. 62.

P. 64. ſimulacra virtutis] Syneſ. Epiſt. p. 312. *ἀνάθεμα ἀρετῆς εἰκὼ*, ita legend. vulg. *εἶναι.*

INDEX

RERUM ET VERBORUM.

INDEX

RERUM ET VERBORUM.

Numerus primus Librum, ſecundus Caput, tertius Sectionem notat.

A.

ABDERE. abdimus nos. iii. 1, 8.
abduci a rebus gerendis. i. 6, 6.
abeſſe a natura ferarum. i. 16, 4. a ſpe conſulatus. iii. 20, 1.
abhorrens a litibus. ii. 18, 10. ab aurium approbatione. i. 35, 8.
abjicere obedientiam. i. 29, 3. abjecta cunctatione. i. 21, 7.
abrogare alicui imperium. iii. 10, 2.
abſolvere operis partem. iii. 2, 14. abſolutum officium. iii. 3, 11.
abſtinentia. ii. 22, 1. abſtinentes, oculi, manus. i. 40, 8. abſtinens fuit Africanus. ii. 23, 4. abſtinere injuria. iii. 17, 14.
abſtrahi a ſolitudine. iii. 1, 11.
abundare præceptis philoſophiæ. i. 1, 1. bellicis laudibus. i. 22, 14. rebus. i. 3, 7. omnibus copiis. iii. 5, 4.
Academia. iii. 4, 15. Academici. ii. 2, 16. iii. 4, 15. Academicæ quæſtiones Tullii. ii. 2, 16.
accedere ad rem gerendam. i. 21, 7. ad remp. i. 44, 4. accefferunt manus, et ars. ii. 3, 13. accedimus proxime. iii. 1, 3. accedit eodem. iii. 2, 14.
accipere injuriam. i. 11, 1. beneficium. ii. 20, 6. dona ii. 21, 1. rem. ii. 22, 7. pecuniam. ii. 23, 8. calamitatem. iii. 11, 6. 26, 8. acceptorum beneficiorum delectus habendi. i. 15, 9. accepta rogatione. iii. 30, 3. accepta lex non eſt. *ibid.*
Accius. iii. 21, 12. 28, 7.
accommodare ſe ad &c. i. 4, 3. 21, 2. orationem ad opinionem communem. ii. 10, 2. tempus orandæ litis. iii. 10, 11. accommodamus perſonam nobiſmet ipſi. i. 32, 1. accommodatum ad hominum conſociationem. i. 28, 9. ad naturam. *ibid.* ad facultates. ii. 15, 13. ad obſtringendos homines. ii. 19, 6. accommodatiſſimæ ſibi fabulæ. i. 21, 2.
accuſare aliquem, quando oporteat. ii. 14, 9.
acerbus in exigendo. ii. 18. 10. acerbe ſeverus. iii. 31, 11.
Acilius hiſtoricus. iii. 32, 9.

acriores morſus. ii. 7, 9. acer judex bonorum &c. i. 31, 10.
actio omnes vacet temeritate &c. i. 29, 5. actionis locus. i. 40, 2. tempus opportunum. *ibid.* actionum ordo. i. 40, 1. concentus. *ibid.* actiones, i. e. orationes. ii. 1, 7. actio rerum cognitioni anteponenda. i. 43, 9. 44, 12. 45, 1. in omni actione tria tenenda. i. 39, 10. actiones rerum. i. 24, 6. 43, 8.
acuere aliquem. iii. 1, 3.
acutiſſime videre rationem. i. 5, 4. cogitare. i. 44, 6. acutiſſimus homo. iii. 12, 5.
addere ſibi paucos dies ad dictaturam. iii. 31, 5.
addictus morti. iii. 10, 16.
addubitare in re aliqua. iii. 4, 9. addubitata re. i. 24, 5.
adducere aliquem in invidiam. iii. 20, 2. adducuntur plerique, ut &c. i. 8, 5. adductus temporibus. i. 13, 1. adducta res in judicium. iii. 16, 9.
adhæreſcere juſtitiæ, honeſtati. i. 25, 5.
adhibere tempus et diligentiam ad &c. i. 6, 3. doctos homines ad &c. i. 41, 6. modum et ordinem rebus. i. 5, 6. orationes vanitatem. iii. 14, 1. periculoſas curationes morbis. i. 24, 2. reverentiam optimi cujuſque. i. 28, 6. dignitatis diligentiam. i. 39, 1. ſeveritatem, leporem. i. 37, 12. ſolertiam agendi. i. 44, 7. Deum teſtem. iii. 10, 12. quædam tormenta. iii. 9, 9. vim alicui. i. 30, 8. adhibuit in concilium &c. ii. 23, 9. adhibere collegium prætorum. iii. 20, 3. adhibendus auctor Themiſtocles. ii. 20, 10. adhibita correctione. iii. 2, 8.
adigere aliquem arbitrum. iii. 16, 5.
adimuntur alicui pecuniæ. ii. 22, 9.
adipiſci caritatem. ii. 8, 17. gloriam. ii. 13, 1. 15, 1. omnia ampliſſima. ii. 17, 6. honores. *ibid.* utilitates. ii. 5, 3.
adire pericula. i. 19, 13. 24, 4. hæreditatem. iii. 24, 4.
aditus, *Partic.* i. 19, 13.
adjudicavit populo Rom. i. 10, 11.
adjungere res futuras præſentibus. i. 4, 3. acceſſionem ædibus. i. 39, 3. animos ad &c. ii. 5, 8. adjuncto vero, ut &c. ii. 12, 5.
adjuvare aliquem. ii. 20, 12. remp. &c. conſilio. i. 34, 5. ad aliquid. ii. 8, 21. in rebus. ii. 9, 1. injuriam. iii. 18, 7. adjuvari pecunia. ii. 23, 8.
adjutor conſiliorum. iii. 10, 2. ſententiæ. iii. 33, 3.
adjumenta hominum. ii. 5, 2. 11, 5. rerum gerendarum. i. 21, 7. adjumentum afferre alicui. i. 1, 2.
adminiculis. iii. 7, 8.
adminiſtrare remp. i. 25, 6. ii. 21, 5.
adminiſtratione hominum uti. ii. 3, 13.
admirabilitatem facere. ii. 11, 1.
admirantur homines ea omnia, quæ &c. ii. 10, 6. admiratus eorum fidem. iii. 10, 17. admiratione affici. ii. 10, 10. admiratio divitiarum. ii. 30, 11. admiratio hominum (ſenſu alio). ii. 10, 5. audientium. ii. 19, 7.

admirari *pro* mirari. ii. 16, 6.
admittere facinus. iii. 25, 4.
admodum adoleſcens. ii. 13, 13.
admonebat me res, ut &c. ii. 19, 10. admonitionem deſiderare. i. 40, 10.
admoventur dolorum faces, ii. 10, 11.
adoleſcentiæ inſcitia ſenum prudentia regenda. i. 34, 2. a libidinibus arcenda &c. *ibid.* in ea eſt max. imbecillitas conſilii. i. 32, 9. ei favetur. ii, 13, 4. adoleſcentis eſt majores natu vereri, f. 34, 2.
adſcribere aliquem in amicitiam. iii. 19, 17.
advehere frumentum Rhodum. iii. 12, 3.
adverſus aliquem ſervare officium. i, 11, 1. hoſtem æterna auctoritas. i. 12, 2. infimos ſervanda juſtitia. i. 13, 9. homines ſe gerere. i. 28, 4.
advertere animum. ii, 19, 12.
adulari non ſinemus. i. 26, 7.
adulterini nummi. iii. 23, 9.
advocatus alicui venire in rem præſentem. i. 10, 6.
aduebat ſibi capillum. ii. 7, 12.
Æacus juſtus. i. 28, 2.
ædes peſtilentes, male materiatæ &c. iii. 13, 3.
ædificandi deſcriptio. i. 39, 1. modus. *ibid.*
ædilitatis prætermiſſio. ii. 17, 1. ſplendor. ii. 16, 10.
ædilitium maximum munus. ii. 16, 11.
Ægina. iii. 11, 2. Æginetæ. *ibid.* 1.
æquabile genus orationis. i. 1, 5. jus. ii. 12, 3. æquabilis partitio. ii. 11, 11. æquabilitas juris. i. 25, 9. in omni vita. i. 26, 2. univerſæ vitæ, &c. i. 31, 4. æquabiliter diſpartire. ii. 11, 9.
æqualis alicujus. iii, 1, 1.
æquatio bonorum. ii. 21, 7.
æquarunt ſe illis. i. 1, 5.
æquitas lucet ipſa per ſe. i. 9, 8. juſtitiæ maxime propria. i. 19, 8. tollitur omnis ſi &c. ii. 22, 9. belli. i. 11, 9. judiciorum et juris. ii. 24, 6.
æquus et facilis. ii. 18, 10. æquius, melius. iii. 15, 3.
ærarii tenuitas. ii. 21, 4. in ærariis relinquere. i. 13, 3.
æs alienum ſuſcipere. ii. 16, 3. diſſolvere. ii. 24, 4. ne ſit in repub. ii, 24. 1. Coſ. Ciceronę erat maximum. *ibid.*
Æſopus. i. 31, 11.
affabilitas ſermonis. ii. 14, 1.
afferre adjumentum alicui. i. 1, 2. in medium communes utilitates. i. 7, 5. manum ſocio. *ibid.* 8. aliquid ad utilitatem communem. i. 16, 8. 44, 5. conſulatum in ſuam domum. i. 39, 3. manus alienis bonis. ii. 15, 11. opinionem populo. ii. 13, 11. conſulatus repulſam. ii. 17, 1. ſinem tributorum. ii. 22, 2. languorem alicui. iii, 1, 2. utilitatem reip. iii. 6, 11. ſpeciem utilitatis, iii. 8, 1. conſilium. iii. 11, 10. aliquid contra alium. iii. 31, 8.
affici incommodo. i. 7, 9. admiratione. ii. 10, 5. in juriis. ii. 11, 6. laude. ii. 13, 13. afficere pœna. ii. 5, 8. beneficiis. ii. 18, 6. affectus animo. i. 20, 2. honore, imperio. i. 41, 12. corpus ita afficiendum eſt, ut &c.

i. 23, 1. ſic affecti erimus. iii. 5, 2. affectio animi. iii. 6, 9.
affirmandi arrogantia. ii. 2. 14. affirmatio religioſa. iii. 29, 3. affirmate dici. *ibid.*
afflictis rebus. iii. 32, 7.
Africanus. i. 22, 9. 25, 7. 32, 4. 33, 11. ii. 22, 1. 23, 4. Africani dictum; ut equos &c. i. 26, 5. ſe numquam minus otioſum. &c. iii. 1, 1.
Agamemnon. iii. 25, 4.
ager Arpinas: Tuſculanus. i. 7, 3. Picenus: Sabinus. iii. 18, 6. agros fertiles imitari debemus &c. i. 15, 5. agri cultura. i. 42, 10. agreſtis negligentia. i. 36, 5. agraria lex. ii. 21, 6. res. ii. 21, 3. agrariæ contentiones. ii. 23, 4.
aggrédiar dicere. ii. 1, 2.
Agis Lacedæmoniorum rex. ii. 23, 1.
agitatio mentis. iii. 1, 11.
agere ſuum negotium. i. 9, 5. cauſſam. i. 40, 9. id ut &c. i. 13, 11. 37, 13. ii. 12, 8. 15, 6. iii. 17, 13. vitam in agris. ii. 11, 6. radices. ii. 12, 10. ex occulto: ex inſidiis. i. 30, 13. cum aliquo. ii. 23, 5. iii. 22, 4. ſine inſidiis. iii. 12, 5. augurium. iii. 16, 4. cuniculos ad locum. iii. 23, 7. agitur ex fide bona. iii. 15, 2. bene inter bonos. iii. 15, 4. 20, 3. agendum popularibus verbis. ii. 10, 4. actum eſt vehementer. ii. 24, 3.
Agrigentinorum multitudo. ii. 7, 16.
Ajax. i. 31, 8.
alaaltera exercitus. ii. 13, 7.
alere familiam. iii. 23, 1. exercitum. i. 8, 2.
Alexander Magnus. i. 26, 3.
Alexander Pheræus. ii. 7, 13.
alienum a ſe. i. 9, 7. ab honeſtis actionibus. i. 29, 9. non eſt &c. i. 41, 3. alieniſſimum ab homine. i. 13, 10.
aliud agentes, aliud fimulantes. iii. 14, 11. aliorum judicio multa facienda, &c. i. 41, 8.
allatum, ſc. nuntio. i. 43, 10.
allicere ſtudia hominum ad. ii. 6, 6. multitudinis animos ad. ii. 14, 2. allicit nos ad ſe. i. 17, 8.
altitudo animi. i. 25, 9.
amari a ſubditis, quam metui præſtat. ii. 7, 12. 8, 15.
ambitio miſerrima eſt. i. 25, 6.
amicitia, quæ jucundiſſima. i. 17, 15. ejus uſus varius: *ibid.* in ea ultimum putavit Pythagoras &c. *ibid.* 9. amicitias diffuere; præcidere. i. 33, 8. de amicitia Tullii liber. ii. 9, 1. amicitiæ præceptum. iii. 10, 9.
amici cauſſa non omnia facienda, quæ ipſe velit. iii. 10, 14. amicorum eſſe omnia communia. i. 24, 7.
amittere conſuetudinem &c. ii. 8, 5. remp. *ibid.* agrum. ii. 22, 9. fua. ii. 23, 9. nomen et ſplendorem viri boni. iii. 20, 10. ſocios reip. gerendæ. ii. 1, 5. amiſſo priore ſacramento. i. 11, 11. amiſſio liberorum. iii. 5, 13.
amor in natos naturalis. i. 4, 4. multitudinis. ii. 9, 5. amoris cauſſæ. *ibid.*
amplificatio rei familiaris &c. i. 8, 4. rerum. ii. 5, 6. honoris et gloriæ. ii. 12, 6.
ampla domus. i. 39, 6. am-

pliſſima omnia. ii. 17, 6. amplitudo bonorum. *ibid.* 7. ampliſſima fortuna. ii. 6, 8.
amputantur membra quæ reliquis nocent. iii. 6, 18.
an, pro annon. i. 11, 1. 15, 5. 21, 8. 37, 2.
angi timore. ii. 7, 12.
anguſtus animus. i. 20, 7.
anhelitus moventur. i. 36, 7.
Anien fluvius. iii. 31, 11.
animadverſio contumelia vacet. i. 25, 11. excitanda. i. 29, 5. animadverſores vitiorum. i. 41, 1. animadverſiones cenſorum. iii. 31, 4.
animalia duplicis ordinis ſunt. ii. 3, 8. omnibus naturale eſt ſe tueri, &c. i. 4, 1.
animus bene a natura informatus. &c. i. 4, 6. animi magnitudo vera et ſapiens i. 19, 6. opera majora ſunt, quam corporis. ii. 13, 9. vis atque natura duplex. i. 28, 11. vitia. iii. 5, 15. animoſe vivere. i. 26, 11.
Annicerii Philoſophi. iii. 33, 3.
anquirere aliquid. i. 3, 7. 4, 1. 30, 2. 34, 11. ii. 2, 5.
anteceſſiones. i. 4, 3.
anteire cæteros virtute. ii. 10, 10.
Antigonus. ii. 14, 2.
Antipater Stoicus. ii. 24, 8. iii. 12, 5. 23, 11.
Antipater Caſſandri pater. ii. 14, 2.
Antonius M. Orator. ii. 14, 8. iii. 16, 10.
antiqua domus. i. 39, 7.
antiquari legem paſſus eſt. ii. 21, 6.
antiquius, *pro* prius i. 43, 11.
Apelles. iii. 2, 14.
apertus homo. iii. 13, 12. aperire rem familiarem. ii. 15, 3.
apiſci, ex quo aptum officium. i. 18, 6.
apium examina. i. 44, 7.
Apollinis Pythii oraculum. ii. 22, 7.
ἀποφθέγματα a Catone collecta. i. 29, 11.
apparatus magnifici. i. 8, 3. ludorum venationumque. ii. 16, 2. apparatio munerum. *ib.* 4. apparatum opipare convivium. iii. 14, 5.
appellare aliquem molli nomine. i. 12, 3. milites blando ſermone. ii. 14, 2.
appetere alienum. iii. 5, 7. appetenter agere. i. 10, 10. appetitus rationi obediant. i. 29, 2. 39, 10. contrahendi et ſedandi. i. 29, 5. appetitus voluptatis. i. 30, 3. impellit ad agendum. i. 36, 9. appetitio alieni. iii. 6, 13. applicare ſe ad philoſophiam, &c. i. 32, 3.
apponere in licitatorem. iii. 15, 6.
apta—diſſoluta. i. 35, 10.
aptus ad rem militarem. i. 22, 2. ad naturam. i. 28, 10. ad tuendas opes. ii. 7, 1. apti et accomodati loci. i. 40, 3. apta inter ſe. *ibid.* 6. apte fieri. i. 41, 2. aptior ad claritatem &c. i. 21, 2. aptiſſimum ætati tuæ. i. 2, 1. naturæ hominis. i. 4, 5. 43, 8. 45, 1. ex quo aptum eſt officium. i. 18, 5.
aqua hæret. iii. 33, 9. aquarum ductus. ii. 4, 2. 17, 8. aqua intercus. iii. 24, 2.
Aquillius Ciceronis collega &c. iii. 14, 9. 15, 5. Aquilliana definitio doli mali. iii. 15, 1. Aquillius M. a Fufio accuſatus. ii. 14, 9.
Aratus Sicyonius. ii. 23, 5.

arbitrium rei uxoriæ. iii. 15, 3. arbitria in quibus adderetur ex fide bona. iii. 17, 8.
arcere aliquem e libidinibus. i. 34, 3.
arceſſere aliquem judicio capitis. ii. 14, 13.
archipirata. ii. 11, 6.
architectura. i. 42, 7.
arculæ muliebres. ii. 7, 13.
ardor amoris. i. 15, 3.
Areopagus. i. 22, 6.
argentariam facere. iii. 14, 3.
Arginuſæ. i. 24, 9.
Ariſtippus. i. 41, 10. iii. 33, 3.
Ariſtides. iii. 4, 2. 11, 11. 22, 4.
Ariſto. i. 2, 9.
Ariſtoteles. i. 1, 8. ii. 16, 6. iii. 8, 3.
arma parvi foris, niſi eſt conſilium domi. i. 22, 8. cedant togæ. *ibid.* 10. impia. iii. 1, 4. armis tentata res eſt. ii. 24, 3.
arrogantia fugienda in rebus proſperis. i. 26, 1.
artes quæ honeſtæ. i. 42, 6. voluptatum miniſtræ. *ibid.* quæ in veri veſtigatione verſantur. i. 6, 6. artium multitudo ab hominibus inventa. ii. 4, 6. artes operoſæ. ii. 5, 6.
aſcendere altiorem gradum. ii. 18, 3.
aſſentatoribus non patefaciendæ aures. i. 26, 7. aſſentatores populi. ii. 18, 9.
aſſequi licentiam. i. 41, 10. aliquid boni. ii. 2, 1. facultatem. ii. 6, 1. laudem. ii. 14, 6. ſtudia; odia hominum. ii. 15, 12. officia. iii. 3, 12.
aſſiduitas bellorum. ii. 21, 10.
aſſumere ſibi aliquid. i. 1, 4. iii. 5, 7.
aſtrictus jurejurando. i. 13, 3. aſtringere ſe ſcelere. iii. 4, 12. fidem. iii. 31, 3. aſtringit perjurium fraus. iii. 32, 3.
aſtui non placuerunt veteribus Rom. iii. 16, 11. aſtutiæ tollendæ. iii. 17, 1.
Athenienſes. i. 25, 4. iii. 11, 1. Athenarum onus. iii. 2, 5.
Atilius Sext. iii. 30, 3.
Atreus. i. 28, 2. iii. 29, 12.
attendere. ii. 16, 7. iii. 8, 1. attentius cogitare. i. 40, 9.
attingere naturam humanam. i. 6, 1. virum bonum. i. 15, 2. bellicam rationem. i. 22, 11. cognitionem rerum. i. 44, 1. ſingulos. ii. 21, 1. attingendus erat locus. *ibid.*
avaritiæ etiam ſuſpicio pellatur. ii. 18, 12. 21, 14. teterrimum vitium eſt, præſertim in principibus. ii. 22, 5.
auctoramentum ſervitutis. i. 42, 3.
auctoritas æterna adverſus hoſtem. i. 12, 2.
audacia in multis, in paucis facultas. ii. 19, 7.
avellere aliquem ab errore. iii. 21, 7.
auferre ſpem rei faciendæ. iii. 2, 14. cibum alteri. iii. 6, 8.
augere te ſcientia &c. i. 1, 1. hominum utilitates. i. 44, 1. augere hominem et honeſtare. ii. 6, 8. ſuum munus verbis. ii. 20, 7. remp. agris, &c. ii. 24, 6. ſuum commodum alterius incommodo. iii. 5, 1. ſuas opes &c. aliorum ſpoliis. iii. 5, 4.
augurium agere. iii. 16, 4.

B.

Bardylis latro. ii. 11, 11.
Baſilus M. Minutius. iii. 18, 3.
bellum denuntiare, indicere. i. 11, 9. movere. *ibid.* 11. facere. *ibid.* 5. bellum propter pacem ſuſcipiendum. i. 11, 3. 23, 4. quando juſtum. i. 11, 9. Italicum. ii. 21, 17. Punicum ſecundum. iii. 11, 6. Pyrrhi. iii. 22, 1. Punicum tertium. i. 23, 3. bella quibus imperii gloria propoſita. i. 12, 5. bellorum civilium origo. i. 25, 1. ii. 8, 2. bellicas res. i. 22, 1. ii. 13, 5, bellica ratio. i. 22, 11.
belua, quomodo differt ab homine. i. 4, 3. 30, 1.
benefacta male locata, malefacta. ii. 18, 3.
beneficentia naturæ humanæ accommodata. i. 14, 1. multas habet cautiones. *ibid.* 7. ejus ratio duplex eſt. ii. 15, 2.
beneficium conferre. i. 14, 10. collocare. i. 15, 10. dare. i. 15, 7. 17, 10. accipere. *ibid.* beneficium apud quos potiſſimum collocandum. i. 14, 10. 15, 1. ii. 20, 1. beneficia quæ opera, non largitione dantur. ii. 19, 1. ultro citro data accepta. i. 17, 10. quæ ad remp. pertinent. ii. 21, 1.
beneficus in amicos. i. 14, 4.
benevolentia fidelis vel ad perpetuitatem. ii. 7, 5. non ardore amoris &c. judicari debet. i. 15, 3. ejus officium. *ibid.* ejus tria præcepta. ii. 9, 4. beneficiis capitur. *ibid.*
benigne fit alicui. i. 14, 2. ii. 15, 2.
benignitas quænam reip. utilis. ii. 18, 8. benignitate benignitas tollitur. ii. 15, 3. *vide* beneficentia.
blanditiæ officiorum. iii. 18, 8.
bonitas ſummi cujuſque perfugium omnium. ii. 18, 5. bonus vir quis. ii. 15, 2. iii. 19, 1. nihil cuiquam detrahet. iii. 19, 3. nihil cogitabit mali. *ibid.* bonum virum eſſe ſemper eſt utile &c. iii. 15, 14. bonis viris honeſta, non occulta quæruntur. iii. 9, 4. bonos alios, alios ſapientes exiſtimare, pernicies eſt, iii. 15, 9. boni viri nomen et ſplendor. iii. 20, 10.

C.

Cadere in deliberationem. i. 3, 6. in rationem utilitatis. *ibid.* 7. in quenquam. iii. 20, 9. in noſtram intelligentiam. iii. 4, 5.
Cæſar C. Jul. ii. 14, 9. carpitur et notatur. i. 8, 7. 14, 6. ii. 1, 5. 7, 4. 24, 5. iii. 21, 5.
Cæſar C. L. filius. i. 30, 9.
Caius. *vide* Gracchus, Marius, &c.
calida conſilia. i. 24, 2.
Calipho. iii. 33, 16.
Callicratides Lacedæmoniorum dux. i. 24, 9. 30, 14.
callida interpretatio juris. i. 10, 8.
Calpurnius Lanarius P. iii. 16, 4.
calumnia. i. 10, 8.
Calypſo. i. 31, 8.

campus Rhetorum. i. 18, 9. noſter ſc. Martius. i. 29, 14.
Canius C. iii. 14, 2.
Cannenſis calamitas. iii. 11, 6. pugna iii. 32, 1.
canora vox. i. 37, 6.
cantare in foro. i. 40, 10.
capere ignem ex igne. i. 16, 8. fructus ex aliqua re. ii. 4, 3. conſilium. iii. 10, 2. laudem ex aliqua re. ii. 8, 3. capit eos oblivio. i. 8, 5. capi una domo. i. 17, 5. voluptate. i. 30, 3. ſpe largitionis. ii. 6, 12. benevolentia capitur beneficiis. ii. 9, 4. captus mente. i. 27, 5. uti ne propter te &c. captus fiem. iii. 17, 7. capienda conſuetudo exercitatioque. i. 18, 3.
capitalis injuſtitia. i. 13, 11. oratio. ii. 21, 7. Eteocles. iii. 21, 4.
captivi decem, quos ad ſenatum miſit Hannibal &c. iii. 32, 1.
caput eſt in procuratione negotii &c. ii. 21, 14.
caritas annonæ. ii. 17, 3. iii. 12, 3, 23, 1. hominum. i. 43, 11. patriæ. iii. 27, 4. caritatem quibus rebus adipiſci poſſimus. ii. 8, 17. caritates. i. 17, 12.
Carthago a Romanis deleta. i. 11, 4.
caſtigare aliquem verbis. i. 25, 11. caſtigatio vacet contumelia et ira. i. 25, 11. 38, 3.
Cato. i. 13, 10. 23, 3. 29, 11. 31, 7. ii. 12. iii. 1, 1. 4, 3. 16, 6. 22, 9. 29, 5. Cato Major: liber Ciceronis. i. 42, 10.
Catulus. i. 22, 8. 30, 15. 37, 5.
Caudium. iii. 30, 1.
cavere intemperantiam. i. 34, 4. in jure. ii. 19, 2.
cauponari bellum. i. 12, 6.
cedere poſſeſſionibus. ii. 23, 9. cedant arma togæ &c. i. 22, 10. cedere de ſuo jure. ii. 18, 10. multa multis. ii. 18, 10.
celare Deos hominesque ſi poſſimus nihil tamen avare, &c. faciendum. iii. 9, 9. celare differt a tacere. iii. 12, 8. quid ſit. iii. 13, 1.
celebrationes obire. i. 4, 4.
celeritates nimiæ. i. 36, 7.
cenſorum notiones animadverſioneſque. iii. 31, 4.
cernere vitam ferro. i. 12, 6.
certare cum hoſte armis; venenis. iii. 22, 4. certamen honoris; capitis &c. i. 12, 5.
certum eſt, *pro* deliberatum, decretum. i. 12, 6. ii. 8, 7.
cetarii. i. 42, 6.
chorus virtutum. iii. 33, 2.
Chremes Terentii. i. 9, 7.
Chryſippus. iii. 10, 7.
Cimbri. i. 12, 5.
Cimon. ii. 18, 16.
Circe. i. 31, 8.
circumſcriptio adoleſcentum. iii. 15, 2.
circumſonare aures talibus vocibus debent. iii. 2, 2.
circumveniri potentis opibus. ii. 14, 18, ne circumveniantur tenuiores. ii. 24, 6.
civi aliter contendere. i. 12, 5.
civitates quare conſtitutæ. ii. 21, 8. civitatis divitiæ, ſingulorum facultates ſunt. iii. 15, 11.
civium ratio habenda. iii. 6, 6. civis bonus quis. i. 34, 10. civibus multa inter ſe communia. i. 17, 2.
claret viri gloria. i. 24, 11. clara ſit vox. i. 37, 4.

claudere rem familiarem. ii. 15, 13.
claudicare in officio. i. 33, 3.
Claudius C. Appii f. ii. 16, 11.
Claudius Centumalus T. iii. 16, 4.
clementia nihil laudabilius. i. 25, 8.
Cleombrotus. i. 24, 10.
Clodius P. ii. 17, 4.
Clytæmneſtra. i. 31, 11.
Cnæus. *vide* Pompeius &c.
cœtus metu. i. 10, 7. terrore. iii. 31, 7,
Cocles. i. 18, 9.
coercere aliquos imperio. ii. 7, 6. aliquem morte, &c. iii. 5, 6.
cœtus et celebrationes. i. 4, 4. frequentiaque hominum. iii. 1, 6.
cogitatio verſatur in duobus, i. 6, 7. maxime in vero exquirendo, i. 36, 9. tacita. iii. 1, 11. eloquentiæ cedat. i. 44, 6. cogitata injuria. i. 8, 9.
cognoſcere cauſſas. ii. 23, 9. cognitionem rerum &c. ad beate vivendum neceſſarium ducimus, i. 4, 5. ejus cupiditate omnes trahimur. i. 6, 2. in ea perſequenda duo vitia vitanda. *ibid.*
cohibere motus animi. ii. 5, 8.
colere amicitiam, juſtitiam, liberalitatem. i. 2, 6. officium. *ibid.* virtutem. iii. 3, 7.
Collatinus. iii. 10, 2.
colligata inter ſe. i. 5, 3. colligatio ſocietatis. i. 17, 3.
collocare beneficium. i. 15, 10. ii. 20, 9. ſe totum in cognitione et ſcientia. i. 44, 10. filiam alicui. ii. 20, 10. pecuniam. ii. 25, 7. aliquem in concilio cœleſtium. iii. 5, 10. collocatio filiarum. ii. 16, 3.
color quomodo tuendus. i. 36, 4.
comitas conciliat animos. ii. 14, 1. ſermonis. i. 30, 10.
commoda tueri. i. 43, 8. augere. i. 44, 1.
commovetur amor fama. ii. 9, 5. commovet animos ſpecie ſua. *ibid.* 6. commotus libidine; metu. i. 29, 4.
commune animantium. i. 4, 2. communis cum aliquo fortuna. i. 17, 14. commune officium. i. 3, 4. communitas omnium rerum, i. 16, 5. vitæ. i. 7, i. 14, 10. humana. i. 44, 9. communitatis humanæ principia. i. 16, 2.
comparat ſimilitudines. i. 4, 3. comparatio utilitatum. i. 43, 2. ii. 25, 1.
Comœdia antiqua Atticorum. i. 29, 11.
compendiaria via. ii. 12, 8.
competitor. i. 12, 5.
complecti animo et cogitatione. i. 32, 7.
complicata notio animi. iij. 19, 4.
compoſitio membrorum apta. i. 28, 5.
comprehendit univerſas provincias uno calamitatis jure. ii. 8, 8.
comprimere alicujus conatus. ii. 17, 4.
compunctus notis Threiciis. ii. 7, 13.
conari magna. i. 26, 9.
concedere laudem aliis. i. 21, 3.
concentus actionum. i. 40, 12.
conciliatio generis humani tuenda. i. 41, 13. conciliare

animos. ii. 5, 5. inter ſe homines. i. 16, 3. hominem homini. i. 4, 4.
concipere dedecus. i. 34, 7. jusjurandum verbis, iii. 29. 3.
concludi in exiguum. i. 17, 3.
concrepare digitis. iii. 19, 1.
conditione res fiunt privatæ. i. 7, 3.
condonare debitoribus pecunias creditas. ii. 22, 9.
conducti mercede. ii. 6, 12.
conferre ſermones cum. i. 38, 2. ii. 11, 5. ſtudium &c. in aliquid. i. 6, 6. beneficium in. i. 14, 10. officia in aliquem. i. 14, 10. 15, 6. pecuniam ad. i. 20, 7. pecuniam in. iii. 24, 4. conſilium ad. i. 33, 6. ſe e portu in agros. i. 42, 9. ſe ad ſtudium. ii. 2, 5. aliquam diſcrepantiam in actiones. i. 31, 5. conferebam omnes meas curas in rempublicam. ii. 1, 4. otium ad. i. 44, 4. conferamus in pauca. iii. 33, 15. conferri (*cum Dat.*) i. 22, 7, conferri cum ſtudiis. ii. 2, 5.
conficere negotium. iii. 14, 7. benevolentiam. ii. 11, 4. conficitur communitas ex &c. i. 17, 10. confici fame. iii. 6, 8. confectus angoribus. ii. 1, 5. ſenectute. iii. 27, 3. confecta res eſt vi. i. 22, 9. bella ſunt confilio. i. 23, 3.
confici frigore. iii. 6, 10.
confirmare uſum vitæ. i. 3, 1.
conflari ex quibus rebus conflatur honeſtum. i. 4, 9.
confligere cum aliquo. i. 23, 7. 24, 10.
conformari præceptis. i. 3, 1.
confugere ad imperatorum fidem. i. 11, 7.
confuſa genera, ii. 3, 4. confuſum cum virtute. i. 27, 9. confuſio temporum, ii. 19, 4.
congruere cum virtute. iii. 3, 7.
conjugium, prima ſocietas in conjugio eſt. i. 17, 4.
conjugare amicitiam. i. 17, 15.
conjungere Latina cum Græcis. i. 1, 1. conjunctio hominum. i. 5, 5. fratrum. i. 17, 5. ſanguinis. *ibid.* 6. civium. iii. 5, 6. ordinum. iii. 22, 9. conjuncti familiaritate. i. 17, 7. conjunctum cum virtute. i. 2, 6. conjunctior vanitati. i. 14, 9. conjunctiſſimus. i. 16, 1. conjunctionis appetitus. i. 4, 2.
conniti animo. iii. 2, 6.
connubia et affinitates. i. 17, 6.
conquirere ſuavitates. iii. 33, 6.
conſcendere naves. iii. 11, 8.
conſcientiæ labes, vulnera. iii. 21, 13. conſcius ſibi culpæ. iii. 18, 4.
conſcifcere ſibi mortem. i. 31, 6.
conſcribere edictum. iii. 20, 4.
conſectatrices voluptatis. iii. 33, 10. conſectari opes &c. i. 25, 4. benevolentiam. ii. 15, 6.
conſentaneum alicui dicere. iii. 33. 9. non eſt. i. 20, 6. ſibi. i. 2, 8. hominis excellentiæ, i. 27, 11. naturæ. *ibid.* 12.
conſentire ſibi. i. 2, 6, inter ſe. i. 28, 5.
conſequi ſuum inſtitutum. i. 32, 6. opes. i. 19, 9. gratiam. ii. 22, 11. aliquid commodi. iii. 5, 5. potentiam. iii. 21, 1. ingenii præſtantiam. iii. 1, 3.

conſervare conſtantiam, ordinem. i. 4, 8. honeſtatem et decus. i. 5, 6. fidem. i. 13, 1. officium. i. 18, 4. 39, 10. multitudinem. i. 24, 1. æquabilitatem naturæ. i. 31, 4. jusjurandum. iii. 27, 8.
conſiderate agere. i. 27, 5. conſiderata actio. i. 45, 6.
conſilium perimere. iii. 7, 1. conſilia calida. i. 24, 2.
conſociatio hominum ſervanda. i. 41, 13. vincit cognitionis ſtudium. i. 44, 9.
conſpiratio et conſenſus. ii. 5, 3.
conſtantis eſt non perturbari &c. i. 23, 5. conſtantia dictorum conventorumque. i. 7, 6. in omni re &c. maxime decet. i. 34, 13.
conſtat inter omnes. ii. 10, 1. conſtare ſibi. i. 21, 6. nobiſmet ipſis in vitæ perpetuitate. i. 33, 3.
conſtituere remp. ii. 11, 12. leges. ii. 12, 3. leges et mores. ii. 4, 7. concordiam. ii. 23, 9, æquitatem. ii. 12, 2. te cuiquam advocatum eſſe venturum. i. 10, 6. conſtituit Areopagitas. i. 22, 4.
conſtitutio corporis firma. iii. 33, 5.
conſuetudinis depravatio. iii. 17, 3.
conſulere paci. i. 11, 6. iis, quos deviceris. *ibid.* 7. parti civium. i. 25, 3. omnibus. *ibid.* 4. patriæ. iii. 10, 2. 24, 6. vitæ et ſaluti. iii. 24, 2.
conſultare ad vitæ commoditatem. i. 3, 7.
conſulto facere injuriam, i. 8, 9.
conſumere ætatem in ſtudio. i. 1, 4.
contagiones malorum. ii. 23, 3,
contaminare ſe ſcelere. iii. 8, 7.
contemnere, et male exiſtimare. ii. 10, 8. contemtio rerum humanarum. i. 4, 6.
contendere inter ſe. i. 25, 6. ad magna. ii. 13, 4. labore. iii. 2, 6. contra naturam. i. 31, 2. ab aliquo, ut &c. iii. 14, 6. contendendum nihil eſt contra æquitatem &c. ii. 20, 14.
contentio honorum. i. 25, 6. cauſſarum. ii. 2, 4. orationis. i. 37, 1. ii. 14, 1. vocis. i. 38, 3. contentiones præliorum. i. 26, 5.
contentus et ſuo et parvo. i. 21, 1.
continere ſe ſuis finibus. i. 26, 9. omnes eadem æquitate. ii. 23, 11. continet remp. fides. ii. 24, 2.
continentia conciliat animos vulgi. ii. 22, 8. in victu cultuque corporis. ii. 24, 9. continenter vivere. i. 30, 6.
contrahere aliquid cum altero. i. 2, 3. contractæ res rationeſque cum multis. i. 17, 2.
controverſa jura Stoicorum. iii. 23, 11.
contumelioſe dici de aliquo, i. 37, 13.
conturbare animos. iii. 10, 1.
convenienter naturæ vivere. iii. 3, 7. convenit mihi cum aliquo. iii. 15, 9.
convenientia partium. i. 4, 7. naturæ. i. 28, 9. bene convenientes propinqui. i. 17, 14.
convertere alienam rem in ſuam. i. 14, 3. totos ad ſe. ii. 10, 13. eloquentiam ad bonorum peſtem. ii. 14, 14. librum e Græco in Latinum. ii. 24, 11. hæreditates digi-

torum percuſſione. iii. 19, 12. convertimus omne ſtudium ad ſcribendi operam. iii. 1, 11.
convivio dignus ſermo. i. 40, 7.
Corinthus. i. 11, 5. iii. 11, 1.
corpus exercendum eſt. i. 23, 1. corporis venuſtas, et pulchritudo. i. 27, 9. cultus. i. 30, 13. partes venuſtæ, deformes. i. 35, 3. firma conſtitutio. iii. 33, 5. corporis communis humanitas. iii. 6, 18.
corruere. corruerunt Lacedæmoniorum opes. i. 24, 10.
corrumpere pecunia. ii. 15, 6. corrupti ſunt mores. ii. 20, 11.
Craſſus M. i. 8, 2. 30, 13. ii. 18, 8. iii. 11, 4.
Craſſus L. i. 30, 9. 37, 7. ii. 13, 13. 16, 11.
Craſſus P. ii. 16, 11.
Cratippus, i. 1, 1. ii. 2, 17. iii. 2, 2.
crudelitas maxime inimica naturæ. iii. 11, 2.
cujuſquemodi. i. 39, 5.
cultri tonſorii. ii. 7, 12.
cumulavit eloquentia bellicam gloriam. i. 32, 5.
cumulate perfectum. iii. 3, 12.
cunctando reſtituit rem. i. 24, 11.
cupiditas principatus &c. i. 8, 2. 19, 6. pecuniæ, honorum, gloriæ &c. i. 8, 5. 20, 7. regnandi. iii. 8, 5.
cupidi ſplendoris et gloriæ. i. 14, 4.
cura rerum alienarum. i. 9, 7. curare totum corpus reip. i. 25, 1. curatio valetudinis et pecuniæ. ii. 24, 8.
Curio C. ii, 17, 7. iii. 22, 10.
currere ſtadium. iii. 10, 7. curſus totius vitæ. i. 4, 3. 33, 1. vivendi. i. 32, 9.
cuſtodia ſuarum rerum. ii. 21, 9. libera ſuæ rei. ii. 22, 10.
Cynici non audiendi. i. 35, 6. 41, 11.
Cyrenaici philoſophi. iii. 33, 3.
Cyrſilus Athenienſis, iii. 11, 8.
Cyrus. ii. 5, 2.

D.

Damon Pythagoreus. iii. 10, 16.
dare conſilium. i. 16, 8. alicui laudi; vitio. i. 21, 4. licentiam ludendi. i. 29, 9. operam liberis. i. 35, 7. fidem alicui. iii. 28, 7. 29, 4. ſe jucunditati. i. 34, 4. juſjurandum alicui. iii. 31, 4. danda opera. i. 34, 5.
decedere de ſuo jure. ii. 18, 11.
decernendi ratio. i. 23, 4.
decertare manu. i. 23, 7. decertandi genera duo. i, 11, 2. decertatur de imperio. i. 12, 4.
decet id quemque, quod eſt cujuſque maxime ſuum. i. 31, 9.
Decii. i. 18, 9. iii. 4, 2.
decipere, non judicare. i. 10, 12. deceptus dolo. *ibid.* 7.
decorum duplex; utriuſque definitio. i. 27, 11. ab honeſto ſeparari nequit. *ibid.* 2. ad omnem honeſtatem pertinet. i. 27, 7. 28, 4. Græce πρέπον. i. 27, 2. in quibus cernatur. i. 35, 1. movet approbationem &c. i. 28, 5. decori vis. *ibid.* 8. decorum id, quod poetæ ſequuntur. i. 28, 1.
dedeceat in illis. i. 41, 3.

dedecorare auctoritatem urbis. iii. 2, 3.
dedere ſe angoribus. ii. 1, 5. ſe doctrinæ. i. 21, 3. ſe languori. i. 34, 6. dediti hoſtibus clari viri. iii. 29, 22.
deducit ad convenientiam &c. i. 28, 9. deduci ad parentium morem. i. 32, 12.
deeſſe ſibi. iii. 2, 6.
defendere injuriam. i. 7, 8. iii. 18, 7. nocentem licet. ii. 14, 15. defenſio laudabilior accuſatione. *ibid.*
defenſitare cauſſas. i. 33, 11.
deferre beneficium. i. 15, 9. rem ad populum. iii. 31, 10. aliquid domum. ii. 22, 4.
deflagravit ictu fulminis. iii. 25, 2.
deflexit de via. ii. 3, 3.
degere ætatem. i. 32, 9.
delabi in turpitudinem. i. 29, 13.
delectus rerum. i. 2, 9. dignitatis. i. 14, 10. acceptorum beneficiorum. *ibid.* 8. bonorum et malorum. iii. 17, 10.
delectari ſuo ſtudio. i. 1, 8. re ſua familiari. i. 20, 11. 26, 9. delectant magnifici apparatus. i. 8, 3.
deletus ſplendor. ii. 19, 4. deleta judicia. iii. 1, 7.
deliberanda non ſunt ea, quorum deliberatio ipſa turpis. iii. 8, 8. deliberatio quintuplex eſt. i. 3, 6.
delicate vivere. i. 30, 6. delicatus ſermo. i. 40, 7.
delinire aliquos blando ſermone. ii. 14, 2. multitudinem. ii. 16, 6.
demerſæ leges alicujus opibus. ii. 7, 8.
Demetrius Macedonum rex. ii. 7, 17.
Demetrius Phalereus. i. 1, 6. ii. 17, 11.
demoliri ædes. i. 39, 3.
Demoſthenes. i. 1, 8. ii. 13, 13.
denuntiatum eſt bellum. i. 11, 9.
depellere manu. iii. 10, 7.
deponere imperium. i. 20, 9.
depoſitum non ſemper reddendum. i. 10, 1. iii. 25, 5.
deportare triumphum. i. 22, 14.
depravatio conſuetudinis. iii. 17, 3. depravati ſunt mores. ii. 20, 11.
dereliction communis utilitatis. iii. 6, 13.
deripere aliquid alteri. iii. 10, 7.
derivationes fluminum. ii. 4, 2.
deſcriptio ædificandi. i. 39, 1. juris. ii. 4, 9.
deſiſtere ſententia. iii. 3, 13. cauſſa. i. 31, 7.
deſpicere humana omnia. iii. 27, 1. deſpicientia rerum externarum. i. 20, 1.
deſtimare diem necis alicui. iii. 10, 16.
detorquere animum a virtute. ii. 10, 11.
detrahere aliquid alteri ſui commodi cauſſa. iii. 5, 1. 6, 7. de commodis alterius. iii. 6, 4. de communi utilitate. *ibid.* 2. detracta opinione probitatis. ii. 9, 12. detractione doloris voluptatis magnitudo finitur. iii. 33, 13.
detrudere: neceſſitas nos detruſit ad ea &c. i. 31, 12.
devincere aliquos vi. i. 11, 7. devictæ bello civitates. *ibid.* 8.
devincire ſocietatem hominum

inter homines. i. 7, 5. homines caritate. i. 17, 6. devinciri firma ſocietate. *ibid.* devincitur fides cum hoſte. iii. 31, 4.
Deum adhibere teſtem. iii. 10, 12. nihil habere negotii &c. iii. 28, 4. numquam iraſci nec nocere. *ibid.* ſemper aliquid moliri. *ibid.* Deos placatos pietas efficiet. ii. 3, 11.
devovere aliquid numini. iii. 25, 4.
Dicæarchus. ii. 5, 4.
dicere diem alicui. iii. 31, 5. dicendi vis. i. 1, 4. quos dixi, *pro* de quibus dixi. i. 17, 15. 21, 1. quam dico. i. 20, 2. 21, 8.
differentia naturarum quantam habeat vim. i. 31, 6.
difficile: quo difficilius, hoc præclarius. i. 19, 10.
diffluere luxuria. i. 30, 6.
diffugere periculo mortis. iii. 32, 5.
digladiari inter ſe de &c. i. 9, 2.
dignitas ſapientis. i. 20, 5. formæ. i. 30, 8. 36, 2.
dignus quicum in tenebris mices. iii. 19, 10.
dilabi finere rem familiarem. ii. 18, 12. dilaberetur reſpub. ii. 23, 2.
diligi. nihil aptius ad opes tuendas, &c. quam diligi. ii. 7, 1. diligendi cauſſæ. ii. 9, 7.
diligentia conſervatur res familiaris. ii. 24, 10.
dimicare cum aliquibus de imperio. i. 12, 5. cum fluctibus. iii. 26, 5.
dimittere unam legionem. i. 11, 10.
Dinomachus. iii. 33, 16.
Diogenes Babylonius Stoicus. iii. 12, 5. 23, 11.
Dion Syracuſius. i. 44, 2.
Dionyſius tyrannus. ii. 7, 12. iii. 10, 16.
dirigere officium utilitate. iii. 23, 1. utilitatem honeſtate. iii. 21, 9.
dirimere conjunctionem civium. iii. 5, 6. ſocietatem. iii. 6, 6. controverſiam. iii. 33, 16.
diripere urbes. i. 24, 1. direptio ſociorum. ii. 21, 17.
diſcedere ab officio. i. 10, 6. a naturæ ſtatu. i. 20, 5. a ratione. i. 23, 4. a fide, juſtitia. iii. 20, 2. diſceſſit terra magnis imbribus. iii. 9, 1.
diſcere. diſcendo alitur mens. i. 30, 2. ſi diſcendi labor eſt potius, quam voluptas. iii. 2, 6.
diſcrepare ab humanitate. i. 40, 10. ab officio. i. 41, 2. inter ſe. iii. 1, 9. diſcrepantia. i. 31, 5.
diſpertire prædam. ii. 11, 9.
diſrumpi neceſſe eſt humani generis ſocietatem. iii. 5, 2.
diſſentire cum aliquo. iii. 22, 9. diſſentio inter P. African. et Q. Metell. i. 25, 7.
diffidet a ſapientia. ii. 2, 14. diffidentia a Peripateticis. i. 1, 3.
diffimilitudines corporum et animorum. i. 30, 8.
diſſimulare appetitum. i. 30, 11. diſſimulatio tollenda. iii. 15, 1.
diſſolvere conſortionem. iii. 6, 1. perjurium. iii. 32, 3. æs alienum. ii. 24, 1.
diſſuere amicitias. i. 33, 8.
diſtrahere ſocietatem. iii. 6, 5. cohærentia. iii. 3, 3. diſtrahitur animus in con-

trarias ſententias. i. 3, 8. diſtractio. iii. 6, 16.
diſtribui in quinque partes. i. 3, 10.
diſtringere gladium. iii. 31, 9. diſtricto gladio. ii. 7, 13.
diſturbatio Corinthi. iii. 11, 1.
divellere commoda civium. ii. 23, 11. res a natura copulatas. iii. 18, 11. divelli a virtute. iii. 3, 9.
diviſio tripartita. iii. 2, 13.
divites eſſe volumus non nobis ſolum &c. iii. 15, 11.
divitias amare, anguſti animi eſt; contemnere contra. i. 20, 7. divitiarum admiratione depravati ſunt mores. ii. 20, 11. divitiæ quare expetantur. i. 8, 1.
docti non ſolum vivi erudiunt ſed &c. i. 44, 3. ad hominum utilitatem ſuam prudentium conferunt. *ibid.* 5.
dolor ne malum quidem eſt. iii. 29, 7. dolorum ſummum malum qui putat, apud eum nullum locum habet fortitudo, nec aliæ virtutes. iii. 33, 8. dolorum faces. ii. 10, 11.
dolus malus quid ſit. iii. 14, 9. legibus erat vindicatus. iii. 15, 2. ſimulatione continetur. *ibid.* 5. quæ quis promittit dolo deceptus, non facienda. i. 10, 6. et 7.
domeſticæ fortitudines. i. 22, 15.
domus hominis honorati qualis eſſe debeat. i. 39, 1. domus domino, non dominus domo, honeſtandus. *ibid.* 4. O domus antiqua &c. i. 39, 7. domum vitioſam vendere. iii. 13, 2. 16, 7. 17, 2.
Druſus M. i. 30, 9.
dubitatio cogitationem ſignificat injuriæ. i. 9, 8. in dubitatione adhibendi ſunt docti homines. i. 41, 6.
ducere bellum. iii. 20, 1. pro nihilo. i. 9, 2. animi magni. i. 20, 5. duci benevolentia &c. ii. 6, 12. gloria. i. 14, 9. delectatione. i. 30, 2. pretio et mercede. ii. 6, 8. rationem virtutis. ii. 2, 5.
duri hominis eſt. ii. 14, 11. durius nomen. i. 12, 3.

E.

Edere oraculum. ii. 22, 7. editus fatu Jovis. i. 32, 11.
efferre fruges. i. 15, 5. ſe. i. 34, 4. aliquem laudibus. ii. 10, 7.
efficiens utilitatis. iii. 3, 5. quibus rebus effectum eſt, ut &c. i. 8, 3.
effrenati rebus ſecundis. i. 26, 5.
effugere vitium. i. 6, 3.
effundere patrimonia. ii. 15, 10. effuſiones pecuniarum. ii. 16, 6.
ejicere rationem alicujus. i. 41, 11. aliquem de navi. iii. 23, 4.
εἴρων Socrates. i. 30, 10.
elatus animus. i. 18, 8. principatus nimis cupidus eſt. i. 19, 6. facile ad res injuſtas impellitur. i. 19, 13. elati voluptate. i. 29, 13. elatio animi. i. 19, 6.
eloqui copioſe &c. melius, quam acutiſſime cogitare. i. 44, 6. eloquentia quid præſtabilius? &c. ii. 19, 7. a natura ad ſalutem hominum data. ii. 14, 14. eloquentiæ intermiſſio; interitus. ii. 19, 10.
elucere. eluceat animi magnitudo. i. 5, 5. elucebit conſtantia. i. 29, 3. probi in-

genii lumen. *ibid.* 9. probabile. ii. 2, 14.
emergere. ex quo magis emergit, &c. i. 31, 3. emergunt hæc aliquando. ii. 7, 8.
emtori notum vitium eſſe debet quod noſſet venditur. iii. 16, 7.
Ennius. i. 16, 6. 24, 11. ii. 7, i. 18, 3. iii. 15, 9. 29, 5.
Epicurus. iii. 33, 3.
Epigoni. i. 31, 11.
epiſtola Philippi ad Alexandrum. ii. 15, 6. epiſtolæ trium regum prudentiſſ. ad filios. ii. 14, 2.
eripere aliis, quod aliis largiare. i. 14, 4.
erranti comiter viam monſtrare. i. 16, 6. non monſtrare, Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt. iii. 13, 4.
eſſe, non fieri. iii. 30, 10. eſſe in gratia et gloria. iii. 21, 14.
Eteocles. iii. 21, 4.
evagantes longius appetitus. i. 29, 3.
evertere urbes. i. 24, 1. ſocietatem. iii. 5, 3. 6, 7. everſa reſp. ſtanti oppon. iii. 1, 12.
εὐκαιρία. i. 40, 3.
evolvere animi complicatam notionem. iii. 19, 4.
Euripides. iii. 21, 4. 29, 19.
εὐταξία. i. 40, 1.
exaggerare rem familiarem, i. 26, 9.
examina apum. i. 44, 7.
exanimationes. i. 36, 8.
excedere e vita. i. 43, 5.
excellere animi magnitudine. i. 18, 8 in ſermone. i. 37, 10. pulchritudine et viribus. iii. 5, 10. excellentia animi. i. 5, 5. excellentia animantium (ſenſu inuſitato.) i. 28, 3. excellens ingenium. i. 21, 3. 33, 1.
excelſus animus. ii. 10, 13.
excerpere ex malis. iii. 1, 9.
excitare amores. i. 5, 1. aliquem ad legendi ſtudium. ii. 1, 3. ſtudia hominum ad &c. ii. 6, 1. feras. iii. 17, 2. excitantur plauſus. i. 28, 2. excitanda diligentia eſt. i. 29, 5.
excludere alios ſermone. i. 37, 11. ſuos ab uſu rei familiaris. i. 26, 9.
excuſatione utendum eſt adverſus eos, quos invitus offendas. ii. 19, 14.
exempla principum plerique imitantur. i. 39, 9. exemplum conſtitutum. i. 13, 7.
exercitatio dicendi. i. 1, 1. exercitatio et uſus. i. 18, 4.
exhaurire ærarium. ii. 21, 4. benignitatis fontem. ii. 15, 3.
exhibere negotium alicui. iii. 28, 4. 31, 7.
exigere operam. i. 13, 9. promiſſum ab aliquo. iii. 25, 2.
exire de caſtris. i. 13, 4. in alias domos. i. 17, 5. in ſolitudinem. i. 32, 10.
exiſtimare bene de ſe. iii. 6, 14. male de aliquo. ii. 10, 8. exiſtimationem ſuam negligere, arrogantis eſt &c. i. 28, 6.
exortus eſt rex. iii. 9, 3.
expedit. eos lædunt, quos non expedit. ii. 19, 13. quoniam expedit, faciam. iii. 13, 1. eſt illud honeſtum, verum hoc expedit. iii. 18, 11. expedit nihil, quod non juſtum. iii. 19, 11. expedire rem. ii. 9, 9.

expers rationis et orationis. i. 16, 4.
expilare fana. iii. 23, 7. expilatio ſociorum. ii. 21, 17. iii. 8, 5.
explebimus partem reliquam. iii. 7, 8.
explicare rationem. i. 5, 4. explica intelligentiam tuam. iii. 20, 8. explicata re. i. 24, 5.
exploratum habere. iii. 19, 1.
expoſa ſententia eſt. i. 2, 9.
expreſſæ literæ. i. 37, 6. expreſſa effigies. iii. 17, 6.
exquiſitum judicium. i. 37, 5. ſupplicium. iii. 27, 5. exquiſita nimis munditia. i. 36, 5.
exſcindere urbem. i. 22, 9.
exſequi negotia. i. 23, 1.
exſolvere id, quod promiſit. iii. 2, 8.
exſtincto ſenatu. iii. 1, 7.
exſuſcitat animos cura. i. 4, 4.
exſultantes ferocitate equi. i. 26, 5. appetitus. i. 29, 2.
extenuare munus verbis. ii. 20, 7.
exterminantur optimates. ii. 23, 2. exterminandos ex hominum communitate. iii. 6, 17.

F.

Fabius Labeo Q. i. 10, 10. Maximus Qu. i. 24, 11.
Fabricius. i. 13, 7. iii. 4, 2. 22, 4.
facere impetum in quempiam. i. 7, 8. promiſſum. i. 10, 1. iii. 25, 4. contentionem. ii. 2, 15. injuriam alteri. i. 19, 11. jacturam rei. i. 24, 8. iii. 23, 2. nomina. iii. 14, 7. ſponſionem. iii. 19, 7. aliquem conſulem. iii. 20, 2. aliquem hæredem. iii. 24, 3. pacem cum. iii. 30, 1.
facetum jocandi genus. i. 29, 10.
facilitas exercenda. i. 25, 9.
facilitata apud majores. ii. 24, 7.
fallax ne ſit vir bonus. i. 19, 5. fallere fidem. i. 13, 2. jus. iii. 26, 4.
fama hominum. iii. 5, 10.
familia, *pro* ſervis. iii. 23, 1.
familiaritates fidas habere. ii. 8, 19.
famulatus virtutis. iii. 33, 7.
faſtidium fugiendum in rebus proſperis. i. 26, 1.
faſtigium imponere operi. iii. 7, 3.
fatigare vinclis et carcere. iii. 18, 2.
feneratorum quæſtus improbantur. i. 42, 2. fenerari. ii. 25, 5.
fercula pomparum. i. 36, 7.
ferre alicujus mores. i. 20, 11. res adverſas immoderate. i. 26, 2. nomen alicujus. iii. 18, 6. legem. iii. 11, 4. rogationem. iii. 30, 3. ferri ad voluptates omni impetu. i. 30, 2. multitudinis judicio. i. 32, 12.
feſtinationes. i. 36, 7.
fidere, *cum ablativo*. i. 23, 6.
fides rerum contractarum. i. 5, 2. quid ſit. i. 7, 6. juſtitiæ fundamentum eſt. *ibid.* unde appellata. *ibid.* ut habeatur, quibus rebus effici poteſt ii. 8, 17. in fide quid ſenſeris, cogitandum. i. 13, 6. remp. vehementiſſime continet. ii. 24, 2. O fides alma, apta pinnis, &c. iii. 29, 5. in Capitolio vicina Jovis Opt. Max. fuit. *ibid.* ſæpe cum hoſte ſervanda.

iii. 29, 14. 31, 4. infideli data. iii. 29, 12. cum pirata nulla. *ibid.* 17. ex fide bona agitur. iii. 15, 2. 17, 8.
filius patrem fana expilantem &c. debeatne arguere? iii. 23, 7. filii puberes cum parentibus non lavantur. i. 35, 13.
Fimbria conſularis. iii. 19, 7.
fingimus ſapientem &c. iii. 12, 4. finxerat ſibi principatum opinionis errore Cæſar. i. 8, 7. fingere favos. i. 44, 7. ficta omnia tamquam floſculi decidunt. ii. 12, 10.
finiri doloris detractione voluptatis magnitudinem. iii. 33, 13.
finis bonorum et malorum debet eſſe ſimplex. iii. 33, 17.
flatus proſper fortunæ. ii. 6, 3.
fons officii. i. 6, 7. juris. iii. 17, 13. fraudium &c. iii. 18, 11. fontes Stoicorum. i. 2, 9.
forenſe dicendi genus. i. 1, 6. 37, 8. forenſes literæ. ii. 1, 8.
forma. omnis a forma removeatur viro non dignus ornatus. i. 36, 2. formæ dignitas coloris bonitate tuenda. *ibid.* 4. in formis aliis dignitas ineſt, in aliis venuſtas. i. 30, 8. 36, 1. forma honeſtatis. i. 5, 1.
formoſitas. i. 35, 1.
formula quædam conſtituenda eſt. iii. 4, 14. 5, 5. formulæ de dolo malo. iii. 15, 13.
fortis animus duabus rebus cernitur. i. 20, 5. in homine non perfecto ferventior plerumque eſt. i. 15, 2. fortis animi eſt, non perturbari in rebus aſperis, &c. i. 20, 5. 23, 5. forti vis adhiberi nequit. iii. 30, 7. fortes quinam habendi. i. 19, 11.
fortitudo utilitate communi impellitur. i. 19, 4. nulla eſt ſine juſtitia. *ibid.* eam in feris eſſe ſæpe dicimus. i. 16, 4. quomodo a Stoicis definiatur. i. 19, 2. quomodo ab Epicureis. iii. 33, 9. fortitudines. i. 22, 15.
fortuitu agere. i. 29, 5.
fortuna minus firma, quam natura. ii. 6, 2. ejus vis magna. *ibid.* ejus caſus rapiores, procellæ &c. *ibid.* 4.
frangi metu; cupiditate. i. 20, 10. infamia. i. 21, 6. frangere alicujus opes. iii. 11, 11. fractus eſt Hannibalis animus. iii. 32, 7. fracto animo fieri. iii. 32, 10. fregiſti fidem. iii. 28, 7. fregit Viriatum Lælius. ii. 11, 11.
fraudandi ſpe ſublata, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt. ii. 24, 4. fraus adſtringit perjurium. iii. 32, 3. vulpeculæ videtur. i. 13, 10.
frequentia officiorum. iii. 4, 3.
frumentarius Rhodius. iii. 12, 3. 13, 11. 16, 8.
Fufius L. ii. 14, 9.
fundamenta juſtitiæ. i. 10, 2. naturæ. iii. 28, 1.
funditus tollere. i. 11, 4.
furari aliquid cuipiam. ii. 11, 9.

G.

Gaza Macedonum. ii. 22, 2.
genera, *pro* gentibus. ii. 5, 4.
generi cum ſoceris non lavantur. i. 35, 13.
geometræ non omnia docent, ſed poſtulant &c. iii. 7, 3.

gerere animos muliebres. i. 18, 7. remp. i. 21, 2. nos debemus tanto ſubmiſſius, quanto ſuperiores ſumus. i. 26, 4. ſe adverſus homines. i. 28, 4. perſonam civitatis. i. 34, 9. immanitatem beluæ in hominis figura. iii. 20, 12. magnas res et ſalutares. ii. 5, 1.
germana juſtitia. iii. 17, 6.
geſtire nimia voluptate. i. 29, 4.
geſtus qualis eſſe debeat. i. 36, 3.
gladiatoria munera. ii. 16, 2.
gloria rerum geſtarum merces. i. 19, 13. ſumma et perfecta conſtat ex tribus. ii. 9, 2. nonnullis vita carior. i. 24, 8. radices agit &c. ii. 12, 10. non acquiritur ſimulatione. *ibid.* ſed officiis juſtitiæ. ii. 13, 1. ejus cupiditas eripit libertatem. i. 20, 8. ejus hæreditas ad filios pertinet. i. 22, 13. via ad eam compendiaria. ii. 12, 8. de Gloria duo Ciceronis libri. ii. 9, 1.
glorioſum militem imitari. i. 38, 8.
Gracchus T. P. fil. ii. 12, 12. ejus filii. *ibid.* Gracchus Ti. i. 22, 9. Gracchus C. ii. 21, 4. Gracchi Ti. Gracchi filii. ii. 23, 4.
Græca cum Latinis conjungere, utile. i. 1, 1. Græca verba inculcantes jure irrideantur. i. 31, 5.
grandis pecunia. ii. 23, 8.
gratiam inire, referre. i. 15, 10.
Gratidianus. iii. 16, 9. 20, 3.
gratificari cupiam. i. 14, 3.
gratioſus apud omnes. iii. 14, 4.
gravate ille primo. iii. 14, 7.
gravis ſuaſio. i. 17, 11. grave periculum. i. 22, 11. graves morbi. i. 24, 4. res. i. 29, 7. graviora ſtudia. *ibid.* 6. graviſſime dicere. i. 1, 8. graviter cadere. i. 21, 9. vivere. i. 26, 11. gravitas verborum. i. 38, 3.
greſſus. cavendum ne tarditatibus utamur in greſſu mollioribus. i. 36, 7.
Gygis annulus. iii. 9, 1. 19, 12.
girus rationis. i. 26, 5.
Gytheum oppid. iii. 11, 11.

H.

Habere aliquem carum. i. 4, 4. incognita pro cognitis. i. 6, 3. benevolentiam erga aliquem. i. 15, 8. delectum civis et peregrini. i. 41, 12. rationem rei alicujus. i. 28, 11. 35, 3. iii. 15, 10. opes magnas. i. 21, 1. delectationem. i. 37, 16. fidem alicui. ii. 6, 8. 9, 2. cauſſam celebritatis. ii. 13, 3. religioni aliquid. ii. 14, 15. remp. quæſtui. ii. 22, 6. omnes numeros. iii. 3, 11. gratiam et referre. ii. 20, 4. exploratum. iii. 19, 1. aliquid offenſionis. iii. 29, 10. habentur ſermones de. i. 37, 14.
Hamilcar Hannibalis pater. iii. 26, 7.
Hannibal. i. 13, 3. 30, 11. iii. 26, 7. 32, 5.
haſta cruenta quam Sylla vibravit &c. ii. 8, 12. haſtam in foro ponere. ii. 23, 16.
haurire e fontibus Stoicorum. i. 2, 10.
Hecato Rhodius. iii. 15, 10.
Hecatonis liber de Officiis. iii. 23, 11.

Hercules Prodicius vidit duas vias &c. i. 32, 10. Hercules pro hominibus labores ſuſcepit. iii. 5, 10. in concilio cœleſtium collocatus. *ibid.*
hæredem facere. iii. 18, 6. 24, 3. ſcribere. iii. 19, 2. 24, 3.
hæreditas optima quænam. i. 33, 12. cupiditatum. ii. 8, 11. veræ hæreditates. iii. 18, 8.
Herillus. i. 2, 9.
Hernici, i. 11, 4.
Heſiodi præceptum. i. 15, 5.
Hippolytus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
hiſtriones fabulas ſibi accommodatas eligunt. i. 31, 11. hiſtrionum nonnulli geſtus ineptiis non vacant. i. 36, 3.
Homerus. iii. 26, 1.
Homo inter hominem et beluam quid interſit. i. 4, 3. 30, 1. hominis mens diſcendo alitur, &c. i. 30, 2. hominem homini detrahere maxime contra naturam eſt. iii. 5, 3. 6, 7. homo homini plurimum prodeſt et obeſt. ii. 3, 12. 4, 11. 5, 5. non ſibi ſolum naſcitur &c. i. 7, 5. non naſcitur ad ludum et jocum. i. 29, 7. homo homini aliquid tribuit propter aliquam e ſex cauſſis. ii. 6, 8. hominum adjumenta omnis inſtitutio vitæ deſiderat. ii. 5, 2. 11, 5. homo naturæ obediens homini non nocet. iii. 5, 12. 6, 7. hominis vita artibus exculta diſtat a victu ferarum. ii. 4, 6. homines natura congregati ſunt, ſicut apes. i. 44, 7. ii. 21, 9. ſubjiciunt ſe imperio alterius de multis cauſſis. ii 6, 11. inter homines natura conjuncta, ſocietas eſt. iii. 12, 9. homo homini conſultum ut velit, natura præſcribit. iii. 6, 2. homines quidam ſunt, non re, ſed nomine. i. 30, 1. homo honoratus. i. 39, 1. novus. *ibid.* 2.
honeſtas aut ſola expetenda, ut Zenoni viſum eſt; aut omni pondere gravior, quam reliqua omnia, ut Ariſtoteli. iii. 8, 3. manat ex quatuor generibus. i. 18, 6. ex quatuor partibus. i. 43, 3. cum voluptate copulari nequit. iii. 33, 16. honeſtatis et utilitates eadem eſt regula. iii. 18, 10. honeſtate dirigenda utilitas eſt. iii. 21, 9.
honeſtum animos omnium ſpecie ſua commovet. i. 17, 7. quod proprie dicitur, in ſapientibus eſt ſolis. iii. 3, 9. quomodo ſummum bonum ex Peripateticorum ſententia, *ibid.* 2. nihil eſſe poteſt quod juſtitia vacat. i. 19, 1. oritur ex aliqua quatuor partium. i. 5, 2. totum eſt poſitum in animi cura et cogitatione. i. 23, 2. cum utili convertitur. ii. 3, 2. iii. 3, 4. 7, 6. 8, 3. ſi oculis cerneretur, mirabiles amores excitaret ſapientiæ. i. 5, 1. ſpeciem utilitatis obſcurat. iii. 11, 7. honeſtorum contentio et comparatio. i. 43, 2. cum decoro convertitur. i. 27, 2. cum utili non comparandum. iii. 4, 4. in factis ponitur. i. 19, 11. animi viribus &c. efficitur. i. 23, 2. natura eſt laudabile. i. 4, 9. per ſe nobis placet &c. ii. 9, 6. ſolum bonum eſt, ut placet Stoicis. iii. 4, 15. ſolum, vel ſaltem maxime, propter ſe expetendum. iii. 7, 4. honeſta ante-

ponuntur utilibus a Peripateticis et Academicis. *ibid.* ſecunda honeſta. iii. 4, 1. honeſta bonis viris, non occulta, quæruntur. iii. 9, 4.
honeſta oratio. ii. 20, 2.
honeſtanda domus domino. i. 39, 4.
Hortenſinus Q. iii. 18, 4.
horti Pythii. iii. 14, 5.
hoſpitalitas a Theophraſto merito laudatur. ii. 18, 16.
hoſtis olim dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. i. 12, 1. cum hoſte ſervanda fides. iii. 29, 14.

I.

Jacere: valere *oppos.* iii. 10, 18. jacet juſtitia. iii. 33, 13.
jactantia deformis eſt. i. 38, 8.
jacturam facere. i. 24, 8. iii. 23, 2.
Janus medius. ii. 25, 7.
Jaſon Pheræus. i. 30, 12.
igni ſpectatus. ii. 11, 3.
ignoratio hominum: *paſſ. accept.* ii. 13, 4. iii. 17, 14.
imbecillitas rerum humanarum. i. 26, 5. valetudinis. i. 21, 3. conſilii. i. 32, 9.
imbuti præceptis. i. 32, 12.
imitari agros fertiles. i. 15, 5. militem glorioſum. i. 38, 8. facta principum. i. 39, 9.
imitatio factorum parentum ad liberos pertinet. i. 22, 13.
immanitas beluæ in figura hominis. iii. 6, 18.
immemor beneficii. ii. 18, 7.
immoderate ferre res adverſas. i. 26, 2.
impediri occupationibus. i. 9, 1. diſcendi ſtudio. *ibid.* 4.
impedit, *cum infinit.* ii. 2, 14.
impelli cupiditate. i. 19, 13. ad res injuſtas. *ibid.* ad aliorum ſtudia. i. 32, 11.
impenſæ in remp. optimæ. ii. 17, 8.
imperiti laudant non laudanda. iii. 3, 13.
imperium debet eſſe fultum gloria &c. iii. 22, 8. imperia non expetenda, i. 20, 9. accipere, deponere. *ibid.*
impertiendum indigentibus, et quomodo. ii. 15, 9. impartire reip. i. 26, 9.
implicari certo genere vitæ. i. 32, 9. contrahendis negotiis. ii. 11, 7. implicata inter ſe. i. 5, 3.
imponere faſtigium operi. iii. 7, 3. impoſuit nobis perſonam natura. i. 28, 3.
importari. ſi quid importetur nobis incommodi. ii. 5, 8.
improviſo opprimere ii. 23, 5.
impunita ſcelera. ii. 8, 11.
impunitate propoſita vix quiſquam abſtineret injuria. iii. 17, 14.
in, *pro de* in philoſophos. i. 9, 2. in multis. i. 39, 7. [Vide Not. ad pag. 39.]
incallide. iii. 33, 11.
incenſus cupiditate. iii. 14, 6.
inceſſus teneat decorum. i. 35, 8.
incidere in cupiditatem. i. 8, 5. in juſtitiam. i. 9, 3. in luctus. i. 10, 4. in moroſitatem. i. 25, 9. in homines &c. ii. 1, 6. in perturbationes. i. 36, 8. in cladem. ii. 8, 15. incidunt tempora, cum &c. i. 10, 1. multæ cauſſæ. iii. 10, 1. 12, 2. incidunt feræ. iii. 17, 2.
incitatus ira. i. 7, 8. impetu animi in. i. 15, 9.
inconſiderate. i. 29, 5.
inculcare Græca verba. i. 31 5.

incurrere in injuſtitiam. i. 9, 5. in odia hominum. i. 42, 2. in fraudem. iii. 13, 4. in domum vitioſam. iii. 17, 2.
indagatio veri. i. 5, 3.
indicare fundum. iii. 15, 7.
indicere bellum. i. 12, 2.
indignum. ſi hoc uno Sol quidquam vidiſſet indignius. ii. 8, 10.
indoles virtutis. iii. 4, 1.
inducere aliquem in ſpem. ii. 15, 6. aliquem in errorem. iii. 13, 5. ſeditionem in civitatem. i. 25, 3.
inferre alicui injuriam. i. 7, 7. bellum. i. 23, 3. iii. 22, 2. 25, 7. 26, 5. periculum capitis multis. ii. 14, 11. ſermonem delicatum in re ſevera. i. 40, 7. intulit ſtuprum reginæ, iii. 9, 3.
infirmitas valetudinis. i. 33, 11.
inflammatus aviditate. ii. 11, 4. cupiditate vincendi. i. 19, 7.
inflatus opinionibus. i. 26, 7.
influere in hominum animos. ii. 9, 3.
ingenuus jocus. i. 29, 12.
ingenerat amorem natura. i. 4, 4.
ingeniis ſplendidiſſimis maxime exiſtit ambitio. i. 8, 8. ingenium ſuum quiſque noſcat. i. 31, 10.
ingratum omnes oderant. ii. 18, 7.
ingredi viam vivendi. i. 32, 10. vitam honeſtam. iii. 2, 3.
inimicis non eſt graviter inſcendum. i. 25, 8.
inire prælium. i. 11, 12. gratiam. i. 15, 4. ſocietatem, communitatem. i. 44, 10.
iniens ætas. i. 34, 2. ii. 13, 3. ineunte adoleſcentia. i. 32, 9.
injuria quamvis maxime capitalis. i. 8, 10. fit duobus modis. i. 13, 10. injuriofi in proximos. i. 14, 9.
injuſſu populi et ſenatus. iii. 30, 1.
injuſtitiæ duo genera. i. 13, 11. quæ capitaliſſima. ibid.
innaſci in animo. i. 19, 6.
innocentem judicio capitis ne arceſſas. ii. 14, 13.
inquinatum vitiis factum. iii. 14, 11. inquinatiſſima ratio. ii. 6, 9.
inquirere in aliquem. ii. 13, 3.
inſervire alicui. i. 15, 11. mulieribus. i. 31, 8. honoribus. ii. 1, 10.
inſcitia temporis. i. 40, 9. ætatis incuntis. i. 34, 2.
inſitus ut eſſet inſitum militibus. iii. 32, 6.
inſtar mortis putant. ii. 20, 6. vix minimi momenti inſtar habet. iii. 3, 2.
inſtitutio vitæ. i. 3, 3. ii. 11, 5. de aliqua re. i. 2, 12. inſtituit bonum, ut &c. i. 3, 3.
inſtructus ad injuriam faciendam. ii. 10, 9. inſtructi horti. iii. 14, 3. inſtruere ſe ita, ut &c. ii. 7, 7.
intelligentiam explicare, excutere. iii. 20, 8.
intemperantia libidinum. i. 34, 7.
intereſt permultum, utrum &c. i. 8, 9. inter hominem et beluam. i. 4, 3. intereſſe in negotiis. i. 34, 4.
integra res. ii. 23, 7.
intelligenter. iii. 33, 9.
interjectus inter philoſophos. i. 26, 9.
interior ſocietas. i. 17, 1. iii. 27, 4.

intolerandum. iii. 27, 1.
invafit in. i. 22, 19. ii. 21, 16. iii. 7, 6.
invehere pecuniam in ærarium. ii. 22, 2. invectio rerum. ii. 3, 15.
invenire culpam fraude. i. 13, 3. invenit cognomen. iii. 31, 11.
inveſtigatio veri. i. 6, 6.
inveteravit jam, ut &c. ii. 16, 10. inveterata invidia. ii. 17, 4.
invictus a labore. i. 30, 6.
invidiæ metu, nonnulli quod ſentiunt non audent dicere. i. 24, 12. invidiæ, num. plur. ii. 6, 5.
inviſior. ii. 9, 12.
invita Minerva nihil decet. i. 31, 3.
jocandi genus duplex. i. 29, 10. joco quomodo uti liceat, *ibid.* 7.
Iphigeniam immolavit Agamemnon. iii. 25, 4.
ira in puniendo et objurgando prohibenda. i. 25, 13. cum ea nil recte fieri poteſt. i. 38, 3. non iraſcendum inimicis. i. 25, 8.
iracundiam laudant Peripatetici. i. 25, 13. eam repudiandam cenſet Cicero. *ibid.* 14.
iratus Jupiter non metuendus. iii. 28, 4. 29, 1. iratorum ora qualia. i. 29, 4.
irrepit nomen in teſtamenta. iii. 19, 1.
irrigationes agrorum. ii. 4, 2.
iriſio audientium. i. 28, 3.
Iſocrates. i, 1, 8.
ita, ſi &c. iii, 3, 7.
Italia ornata, domus Mummii ornatior. ii. 22, 4.
Ithaca. iii. 26, 3.
judex ponit perſonam amici, cum induit judicis. iii. 10, 10. cum jurato ſententia dicenda eſt, meminerit ſe Deum adhibere teſtem. iii. 10, 12. judicis rogandi mos. *ibid.* 13. judicis eſt in cauſſis verum ſequi. ii. 14, 16.
judicia ex accuſatione et defenſione conſtant. ii. 14, 8. contraria. iii. 17, 8.
jugum. ſub jugum miſſæ legiones. iii. 30, 1.
Jugurtha. iii. 29, 1.
juravi lingua, mentem &c. iii. 29, 19. quod ita juratum eſt, ut &c. id obſervandum, *ibid.* 15.
jus bellicum. i. 11, 11. iii. 29, 14. feciale. i. 11, 9. iii. 29, 21. Prætorium. i. 10, 7. civile et gentium, quomodo differant. iii. 17, 5. jus *pro* ſtatus *ſive* conditio. ii. 8, 10. cedere de ſuo jure. ii. 18, 10. decedere de ſuo jure. *ibid.* 10. æquabile. ii. 12, 3. juris interpretatio callida. i. 10, 8. æquabilitas. i. 25, 9. cognitio in honore fuit. ii. 19, 3. jura belli in rep. maxime ſervanda. i. 11, 2. jus humanæ ſocietatis. i. 7, 4. ſi violandum eſt, regnandi gratia eſt violandum. iii. 21, 3.
jusjurandum eſt affirmatio religioſa. iii. 29, 3. arctiſſime adſtringit fidem. iii. 31, 3. ejus magna religio apud veteres Rom. iii. 32, 3. in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. iii. 29, 3. cum hoſte ſervandum. iii. 29, 14. et cum infideli. *ibid.* 13. non cum pirata. *ibid.* 17. juriſjurandi fraus. i. 13, 3. fides. iii. 26, 4.
juſtitia voluntaria eſſe debet. i. 9, 4. juſtitiam ſervare. i. 13, 9. colere. i. 2, 6. ad-

verſus infimos ſervanda. i. 13, 9. et liberalitas maxime nos ad ſe allicit. i. 17, 8. quomodo differat a verecundia. i. 28, 7. ex ea viri boni appellantur. i. 7, 1. ii. 11, 1. in ea virtutis ſplendor eſt maximus. i. 7, 1. nullum tempus ea vacare debet. i. 19, 10. omni oratione colenda eſt. ii. 12, 6. tria conficit, benevolentiam &c. ii. 11, 4. ejus fundamentum. i. 7, 6. 10, 2. 13, 7. munera. i. 7, 2. 28, 8. mirifica quædam multitudini videtur. ii. 11, 1. ad fidem faciendam plus pollet, quam prudentia. ii. 9, 8. fundamentum eſt perpetuæ commendationis. ii. 20, 14. honeſtum nihil eſt, quod ea vacat. i. 19, 3. ejus officia præponenda ſtudiis ſcientiæ. i. 43, 11. omni hominum ordini neceſſaria eſt. ii. 11, 6. omnium eſt domina et regina virtutum. iii. 6, 8.

juſtus nemo eſſe poteſt, qui mortem, &c. timet. ii. 11, 2. nihil cuiquam detrahet. iii. 19, 3. juſtum omne decorum eſt. i. 27, 5. juſta prædenda ſervis. i. 13, 9. ſæpe commutantur, fiuntque contraria. i. 10, 1.

K.

Κανόνημα quid. i. 3, 4.

L.

Labefactare fundamenta reip. ii. 22, 9.

labes conſcientiæ. iii. 21, 13.

labi, errare, &c. turpe ducimus. i. 6, 2.

Lacedæmonii. i. 19, 7. 24, 9. ii. 7, 17. 23, 3.

lacerare patriam ſcelere. i. 17, 13.

laceſſitus injuria. i. 7, 2. iii. 19, 4.

Laciades. ii. 18, 16.

Lælius C. i. 26, 2. 30, 9. ii. 11, 11. iii. 4, 5. Tullii liber ſic dictus. ii. 9, 1.

Lanarius P. Calpurnius. iii. 16, 4.

languens vox. i. 37, 6.

largiri inconſulte. ii. 15, 10. largitio fontem benignitatis exhaurit. *ibid.* 3. eam corruptelam dixit Philippus. *ibid.* 6. fundum non habet. *ibid.* 14. eam ſequuntur rapinæ. *ibid.* 11. ejus cauſſæ. ii. 17. 5. genere vitioſa, temporibus neceſſaria eſt. *ibid.* 12. eſt aſſentatorum populi. ii. 18, 9.

largorum duo genera. ii. 16, 1.

latebra perjurio. iii. 29, 13.

latronum leges eſſe dicuntur. ii. 11, 10. latrocinari. i. 35, 7. ii. 11, 9.

laurea laudi concedat. i. 22, 10.

laxitas, in domo. i. 39, 5.

legere intelligenter voluptates. iii. 33, 7. bona. iii. 3, 7.

lenis ſermo. i. 37, 10. lenior vita. i. 31, 7. leniores virtutes. i. 15, 1.

Lentulus P. ii. 16, 12.

lepos quando adhibendus. i. 37, 12.

Leuctræ. i. 18, 9. Leuctrica calamitas. ii. 7, 17.

lex de pecuniis repetundis a quo lata. ii. 21, 6. lex Lætoria. iii. 15, 2. naturæ. iii. 6, 3. leges ad puniendum æquitate ducuntur. i. 25, 14.

quomodo tollant aſtutias. iii. 17, 1. quid maxime velint. iii. 5, 6, quare conſtitutæ. ii. 12, 3. leges in xii. tab. et ſacratæ. iii. 31, 4.
liberalitas multas habet cautiones. i. 14, 1. efficit, ut eos diligamus in quibus ineſt. i. 16. ejus duo genera ſunt. i. 15, 7. duplex ratio eſt. ii. 15, 2. in quos propenſior eſſe debeat. i. 16, 9. ii. 18, 3. hominum naturæ accommodata eſt. i. 14, 1. nos ad ſe allicit. i. 17, 8. ejus modus adhibeatur. ii. 15, 4.
liberare promiſſa. i. 10, 7. civitates. iii. 22, 6. ſe invidia. ii. 17, 4.
liberis dare operam. i. 35, 7.
libertatis proprium. i. 20, 12. pro ea magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. *ibid.* 8.
libidine commotorum ora qualia. i. 29, 4. libidines conſectatrices voluptatis. iii. 33, 10. libido procreandi. i. 17, 4.
limatur veritas in diſputatione. ii. 10, 2.
lingua maxime conjunguntur homines. i. 17, 1.
literæ neque expreſſiæ, neque oppreſſæ. i. 37, 6. forenſes et ſenatoriæ. ii. 1, 8.
litem orare. iii. 10, 11.
lites vitandæ. ii. 18, 10.
loci magna vis eſt. i. 40, 8.
locuples teſtis. iii. 2, 14. auctor. iii. 27, 1. 29, 9. locupletes. i. e. divites obligari beneficio nolunt. ii. 20, 6.
lubricus locus. i. 19, 13.
luculenter. iii. 14, 10.
Lucullus L. i. 39, 9. Luculli. ii. 14, 9.
ludendi licentiam dare. i. 29, 9. ejus modus retinendus. *ibid.* 13. ludo et joco quomodo uti liceat. *ibid.* 7. ludorum apparatus. ii. 16, 2. ludus talarius. i. 42, 6.
lumen ingenii. i. 29, 9. lumen i. e. clarus vir. iii. 16, 6.
luſtrare omnia animo et cogitatione. i. 17, 11.
Lutatius Pinthia M. iii. 19, 7.
luxuria omni ætati turpis, ſenectuti fœdiſſima. i. 34, 7.
Lycurgi leges. i. 22, 7.
Lyſander. i. 22, 7. 30, 14. Lyſandrum Ephorum expulerunt Lacedæmonii. ii. 23, 1.
Lyſis Pythagoreus. i. 44, 2.

M.

Macedones. ii. 7, 17.
Mælius Q. iii. 30, 2.
magiſtratus legum ſimiles ſint. i. 25, 14. iis magnificentia &c. adhibenda. i. 21, 8. eorum officium. i. 34, 8.
magiſtratus adipiſcendi iis, qui &c. i. 21, 7.
magnanimi qui habendi. i. 19, 11. magnanimi eſt punire ſontes &c. i. 24, 1. magnus animus duabus rebus cernitur. i. 20, 1. ejus opera. i. 23, 6. cupidus principatus et pertinax ſæpe eſt. i. 19, 6.
magnifici apparatus. i. 8, 3. magnificentia adhibenda eſt ſpectantibus remp. i. 21, 8.
magnitudo animi in quibus eluceat. i. 5, 5. 19, 7. iii. 26, 8.
majores natu verendi ſunt. i. 34, 8. majorum vitæ genus plerique imitantur. i. 32, 6.

majores quomodo imitandi. i. 33, 10.
male pugnatum. iii. 30, 1.
male materiatæ ædes. iii. 13, 2.
malitia, quid, iii. 17, 9. plurimum distat a prudentia. *ibid.* 9. malitiosa interpretatio juris. i. 10, 8. malitiosæ blanditiæ officiorum. iii. 18, 8.
Mamercus. ii. 17, 1.
Manlia Q. Mucius. i. 30, 15.
Mancinus C. iii. 30, 3.
mancipium. iii. 16, 9.
mandare aliquid scriptis. ii. 1, 7. mentis. ii. 2, 1. iii. 1, 11.
maneat. (i. e. *verum sed certum sit,*) iii. 12, 1.
Manlius L. A. F. iii. 31, 5. Tit. Torquatus. *ibid.* 6.
manſuetudo quatenus probanda. i. 25, 10. manſuetudo morum. ii. 9, 5.
manuum motus teneant decorum. i. 35, 8.
Marathon. i. 18, 9.
Marcellus M. i. 18, 9.
Marcus, *vide* Cato, Crassus, &c.
Marius Gratidianus. iii. 16, 9. 20, 3.
Marius C. i. 22, 8. iii. 20, 1.
Marte nostro. iii. 7, 8.
Massilia. ii. 8, 9.
Materiata. male materiatæ ædes. iii. 13, 2.
maximam partem. i. 7, 1.
Medi. ii. 12, 1.
medici ad urendum inviti veniunt. i. 38, 3. leviter ægrotantes leniter curant. i. 24, 4.
medicina. i. 42, 7.
mediocritas, quæ est inter nimium et parum, recte placet Peripateticis. i. 25, 3. in plerisque rebus optima est. i. 36, 6.
meditata injuria. i. 8, 10.
medium officium. i. 3, 5. iii. 3, 10.
medius. ex media laude justitiæ. i. 19, 5.
melius emere, vendere. iii. 15, 1. melius æquius. *ibid.* 3.
membra, quæ reliquis nocent, amputantur. iii. 6, 18.
Menalippa. i. 31, 11.
mendacium ex rebus contrahendis tollendum. iii. 15, 5.
mens semper aliquid acquirit aut agit. i. 30, 2. mentis agitatio. ii. 1, 11. mente nihil divinius dedit Deus. iii. 10, 12. mente capitur. i. 37.
mercatura quando sordida &c. i. 42, 8. mercatura bonarum artium, Athenæ. iii. 2, 5.
mercenarii. i. 42, 3. merces auctoramentorum servitutis. *ibid.*
Metellus Qu. i. 25, 7. iii. 20, 1.
metiri ſummum bonum ſuis commodis. i. 2, 6. ſtudia naturæ regula. i. 31, 2. omnia emolumentis et commodis. iii. 4, 7. res expetendas vel voluptate, vel indolentia. iii. 3, 5.
Metrodori ſententia. iii. 33, 5.
metuentium ora qualia. i. 29, 4. metui, quem metuunt, oderunt. ii. 7, 2. qui metuuntur, metuunt. ii. 7, 11.
metus malus diuturnitatis cuſtos. ii. 7, 5. abſit caritas, retineatur. *ibid.* 10. ei nulla vis imperii poteſt diu obſiſtere. ii. 7, 15. 8, 17. promiſſa non ſervanda, quæ quis facit coactus metu. i. 10, 7.
micare dignus quicum in tenebris mices. iii. 19, 10. micando victus. iii. 23, 6.

migrare aliquid. i. 10, 1.
militem gloriosum imitari. i. 38, 8. sacramento obligare. i. 11, 11.
Milo P. ii. 17, 4.
minima de malis. iii. 1, 9. 28, 10.
ministrare voluptatum artes. i. 42, 6. ministrare victum alicui. ii. 4, 6.
Minos justus. i. 28, 2.
minuere consuetudinem. ii. 8, 5. minuendo est hæc opinio. i. 22, 1.
mirari, i. e. admirari. i. 22, 4. ii. 8, 19. mirabile, i. e. admirabile. iii. 31, 2.
missus factus. i. 11, 12.
mista modestiæ gravitas. ii. 24, 5.
moderatio dictorum et factorum. i. 28, 5. ex quo eluceat. i. 29, 3.
modestia definitur. i. 40, 4. prima commendatio ab ea proficiscitur. ii. 13, 10.
modus optimus est, decus tenere. i. 39, 11. modus earum. i. 27, 1.
molestias deponere. ii. 1, 9. calorum sedare. ii. 4, 1.
mollis nomine appellare. i. 12, 3. mollieres in dolore. i. 21, 6. molliter vivere. i. 30, 6.
monstrare viam erranti. i. 18, 6. non monstrare, Athenis exsecrationibus publicis sanctum est. iii. 13, 4.
monumenta literarum. i. 44, 3. ingenii. iii. 1, 11. monumenta præceptaque. iii. 33, 25.
morbus animi. i. 15.
morositas inutilis et odiosa. i. 25, 9.
mors servituti turpitudinique anteponenda. i. 23, 7.
morsus acriores. ii. 7, 9.
mos rogandi judicis. iii. 10, 13. mores hominum, non fortunam sequi. ii. 20, 1. mores spectandi. i. 24, 10. morum similitudo amicitiam conjungat. i. 17, 9. morum dissimilitudines. i. 30, 17. morem omnem Lacedæmoniorum. i. 19, 7.
motus animi. i. 28, 10. 36, 8. corporis. *ibid.* 4. palæstrici. i. 36, 3. motus animorum duplices. *ibid.* 9.
movere oculos. i. 28, 5. approbationem. *ibid.* 5. possessiones. ii. 23, 6. veros hæredes. iii. 19, 2. moveri sensu. i. 4, 3. pecunia. ii. 11, 3. movetur benevolentia beneficio voluntate. ii. 9, 4.
multiplicata domus. i. 39, 3.
multitudinis imperitæ error. i. 19, 12. multitudinis amor quibus rebus maxime commoveatur. ii. 9, 5. 22, 8.
Mummius L. ii. 22, 4.
munditia qualis adhibenda. i. 36, 5.
munificus in dando. ii. 18, 10.
munitissima vitæ. ii. 4, 8.
munus proprium magistratus. i. 34, 9. musculum alieni faciendi. iii. 18, 4.
Muscorum aures vel minima sentiunt. i. 41, 1.
mutatio officiorum. i. 7, 5. mutatio morum instituto rumque faciendi, si &c. i. 33, 7.
Mucii P. domus. ii. 13, 12. Mucius filius P. i. 32, 4.
Mucius Q. ii. 26, 11. Mucius Q. Mangia. i. 30, 15.

N.

Nasica P. Ti. Gracchum in-

teremit. i. 22, 9. Nafica P. Scipio. i. 30, 16.
Natura hominem conciliat homini. i. 4, 4. ingenerat amorem in natos. *ibid.* naturæ quid aptiſſimum. *ibid.* 5. perſonam nobis impoſuit. i. 28, 3. dedit nobis conſtantiæ, moderationis, &c. partes. *ibid.* 4. docet decore nos gerere adverſus homines. *ibid.* naturam ſequi ducem. *ibid.* 9. naturæ excellentia et dignitas. i. 30, 6. duas perſonas nobis induit. *ibid.* 7. naturæ noſtræ regula ſtudia metiamur. i. 31, 2. naturæ repugnare non attinet. *ibid.* 3. naturam aliorum ſequi, ſuam omittere. *ibid.* 4. naturarum differentiæ. *ibid.* 6. naturæ ratio maxime habenda, in deligendo genere vitæ. i. 33, 4. natura firmior eſt quam fortuna. *ibid.* 5. a natura quid deceat exquirimus. i. 35, 3. ducuntur homines. i. 41, 6. congregati ſunt homines. i. 44, 7. ii. 21, 9. iii. 12, 9. natura non patitur, ut aliorum ſpoliis diteſcamus. iii. 5, 4. 17, 13. præſcribit, ut homo homini conſultum velit. iii. 6, 2. violare alterum prohibet. *ibid.* 3. recta &c. deſiderat. iii. 8, 2. natura univerſa. i. 31, 4. naturæ fabrica. *ibid.* 2. ratio. i. 35, 3.
natis ſepulchro ipſe eſt parens. i. 28, 2.
navis conducta non domini eſt, &c. iii. 23, 4.
Neapolitani. i. 10, 10.
neceſſitati parere. i. 35, 4. ii. 21, 11.
neceſſitudinum gradus. i. 18, 2.
negligentia omnis actio vacare debet. i. 29, 1. negligentia agreſtis in veſtitu &c. fugienda. i. 36, 5. negligenter agere. i. 29, 5.
negotium, in omni negotio diligens præparatio adhibenda eſt. i. 21, 13. negotium exhibere alicui. iii. 28, 4. 31, 7. ſuum agere. i. 9, 5. negotia exequi. i. 23, 1.
Neptunus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
nervoſius differere: remiſſius oppon. iii. 29, 11.
Nicocles tyrannus. ii. 23, 5.
niti alterius conſilio &c. i. 34, 2.
nobilitates. i. 32, 2.
nobilitatus. i. 4, 9. ii. 7, 16.
nocentem, modo ne nefarium, defendere licet. ii. 14, 15. noceatur. (*imperf.*) i. 10, 2.
Nolani. i. 10, 10.
nomina facere. iii. 14, 8.
Norbanus C. ii. 14, 8.
Noſter, *pro* C. Cæſar. ii. 7, 16. 24, 5.
nota turpis temporum. iii. 18, 6.
notati ignominiis. iii. 32, 9.
notiones cenſorum. iii. 31, 4.
notio complicata animi. iii. 19, 4. notio boni viri. iii. 20, 8.
novus homo. i. 39, 2.
Numantia. i. 11, 5. 22, 9.
numerus frumenti. iii. 12, 3. numerum obtinere. ii. 12, 12. numeros omnes habet. iii. 3, 11.
Numicius Ti. iii. 30, 2.
nummi adulterini, boni. iii. 23, 9. nummaria res. iii. 20, 3.
nuncupata lingua. iii. 16, 2.

O.

obedire conſilio rationique. i. 23, 1.
objecta ſpecies utilitatis eſt. iii. 8, 1.
obire cœtus hominum. i. 4, 4.
objurgatio qualis eſſe debeat. i. 38, 5.
oblectare ſe. iii. 14, 2.
obligare aliquem ſacramento. i. 11, 11. beneficiis. i. 17, 14. ii. 20, 6.
obſcœnitas fugienda. i. 29, 12. 35, 5.
obſcurare ſpeciem utilitatis. iii. 11, 7.
obſervare homines bene-meritos debemus. i. 41, 12.
obſideri ab hoſtibus. ii. 16, 7.
obſiſtere injuriæ. i. 7, 8. odiis. ii. 7, 3. vitiis. ii. 10, 10.
obſoleti philoſophi. iii. 33, 3.
obſtringere homines beneficiis. ii. 19, 6. ſe parricidio patriæ. iii. 21, 8.
obtinere numerum jure cæſorum. ii. 12, 12. teſtamentum. iii. 18, 3. regnum. iii. 21, 12.
obtingere. quod cuique obtigit. i. 7. 4.
obvenire. ſin obvenerit ejus neceſſitas. ii. 21, 11.
occultandi ſpes ex omni deliberatione removenda. iii. 8, 8.
occupare tyrannidem. iii. 23, 8. occupatio. i. 7, 3.
occurritur nobis. ii. 2, 10.
Octavius Cn. i. 39, 2.
Octavius M. ii. 21, 4.
oculi abſtinentes. i. 40, 8. conjiciuntur in eum. ii. 13, 3. oculorum obtutus. i. 41, 2.
odiis multorum nullæ opes obſiſtere poſſunt. ii. 7, 3. odia hominum multum valent ad peſtem. *ibid.* 4. oderint dum metuant. i. 28, 2.
offendere (*verb. neut.*) i. 25, 5.
offenſionis aliquid habet. iii. 29, 10.
offerre ſe periculis. i. 24, 3.
officere auſpiciis. iii. 16, 4.
officina nihil ingenuum habere poteſt. i. 42, 5.
officium duplex. i. 3, 1. medium, rectum, perfectum et abſolutum. i. 3, 4. iii. 3, 11. in omni vitæ parte neceſſarium eſt. i. 2, 3. commutatur, commutatis juſtitiæ fundamentis. i. 10, 3. officii deſcriptio quæ. i. 29, 1. forma. *ibid.* 5. officium magiſtratus, peregrini, incolæ. i. 34, 11. quod ad conjunctionem hominum tuendum valet. i. 43, 8. officia quæ naturæ aptiora, *ibid.* 4. aliis magis, quam aliis debentur. i. 17, 14. 45, 8. ſervanda adverſus eos, a quibus injuriam acceperis. i. 11, 1. juſtitiæ, præponenda officiis ſcientiæ. i. 43, 11. 44, 12. cui officii plurimum debeatur. i. 17, 14. in officio colendo, ſita eſt vitæ honeſtas, in negligendo turpitudo. i. 2, 3. officiorum malitioſæ blanditiæ. iii. 18, 8. officia (i. e. *beneficia.*) i. 15, 4.
omittere pietatem et humanitatem. iii. 10, 5. utilitates noſtras. *ibid.* 6.
opera benigne facere, potius quam pecunia, debemus. ii. 15, 2. opera prodeſſe multis licet. ii. 19, 6.
opes cum infamia non ſunt utiles. iii. 22, 5.
opifices omnes in ſordida arte verſantur. i. 42, 5.

opinio juſtitiæ (ſenſu inuſitato). ii. 11, 6. opinionis error. i. 8, 7. opinio hominum de ſe non negligenda. i. 28, 6. præter opinionem. ii. 10, 6.
opipare apparatum convivium. iii. 14, 5.
opitulari alicui. i. 15, 10.
oppetere mortem. i. 17, 12. 25, 5. 31, 8.
opponere cauſſam muri. iii. 10, 5.
opportunitas temporum. i. 40, 1. eſt locus actionis. *ibid.* 3.
oppreſſæ literæ. i. 37, 6. oppreſſio legum et libertatis. iii. 21, 6.
opprimere aliquem improviſo. ii. 23, 5.
optationis. iii. 25, 3.
opus eſſe, *pro* expedire. (vide not. iii. 11, 10.) iii. 32, 10.
oraculum Apollinis Pythii. ii. 22, 7.
Orata C. Sergius. iii. 16, 9.
orationis facultas. i. 1, 1. contentio. i. 37, 1. vis magna, eaque duplex. *ibid.* duplex ratio. ii. 14, 6. oratio vinculum ſocietatis eſt. i. 16, 3. 17, 11. orationis indicem vocem habemus. i. 37, 4. oratoris proprium. i. 1, 4.
orbatus filio. i. 10, 4. reip. muneribus. ii. 2, 9.
ordo rerum. i. 40, 3. ordinis definitio. *ibid.* 1. ordo actionum qualis adhibendus. *ibid.* 6.
Oreſtes. ii. 17, 3.
orichalcum. iii. 23, 12.
ὀρχεῖσθαι. ii. 5, 8.
ornatus virtutibus. i. 15, 1. ingenii magnitudine, &c. i. 33, 1. ornate dicere. i. 1, 4.
ornatus viro indignus removeatur. i. 36, 2.
ortus noſtri partem patria vindicat, &c.
otium pleriſque languorem affert. iii. 1, 2. otioſorum vita. i. 21, 2. numquam minus otioſus, quam cum otioſus. iii. 1, 1. otium perſequi. iii. 1, 4. conſtitutum. *ibid.* 7. parere. *ibid.* 9.

P.

Paci quali ſemper eſt conſulendum. i. 11, 3. pace Quirini dixerim. iii. 10, 5.
pactæ cum hoſte induciæ. i. 10, 9. pactum prædonibus pro capite pretium. iii. 29, 16. pacta ſemperne ſervanda. iii. 24, 1.
Palamedes. iii. 26, 4.
Pala annuli. iii. 9, 2.
palæſtrici motus. i. 36, 3.
Panætius. i. 3, 6. 43, 2. ii. 5, 1. 17, 10. iii. 2, 14. 3, 1. 7, 1.
Papius. iii. 11, 3.
parare claſſem. i. 24, 9. paratus ad periculum. i. 19, 4. paratius dimicare. i. 24, 7.
parcere libertati populi. i. 12, 6.
parentibus plurimum officii tribuendum. i. 17, 14.
parentiores exercitus. i. 22, 7.
parere rationi. i. 29, 3. 39, 10. neceſſitati. i. 35, 4. ii. 21, 11. liberalitati, beneficentiæ. i. 26, 10.
parere ſibi laudem. ii. 13, 13. otium civitati. iii. 1, 6.
parietes extrema ſcelera metuentes. ii. 8, 14.
parſimonia augetur res familiaris. i. 26. 10. conſervatur. ii. 24, 10.
pars. magnam partem. i. 38, 4. maximam partem. i. 7,

10. parti civium conſulere, &c. i. 25, 3. majores partes. ii. 10, 11. partes a natura occultatæ ab oculis removeudæ ſunt. i. 35, 4. ſuis nominibus non appellantur. *ibid.*
partieeps rationis. i. 4, 3.
paſcere bene, maxime expedit in re familiari. ii. 25, 5. paſci maleficio et ſcelere. ii. 11, 8.
patefacere aures aſſentatoribus. i. 26, 7.
patere. pateat res familiaris liberalitati, &c. i. 26, 8. patere domos hoſpitibus, &c. decorum eſt. ii. 18, 14.
patientia animi et corporis. i. 34, 3.
patrem fana expilantem, &c. debeatne arguere filius? iii. 23, 7. patrum gloriæ æmuli filius. i. 32, 4.
patria vindicat ortus noſtri partem. i. 7, 5. omnes caritates complexa eſt. i. 17, 12. patriam lacerare. *ibid.* 13. præſtat omnibus officiis. iii. 23, 7. patriæ primo tribuendum officium. i. 17, 14. patriæ ſubveniat ſapiens, relictis ſtudiis. i. 43, 10, patriæ patricidium. iii. 21, 8.
patrocinium orbis terræ. ii. 8, 5.
patroni victarum civitatum victores ſunt. i. 11, 8. patrono licet verifimile defendere. ii. 14, 16. patronus agri. iii. 18, 6.
Paulus Macedonum gaza potitus eſt. ii. 22, 2.
Pauſanias. i. 22, 7.
peccare nunquam eſt utile, quia ſemper eſt turpe. iii. 15, 14. peccatur (*paſſ.*) i. 8, 8. 10, 9. peccatur (*imperſ.*) iii. 11, 1. 18, 1.
pecuniæ cupiditas infinita. i. 8, 3. pecunia magna. i. 8, 2. grandis. ii. 23, 8. fugienda eſt. i. 20, 7. pecuniæ quærendæ et collocandæ ratio eſt. ii. 12, 7. pecuniam qui habet, non reddidit, &c. gratiam vero &c. ii. 20, 5. pecuniæ fructus. ii. 18, 13. pecunia res tentatur. ii. 6, 10.
pellere ſuſpicionem. ii. 21, 14. poſſeſſores ſuis ſedibus. ii. 22, 9.
pellicatus ſuſpicio. ii. 7, 14.
pendere ex errore multitudinis. i. 19, 12.
Pennus. iii. 11, 3.
pepulit animum ſpecies utilitatis. iii. 10, 4.
peragrantes rura. iii. 1, 4.
percipere fructus. i. 18, 2. ii. 4, 3. artis præcepta. i. 18, 4. perceptio frugum. ii. 3, 14.
percipi, i. e. oertum eſſe. ii. 2, 10.
percrebuiſſet. iii. 14, 3.
percuſſio digitorum. iii. 19, 12.
perduellis olim, qui nunc hoſtis, vocabatur. i. 12, 1.
peregrini officium. i. 34, 8. peregrinos urbis uſu prohibuerunt Papius et Pennus. iii. 11, 3.
perfuga a Pyrrho pollicitus eſt, ſe regem necaturum, &c. iii. 22, 2.
perfugere ad otium. i. 20, 11. perfugium. i. 17, 14.
Pericles. i. 30, 10. 40, 8. ii. 17, 11.
periculoſa conſilia. i. 24, 2. periculoſæ curationes. *ibid.* 4.
perimere conſilium alicujus. iii. 7, 1.

Peripatetici. i. 25, 13. iii. 3, 2. 4, 15. Peripatetici non multum diſtant ab Academicis. i. 1, 3. Peripatetica philoſophia, antiquiſſima et nobiliſſima. ii. 2, 17.
perjurare quid ſit. iii. 29, 18.
perlucet decorum ex nonnullis virtutibus. ii. 9, 6.
permanere in propoſito. i. 31, 7.
permiſſu alicujus. i. 13, 4.
permovere homines. ii. 10, 12.
perrumpere leges. iii. 8, 6.
perſcrutari arculas. ii. 7, 13.
perſonis duabus a natura induti ſumus. i. 30, 7. perſonam gerere, i. 32, 3. induere. iii. 10, 10. ponere. *ibid.* nobis impoſuit natura. i. 28, 3.
perſpicientia veri. i. 5, 2.
perſpicuum eſt. ii. 4, 3. 12, 5. iii. 23, 12. 32, 10.
perſtare. in eo perſtant. iii. 9, 8.
perturbare conditiones perjurio. iii. 29, 20. perturbari in rebus aſperis. i. 23, 5. perturbatio animi brevis eſt plerumque. i. 8, 9. in omni vita fugienda eſt. i. 38, 1. quæ cum perturbatione fiunt conſtanter fieri non poſſunt. i. 38, 7.
pervenire ad aliquid. i. 31, 8. iii. 8, 7. pervenit ad unum licentia. ii. 8, 11. ad aliquem nomen alterius. iii. 18, 6.
perverſe imitari. iii. 32, 4. perverſitas. i. 40, 10.
pervertere officium. i. 4. jura divina et humana. i. 8, 7. fundamenta naturæ. iii. 28, 1.
peſtilentes ædes. iii. 13, 2. domus. *ibid.* 8.
peſtis, *pro* pernicie. ii. 7, 4. 14, 14. 21, 7.
petulantia. i. 35, 5.
Phaethon. iii. 25, 2.
Phalaris. ii. 7, 16. iii. 6, 16.
Philippus Alexandri pater. i. 26, 3. ii. 15, 6.
Philippus L. i. 30, 9. ejus capitalis oratio. ii. 21, 7. Q. filius, ejus gloriatio. ii. 17, 6. ejus ſententia. iii. 22, 6.
philoſophia laudatur, ii. 2, 3. eſt ſtudium ſapientiæ. *ibid.* 4. tota frugifera eſt &c. iii. 2, 1. philoſophandi ſcientia. i. 1, 4. philoſophorum vita. i. 21, 9.
Phintias Pythagoreus. iii. 10, 16.
Phœniſſæ, trag. iii. 21, 3.
φόρνεις. i. 43, 6.
pictores ſuum opus a vulgo conſiderari volunt. i. 41, 8.
pietas Deos placatos efficiet. ii. 3, 11.
pirata communis hoſtis omnium. iii. 29, 17.
Piſo L. i. 21.
pius in parentes. iii. 23, 7.
placabilitas magno viro dignißima. i. 25, 8.
placet. i. 43, 4. Stoicis. i. 7, 5. iii. 3, 10.
Plateæ. i. 18, 9.
Plato. i. 1, 8. 5, 1. 44, 2. Platonis dictum in philoſophos. i. 9, 2. duo præcepta. i. 25, 1. dictum in ambitioſos. *ibid.* 6. dictum præclarum. i. 29, 4. iii. 1. Platonici. i. 1, 3.
Plautus jocis refertus. i. 29, 11.
pleniore ore laudare. i. 18, 8.
Pœni fœdifragi. i. 12, 5.
pœna ne ſit major quam culpa. i. 25, 12. irrogetur ſine favore. *ibid.* 13. ſine ira. *ibid.* ſine contumelia. i. 38, 4.
pœnitere injuriæ ſuæ. i. 11, 1. non pœnitebit te. i. 1, 3.

poetæ quando decorum ſervant. i. 28, 1. opus ſuum a vulgo conſiderari voluit. i. 41, 8.
Polybius. iii. 32, 2.
Pompeius Sext. i. 6, 5. Cnæus. i. 22, 14. ii. 13, 7. 16, 12. 17, 10. iii. 21, 1. Quint. iii. 30, 4.
Pomponius M. iii. 31, 5.
ponderandum eſt. i. 15, 8. ponderare res judicio certo. ii. 16, 9.
pondere omni gravior, quam. iii. 8, 3.
ponere perſonam, induere oppon. iii. 10, 10. operam in. i. 6, 5. 22, 15. ii. 1, 3. tabulam. iii. 17, 2. rumores ante ſalutem. i. 24, 2. haſtam in foro. ii. 23, 10. bonum in voluptate. iii. 33, 10.
Pontius C. Samnis. ii. 21, 15.
Popilius imperator. i. 11, 10.
popularis. i. 25, 3. ii. 6, 8. 22, 9. popularia verba. ii. 10, 4. munera. ii. 16, 4. popularis gratia. iii. 20, 6.
portitorum quæſtus. i. 42, 2.
portus et refugium. ii. 8, 2.
Poſidonius. iii. 2, 14.
poſitis armis. i. 11, 7.
Poſthumius Sp. iii. 30, 1.
poſtulatur a populo. ii. 17, 2. ab optimis viris. ii. 16, 10. poſtulari a ſe, aut expectari. ii. 20, 6.
potentiæ. (*num. plur.*) iii. 8, 5.
potitus eſt urbe, ii. 23, 5.
præ ſe ferre ſpeciem boni viri. ii. 11, 5.
præberi. ut omnia præberentur. ii. 18, 16. præbere ſe utilem. i. 26, 10. ſe ſpectatores otioſos. ii. 7, 17.
præbitor. ii. 15, 6.
præcepta uſum et exercitationem deſiderant. i. 30. præcepta tradere. i. 2, 2. 3, 3. 18, 4. percipere. i. 18, 4. præceptio. i. 2, 9.
præcidere pollices alicui. iii. 11, 1. amicitias. i. 33, 8.
præcipere futura cogitatione. i. 23, 6. hoſtium conſilia. i. 30, 11.
præconis voci ſubjicere. ii. 23, 10.
prædari ex alicujus inſcientia. iii. 17, 13.
prædicare de ſeipſo. i. 38, 8. prædicat præco. iii. 13, 8.
præfidentes ſibi. i. 26, 5.
præfracte agere. iii. 22, 9.
prægreſſus. i. 4, 3.
præmia inſtigant ad agendum. i. 15. ii. 20. ſunt cauſſa peccandi. iii. 20, 1.
præparare res neceſſarias. i. 4, 3. præparatio diligens adhibenda in negotiis. i. 21, 13.
præponderari honeſtate. iii. 4, 7.
præripere collegis gratiam. iii. 20, 6.
præſens in manum quod datur, gratum eſt. ii. 17, 9. præſens animus. i. 23, 5.
præſidia vitæ quibus maxime debeantur. i. 17, 15.
præſtare omnibus. i. 19, 8. juſtitiam, fidem, &c. i. 33, 11. ſe invictum. i. 20, 6. aliqua gloria. i. 32, 4. non omne dictum præſtandum eſt. iii. 13, 8. præſtari emtori damnum oportet. iii. 16, 7. præſtat edicto ædilium. iii. 17, 12.
prævertere utilitatem. iii. 28, 1.
premi ab aliquo. ii. 12, 2. calamitate. ii. 18, 2.
πρέπον. i. 27, 2.
preſſe loqui. i. 37, 4.
princeps philoſophorum. i. 1, 3. principes inveniendi. ii.

4, 5. princeps jurisjurandi. iii. 26, 4. principes ſint patria et parentes. i. 17, 14. principis domus qualis eſſe debeat. i. 39, 1. principum facta plerique imitantur. i. 39, 9.
privati officium. i. 34, 10. privata nulla ſunt natura. i. 7, 3.
probabilis ratio. i. 3, 5. probatio athletarum. i. 40, 8.
probus et modeſtus. ii. 20, 8.
procreandi libido. i. 17, 4.
procuratio reip. i. 25, 2. negotii. ii. 21, 14.
prodere memoriam rei poſteris. ii. 18, 6. patriam. iii. 23, 8. ut prodiderunt poetæ. iii. 26. 1. proditum a Tantalo regnum. iii. 21, 12.
prodigi. ii. 16, 1.
prodire in ſcenam. i. 35, 11. extra modum ſumtu. i. 39, 8.
proferre formulas. iii. 14, 9. fabulas. iii. 9, 1.
proficere in aliquo ſtudio. i. 1, 3.
proficiſci ab oſtentatione. i. 14, 3. a noſtra voluntate, i. 32, 3.
profundere vitam pro patria. i. 24, 8. omnia. i. 29, 13. pecunias in aliquid. ii. 16, 2. profuſum jocandi genus. i. 29, 10.
progreſſio ad virtutem. iii. 4, 6.
prohibere aquam profluentem. i. 16, 8. aliquem injuria. ii. 12, 2. peregrinos uſu urbis. iii. 11, 4. prohibitus a forenſibus negotiis. iii. 1, 4.
promiſſa non ſemper facienda. i. 10, 5. iii. 24, i. 25. 1. promiſſum facere. i. 10, 1. efficere, *ibid.* 3. ſervare. *ibid.* 5. promiſſis ſtare. *ibid.* 7. promiſſionibus capti. ii. 6, 12.
promtus ad periculum. i. 24, 7.
pronuntiavit judex. iii. 16, 7.
propagatio et ſoboles. i. 17, 6.
propemodum *pro* prope ad eundem modum. ii. 8, 20.
propenſior in aliquem. ii. 18, 3. 20, 3. ad voluptatem. i. 30, 3.
propinquorum ſocietas. i. 17, 3. propinquum citius quam vicinum defendas. i. 18, 2.
proponere ſibi magna. i. 32, 6. largitiones. ii. 6, 8. præmium alicui. iii. 22, 2.
propugnare pro. i. 19, 2.
propulſare injuriam. i. 7, 7. 19, 11. iii. 18, 7.
propylæa. ii. 17, 11.
proſcribere ædes. iii. 13, 7. 16, 4. 17, 2.
proſpicere futura. ii. 9, 9.
proverbium ſermone tritum. i. 10, 8. vetuſtate tritum. iii. 19, 10. in proverbii conſuetudinem venire. ii. 15, 14.
provideat ne &c. i. 37, 13. multo ante providendum. ii. 21, 10.
provocati beneficio. i. 15, 5.
prudentia quid. i. 43, 6. in quibus locata. iii. 17, 8. quot in ea inſint. i. 5, 3. utilis et vera quænam. ii. 9, 9. ſine juſtitia nil valet ad faciendam fidem. ii. 9, 11. prudens quis. i. 5, 4.
Ptolemæus Ægypti rex. ii. 23, 7.
publicare bona civium. ii. 8, 8.
Publius. *vide* Craſſus. Lanarius, &c.
pulchritudo corporis movet oculos, i. 28, 5. a valetudine ſeceni nequit. i. 27, 9. pul-

ehritudinis duo genera. i. 36, 1.
puniri aliquem. i. 25, 13.
putare pro nihilo. i. 9, 2. 21, 5. non putaram. i. 23, 6.
putidum. i. 37, 6.
Pyrrho. i. 2, 9.
Pyrrhus Epiri rex. i. 13. 7. iii. 22, 2. Pyrrhi illa; *Nec mi aurum* &c. i. 12, 5.
Pythagoras. i. 17, 9. 30, 10.
Pythius. iii. 14, 2.

Q.

Quæſtiones ab Hecatone tractatæ. iii. 23, 1.
quæſtus qui liberales, qui ſordidi. i. 42, 3.
quanto ſuperiores fumus, tanto nos geramus ſummiſſius. i. 26, 4.
quemadmodum, *pro* quo pacto. i. 28, 4. ii. 1, 1. 13, 3.
quietes. (*num. plur.*) i. 29, 7.
quietum diſputandi genus. i. 1, 6.
Quintus, *vide* Lentulus, &c.
Quirinus, vel Romulus. iii. 10, 5.
quotus enim quiſque reperietur, &c. iii. 17, 14.

R.

Rapere hominem huc et illuc. i. 28, 11. ad ſe utilitatem communem. iii. 6, 2.
rapi ad aliquid. ii. 11, 4. iii. 28, 1.
rapinæ largitionem ſequuntur. ii. 15, 11.
ratio vinculum ſocietatis eſt. i. 16, 3. præſit appetitus obtemperet. i. 28, 11. ratione longiſſime abſumus a feris. i. 16, 4. rationis girus. i. 26, 5. ratio poſtulat, ne quid inſidioſe, &c. iii. 17, 1. ratio ſordidiſſima et inquinatiſſima. ii. 6, 9. ſtabilis et firma. i. 20, 5. ratio domeſtica, bellica. i. 22, 9. recondita. i. 27, 7.
ratiocinatores officiorum. i. 18, 3.
ratum eſſe. iii. 28, 8.
recedere a natura. i. 36, 8. ab officio, iii. 4, 14. a repub. i. 21, 3. a ſceleratiore haſta. ii. 8, 12. receſſit nomen a peregrino. i. 12, 3.
recipere ſe a cœtu. iii. 1, 6. ſe in concilium. iii. 9, 1. ſe in ſolitudinem. iii. 1, 2. hoſpites in domum. i. 39, 5. civitatem in fidem. i. 11, 8. recepit ſe ad diem. iii. 10, 17.
recondita ratio. i. 27, 7.
recta vitæ via. i. 32, 13.
reddere depoſitum. i. 10, 1. iii. 25, 5. cauſſam probabilem. i. 29, 1. pecuniam. ii. 20, 5.
redhibeatur mancipium. iii. 23, 11.
redigere aliquem in poteſtatem. iii. 20, 1.
referre gratiam, officium maxime neceſſarium. i. 15, 4. referre et habere, gratiam et pecuniam. ii. 20, 4. referri ad &c. i. 10, 2.
reflavit fortuna. ii. 6, 3.
regnare inutile ei, qui id injuſte conſecutus eſt. iii. 21, 10. ſi violandum eſt jus, regnandi cauſſa violandum eſt, &c. ii. 21, 3.
regnum a Tantalo et Pelope proditum, iii. 21, 12. regni nulla ſocietas, nec fides eſt. i. 8, 6. regno iniqui atque infideles multi, &c. iii. 21, 12.

Regulus an bene fecit &c? iii. 26, ad 32.
relaxare animos. i. 34, 4.
relegare aliquem ab hominibus. iii. 31, 6.
religio anteponenda amicitiæ. iii. 10, 19.
relinquere obedientiam. i. 29, 3.
remanere in exercitu. i. 11, 11. in vita. iii. 6, 11. remanfit nomen in eo, &c. i. 12, 3.
remiſſo animo. i. 29, 12.
removere ſe a negotiis. i. 20, 11. aliquid ab oculis. i. 35, 8. remotus a juſtitia. i. 19, 4.
repellere humanitatem. i. 19, 1. contumeliam. i. 38, 4. injuriam. iii. 18, 7. repulſæ. i. 21, 5.
repentinus motus. i. 8, 10.
repetendum altius. i. 16, 2.
reprimere ferocitatem alicujus. ii. 11, 11.
repudiare rem. iii. 11, 12. munuſculum. iii. 18, 4. pacem Samnitium. iii. 30, 2.
requies curarum. ii. 2, 5. requieſcere a reip. muneribus. iii. 1, 6.
res familiaris primum bene parta ſit, &c. i. 26, 9. quibus rebus quærenda. ii. 24, 10. eam dilabi finere flagitioſum eſt. ii. 18, 12. res proſperæ et ad voluntatem noſtram fluentes. i. 26, 1. urbanæ majores, quam bellicæ. i. 22, 1. fecundiſſimæ. i. 26, 6. adverſas et ſecundas immoderate ferre levitatis eſt. *ibid.* 2. res nummaria. iii. 20, 3.
referare rem familiarem, claudere oppon. ii. 15, 13.
reſiſtere angoribus. ii. 1, 5.
reſpublica. reip. præfutura duo Platonis præcepta teneant. i. 25, 1. legum ſimiles ſint. *ibid.* 14. ab iis res maximæ geruntur. i. 26, 8. iis majores animi motus concitantur. i. 21, 10. reip. cauſſa adhibenda ſeveritas. i. 25, 10. reip. procuratio quomodo gerenda. ii. 21, 14. remp. capeſſere quinam debeant. i. 21, 8. reip. corpus. i. 25, 1. rerump. origo. i. 17, 6. fundamenta. ii. 22, 9. cum rep. unicuique cariſſima ſocietas eſt. i. 17, 11. De Repub. Ciceronis libri. ii. 17.
reſtituere rem civitati. i. 24, 11.
reſtrictus in aliquo. ii. 18, 3.
reticentiæ pœna conſtituta eſt. iii. 16, 2.
retinere modum. i. 29, 13. gravitatem. i. 38, 6. recta et honeſta. i. 25. ſummos cum infimis pari jure. ii. 12, 2. aliquid in poſſeſſione ſua. ii. 19, 4. officium. iii. 29, 9. honeſtatem. iii. 33, 4. nec eum retinuit caritas patriæ, nec ſuorum. iii. 27, 4. retineri a ratione. i. 29, 3. a propinquis. i. 13, 2.
reverentia adverſus homines adhibenda. i. 28, 6.
revocare rationem ad veritatem. iii. 21, 10. modum villarum ad mediocritatem. i. 39, 9. revocavit me patria de medio curſu. iii. 33, 23. revocetur oratio ad &c. i. 37, 15.
rhetorum campus. i. 18, 9. turba referta omnia. i. 37, 3.
Rhodus. iii. 12, 3.
roborare gravitatem. i. 31, 7.
robuſtus animus. i. 20, 5.

Romanus populus animi magnitudine excellit. i. 18, 9. præclariſſimum factum putavit occidere tyrannum. iii. 4, 13.
roſtra. in roſtra eſcendere. iii. 20, 4.
rudis Græcarum literarum. i. 1, 2.
Rupilius. i. 31, 11.
Rutilius P. ii. 13, 12. iii. 2, 14.

S.

Sacramento militiæ obligare. i. 11, 11.
ſacratæ leges. iii. 31, 4.
Salamis. i. 22, 4.
Salmaci, da ſpolia &c. i. 18, 7.
ſaltare in foro. iii. 19, 2. 24, 3.
ſanciri lege aut jure civili. iii. 17, 3.
ſanctum, i. e. vetitum. iii. 13, 4.
ſancitum, i. e. imperatum. iii. 16, 1.
ſanctam ſervare ſocietatem. i. 8, 6.
ſanctiſſime perſcripta. i. 11, 9.
ſanguinis conjunctio. i. 17, 6.
ſapiens quis. i. 10. iii. 4, 1. ſi hominem videre non poſſit, excedat e vita. i. 43, 5. ſubveniat patriæ, abjectis ſtudiis. *ibid.* 10. ſi fame conficiatur, utrum cibum alteri inutili abſtulerit? &c. iii. 6, 8. ſi Gygis annulum haberet, nihilo plus peccet. iii. 9, 1. ſapientis eſt nihil contra mores &c. facientem, habere rationem rei familiaris. iii. 15, 10. fruſtra ſapit, qui ſibi ipſi prodeſſe non quiret. *ibid.* 9. ſapientes, iidem boni. *ibid.* erant M. Cato et C. Lælius. iii. 4, 3. ſapiens ſolitudinem fugeret. i. 44, 11.
ſapientia princeps omnium virtutum. i. 43, 6. quid ſit. ii. 2, 2. nihil ea optabilius &c. *ibid.* ejus ſtudium laudatur. *ibid.* 4.
ſatiatus quæſtu. i. 42, 9.
ſatisfacere ſeriis rebus. i. 29, 7.
Satrius M. iii. 18, 6.
ſcenici ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. i. 31, 10. in ſcenam ſine ſubligaculo non prodeunt. i. 35, 11.
Scævola Q. iii. 15, 7. 17, 8.
ſcalmus. iii. 14, 8.
Scaurus M. i. 22, 8. 30, 9. 39, 3. ii. 16, 12.
ſcientia ſine juſtitia, calliditas appellanda eſt. i. 19, 4. ſcientiæ cupiditate omnes trahimur. i. 6, 2. in ea quærenda duo vitia vitanda. *ibid.* 3.
Scipionis P. dictum. iii. 1, 1. Scipiones duo. iii. 4, 2.
ſciverunt Athenienſes, ut &c. iii. 11, 1.
ſcribere aliquem heredem. iii. 19, 2. 24, 3.
ſecerni a valetudine. i. 27, 9.
ſecundum deos. ii. 3, 11. naturam. iii. 3, 7.
ſecundis rebus maxime utendum amicorum conſilio, &c. i. 26, 5. ſecundiſſimæ res. i. 26, 6.
ſedare calorum moleſtias. i. 4. ſedatio perturbationum. i. 27, 1.
ſeditiones unde oriantur. i. 25, 4.
ſejungere utilitatem a dignitate. iii. 22, 4. utilitatem ab honeſtate. iii. 28, 1.
Seius M. ii. 17, 3.
ſemen bellorum civilium. ii. 8, 12.

ſuccumbere homini, fortunæ, &c. i. 20, 1.
ſuffragari alicui ad conſulatum. i. 39, 2.
Sulpicius C. i. 6, 5. Sulpicius P. ii. 14, 8.
ſumere ſibi otium. iii, 1, 6.
ſummiſſius ſe gerere. i. 26, 4.
ſummum jus, ſumma injuria. i. 10, 8. ſummum bonum. i. 2, 6. iii. 3, 3. 8, 3.
ſuperbia in rebus proſperis fugienda. i. 26, 1.
ſuperciliorum remiſſio aut contractio. i. 41, 2.
ſupereſſe amicorum et reip. temporibus. ii. 1, 10.
ſuperior potius vi, quam juſtitia par. i. 19, 9. quanto ſuperiores ſumus, tanto nos geramus ſummiſſius. i. 26, 4.
ſuppeditare ad. i. 4, 4. ſuppeditari. i. 14, 7. 44, 10.
ſupplantare aliquem. iii. 10, 7.
ſuſcipere inimicitias, labores, ſumtus. i. 9, 1. nimias celeritates. i. 36, 7. æs alienum. ii. 16, 3. onus grave. iii. 2, 5. cauſam. iii. 30, 8.
ſuſpectior. ii. 9, 12.
ſuſpicere aliquem. ii. 10, 7.
ſuſtinere expectationem non parvam. iii. 2, 4. dignitatem et decus civitatis. i. 34, 9.
ſuum quiſque noſcat ingenium. i. 31, 10. ſuæ utilitati quatenus ſervire liceat. iii. 10, 6. ſua cuique tenenda. i. 31, 1. ſuum cuique incommodum ferendum. iii. 6, 12.
Sulla L. i. 14, 6. 30, 13. ii. 8, 5. 14, 19. Pub. ii. 8, 12.

T.

Tabulæ duodecim. i. 12, 2. novæ. ii. 23, 13.
talarius ludus. i. 42, 6.
talem eſſe, qualis haberi velles, via eſt ad gloriam compendiaria. ii. 12, 8. quomodo fias talis. ii. 13, 2.
Tantalus. iii. 21, 12.
tanti eſtne ulla res? iii. 20, 10.
tardior ad injuriam. i. 11, 1. tarditates in greſſu molliores. i. 36, 7.
Tarquinius Collatinus. iii. 10, 2.
temeritate quadam facere multa. i. 15, 9. temeritas a ſapientia diffidet plurimum. ii. 2, 14.
temperantia vitæ ornatus. i. 27, 1. libidinum inimica. iii. 33, 10. temperatum genus orationis. i. 1, 6.
tempeſtatem adverſam in tranquillo optare. i. 24, 5. tempeſtati ſubvenire. *ibid.*
tempus actionis opportunum Græce εὐκαιρία. i. 40, 3. temporis magna vis. i. 40, 8. iii. 4, 11. 25, 8. temporis inſcientia. i. 40, 9. tempore venit. iii. 14, 8. tempus, *pro* ſtatu vel conditione. i. 9, 6. 10, 1. 13, 1. 32, 1. ii. 1, 3. 4, 5. 17, 12. iii. 6, 19. 24, 4. 25, 8.
tendere plagas. iii. 17, 2.
tenere provinciam. i. 11, 10. præcepta. i. 25, 1. mediocritatem. *ibid.* 13. modum voluptatis fruendæ. i. 30, 4. populum concionibus. i. 33, 11. conſtantiam. *ibid.* 6. decorum i. 35, 8. progreſſionem. iii. 4, 6. ani-

mos attentos ad. i. 36, 8. hominum ſtudia. ii. 5, 1. aliena. ii. 23, 5. tenere aſtutiis manu; ratione et intelligentia. iii. 17, 1. tenebantur omnia dominatu unius. ii. 1, 5. multa hæreditatibus, &c. ii. 23, 6. tenebatur imperium beneficiis. ii. 8, 2. teneri mercede. ii. 6, 8. jurejurando hoſtium. iii. 27, 2. teneri non poſſunt ſervi. ii. 7, 6. tenere id quod promiſeris. iii. 29, 4.
tentare rem agrariam. ii. 22, 9. tentatur res pecunia, ii. 6, 10. armis et caſtris. ii. 24.
tenuis, *pro* inops. ii. 12, 2. 20, 7. 24, 6.
Terentius. i. 42, 6. Terentianus Chremes. i. 9, 7.
tergiverſari. iii. 33, 11.
terminare fines. i. 10, 11. bona voluptate, mala dolore. iii. 33, 9.
teſtamentarii. iii. 18, 2.
teſtamentum L. Minut. Baſili falſum, &c. iii. 18, 3.
teſtis locuples. iii. 2, 14.
Thebe Alex. Pheræi uxor. ii. 7, 13.
Themiſtocles. i. 32, 4. 30, 12. ii. 20, 10. iii. 11, 10.
Theophraſtus. i. 1, 6. ii. 16, 4. 18, 16.
Theopompus hiſtoricus. ii. 11, 11.
Theſeus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
Thraciæ notæ. ii. 7, 13.
Tiberius. *vide* Gracchus, Numicius, &c.
timefacta libertas. ii. 7, 8.
timidus. cavendum eſt, ne periculi fuga timidi videamur. i. 24, 2.
Timotheus Cononis filius. i. 32, 5. tiro. i. 11, 10.
Titus. *vide* Centumalus, Torquatus, &c.
titillare levitatem multitudinis voluptate. ii. 18, 9.
togæ cedant arma, &c. i. 22, 10. 23, 2. in toga dignitatis principatus. ii. 19, 4.
tolerare laborem. i. 23, 1. ii. 13, 7.
tollere hominem ex homine. ii. 20. civitatem fundítus. i. 11, 4. ii. 22, 4. bellum, adverſarium. iii. 22, 3. tolli in currum. iii. 25, 2.
tormenta quædam adhibemus. iii. 9, 9.
torquentur ora. i. 36, 7.
tractare. cum tractaretur Atreus. iii. 29, 12.
tradere ſe totum reip. i. 25, 4. ii. 1, 10. ſe Cæſari. i. 31, 7. bellum facile reliquis. ii. 11, 11. Ajax traditur, malle &c. i. 31, 8. traditur hæreditas liberis. i. 33, 12.
traducenda eſt opinio ad eam ſpem. ii. 3, 7. traducere ad ſe proximi membri valetudinem. iii. 5, 3.
tranquillitas. i. 20, 10. 21, 8. tranquillum. i. 24, 5.
transferre ſimilitudinem ab oculis ad animum. i. 4, 8. copias ſuas ad alienos. i. 14, 7. tranſlatio pecuniæ a juſtis dominis ad alienos. *ibid.* 6.
tribuere ſuum cuique. i. 5, 2. aliquid voluptati. i. 30, 4. iii. 33, 21. multum temporis philoſophiæ. ii. 1, 10. munus reip. ii. 14, 10. tempus alicui rei. ii. 1, 10. tributum eſt a natura. i. 4, 1. tribuit hoc mihi. i. 22, 14.
tributum ne fit conferendum in repub. ii. 21, 10.
tritum ſermone proverbium. i.

10, 8. vetuſtate proverbium. iii. 19, 10.
Trœzene. iii. 11, 8.
tueri hominum ſocietatem. i. 6, 2. 44, 18. rem familiarem. i. 9, 5.
turpe quod eſt, honeſtum fieri nullo modo poteſt. iii. 30, 7. nec utile. iii. 14, 11. *vide* honeſtum, utile, &c.
turpificatus animus. iii. 29, 10.
turpitudo maxime contra naturam eſt. iii. 8, 1. maximum malum eſt. iii. 29, 10. turpitudinis pœna acerbiſſima. iii. 8, 6. *vide* utilitas.
tutela quomodo gerenda. i. 25, 2.
tyrannus vix quiſquam interitum effugit. ii. 7, 4. tyrannorum omne genus exterminandum. iii. 6, 17. nulla Romanis ſocietas cum tyrannis. *ibid.* tyrannum occidere ſceleſtum non eſt, judicio populi Rom. iii. 4, 12.
tyrannidem occupare. iii. 23, 8.

V.

Vacare injuſtitia, incurrere in juſtitiam *oppon.* i. 9, 5. temeritate et negligentia. i. 29, 1. offenſione. i. 36, 3. juſtitia. i. 19, 1. iii. 6, 7. vacandum eſt omni perturbatione. i. 20, 10.
vacillat juſtitia. iii. 33, 14.
vacui negotiis curiſque. i, 4, 5. vacuitas ab angoribus. i. 21, 19.
vagatur animus errore. ii. 2, 11.
valeo. valuit ejus auctoritas. i. 23, 3. valet ad incolumitatem. ii. 7, 10. verbum quid valeat, non vident. iii. 9, 8. valeat honeſtas, jaceat utilitas. iii. 10, 3. valebant claſſe. iii. 11, 1.
valetudinis curatio. ii. 24, 8. quomodo ſuſtentatus. *ibid.* 9.
vanitas, *pro* mendacio: vanitate nihil turpius. i. 42, 4. vanitas orationis. iii. 24, 1.
varietates animorum et corporum. i. 30, 8.
vaſtitas. ii. 5, 4.
vectigales habere ſocios. iii. 11, 13.
venditor an vitia ejus, quod vendat, dicere oporteat? iii. 12, 5. 13, 3. 14, 6. 15, 1. 16, 1. 17, 2.
venire advocatus cuipiam in rem præſentem. i. 10, 6. in contentionem. ii. 30, 10. in poſſeſſionem. i. 37, 11. in proverbii conſuetudinem. ii. 15, 14. in mentem alicui. ii. 16, 4.
Venus Coa ab Apelle inchoata. iii. 2, 14.
venuſtas muliebris eſt. i. 36, 1.
verborum gravitas actior. i. 38, 3.
verecundia retinenda eſt. i. 35, 14. 41, 11. verecundiæ partes ſunt, non offendere. i. 28, 4.
vereri majores natu, i. e. reverari. i. 38, 2.
veritas prudentiæ ſubjecta eſt, quaſi materia quam tractet. i. 5, 5. veritatem limare. ii. 10, 2. verum eſt naturæ hominis aptum. i. 4, 5. veri inquiſitio hominis propria. *ibid.* veri ſtudio a rebus gerendis abduci, contra officium eſt. i. 6, 6.

verfari in veri investigatione. i. 6, 6. 9, 2. in confiliis capiendis. i. 6, 7. in acie. i. 23, 7. in erroribus. i. 26, 7. in honeftate. i. 27, 10. in fordida arte. i. 42, 5. in clariff. luce. ii. 13, 3. in hominum ignoratione. *ibid.* 4.
vertere. vertit ad extremum omnia. i. 24, 9. vertitur in fe ipfa cogitatio. i. 44, 6. in tribus virtus. ii. 5, 7.
Vefaris fluv. iii. 31, 11.
Veturius T. iii. 30, 1.
vexatis exteris nationibus. ii. 8, 9.
via ad gloriam compendiaria. ii. 12, 8. viæ duæ, una voluptatis, altera virtutis. i. 32, 10. via vivendi. *ibid.*
vicinus adjuvandus in fructibus percipiendis, citius quam frater. i. 18, 2.
viciffitudo fervanda in fermone. i. 37, 11.
victus ad valetudinem referatur. i. 30, 5.
videre, *pro* vitare. i. 20, 7.
videri tales effe, quales fumus. ii. 12, 8.
vigent confilia: &c. in amicitia. i. 17, 15. vigeat induftria. i. 34, 3.
vigilare pro re alterius. ii. 19, 12.
vilitas tritici. iii. 12, 8.
vincat utilitas. iii. 22, 10. victis confulendum eft. i. 11, 7. vinci naturæ bonitate. i. 2, 6. a voluptate. i. 20, 9.
vindicare aliquid. i. 1, 4. vindicat ortus noftri partem patria. i. 7, 5. vindicavit Gracchi conatus. i. 30, 16.
vinum fugiens. iii. 23, 10.
violare jus humanæ focietatis. i. 7, 4. alterum, lege naturæ prohibemur. iii. 5, 2. 6, 3. jusjurandum, fidem. iii. 29, 5. violatur æquitas. iii. 20. 6. id quod violatum eft, compenfandum. ii. 19, 14.
vir, qui pecunia eget, præftat pecuniæ, quæ viro. ii. 20, 10. viris cuique decertandum eft. iii. 33, 4. viriliter. i. 27, 6.
virago. i. 18, 7.
virgula divina. i. 44, 10.
Viriathus Lufitanus. ii. 11, 11.
virtus. virtutis laus in actione confiftit. i. 7, 1. virtus omnia nos ad fe allicit, &c. i. 17, 8. virtutis proprium eft, conciliare animos hominum. ii. 5, 5. in tribus rebus fere vertitur. *ibid.* 7. virtutes inter fe connexæ funt. ii. 10, 1. virtutis difciplina. ii. 2, 7. fplendor et pulchritudo. ii. 10, 13. indoles. iii. 4, 1. virtutes leniores. i. 15, 1. ex quibus conflatur honeftum. i. 4, 9. 5, 2. quæ pertinent ad verecundiam. i. 40, 5. quæ pertinent ad manfuetudinem morum, et ad facilitatem. ii. 9, 5. virtutis famulatus voluptati fervientis miferrimus. iii. 33, 7. virtutum chorus. *ibid.* 2. virtutem ideo laudandam putarunt Annicerii, quod ea efficiens effet voluptatis. *ibid.* 3.
vis dicendi. i. 1. 5. vis quando adhibenda. i. 11. quafi leonis videtur. i. 13, 10. forti adhiberi nequit. iii. 30, 7.
vifcerationes. ii. 16, 2.
vitæ curfus. i. 4, 3. vitam excolere. ii. 4, 6. inftituere. ii. 8, 8. profundere. i. 24, 8. e vita excedere. i. 43, 5.

vitæ præſidia debentur parentibus, &c. i. 17, 15. vitæ genus eligere, deliberatio eſt difficillima. i. 32, 8. incunte ætate fit. *ibid.* 9. in eo eligendo naturæ ratio maxime habenda eſt. i. 33, 4. in vita, ſicut in oratione conſtanti, omnia ſint inter ſe apta et convenientia. i. 40, 6.
vitia duo vitanda ei, qui ſcientiæ ſtudio ducitur. i. 6, 3. vitia emptori dicenda, quæ nota eſſent venditori. iii. 12, 5. 13, 2. 14, 11. 15, 1. 16, 3. 17, 2. in vitio eſſe. i. 7, 8. 19, 1. vitio dare. i. 21, 4.
vivere in celebritate, in oculis civium. iii. 1, 8. animoſe, graviter &c. i. 26, 11.
ulciſci, *pro* punire. ii. 5, 8. ulciſcendi modus ſit. i. 11, 1.
Ulixes. i. 31, 8. iii. 26, 1.
umbra juſtitiæ utimur. iii. 17, 6.
unguentarii. i. 42, 6.
unus de multis. i. 30, 15.
vocare aliquem in odium &c. criminibus falſis. i. 35. aliquem in judicium. ii. 14, 10. vocari in diſcrimen de vita, &c. i. 24, 6.
voluptas corporis non ſatis digna hominis præſtantia. i. 30, 5. ejus appetitum occultant homines propter verecundiam. *ibid.* 3. ejus fruendæ modus tenendus. *ibid.* 4. voluptas omnis honeſtati contraria. iii. 33, 15. condimenti nonnihil, utilitatis nihil habet. *ibid.* 21. voluptatem cum honeſtate, tanquam cum homine pecudem, copularunt Callipho et Dinomachus. *ibid.* 16.
vox clara et ſuavis eſſe debet. i. 37, 4. nec languens nec canora. *ibid.* 6. orationis index eſt. *ibid.* 4. magnifica vox. iii. 1, 2.
urbes nec ædificari, nec frequentari poſſunt, ſine hominum cœtu. i. 4. de urbibus evertendis valde conſiderandum eſt. i. 24, 1.
urbanæ res. i. 22, 1.
urgere jus. iii. 16, 10. urgeri potentis alicujus opibus. ii. 14, 18.
uſurpatur ſapiens. ii. 11, 11.
uſus et exercitatio. i. 18, 4.
uti ſuo judicio. i. 1, 3. liberalitate. i. 14, 5. excuſatione adverſus aliquem. ii. 19, 14. alicujus patrocinio. ii. 20, 6. quæ utenda acceperis, majore menſura reddere jubet Heſiodus. i. 15, 5. de utenda pecunia. ii. 25, 7.
utile nihil, quod non honeſtum et juſtum. ii. 3, 3. iii. 10, 2. 11, 12. 14, 11. 19, 6. 21, 7. 22, 8. 30, 9. nihil quod turpe. iii. 8, 2. numquam utile eſt peccare. iii. 15, 15. ſemper eſt, virum bonum eſſe. *ibid.* 14.
utilitas ad ſe rapit. i. 3, 8. cum honeſtate contendere numquam poteſt. iii. 3, 2. 4, 13. 7, 2. eadem ſit uniuſcujuſque et univerſorum. iii. 6, 1. nonnumquam videtur repugnare honeſtati. iii. 12, 2. 18, 10. honeſtate dirigenda eſt. iii, 21, 9. ab omnibus expetitur. iii. 38, 1. utilitatis ſpecie ſæpe peccatur. iii. 11, 1. et honeſtatis, eadem eſt regula. iii. 18, 10. utilitatem ab ho-

neſtate ſejungentes, fundamenta naturæ pervertunt. iii. 28, 1. utilitate, magis quam humanitate, officium dirigi putat Hecato. iii. 23, 1. utilitates noſtræ nobis omittendæ non ſunt. iii. 10, 6.

X.

Xantippus Lacedæmonius. iii. 26, 7.
Xenocrates ſeveriſſimus philoſophorum. i. 30, 16.
Xenophon Socraticus. i. 32, 10. ii. 24, 11.
Xerxes. iii. 11, 8.

Z.

Zeno. iii. 8, 3.

FINIS.

QUO facilius Scipiones fratres, qui in Hiſpania perierunt, l. 18. 9. et i. 30. 16. commemorati, a tironibus dignoſci quea gines, ſtemmatibus revinctas.

L. CORNELIUS SCIPIO, coſ. 455. Hetruſ

CN. CORN. SC. ASINA cum C. Duillio coſ. 493. Ex co ſule captivus Pœnorum (bello Pun. I.) et ex capti iterum coſ. 499.

P. CORN. SC. ASINA, quo coſ. 532. Hannibal in Hiſpania imperator fit. Interrex 536. Varronem et Paullum coſſ. creat.

P. CORN. SC. coſ. 53 filio ad Ticinum fe tus, victus ad Trebi Perit cum fratre in ſpania 541.

P. CORN. SC. AFRICANUS MAJOR, bis coſ. 548. et 559. Victor Hannibalis.

L. CORN. SC. ASIATICUS 563. Victor Antiochi I

P. CORN. SC. AFRIC. imbecillus, caſtra non ſecutus. Augur 573. Adoptavit.

L. CORN. SC. AFRIC. ab Antiocho in Aſia captus. Degener; a cenſoribus notatur.

CORNELIA ter Gra rum.

P. CORNELIUM SCIP. AFRICANUM, MINOREM ÆMILIANUM, (L. Æmilii Paulli Macedonici filium) bis deinde conſulem 606. 619. Carthaginis et Numantiæ everſorem.

P. CORN. SC. NASICA, quo conſule 642. bellum Jugu Metelli Macedonici. De eo i. 30. 16.

P. CORN. SC. NASICA, gener L

L. LICIN. CRASSUS SCIPIO, ab avo materno adoptatus.

P. CORN. SC. NASIC SCIPIO, coſ. 701. occidit.

Excurſus II. ad

MUCIAM domum a multis, Erneſto ti. Quamquam Pighius non incuſandus erat Publii pontificis fratrem appellavit, cum ja quæſtura ad ann. 620.

Q. MUCIUS P. F. P. N. qu
propr. Sardin. 539. 5

P. MUCIUS Q. F. quæſt. 565. tr. pl. 570. æd. p.
urb. 574. coſ. 578. triumphat de Liguribus.

P. LICINIUS CRASSUS DIVES MUCIANUS (a P. Craſſi, qui cum Africano majore coſ. fuit, filio adoptatus) pont. Max. in locum P. Cornelii Naſicæ Serapionis, quæſt. prov. 605. æd. pl. 613. præt. 618. præt. prov. 619. coſ. 622. procoſ. victus in Aſia ab Ariſtonico rege et captus a cuſtode occiditur 623. Vid. Excurſ. III.

P
r.
t.
e
h
h
n

Q. MUCIUS P. F. pont. Max. quæſt. pro
Ciceronis annus natalis fuit; æd. cur.
in Aſia novem menſibus 654, quam
vit; coſ. cum L. Craſſo oratore 658.
jubente in funere Marii ſenis 667. Oc
filii conſulis a L. Junio Bruto Damaſip

Excursus

ADJUNXI Crassorum familiam, tum, qu Part periit, et Publii, qui pater Marci fuerat; e: tu quod hoc in stemmate adornando Streinniu

P. LIC. P. F. CRASSUS, quæst. prov.

P. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES, tr. pl. 5 eq. et cens. 543. præt. peregr. 545. cos. Bruttiis 549. adhuc pontif. 564.

P. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES adoptavit Mucium, P. Scævolæ f. consulis 578.

P. LIC. C. C. quæst. pr. 572. pr. 582. proc tra Perse

P. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES MUCIANUS, qu. pr. 605. trib. pl. 610. æd. pl. 613. præt. 618. pr. prov. 619. cos. et pont. max. 622. procos. 623. ab Aristonico victus occiditur. Vid. Exc. II.

P. LIC. P. F. C. N. CR. qu. prov. 600. trib. pl. 605.

M. LIC. M. F. P. N. CR. qu. prov. 636. tr. pleb. 641. æd. pl. 644. præt. 647. præt. prov. 648.[a]

P. LIC. M. F. P. N. CR. prov. 638. tr. pl. 643. pr. prov. 651. propr. Lusitanis triumphat cum P. filio eod.

P. LIC. P. F. M. N. CRASSUS in tumultu Mariano perit cum patre, ab equitibus Fimbriæ interfectus.

M. LIC. P. F. MARC. procos. 699. perit in Par[illegible]

M. LIC. M. F. P. N. C[illegible] 699. quæstorius legatus [illegible] Gallia cos. 723. Car

[a] Hunc Ernestus in Clave ἀγέλαστον facit, [illegible] biennium tantum interfuisset. Rectius Pighius [illegible]
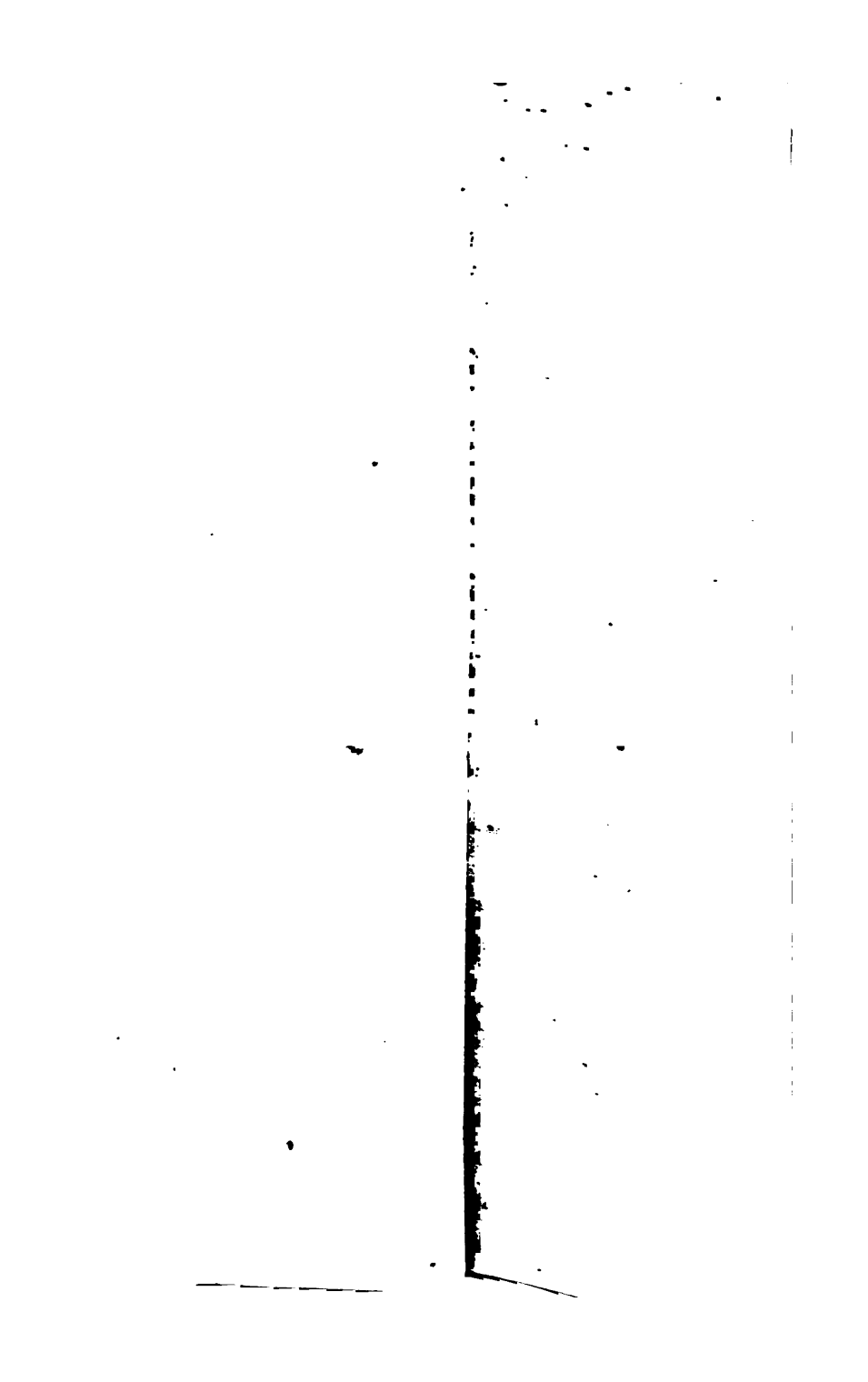
[b] L. Crassi oratoris parentes ignorari creduntur [illegible] nor, ea fuit, quod cum Pighio hunc Crassum alii [illegible] Morell. thes. pag. 238. et Vaillantio in num. [illegible] Lucium prænomen oratoris avo inditum esse [illegible] Marci fratrem fuisse credo, quod temporum [illegible] Crassum Mucianum, *propinquum suum* vocat, [illegible] patruelem, aut patruum appellare eum poterat, [illegible] siquidem Muciani avus Lucii oratoris proavo frater [illegible] esset